

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
URDU DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

HİNDİSTAN HİLAFET HAREKETİ VE URDU EDEBİYATINA
YANSIMALARI

Hatice GÖRGÜN

2502130408

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. ZEKAİ KARDAŞ

İSTANBUL 2022

ÖZ

HİNDİSTAN HİLÂFET HAREKETİ VE URDU EDEBİYATINA YANSIMALARI

HATİCE GÖRGÜN

Hint alt kıtası XVI. yüzyıldan itibaren Batı'nın istilasına uğramaya başlamış, ticaret amaçlı bölgeye gelip XIX. yüzyılda bölgeyi tamamen ele geçiren İngilizlerin yönetiminde alt kıta Müslümanları yönetenden yönetilen pozisyonuna geçmişler ve yönetim kademelerinde Hindulara verilen ayrıcalıklarla da benliklerini kaybetme noktasına gelmişlerdir.

Aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu Kırım Savaşı ile toprak kaybetmeye başlamış, 93 Harbi ve Trablusgarp Savaşları ile devam edecek olan zorlu bir sürecin içine girmiştir.

Hilâfet makamı ile Osmanlı Devleti'ne bağlı olan alt kıta Müslümanları Osmanlı Devleti'ni özellikle Hilâfet makamını içinde bulunduğu tehlikeli süreçten kurtarmak için çeşitli siyasi oluşumlar içine girmişler, gazete yazıları ve şiirler aracılığıyla da bu yönde propagandalar yapmışlardır. 1919-1924 yılları arasında bu yaklaşımla oluşturulan Hindistan Hilâfet Hareketi siyasi yönünün yanı sıra Urdu edebiyatına yansımaları açısından da önem taşımaktadır.

Bu çalışmamızda Hindistan Hilâfet Hareketi'nin Urduca şiir ve düz yazıya ne şekilde yansıdığı araştırılarak, edebiyatı ne şekilde etkilediği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hindistan, Osmanlı Devleti, İngiltere, Hilâfet Hareketi, Urdu Edebiyatı.

ABSTRACT

KHILAFAT MOVEMENT IN INDIA AND ITS REFLECTIONS ON URDU LITERATURE

HATİCE GÖRGÜN

The Indian subcontinent started to be invaded by the West since XVI. century and the position of Muslims in the subcontinent changed from ruler to ruled under the government of British who came to the region at the first place with commercial purposes and then conquered the whole region in XIX. century and because of the privileges given to the Hindus in government positions, the Muslims even got to the point of losing their identities.

In the same period, the Ottoman Empire started losing its lands in the Crimean War and went into a difficult period which continued with the 93 War and Italy-Turkish War.

The Muslims in the subcontinent who were dependent on the Ottoman Empire through Caliphate maqam, entered into several political groups and in this direction, they made propagandas with newspapers and poems to save the Caliphate maqam from this dangerous situation. The Indian Khilafat Movement which was created with this approach between 1919-1924 has an importance not only in terms of its political aspect but also its Urdu literary reflections.

In our study, we tried to study and find out how Indian Khilafat Movement reflected on Urdu poetry and prose and how it affected the literature.

Keywords: India, Ottoman Empire, England, Khilafat Movement, Urdu Literature.

ÖNSÖZ

Hint alt kıtası ile Türkler arasındaki ilişkiler İslâmiyet öncesinde ile başlamış olup, İslâmiyet sonrası Gazneliler ile devam etmişti. 1857 Hint ayaklanmasına kadar son Hint-Türk İmparatorluğu bölgeyi egemenliği altında tutmuşsa da bu tarihten sonra Hint alt kıtası İngilizlerin hâkimiyeti altına girmişti. Sömürge devlet konumuna düşen bölge halkı kendi topraklarında ilk Türk devletlerinden beri süre gelmiş olan yöneticilikleri dolayısı ile memnun oldukları ve minnet duydukları Osmanlı Devleti'nin yanında olmayı kendilerine bir borç bilmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin halifeliği devralmasının ardından alt kıta Müslümanları ile Osmanlı Devleti arasında manevi bir bağ kurulmuş ve bu iki toplum arasındaki ilişkiler gittikçe artmıştı. Osmanlı Devleti'nin Kırım Harbi, 93 Harbi, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki durumunu kaygı ile takip eden alt kıta halkı din kardeşleri olan ve bağımsız kalan son Müslüman Türk Devleti'ne maddi manevi her türlü desteği sağlamışlardı. Birinci Dünya Savaşındaki yenilgiden sonra Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile büyük bir endişeye kapılan Hindistan Müslümanları Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak ve hilâfetin otoritesini savunmak amacıyla 1919 yılında "Hilâfet Hareketi" isimli dini ve siyasi hareketi oluşturmuşlardı. Muhtar Ahmed Ensârî, Hekîm Ecmel Han, Mevlânâ Abdülbârî, Ebû'l Kelâm Âzâd, Hasret Mohânî, Seth Chotanî, Müşîr Hüseyin Kıdvâî ile Şevket Ali ve Muhammed Ali kardeşler gibi çeşitli meziyetlere sahip okumuş kesimlerin desteği ve yönlendirmeleri ile oluşan bu hareket halk tarafından da desteklenmiş; gazetelerde Osmanlı yanlısı yazılar yazılmış, şairler Hilâfet Hareketi adına şiirler yazmışlardı. 3 Mart 1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti, Hilâfeti kaldırarak Abdülmecid Efendi ve ailesini yurt dışına gönderince Hilâfet Hareketi'nin çıkış amacı ortadan kalkmış oldu. Bu tarihten itibaren de Hilâfet Hareketi liderleri Hint Müslümanlarının bağımsızlığı ve Arap yarımadasının özgürlüğü konularına yönelmişlerdi. Her ne kadar Hilâfet Hareketi hedeflerine ulaşamamışsa da Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı zamanlarda yaptıkları maddi manevi destekler ile İslâmi dayanışmanın en güzel örneğini sergilemiş oldular.

Tüm bu bilgiler ışığında tezimizin birinci bölümünü Osmanlı-Hindistan ilişkilerine ayırdık. İkinci bölümde ise Hilâfet Hareketi'ne yer verdik. Tezimizin esasını teşkil eden son bölümümüzde ise Urdu düz yazımında Hilâfet konusu tarihi,

siyasi ve bilimsel çerçevelerde irdelenmiş, olayların hızlı gelişimi nedeniyle roman ve öykü gibi türlere fazla aktarılamamıştır. Bu dönem Urdu edebiyatında şiir ağırlıklı bir eğilim olduğundan ve halk kitlelerini harekete geçirebilmekte şiirin büyük etkisi olmasından dolayı Hilâfet ve Hilâfet Hareketi ile ilgili örnekler Urdu şiirinde yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Hilâfet Hareketi'nin Urdu Edebiyatı'na yansımalarını şiir ve gazeteler aracılığı ile açıklamaya çalıştık.

Tezimin her aşamasında çalışmamızın başından beri kaynakların temini ve yönlendirmeleri konusunda desteklerini benden esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Halil TOKER başta olmak üzere danışman hocam Doç. Dr. Zekai KARDAŞ'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca değerli bölüm hocalarıma ve sevgili aileme her daim yanımda oldukları için minnettarım.

Tezimizin 48974 numaralı proje olarak desteklenmesi dolayısıyla İ.Ü. Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'ne teşekkürlerimi sunarım.

Hatice GÖRGÜN

İSTANBUL 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-BABÜR İLİŞKİLERİ

1.1. Osmanlı-Hindistan İlişkilerinin Gelişmesine Giden Dönemde Hindistan'daki Durum	21
1.1.1. II. Bahadır Şah Dönemi.....	22
1.1.2. Doğu Hindistan Şirketi'nin Hint Alt Kıtasındaki Hâkimiyeti	24
1.1.3. 1857 Hint Ayaklanması.....	26
1.1.4. 1857 Hint Ayaklanmasının Ardından Alt Kıtadaki Durum	30
1.2. Tarihi Süreç İçerisinde Hint Müslümanlarının Türkiye'ye Yakınlaşması ve Savaşların Bu Yakınlaşmadaki Rolü	30
1.2.1. Kırım Harbi.....	31
1.2.2. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı.....	34
1.2.3. Trablusgarp Savaşı.....	37
1.2.4. Balkan Savaşları.....	43
1.2.4.1. Türkiye'ye Kızılây Heyeti Gönderilmesi.....	50
1.2.4.2. Encümen-i Huddâm-ı Kâbe.....	53
1.2.4.3. İttihat ve Terakki Partisi'nin Osmanlı Devleti'ndeki Etkileri ve Hint Alt Kıtasına Yansıması.....	54
1.2.4.4. Tüm Hindistan Müslümanları Birliği ve III. Ağa Han'ın Politikası.....	57
1.2.5. Birinci Dünya Savaşı.....	60

İKİNCİ BÖLÜM

HİNDİSTAN HİLAFET HAREKETİ

2.1. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Peygamberliği ve İslâm'ın Doğuşu	65

2.2. Halifelik Makamı.....	68
2.3. Hulefa-i Raşidin Dönemi.....	68
2.4. Hilâfetin Saltanata Dönüşme Süreci.....	73
2.5. Halifeliğin Osmanlı Devleti'ne Geçişi.....	76
2.6. Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Hilâfetine Destekleri.....	77
2.7. II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı Hilâfeti (1876-1909).....	80
2.8. Osmanlı Hilâfet Makamı ve Önemi.....	85
2.9. Hindistan Hilâfet Hareketi'nin Başlama Sebebi.....	88
2.10. Hindistan Hilâfet Hareketi.....	89
2.10.1. Rowlatt Yasası.....	94
2.10.2. Caliyânvalâ Bağ Katliamı.....	95
2.10.3. İngiliz Yönetimi ve Hilâfet.....	98
2.10.4. Tüm Hindistan Hilâfet Komitesi.....	100
2.10.4.1. Pasif Direniş ve Assam Müslümanları.....	107
2.10.4.2. Chauri Chaura Olayı.....	108
2.10.5. Hicret Hareketi.....	109
2.10.6. İpek Mendil Hareketi (Komplosu).....	112
2.10.7. Hindistan Hilâfet Hareketi'nin Malabar Bölgesi'ndeki Yansımaları ve Moplah İsyanı.....	113
2.10.8. Mustafa Sagir Olayı.....	115
2.10.9. Saltanatın ve Halifeliğin Kaldırılmasının Ardından Hilâfet Hareketi'nin Durumu.....	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

URDU EDEBİYATI'NDA HİNDİSTAN HİLAFET HAREKETİ

3.1. Hindistan Hilâfet Hareketi'ne Kadar Geçen Dönemde Urdu Edebiyatında Türkiye ile Türkler ve Urduca Gazetelerin Bu İlişkilerin Gelişimindeki Rolü

123

3.1.1. Zemîndâr.....	133
3.1.2. Comrade-Hemderd.....	135
3.1.3. el-Hilâl - el-Belağ.....	137
3.1.4. Paisa Aḥbar.....	139

3.1.5. Cihân-ı İslâm	147
3.1.6. Uhuvvet (Brotherhood)	150
3.2. Hindistan Hilâfet Hareketi Döneminde Urdu Edebiyatında Türkiye ve Türkler	153
3.2.1. Hindistan Hilâfet Hareketi'nin Başlangıcında Birinci Dünya Savaşı...	166
3.2.2. Birinci Dünya Savaşı'nın Bitiminin Ardından İngilizlerin Sözlerini Yerine Getirmemesi.....	186
3.2.3. İstanbul ve İzmir'in İşgali	196
3.2.4. Hindistan Hilâfet Hareketi'nin Organize Olmaya Başlaması ve Hilâfet Tartışmaları	208
3.2.5. Kurtuluş Savaşı	245
3.2.6. Hilâfet'in Kaldırılması Sırasındaki Tepkiler	265
3.2.7. Osmanlı için Toplanan Yardımların Akıbetinin Ne Olduğuna Dair Yaşanan Tartışmalar	281
3.2.8. Hilâfet Kaldırıldıktan Sonraki Tepkiler	284
3.2.9. Atatürk ile Görüşmeler.....	291
3.2.10. Hindistan Hilâfet Hareketi Sonrasında Yansımalar	294
SONUÇ.....	296
KAYNAKÇA.....	299
EKLER.....	324
ÖZGEÇMİŞ	332
DİZİN	333

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu tezde aşağıda yer alan çeviri yazı alfabesi esas alınmıştır.

آ	: ā	چھ	: ç ^h	س	: s	ل	: L
ا	: a, ā	ح	: ħ	ش	: ş	له	: l ^h
ب	: b	خ	: ħ	ص	: ş	م	: M
بھ	: b ^h	د	: d	ض	: z	مھ	: m ^h
پ	: p	دھ	: d ^h	ط	: t	ن	: N
پھ	: p ^h	ڈ	: ḍ	ظ	: ẓ	نھ	: n ^h
ت	: t	ڈھ	: ḍ ^h	ع	: ʿ	ں	: Ñ
تھ	: t ^h	ذ	: ẓ	غ	: ğ/ğ	و	: v, o, ō, u, ū
ٹ	: ṭ	ر	: r	ف	: f	ہ	: h
ٹھ	: ṭ ^h	رھ	: r ^h	ق	: ḳ	ی	: y, ī
س	: ṣ	ڑ	: ṛ	ک	: k	ے	: Ē
ج	: c	ڑھ	: ṛ ^h	کھ	: k ^h	ء	: ʾ
جھ	: c ^h	ز	: z	گ	: g		
چ	: ç	ژ	: j	گھ	: g ^h		

Buna ilaveten ülkemizde tanınan ve herkes tarafından bilinen yer ve şehir isimleri transkripsiyonsuz yazılmıştır.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Düz.	: Düzenleyen
Haz.	: Hazırlayan
İA	: Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
salt.	: Saltanat
sy.	: Sayı
trc.	: Tercüme Eden
TTK	: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Hindistan Umman deniziyle Bengal körfezi arasında bulunan, kuzeyde Himalaya sıradağlarından başlayarak güneyde Hint Okyanusu'na doğru giderek daralan bir üçgen biçiminde uzanan Güney Asya'daki bir ülkedir.

Güney Asya'da bulunan Hint alt kıtasının Müslümanlaşmasında Türklerin etkisi oldukça büyüktür. Müslüman bir Türk devleti olan Gazneliler'in bölgedeki hâkimiyetlerinden önce buraya gelen ve Müslüman olmayan çeşitli Türk kavimlerinin Hint alt kıtası ile olan ilişkileri çok erken tarihlere kadar uzanmaktadır.¹

Güney Asya'nın Türkler ile tanışması İslâmiyet öncesine kadar uzanmaktadır. Türklerin Hint alt kıtası ile ilişkileri İslâmiyet dönemi öncesinde Ak Hunlar ile; İslâmiyet sonrası ise Gazneliler ile başlayan Türk devletlerinin bölge hâkimiyeti Gurlular, Delhi Türk Sultanlığı, Tuğluklar, Berîdşâhîler, Âdilşâhîler, Kutubşâhîler ile devam etmiş; 1526 yılına gelindiğinde Hint-Türk İmparatorluğu ile daha geniş bir alana yayılarak, bölgenin tamamını hâkimiyeti altına almıştır.

Ak Hunlar, Miladi 550 yılında Kuzey Hindistan'ı bütünü ile ele geçirmiş; askeri, siyasi ve kültürel birikimleri ile yaşadıkları çağda etkili bir devlet olmuşlardı.² Öte taraftan, İpek Yolu'nu elinde bulunduran Ak Hun Devleti'nin topraklarında doğuda Gök-Türklerin, batıda ise İranlıların gözü vardı. Bu iki devlet birleşerek Miladi 557 yılında Ak Hun Devleti'ni yıkmışlardı.³

Ak Hun Devleti'nin yıkılışının ardından uzun bir süre Türk asıllı hiçbir hanedan Hint alt kıtasında varlık gösterememişti. Ancak daha sonraları Müslüman Türk devleti olan Gazneliler bu bölgeye gelerek Hindistan'da etkili olmayı başaramışlardı.⁴

¹ Salim Cöğce, "İlkçağda Hindistan'da Türk Varlığı", **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, sy. 1, Ocak-Haziran 2001, s. 12.

² Umay Türkeş Günay, **Türklerin Tarihi-Geçmişten Geleceğe**, Ankara 2007, s. 112.

³ Ahmet Taşağıl, **Orta Asya Türk Tarihi**, Eskişehir 2011, s. 9.

⁴ Erdoğan Merçil, "Gazneliler", **Türkler**, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 479.

Müslüman Türkler, Hindistan'a Gazne Devleti'nin güneye doğru genişlemesi sonucu yerleşmişlerdi.⁵ Gazneli hanedanının ilk emîri olan Alp Tegin (salt. Miladi 961-963), Belh, Zabulistan ve Gazne'yi ele geçirdikten sonra vefatına kadar orada kalmıştı.⁶

Alp Tegin'in ölümünün ardından Sebük Tegin, Afganistan'dan Gazne'ye yerleşen ve Kuzeybatı Hindistan'a akınlar yapan ilk kişi idi. Sebük Tegin, Hinduşâhîler'e son vererek Hindistan kapılarını Türklere açmıştı.⁷

Müslümanlığa yeni geçmiş olan Türk beylerinin düşündükleri başlıca konu gazâ inancı idi. Gazneliler de bu amaç doğrultusunda kendilerinin hâkim olduğu Afganistan'a yakın ve Müslüman olmayan Hindistan'da İslâm dinini yaymayı düşünmekteydiler.⁸

Gazneli Devleti, özellikle Sultan Mahmûd döneminde önemli başarılar elde etmiş, Hindistan'da Türklerin kesintisiz hükümrânlığı da onun döneminde başlamıştı.⁹ Sultan Mahmûd'un seferleri arasında babası döneminden yakından takip ettiği Hindistan'a karşı sürekli olarak düzenlenen Hint seferleri önemli bir yer tutmakta idi. Onun düzenlediği bu Hint seferleri iki önemli sebebe dayanmaktadır. Bunlardan birincisi; bu zengin ülkenin imkânlarından faydalanmak istemesi, ikincisi ise İslâm dinini yayma düşüncesinde olmasıydı.¹⁰ Gazneliler döneminde Sultan Mahmûd zamanında art arda 17 sefer düzenlenerek Hindistan'da Türk gücünün varlığı ortaya konulmuştu.¹¹

⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, TTK, C. I, Ankara 1987, s. 127.

⁶ M. Hanefi Palabıyık, "Yeni Bir Türk İslâm Devleti Modeli Olarak Gazneliler", **Türkler**, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 510.

⁷ Enver Konukçu, "Hindistan'daki Türkler", **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, sy. 1, Ocak-Haziran 2001, s. 26.

⁸ Erdoğan Merçil, "Gazneliler'in Hindistan Siyaseti", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, s. 550.

⁹ Hanefi Palabıyık, **a.g.e.**, s. 513.

¹⁰ Nesimi Yazıcı, **İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005, s. 181.

¹¹ Eminaalp Malkoç, "20. Yüzyılın İkinci Yarısında Türkiye ile Hindistan'ın Siyasi İlişkileri", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, sy. 1, 2016, s. 110.

Sultan Mahmûd'un Hindistan üzerine düzenlediği 17 seferin sonucunda Kuzeybatı Pakistan'ın tamamı ele geçirilmiş ve Hindular'a büyük bir darbe vurulmuştu. Sultan Mahmûd, egemenliği altına aldığı şehirlerde camiler, mescitler inşa ettirerek buralara din adamları tayin etmişti. İslâm dininin Hindistan halkı arasında yayılması için çok emek veren Mahmûd, Hindistan'a yaptığı gazâ seferleri ile ileride Hindistan'da kurulacak ve yüzyıllar boyunca devam edecek olan Türk-İslâm hâkimiyetinin temellerini atmıştı.¹²

Sultan Mahmûd'dan Sultan İbrahim'e kadar gelen tüm hükümdarlar Hindistan üzerine seferler düzenlemişti. Son Gazneli sultanı olarak Hüsrev Melik (salt. 1160-1186) Gazneli Devleti'nin başına geçmişti.¹³ Miladi 1146 yılında aralarında çıkan bir anlaşmazlık sonucu Gurlular, Gazneliler ile düşman olmuşlar ve sürekli olarak birbirleri ile mücadele etmişlerdi. Gur Sultanı Gıyâseddin (Şemseddin) Muhammed'in kardeşi Müizzüddîn (Şehâbeddin) Muhammed Gurî, Miladi 1186 yılında Hüsrev Melik'i mağlup ederek esir almıştı. Lahor'u ele geçirdikten sonra da Gazneli Devleti'ne son vermişti.¹⁴

Gazneli Devleti'nin Türk ve İslâm tarihindeki başlıca rolü, Kuzey Hindistan fütuhatına yol açarak İslâm dinine Pencap bölgesinde kuvvetli bir dayanak noktası oluşturmak ve sonraki Hindistan fetihlerine sağlam bir zemin hazırlamaktı. Ayrıca Gazneliler, Hint dünyasının kültürü ile doğrudan doğruya temas kuran Türkler olarak tarihe geçmişlerdir. Sultan Mahmûd ile Mesud da şahsiyetleri ile halkın zihnine büyük Müslüman ve halk kahramanları olarak yerleşmişti.¹⁵

Türkler, hâkimiyetleri boyunca Müslüman ve diğer kitlelerce alışılmış, kendilerini tedirgin etmeyen gelenek ve kuruluşlara müdahale etmeyerek; çevrenin siyasi, içtimâî ve kültürel muhtevasına göre kendilerini ayarlayarak ne kadar bilinçli idareciler olduklarını ortaya koymuşlardı. Sosyal tabakalaşmanın devamı olarak halk dili Farsça ile Kur'an dili Arapçanın konuşma ve yazışmada kullanılması; edebiyatta,

¹² S. Haluk Kortel, **Delhi Sultanlarından Halacîler (Alâeddin Muhammed-Şâh Halacî Devri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. 5.**

¹³ Erdoğan Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, TTK, Ankara 1989, s. 91.

¹⁴ S. Haluk Kortel, **Delhi Sultanlarından Halacîler...**, s. 6.

¹⁵ Erdoğan Merçil, **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, TTK, Ankara 1991, s. 41.

dinî ve ilmî eserlerde bu dillerin geçerli olması; Türk idareciler tarafından İslâmî isimler, unvanlar, lâkaplar alınması; mevcut hükümet teşkilatının adları ile birlikte muhafaza edilmesi; İslâm'ın inanç ve ideallerinin devlete hâkim bir manevi güç durumuna yükselmesi bu Türk siyasi teşekküllerinin özellikleri konumunda idi.¹⁶

Gazneli Devleti'nin yerine geçen Gurlular, sahip olduğu bütün toprakları ele geçirdiği için onların kâfirlere karşı yaptığı cihat geleneğini de miras olarak almışlardı. Bu başarıyı batıya sefer yapan Gıyâseddin Muhammed ile Hindistan'a sefer yapan Müizzüddîn Muhammed kardeşler üstlenmişlerdi.¹⁷

Müizzüddîn Muhammed'in ölümünün ardından kumandan Kutbüddîn Aybeg, Lahor'a doğru harekete geçerek iktidarı ele geçirmişti (Miladi 1206).¹⁸ Kutbüddîn Aybeg, bu davranışı ile Delhi Türk Devleti'nin temellerini atmış oldu.¹⁹ Bu devletin kurulması Hindistan'ın tarihinde köklü değişikliklere yol açmıştı. Hindistan, Müslüman dünyası ile karşı karşıya gelmiş, her iki medeniyet de birbirlerini yakından tanıma imkânı bulmuşlardı. Böylece Hindistan'da Türk Sultanlığının kurulması bölgede Müslüman dünyasına bir kapı açılmasına vesile olmuştu.²⁰ Kendisi için vaazlarda dua edilen, paralara ismi basılan ilk Hindistan sultanı olan Aybeg, 20 yıllık hükümdarlığı döneminde Kuzey Hindistan'ın tamamını idaresi altına almıştı. Hindistan'da güçlü bir merkezi idare bırakmayı başaran Aybeg²¹, saltanatı boyunca sadece fütuhât yapmak ile kalmamış aynı zamanda yaptırdığı çeşitli eserler ile de ülkesine büyük bir ihtişam katmıştı.²²

Halaç emîrlerinden olan Melik Celâleddin Fîrûz Delhi Türk Sultanlığı'na son vermiş ve bundan sonra Halacîler dönemi başlamıştı.²³ Ancak Gıyâseddin Tuğluk'un

¹⁶ Hanefi Palabıyık, "Yeni Bir Türk İslâm...", s. 513.

¹⁷ Clifford Edmund Bosworth, **Doğuşundan Günümüze İslâm Devletleri Devletler, Prenslükler, Hanedanlıklar Kronolojik Soykütüğü**, trc. Hande Canlı, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005, s. 391.

¹⁸ Erdoğan Merçil, **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, s. 322.

¹⁹ M. Aziz Ahmet, **Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu**, Tercüman 1001 Temel Eser-60, s. 160.

²⁰ Bokuleva, Avakova, Abeldayev, **a.g.m.**, s. 442.

²¹ M. Aziz Ahmet, **a.g.e.**, s. 160.

²² Mübarek Galip, **Hindistan'da Türk Hükümdarları**, Haz. Saadettin Gömeç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 11.

²³ Haluk Kortel, "Delhi Türk Sultanlığında'nda Teşkilat (1206-1414)", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2001, s. 6.

isyan çıkarması ile Halacîler'e son verilmiş, böylece Hindistan'da Tuğluklar dönemi başlamıştı.²⁴

Tuğluklardan sonra Hızır Han, 1414 yılında iktidarı ele geçirerek Seyyidîler Hanedanını kurmuştu. Seyyidîler, 1451 yılına kadar Delhi'de hâkimiyetlerini sürdürmüş olsalar da sonradan yerlerini Afganlı bir aile olan Lûdîlere bırakmıştı. Lûdîlerin Delhi'deki hâkimiyetlerine Zahîrüddîn Muhammed Bâbü Şah 1526 yılındaki Panipat savaşı ile son vermişti.²⁵

Lûdîlerin ardından Berîdşâhîler bölgede egemen olmuşlardı. Berîdşâhîler'e de bir başka Türk hanedanlığı olan Âdilşâhîler son vermiş²⁶ ve Hindistan'ın güneybatısındaki Bîcâpûr bölgesinde hüküm sürmüşlerdi. Behmenî Sultanlığı döneminde resmî dil olarak kabul edilen Urduca, Adil Şahi Sultanlığı'nın ilk iki hükümdarı döneminde yerini Farsçaya bırakmıştı. II. İbrahim Adil Şah zamanında ise Urduca tekrar resmi dil haline getirilmişti.²⁷

Maratalar'ın uyguladıkları baskılar ve Hint-Türk İmparatorluğu ile yapılan savaşlar Âdilşâhîlerin sonunun gelmesine neden olmuştu. En sonunda 1685 yılında Hint-Türk İmparatorluğu'nun ordusu Bîcâpûr'u kuşatarak şehri ele geçirmişlerdi.

Doğu Dekken bölgesinde hüküm sürmüş olan bir diğer Türk hanedanı da Kutubşâhîler'dir. Evrengzîb Âlemgîr, Muhammed Kuli'nin ölümünün ardından halefleri dönemindeki karışıklıklardan yararlanarak Golkonda kalesini ele geçirmiş ve Kutubşâhîler hanedanlığına 1687 yılında son vermişti.

Kutubşâhîler hanedanlığı mensupları İslâm'ı ve Hindu kültürlerini sentezleyen bir rol oynamışlardı.²⁸ Bu dönemdeki sultanlar, ilim ve edebiyata önem vermişlerdi. Dönemin ikinci sultanı olan Muhammed Kuli Kutub Şah'ın iyi bir şair

²⁴ Ayten Avcıoğlu, "İbn Battuta'ya Göre Delhi Türk Sultanlığı'nda Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Hayat", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2010, s. 9.

²⁵ Salim Cönce, **a.g.e.**, s. 716-717.

²⁶ Erdoğan Merçil, **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, s. 344-345.

²⁷ Selma Benli, "Modern Urdu Şiiri (1850-1900)", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara 1994, s. 8.

²⁸ Erdoğan Merçil, **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, s. 345, 347.

olmasının yanında Urduca'nın edebî bir dil hâline gelmesinde de oldukça büyük bir etkisi olduğu bilinmektedir.²⁹

Hindistan'ın İngiliz sömürüsü haline gelmesinden önce bölgede hâkimiyet kuran son büyük Türk devleti olan Hint-Türk İmparatorluğu'nu Zahîrüddîn Muhammed Bâbü Şah 1526 yılında Panipat Savaşı'nda Afgan Lodî hanedanlığına son vererek kurmuştu. 1857 yılında Büyük Sipahi Ayaklanmasının ardından İngilizlerin bölgeyi ele geçirdikleri tarihe kadar geçen sürede Hindistan'da hüküm sürmüş Türk devletleri arasında en güçlü olan devlet son Hint-Türk İmparatorluğu olmuştur.³⁰

Zahîrüddîn Muhammed Bâbü Şah tarafından kurulan Hint-Türk İmparatorluğu, en parlak devirlerini Hümâyûn ve Ekber Şah dönemlerinde yaşamış ve bu imparatorluk bütün Hindistan bölgesine hâkim olmuştu. Hindistan ile Afganistan bölgesini ele geçirmiş olan Hint-Türk İmparatorluğu, Osmanlılar, İran ve Safeviler ile birlikte dönemin en güçlü üç Müslüman devletinden biri olmuştu.

Hint-Türk İmparatorluğu Hindistan'da hüküm sürdüğü zaman boyunca sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda etkileşime neden olmuş, Müslüman-Türk sanatı mimari alanında da Hint sanatını oldukça etkilemişti. Aynı zamanda Hindistan'da İslâm-Türk sanatı da geleneksel Hint mimarisinden ilham almıştı. Günümüzde ayrı birer devlet halinde varlığını sürdüren Afganistan, Pakistan, Bangladeş ve Hindistan'ı içine alan Hint alt kıtasındaki Türk mimarisindeki gelişmeler Hint-Türk İmparatorluğu zamanında meydana çıkmıştır.³¹

Hindistan Hükümdarı Şah Evrengzîb Âlemgîr (salt. 1658-1707)³², Dekken bölgesinde Hint-Türk İmparatorluğu hâkimiyetini sağlamak için büyük çaba sarf etmişti.³³ Evrengzîb Âlemgîr, Hint-Türk İmparatorluğu'nu parçalanmaktan koruyarak bölgede güvenliği sağlamış, kendi döneminde imparatorluğun en parlak devrinin

²⁹ Selma Benli, **a.g.t.**, s. 8.

³⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C. II, 1-6; Azmi Özcan, "Osmanlı ve Bâbürlü Devleti Arasındaki İlişkiler", **Türkler**, C. VIII, 171; Gazi Zahîrüddîn Muhammed Bâbü, **Vekayi-Bâbü'r'ün Hâtıratı**, C. I, TTK, Ankara 1943, s. 6.

³¹ Meral Uçmaz, "Kültürel Mirasın Dijitalleştirilmesi: Hindistan'daki Türk Kültür Varlığı Örneği", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2013, s. 56, 72, 85-87, 89.

³² Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.m.**, s. 272, 275.

³³ Khaliq Ahmed Nizamî, "Evrengzîb", **DİA**, C. XI, 1995, s. 538.

yaşanmasına vesile olmuş ve büyük bir devlet olma statüsüne kavuşturmuştu. Hint-Türk İmparatoru Evrengzîb 1707 yılında ölünce kendisinden sonra yerine gelenlerin ehliyetsiz olmaları, yönetimdeki iktidarsızlık ve tutarsızlık yüzünden farklı topluluklar güçlenerek bağımsızlık girişimlerinde bulunmuşlardı.³⁴ Racputlar'ın desteklerini çekmeleri, Sihler'in, Maratalar'ın ve Zutlar'ın çıkardığı isyanlar, maaşlarını arazi gelirlerinden alan askerlerin köylüler üzerindeki artan baskısı gibi nedenler dolayısıyla Hint-Türk İmparatorluğu 18. yüzyıl ortalarında zayıflamaya başlamıştı.

Asırlarca alt kıtada hüküm sürerek burada Hint-Türk sentezine ait yeni bir medeniyetin ortaya çıkmasına vesile olan Türklerin Hindistan'ın kültürel mirasına katkıları sadece mimari, dil alanında olmamış siyasi alanda da bölgeye oldukça büyük katkı sağlamışlardır. Nitekim Hindistan'a önceden bilinmeyen bir hükümet sistemini ve idari yeterlilik müessesesini kazandıran Türk soylu devletler olmuştur. Dini taassup ve sosyal eşitsizlik Türkler zamanında sona erdirilmiş, halk ilk defa dini adetlerini yerine getirmek ve hayatlarını kendi inançlarına uygun olarak idame ettirmek için tam bir serbestiyete kavuşmuştu. Ancak şu da bir gerçektir ki, İslamiyet Hindistan'a Arap soylu devletler tarafından girmiş olsa da Türkler vasıtası ile yayılmış, bu nedenle Türk medeniyeti Hindistan üzerinde direkt olarak önemli derecede bir etkiye sahip olmuştur.

Türklerin Hindistan'a yaptığı ikinci önemli etki ise dil sahasında olmuştur. Hindistan'a gelip hâkimiyet kuran Türkler, Farsça ve Arapçayı iyi derecede kullanmaktaydılar. Fakat kendi konuşma dilleri, gelişmiş şekilleri, üslubunun kuvveti ve güzelliği ile Türkçe idi. Bu dil, yalnız Hindistan dilleri üzerinde derin bir etki bırakmakla kalmamış sonradan Urdu adı verilen yeni bir dilin ortaya çıkmasına da vesile olmuştu. Ayrıca Türk yansımaları, Hint hayatının mimari ve güzel sanatlarında da kendisini açıkça ortaya çıkarmıştır.

³⁴ Aykut Kişmir, **Pakistan Tarihinde Türkler**, Demavend Yayınları, İstanbul 2019, s. 100.

Türk-Hint ilişkileri sadece hissi faktörlere bağlı kalmamış gerek İslamiyet'ten önce gerekse İslamiyet'ten sonra bölgeye gelen Türkler vasıtası ile Hintliler, tarihi ve kültürel bağlarla daima birbirlerine bağlı kalmışlardı.³⁵

³⁵ N. Akmal Ayyubi, “Hindistan Türklere Neler Borçludur”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. II, sy. 2, Ankara 1964, s. 277, 281-283.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-BABÜR İLİŞKİLERİ

Batılı devletlerin Hindistan ile tanışmaları Portekizliler döneminde 1498 yılında Vasco da Gama (ö. 1524) vasıtasıyla Ümit Burnunun keşfedilmesiyle gerçekleşmişti. Bu tarihe kadar Hindistan sadece baharat ve mallarıyla Avrupalılarca bilinen egzotik bir ülke idi. Hindistan'a ait olan ürünler bu tarihe kadar Arap gemicileri vasıtasıyla Mısır'a gelmekte ve buradan da İskenderiye üzerinden Venedikli gemiciler ile Avrupa'ya taşınmaktaydı.³⁶ Osmanlı Devleti de Baharat yolunu kontrolü altına almak amacıyla Mısır'ı ele geçirmişti. Ancak Ümit burnunun keşfi zamanının en büyük denizci devleti olan Portekiz'in Hindistan üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmişti.³⁷ Birbiri ardına Hint denizine yapılan seferler ile Portekizliler, Hindistan ve ticaret yollarına tamamen egemen olmak arzusunda idiler. Bu amaçla Afrika kıyılarındaki birçok önemli noktayı ele geçirmişlerdi. Afonso de Albuquerque (ö. 1515) adlı Portekizli kaptan ile 1515 yılında Kızıldeniz'in ağzındaki Sokotra adası ve Basra körfezi girişindeki Hürmüz boğazı işgal edilerek Doğu mallarının Akdeniz'e nakil yolu ele geçirilmiş ve nakliyat işi Arapların elinden alınmıştı. Dolayısıyla ticaret yolunun bu iki stratejik noktasının Portekizlilerce ele geçirilmesi adeta Hint denizini bir Portekiz gölü hâline getirmiş yani bu sahiller tamamen Portekiz'in kontrolü altına girmişti.³⁸

Portekiz'in Hindistan üzerindeki bu tahakkümü devam ederken Osmanlı tahtında ise 1448 yılında Dimetoka'da doğmuş olan Fatih Sultan Mehmet'in oğlu II. Bayezid (salt. 1481-1512) bulunmaktaydı. II. Bayezid, babasının 3 Mayıs'ta ölümü üzerine Amasya'dan İstanbul'a gelerek 22 Mayıs 1481 yılında tahta çıkmış ve 24 Nisan 1512 yılına kadar Osmanlı Devleti'ni yönetmişti. Devlet henüz imparatorluğun omurgasını teşkil eden Anadolu'da birliği sağlamakla uğraşmaktaydı.

³⁶ Muhammad Yakub Mughul, **Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri 1517-1538**, Fetih Yayınevi, İstanbul 1974, s. 25-28.

³⁷ Emine Dinceç, "XVI. Yüzyılda Osmanlı-Açe İlişkileri", **Turkish Studies**, sy. 5/1, Kış 2010, s. 962.

³⁸ Halil İnalcık, **Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 133-134.

İstanbul'un fethi esnasındaki zafiyeti anlaşılmış ve yeni yeni bu gücün farkına varıldığı için henüz emekleme safhasında idi.³⁹

Diğer bir yanda ise Müslüman bir ülke olan Mısır ve Suriye'de Miladi 21250-1517 yılları arasında hüküm süren Memlûk Devleti bulunmaktaydı. Bilindiği üzere Osmanlılar Suriye ve Mısır'ı fethetmeden önce bu bölgeye Memlûkler hâkimdi. Memlûkler Hindistan'a en yakın olan devlet idi.⁴⁰

Portekiz bölgeye hâkim olduğu sırada Hindistan'da Gucerât Devleti mevcuttu ve tahtında I. Mahmud Han (salt. 1458-1511) bulunmaktaydı. Portekizlilerin Hintli Müslümanlara yaptıkları zulümden dolayı Gucerât hükümdarı Mahmud Han, Memlûk sultanı Kansu Gavri'ye (salt. 1501-1516) müracaat ederek yardım istemişti.⁴¹

Gavri de bu yardım isteği üzerine 1511 yılında Hüseyin Bey komutasında toplarla donanmış bir filo göndermişti. Bu filo birkaç çarpışmadan sonra bir netice alamadan geri dönmek zorunda kalmıştı. Memlûklerin Portekizlilere karşı bir seferi daha vardır. Kızıldeniz ve Aden'de (körfez) yaptıkları tahribat üzerine Memlûkler 50 parçadan oluşan bir savaş donanmasını Selman Reis (ö. 1528) komutasında Portekizlilere karşı sevk etmiş ancak bu donanma da pek bir iş görememişti.⁴²

Bölgeye yani Hindistan'a yakın iki büyük güç bulunmaktaydı. Bunlar Osmanlı Devleti ile Memlûk Devleti'dir. Sultan II. Bayezid'in tahttan feragati ile yerine 1512 yılında Trabzon Valisi olan oğlu I. Selim (salt. 1512-1520) geçmişti. Yavuz Sultan Selim Anadolu'da birliği sağlamak için önce 1514 yılında Çaldıran'da Şah İsmail'i (salt. 1501-1524) mağlup etmişti. Daha sonra ise güneye yönelerek Memlûk Hükümdarlık sahasını hedef almıştı. Osmanlı Devleti 1516 yılında Mercidâbık (Dâbık Ovası) ve 1517 yılında ise Ridâniye Savaşları ile Memlûk hâkimiyetine son verince bölgenin yegâne hâkimi haline gelmişti.⁴³

³⁹ Şerafettin Turan, "Bayezid II", *DİA*, C. V, 1992, s. 234-235.

⁴⁰ Mesut Ağır; Solak Kürşat, "Memlûk Devleti'nin Doğu Akdeniz'deki Önemli Siyasî Faaliyetleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Bahar 2013, sy. 14, s. 107.

⁴¹ Khaliq Ahmed Nizamî, "Gucerât", *DİA*, C. XIV, 1996, s. 172.

⁴² İdris Bostan, "Selman Reis", *DİA*, C. XXXVI, 2009, s. 444.

⁴³ Feridun Emecen, "Selim I", *DİA*, C. XXXVI, 2009, s. 407, 409, 411, 412.

Ancak Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyeti onu Portekizlilerle karşı karşıya getirmişti. Çünkü Basra ve Kızıldeniz girişlerinin Portekizliler tarafından tutulması neticesi Basra, Bağdat, Yemen, Hicaz ve Mısır civarına sahip olan Osmanlı Devleti'ne karşı politik ve ekonomik bir darbe idi. Bunun dışında Portekizlilerin zulmünden dolayı 1535 yılında Gucerât sultanı Bahadır Şah (salt. 1526-1537) Osmanlı Devleti'ne bir elçi göndererek karadan Moğolların denizden Portekizlilerin baskılarına maruz kaldıklarını bildirerek yardım istemişti.⁴⁴

Bahadır Şah'ın müracaatı Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki çıkarları gereği göz önüne alınmış Süveyş Limanı'nda yeni bir donanma ile Hindistan'a bir sefer düzenlenmesine karar verilmişti. Bu sefer için eski Mısır Beylerbeyi tarafından bu sıralarda Anadolu Beylerbeyi olan Hadım Süleyman Paşa (ö. 1547) uygun görülerek Mısır Valiliğine atanmıştı. Hadım Süleyman Paşa donanmanın yapımına hemen başlamış, gereken malzeme temin edilerek Süveyş Tersanesi'ne muhtelif büyüklükte 76 tane gemi yapılarak hazırlığını tamamlamış ve harekete geçmişti.

Osmanlı Devleti'nin Hindistan'a ilk seferi Hadım Süleyman Paşa'nın bu seferidir. 1538 yılının haziran ayında başlayan sefer ilk olarak Kızıldeniz'in kapısı olan Aden'in ele geçirilmesiyle devam etmiş böylece Yemen, Hicaz, Mısır ve Habeşistan'ın güvenliği sağlanmıştı. Aden'e Behram Bey'i Sancakbeyi olarak tayin ederek Hindistan'a hareket etmişti.⁴⁵

Kızıldeniz'de kontrolü ele geçirdikten sonra Osmanlı donanması Hindistan'ın batısındaki Diû sahillerine gelerek demir atmıştı. Gucerât hükümdarı Bahadır Şah'ın Osmanlı Devleti'nden yardım istemesinden ancak iki yıl sonra Hindistan sahillerine donanma vardığı sırada Portekizliler Diû adasında Bahadır Şah'ı öldürmüştü, Gucerât'ın yönetimini istedikleri şekilde düzenlemeye başlamışlardı. Portekizliler önce Bahadır Şah'ın yerine kız kardeşinin torunu Muhammed Şah Faruki'yi hükümdar yapmış, daha sonra Bahadır'ın yeğeni III. Mahmud'u (ö. 1554) tahta çıkarmışlardı.⁴⁶ Dolayısıyla Hadım Süleyman Paşa Diû'ya geldiğinde Gucerât tahtında III. Mahmud

⁴⁴ Nizamî, **a.g.m.**, s. 172.

⁴⁵ Erhan Afyoncu, "Süleyman Paşa, Hadım", **DiA**, C. XXXVIII, 2010, s. 96-97.

⁴⁶ Nizamî, **a.g.m.**, s. 172.

bulunmaktaydı ve Portekizlilerle ittifakı karşısında topları ve kuvvetleri adaya çıkararak Diû kalesini muhasara etmişti. Kalenin bazı tabyaları (siperleri) zapt edilmiş fakat muhasara 20 gün sürmesine rağmen kale karşı koyabilmiş, bu arada bir Portekiz donanmasının gelmekte olduğu haberi alınmış, deniz şartlarının uygunsuzluğu da hesaba katılınca Süleyman Paşa kuşatmayı kaldırarak geri dönmeye mecbur kalmıştı.⁴⁷

Hadım Paşa'nın başlattığı bu ilk Hint seferinden sonra Portekizlilerle savaş devam etmişti. Nitekim Süleyman Paşa'nın Mısır'a gitmesi üzerine Portekiz kuvvetleri Kızıldeniz'e girerek Cidde Limanı'nı işgal girişiminde bulunmuş ancak kale muhafızının savunması karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardı.⁴⁸

Portekizliler ayrıca önemini bildikleri Aden'i kısa bir süreliğine ele geçirdilerse de Süveyş kaptanı Muhyiddîn Pîrî Reis'in⁴⁹ (ö. 1553) kendi donanmasıyla müdahale etmesi sonunda Aden Kalesi ve Limanını Portekiz işgalinden kurtarmıştı. Pîrî Reis 1551 yılında 30 kadar gemiden oluşan Süveyş donanmasıyla Hint denizine açılmış, Arabistan'ın güneydoğusundaki Maskat'ı zapt ve Portekizlileri mağlup ettikten sonra Hürmüz adasındaki Hürmüz Kalesi'ne kaçan Portekizlileri takip ederek kuşatmış ancak kaleyi alamamıştı. Pîrî Reis Hürmüz'de bulunduğu sırada Portekizlilerin Basra Körfezi'ni kapamak istediklerini duyunca içeride mahsur kalmamak için kendine bağlı üç gemiyle denize açılmış ve Süveyş'ten Mısır'a gitmişti.⁵⁰ Pîrî Reis'in Hürmüz muhasarasını kaldırması ve diğer gemileri askerlerle birlikte Basra'da bırakarak gelmesi Mısır'da idam edilmesine sebep olmuştu.⁵¹

Pîrî Reis'den sonra Süveyş Kaptanlığı Katif (Bahreyn) Sancakbeyi Murat Reis'e verilmişti. Murat Reis ilk fırsatta bir filo ile Basra'dan ayrılarak Hürmüz adası civarında Portekizlilerle çarpışmış fakat kayıplarla geri dönmek zorunda kalmıştı. Murat Reis'in bu başarısızlığı 1552 yılında azledilmesiyle sonuçlanmış ve Süveyş

⁴⁷ Erhan Afyoncu, **a.g.m.**, s. 97.

⁴⁸ Kemal Beydilli, "Portekiz", **DİA**, C. XXXIV, 2007, s. 330.

⁴⁹ İsmet Balık; Karaalioğlu, Mehmet Salih, "2013 Yılında Büyük Türk Denizcisi Pîrî Reis", **Mavi Yaşam Araştırma Ve Haber Bülteni**, sy. 7, Ordu 2013, s. 4.

⁵⁰ İdris Bostan, "Pîrî Reis", **DİA**, C. XXXIV, 2007, s. 285.

⁵¹ Ertuğrul Önalp, "Pîrî Reis'in Hürmüz Seferi ve İdamı Hakkındaki Türk ve Portekiz Tarihçilerinin Düşünceleri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, sy. 47, Ankara 2010, s. 13.

donanması mahsur kalmıştı. Bu olay karşısında Basra donanmasının Süveyş'e getirilmesi Seydi Ali Reis'e (ö. 1562) verilmişti. Seydi Ali Reis 1553 yılında Halep yoluyla Basra'ya gelerek işe başlamıştı. İlk önce donanmayı Basra Körfezi'nden çıkarmak istemiş ancak olumsuz hava şartları dolayısıyla beş ay kadar Basra'da kalmıştır. Basra'dan çıktıktan sonra ilk olarak İran sahilini takip ederek Bahreyn adasına gelmişti. Donanmanın Basra'dan hareketinin 40. günü Umman sahillerinde güçlü bir Portekiz filosuyla karşılaşmıştı. Seydi Ali Reis Portekizlilerle yapılan muharebede bir Portekiz gemisini batırarak ve Portekizlileri geri çekilmek zorunda bırakmıştı. Daha sonra Türk donanması Maskat Limanı'na yaklaştığı sırada ikinci bir Portekiz filosuyla karşılaşmış, ancak yapılan muharebeden bir netice alınamamıştı. İki donanma birbirinden ayrılarak Türk donanması İran sahillerine düşmüştü. Donanma burada gerekli ikmal yaptıktan sonra batıya doğru yani Arabistan yarımadası tarafına yoluna devam etmiş, çıkan fırtınada donanma Hindistan sahillerine sürüklenmişti. Bu fırtınada büyük tehlikeler atlatan donanma gücünü yitirerek savaş kabiliyetini kaybetmişti.

Seydi Ali Reis Gucerât'da karaya çıkararak donanmasından arta kalan kuvvetlerini Gucerât Sultanına bırakmış ve kara yoluyla İstanbul'a hareket etmişti. Bu yolculuk Sind üzerinden Harezmi, Horasan ve İran'dan Anadolu'ya geçerek üç senede İstanbul'da bitmişti. 1556 yılında İstanbul'a ulaşan Seydi Ali Reis bu yolculuğunu anlatan Mir'atü'l-Memâlik adlı eserini Kanuni Sultan Süleyman'a takdim etmiş ve taltif (iyilikte, lütufta bulunmak) edilmişti.⁵² Seydi Ali Reis'den sonra Süveyş Kaptanlığı Kurdoğlu Hızır Reis'e verilmişti. Bu sırada Portekizliler Hind denizindeki adaları ele geçirerek buradaki gücünü pekiştirmekteydi. Bu adalardaki hükümetler içinde en kuvvetli olanı Açe Devleti olmuştu. Sumatra adası ile Malaka yarımadası bu devlete aitti. Açe Hükümdarı Sultan Alaaddin donanmaları Hind denizine kadar gelmiş olan Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmek için 1565 yılında İstanbul'a bir elçi göndermişti. Sultan Alaaddin Osmanlı hükümetinden askerî yardım talep etmekteydi. Gönderdiği mektupta Portekizlilerin Seylan ve Kalküta İslâm hükümetleriyle savaş

⁵² Mahmut Ak, "Seydi Ali Reis", *DİA*, C. XXXVII, 2009, s. 21-22.

yaptıklarını, askerî mühimmat yardımı yapıldığı takdirde Portekizlilere karşı direnebileceklerini yazmıştı.⁵³

Ancak elçi İstanbul'a geldiği sırada Kanuni Sultan Süleyman Zigetvar (Macaristan) seferindeydi ve ölümü bu zamana denk gelmişti. Açe elçilik heyeti iki sene İstanbul'da kalmıştı. Osmanlı Devleti yardım talebini kabul edip 20 kadar savaş gemisini Süveyş Kaptanı Kurdoğlu Hızır Bey'i mahiyetine vererek göndermişti. Fakat bu sırada Yemen'de çıkan bir isyan Kurdoğlu'nu Yemen Serdarı Sinan Paşa'nın emrinde çalışmasını zorunlu kılmış, sadece Açe hükümetini gerekli savaş malzemesiyle ustalar iki gemi ile birlikte sevk edilmişti.⁵⁴

Hint denizi ve Yemen bölgelerindeki Portekiz gücü Hindistan'dan gerek Hac için gerekse ticaret için gelen yolcuları rahatsız etmekte ve bazen de engellemekteydi. Bu maksatla bölgenin Yemen, Hicaz (Arabistan) ve Habeş vilayetlerinin güvenliğini sağlayabilmek için güçlü bir donanmaya ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu da Osmanlı Akdeniz donanmasının doğrudan doğruya Kızıldeniz ve dolayısıyla Hint denizine geçmesine bağlıydı. Bu zorunluluk Osmanlı Devleti'ni Akdeniz ile Kızıldeniz'i birleştirecek bir kanal yapımına sevk etmişti. Bu nedenle Sultan II. Selim (salt. 1566-1574) 1568 yılının aralık ayında Mısır Beylerbeyi'ne gönderdiği bir fermanda Portekizlilerin Hindistan'a saldırılarından ve o taraflardan Hac maksadıyla Mekke'ye gelmek isteyen Müslümanların yollarının kesilmesinden dolayı Hindistan'ın Portekizlilerden kurtarılması gereği vurgulamış ve bunun için de Süveyş'te bir kanal açılması maksadıyla gerekli ölçümlerin yapılması gerektiğini ifade etmişti. Kanalın açılmasında bir mahsur görülmeyince kanalın kazısına başlanması kararlaştırılmıştı. Fakat Saray içinde Sokullu'ya karşı yürütülen muhalefet ve Padişahın 1570 yılında Kıbrıs seferine ikna edilmesiyle birlikte kanal yapımı uygulamaya konulamamış, böylece gerçekten de Dünya ekonomisini ve Dünya siyasetini büyük ölçüde

⁵³ Razaullah Şah, "Açi Padişahı Sultan Alâeddin'in Kanunî Sultan Süleyman'a Mektubu", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. V, sy. 8, Ankara 1967, s. 374.

⁵⁴ Numan Kurtulmuş, "Açe", **DİA**, C. I, 1988, s. 330.

ilgilendirecek ve etkileyecek olan bu büyük proje o dönemde bir teşebbüs olmaktan öteye geçememişti.⁵⁵

16. yüzyılın ortalarında Hint denizinde Osmanlı Devleti'ne karşı Portekizliler tarafından saldırgan tavırlar sergilenmekteydi. Ayrıca Portekizlilerin Gucerât bölgesini ele geçirmiş olan Gürkanlı Hükümdarı Celaleddin Ekber Şah (salt. 1556-1605) ile birlikte ittifak yaparak Yemen Limanlarını vuracağı Yemen Valisi Hasan Paşa'nın yapmış olduğu istihbarat çalışmaları sonucunda ortaya çıkmış, bu olay üzerine gereken tedbirler alınmıştı. Gerçekten de Ekber Şah 1573 yılında Gucerât'ı ele geçirerek bir vilâyet hâline sokmuş ve bazı tahkimâtlarda bulunmuşsa da Yemen taraflarına herhangi bir saldırı hareketi görülmemiştir.⁵⁶ IV. Murat (salt. 1623-1640) zamanında Gürkanlı hanedanından Ekber Şah'ın torunu Danyal Mirza'nın oğlu Bay Sungur Mirza tahtta bulunan amcasının oğlu Şah Cihan'ın (salt. 1627-1666) Gürkanlı ailesi içindeki erkekleri öldürmesi⁵⁷ üzerine İran üzerinden İstanbul'a gelmişti. Hindistan hükümdarlığını elde etmeye çalışan Sungur Mirza'nın İran'daki temasları sonuç vermediği gibi İstanbul'da da göstermiş olduğu dirayetsizliği gözden kaçmamıştı. IV. Murat mesafe açısından da uzak olan Hindistan'a asker sevkinin manasız olacağını düşünerek Sungur Mirza'ya yüz vermemişti. Diğer taraftan Şah Cihan'ın elçileri vasıtasıyla IV. Murat'a dostluk mesajları göndermesi Osmanlı-Hindistan ilişkilerinde yeni bir safha açmıştı. IV. Murat 1638 yılında Bağdat seferindeyken Kızıldeniz yoluyla Şah Cihan'ın Mir Zarif adındaki elçisi gelerek Musul'da Osmanlı Hükümdarı ile görüşmüş ve hediyelerle birlikte mektubunu takdim etmişti.⁵⁸ IV. Murat Bağdat seferinden dönünceye kadar Hint elçisinin Mısır'da kalmasını emretmiş ve Bağdat'ı zapt ettikten sonra Musul'a dönerek Mir Zarif'in dönüşüne izin vermişti. Yanında elçisi Arslan Ağa'yı da hediyelerle Hindistan'a göndermişti. Arslan Ağa 1642 yılının ağustos ayında İstanbul'a dönmüştü. Bu dönemde Osmanlı-Hindistan münasebetleri aralarında elçi gidiş gelişi (teatisi) ve bir takım protokol ilişkileri çerçevesinde devam etmişti.⁵⁹

⁵⁵ Emine Sonnur Özcan, "Asya'dan Afrika'ya Osmanlı'nın 16. Yüzyıl Kanal Projeleri", **TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi**, sy. 552, Kasım 2013, s. 34.

⁵⁶ Khaliq Ahmed Nizamî, **a.g.m.**, s. 172.

⁵⁷ Azmi Özcan, "Şah Cihan", **DİA**, C. XXXVIII, 2010, s. 251.

⁵⁸ Ziya Yılmaz, "Murad IV", **DİA**, C. XXXI, 2006, s. 182.

⁵⁹ Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. II, TTK, Ankara 1987, 204-205.

Mesela Şah Cihan Osmanlı Hükümdarına yazdığı mektubunda Osmanlı Devleti'nin Hindistan Hükümdarına karşı kullandığı hitapların Şah Cihan'ın mevki ve derecesine nispetle hafif kaldığı gibi serzenişler yer almıştı. Osmanlı Devleti kullanılan lakapların küçültücü maksatla yapılmadığını beyan ederek özür dilemiş, Şah Cihan'a dostluktan başka bir arzusu olmadığı vurgulanmıştı.⁶⁰

IV. Mehmed (Avcı Mehmed) (salt. 1648-1687) zamanında da elçi teatisi devam etmişti. Hindistan ile dostluğu devam ettirme arzusunda olan Osmanlı Devleti IV. Mehmed'in cülusunu bildirmek için Seyyid Muhyiddîn'i elçi olarak göndermişti.⁶¹

17. asrın sonlarında Osmanlı Devleti'nin Hindistan ile ilişkileri çok seyrekleşmişti. Bu asırda Hindistan ile ilişkilerin seyrekleşmesinin iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki karayolunun İran'daki kargaşa yüzünden kapalı oluşu, deniz yolunun ise daha önceki tecrübelerden de anlaşılacağı üzere tehlikeli ve zor bir yol olması en önemli nedendir. Diğer neden ise Hindistan'da iç savaşların meydana getirdiği olumsuz ortamdır. Bununla beraber Osmanlı tahtında oturan II. Süleyman (salt. 1687-1691) 1689 yılında Hindistan Hükümdarı Şah Evrengzîb Âlemgir'e tahta çıkışını bildirmek amacıyla bir mektup göndererek aralarındaki münasebetleri yeniden başlatmak istediğini belirtmişti. 18. asrın başlarında Hint-Türk İmparatoru Evrengzîb'in 1706 yılında ölümünden sonra yerine gelenlerin ehliyetsiz olmaları sebebiyle imparatorluk eski gücünü yitirmiş bulunmaktaydı.⁶²

Osmanlı Hükümdarı III. Ahmed, 1719 yılında Hint-Türk İmparatoru olan Muhammed Şah'ın tahta çıkışını tebrik etmek için Hint elçisi Seyyid Ataullah vasıtasıyla mektup göndermişti. Seyyid Ataullah Osmanlı Hükümdarının mektubunu yerine ulaştırmış, kendisinin Türkçe bilmesi dolayısıyla Nâsırüddin Muhammed Şah tarafından Delhi'de alıkonulmuştu. Bu sıralarda İran Şahı Nadir Şah Hindistan'a düzenlediği seferde Nâsırüddin'in kuvvetlerini yenerek onunla yaptığı antlaşmada Osmanlı Devleti ile haberleşmemesini şart koşmuştu.⁶³

⁶⁰ Azmi Özcan, **a.g.m.**, s. 251.

⁶¹ Abdülkadir Özcan, "Mehmed IV", **DİA**, C. XXVIII, 2003, s. 414.

⁶² Azmi Özcan, "Osmanlı-Hindistan Münasebetleri", **DİA**, C. XVIII, 1998, s. 83.

⁶³ Tahir Sevinç, "Nadirşah'ın 1738-1739 Hindistan Seferi ve Sonuçları", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sy. 24, Isparta, Aralık 2011, s. 23-25.

Bu sıralarda Nadir Şah’a karşı destek arayışında olan Nâsırüddin Muhammed Şah, diplomatik ilişkileri güçlendirebilmek için 1744 yılında I. Mahmud'a Seyyid Ataullah adında bir elçi yollamıştı. Muhammed Şah yolladığı bu mektubunda git gide artan Nadir Şah tehlikesinden bahsederek onun Osmanlılar aleyhindeki planları hakkında bilgi vermekteydi. Aynı şekilde Nadir Şah’a karşı benzer arayış içinde bulunan Osmanlılar da Muhammed Şah’tan gelen teklifi benimseyerek Mehmed Salim Efendi adındaki bir elçi ile cevap göndermişlerdi. Ayrıca Seyyid Ataullah Efendi de Hindistan’a dönerken I. Mahmud’un bir mektubunu da beraberinde götürmüştü.

Bu her iki mektubu da aldıktan sonra Muhammed Şah’ın yazdığı yeni mektubunda coğrafi uzaklığın her iki devlet arasındaki dostluk ilişkisini zedelememesi gerektiğini ve bu dostluğun herkes tarafından bilinmesini istemişti. Ancak Muhammed Şah’ın 1748 yılında ölmesi üzerine bu ilişkiler sekteye uğramıştı.⁶⁴

Nâsırüddin Şah iki ülke arasında dostluğun devamını temennisinden başka Nadir Şah’ın zulmünden şikâyet ederek iki ülkenin birlikte Nadir Şah ile savaşmasını istemişti. Ayrıca Nadir Şah’ın Osmanlı Devleti’ne saldırmak için hazırlıklar yaptığını ve savaş gemileri hazırladığını bildirerek Osmanlı-İran arasında muhtemel bir barışın önüne geçmeye çalışmıştı. Sultan I. Mahmud, Hint elçisini iyi karşılamış, taleplerini reddetmemiş ve her konuda elçiye yardım edilmesi için devlet adamlarına gereken talimatları vermişti. I. Mahmud, Seyyid Ataullah’a verdiği mektuptan başka bir mektup ile devrin önde gelen edip, hatip ve şair olan Trabzonlu Mehmed Sâlim Efendi’yi elçi tayin ederek Seyyid Ataullah ile Hindistan’a göndermişti. İki elçi Şam yolu ile Mekke’ye ve buradan da Cidde ve deniz yoluyla Hindistan’a gitmişlerdi. Elçiler Cidde’den gemi ile Hindistan’a varmışlar, Türk elçisi Salim Efendi orada vefat ettiğinden dolayı büyükelçi görevini heyette 2. Elçi olarak bulunan Hacı Yusuf Ağa yerine getirmişti. Hacı Yusuf Ağa mektubu Nâsırüddin Şah’a verdikten sonra gittiği yoldan geri dönmüş, Cidde’ye vardıktan sonra dönüşünü İstanbul’a bildirmişti. Hacı Yusuf Ağa 1750 yılının mart ayında İstanbul’a gelmiş ve bu suretle gidip gelmesi beş buçuk yıl sürmüştü. Bu tarihten sonra Hint-Türk İmparatorluğu zayıf düşmüş, İngiliz

⁶⁴ Azmi Özcan, “Osmanlı-Hindistan Münasebetleri”, s. 83.

müdahalesi de kendisini iyice hissettirdiğinden dolayı İmparatorluk iç karışıklıklarla uğraşmıştı.⁶⁵

Gürkanlı Devleti olan ilişkilerden sonra biraz da Malabar Sultanlarıyla olan ilişkilerden bahsedelim. Malabar Hindistan'ın güneybatı kesiminde kurulan büyük bir devletin adıdır. Bu Müslüman devletin hangi tarihte kurulduğu hakkında kaynaklarda kesin olarak bir bilgi bulunmamaktadır.⁶⁶ Malabar Hükümdarı Sultan Ali Raca 1777 yılında Hacı Ali adındaki elçisini İstanbul'a göndermişti. Sultan Ali Osmanlı Hükümdarı Sultan I. Abdülhamid'e (salt. 1774-1789) yazdığı mektupta "Mecusilerle" savaştığını bu yüzden maddi açıdan sıkıntıda olduğunu ifade ederek Müslümanların Halifesi olan Osmanlı hükümdarından 100 bin altın istemiş ve hediye olarak da iki fil göndermişti. Malabar elçisi Süveys, Mısır ve İskenderiye yoluyla gelmişti. Sultan Ali Raca mektubunda 240 yıl önce Osmanlı hükümetinin bu tarafa iki gemi ile malzeme gönderdikten sonra kendisinin 40 yıldan beri müşriklerin saldırıları sebebiyle savaştığını, dolayısıyla hazinesine darlık geldiğini ifade etmişti. Malabar Sultanı'nın bu müracaatından bir netice çıkmamış ve elçi geldiği yoldan geri dönmüştü. Sultan Ali Raca'nın yerine hükümdar olan kız kardeşi Bibi Sultan yine Mısır yoluyla gönderdiği 1780 tarihli mektupta kendilerinin İngiliz ve Portekizliler tarafından baskıya maruz kaldıklarını ifade ederek yardım istemişti. Ancak Osmanlı Hükümeti mesafenin uzaklığı sebebiyle yardım gönderemeyeceğini fakat İngiltere nezdinde kendilerine saldırmamaları için gerekli girişimlerde bulunacağını bildirmişti. Bibi Sultan 1784 yılında da bir mektup göndermişti. Bu mektupta da bir yandan Mecusilerle savaştıklarını diğer taraftan İngiliz baskılarının tahammül edilemeyecek bir seviyeye geldiğini, Müslümanların İngilizlerin nüfuzu altına girdiğini yazmış, Osmanlı Hükümdarından İngiltere'ye müracaat ederek Hindistan'da Müslümanlara ait yerlerden el çektirmesini sağlamasını istemişti. Bibi Sultan'ın bu müracaatından da bir sonuç çıkmamıştı.⁶⁷

Şimdi de Meysûr Sultanlığı ile olan ilişkilere göz atalım. Meysûr Güney Hindistan'da Dekken taraflarında yer alan bir bölgedir. Bölge Krişna ve Kavyeri

⁶⁵ Tahir Sevinç, **a.g.m.**, s. 26-30.

⁶⁶ Azmi Özcan, "Malabar", **DİA**, C. XXVII, 2003, s. 465.

⁶⁷ Azmi Özcan, "Osmanlı-Hindistan Münasebetleri", s. 83.

nehirleri ile doğu ve batı Gat dağları arasında yer almaktadır. Meysûr (Tipu) Sultanı Fetih Ali ile Osmanlı padişahları I. Abdülhamid ve III. Selim (salt. 1789-1807) arasında hem siyasi hem de ticarî olmak üzere yazışmalar olmuştu. Fetih Ali'nin babası Haydar Ali Dekken'e yerleşmişti. Haydar Ali burada Gürkanlı Devleti'nin hizmetine girmiş ve bu hizmette 1761 yılında ser askerliğe kadar yükselmişti. Zaman içinde nüfuzunu arttırarak Hindistan'da Fransızlarla İngilizler arasındaki sömürge kavgasında İngilizleri daha tehlikeli gördüğünden İngilizlere karşı Fransız Amirali Pierre André de Suffren ile 1782 yılının şubat ayında anlaşma yaparak Fransızlara yardım etmeye başlamıştı. Böylece Meysûr ve Sera hükümetlerini zapt eden Haydar Ali, Nüvvâb (Vekiller) Haydar Ali Han Bahadır unvanı kullanmaya başlamış ve etraftaki Hint Racalarını egemenliği altına alarak Hint sularında İngiliz filolarını defalarca mağlup etmişti.

Meysûr Sultanı Haydar Ali Han 1782 yılının şubat ayında vefat edince onun yerine Fetih Ali Han (salt. 1782-1799) geçmişti.⁶⁸ Daha çok “Tipu” olarak şöhret kazanan Fetih Ali babasının kullandığı Nüvvâb ve Sâhib unvanlarını bırakarak kendisini “Sultan” ilan etmişti. 1753 yılında doğmuş olan Tipu Sultan babasının yerine geçtiği zaman yaklaşık olarak 30 yaşında idi. Babasının sağlığında aralarındaki ittifak şartlarından olarak Fransız güçleri Haydar Ali'nin yanında bulunduğu için Tipu Sultan Fransız subaylarından askerî eğitim almış, iyi yetişmişti. Tipu babasının sağlığında 1775 yılından 1779 yılına kadar devam eden Maratta Savaşı'nda kendini göstermiş, askerî kabiliyeti ile öne çıkmıştı. 1780 yılındaki Malisor Savaşı'nda büyük bir askerî birliği komuta ederek İngilizleri yenmiş ve böylece kendisini ispat etmişti. Babasının yerine geçtikten sonra da Fransızlarla birlikte İngilizlerle savaşa devam etmiş, İngilizleri Hindistan'da zor durumda bırakmıştı.

Ancak Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya savaşları devam ettiği için istekleri karşılanamamış ve cevaben gönderilen mektupta, İngilizler ile aralarında olan anlaşmazlıklarda ara buluculuk yapılabileceği bildirilerek mümkün olduğunca meselelerin savaşız halledilmesi konusunda tavsiyelerde bulunulmuştu. Tipu Sultan da bu durum içerisinde Fransızlarla iş birliği yapmaktan ve İngilizlerin işgalci

⁶⁸ Ahmet Taşağıl, “Haydar Ali Han”, *DİA*, C. XVII, 1998, s. 25-26.

tutumlarından dolayı kendilerine savaşmaktan başka bir yol kalmadığını belirtmişti. Savaş sırasında Sultan'ın ölmesi üzerine Hindistan'da İngiliz hâkimiyetinin etkin olmasının önü açılmış oldu.⁶⁹

1877 yılındaki Osmanlı-Rus savaşının başlamasıyla birlikte Hindistan'daki Müslüman kamuoyu Osmanlı ile birlik olmuştu. Bu dönemde İngiliz ve Hindistan hükümetlerine dilekçeler verilmiş, Rusya ise protesto edilmişti. Hindistan Müslümanlarına göre Rusya Osmanlı Devleti'ne dini duygular çerçevesinde savaş açmış, dolayısıyla Hristiyanlık ve İslâmiyet arasında olan bu savaşta Hindistan Müslümanları da din kardeşlerinin yanında olmaları gerektiğini düşünmüşlerdi. Hint alt kıtasındaki Müslüman halk, 27 Ocak 1878 tarihli *Kayserü'l Ahbâr* gazetesinde “Türklerin Müslüman oldukları için Avrupa'da hiç müttefikleri bulunmadığı, Hristiyan devletlerin karşı tarafta durdukları, Türk İmparatorluğu'nun İslâm dünyası için bir gurur kaynağı olduğu ve Türklerin içinde bulundukları bu zor duruma onlardan çok kendilerinin üzüntü duyduklarını” belirten ifadeler yer almaktaydı.

Hindistan Müslümanları arasında önde gelen din âlimleri de aynı duyguları paylaşınca camilerde Osmanlı'nın galibiyeti için dualar edilmeye başlanmış, bu savaş bir Cihat olarak nitelendirilmiş ve mümkün olduğunca Osmanlının desteklenmesi hususunda fetvalar verilmişti.

Hindistan'da Osmanlı elçilikleri açılarak Osmanlı yanlısı duygular artırılmaya çalışılmıştı. 1853 yılında Ruslarla yapılan Kırım Savaşı'nda bu propagandalar sonuçlarını vermiş, Hindistan Müslümanlarının Osmanlılar için neler hissettikleri ve neler yapabilecekleri tüm dünyaya gösterilmişti.

Kırım Harbi ile başlamış olan uyanış, 93 Harbi, 1897 Yunan Muharebesi, Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile yükselişe geçmiş ve halifeliğin kaldırılmasına kadarki dönemde Hindistan Müslümanları Türklere karşı ellerindeki imkânların tümünü kullanarak maddi-manevi her türlü desteği sağlamışlardı.⁷⁰

⁶⁹ Zekai Kardaş, “Ebû'l Kelâm Âzâd ve el-Hilâl Gazetesi Çerçevesinde Türkiye ve Türkler”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2011, s. 70.

⁷⁰ Arzu Süren Çiftsüren, “93 Harbi'nden Sonra Hindistan-Pakistan Alt-Kıtası'nda Urduca ve Farsça Şiirde Türkiye ve Türkler”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2013, s. 9-10.

İngiltere, Hint alt kıtasında yüzlerce yıl hüküm süren Türk hâkimiyetine 1857 yılında son vererek bölgedeki halkı egemenliği altına aldıktan sonra dil, din ve kültür bakımından asimile etmeye çalışmıştı. Sömürge devlet konumunda olmak istemeyen halk da bu noktada kendi bölgelerinde ilk Türk devletlerinden beri süre gelen yöneticilikleri dolayısıyla memnun oldukları ve minnet duydukları Osmanlı Devleti'nin yanında olmayı kendilerine görev edinmişlerdi. İlişkilerin artmasında Müslüman halkın din birliğinden kaynaklanan yakınlığın önemli bir rolü olmuştu. Rusya ve Osmanlı Devleti arasında yapılan Kırım Savaşı ile birlikte yaşanan bu ilk yenilgi neticesinde alt kıta halkı Osmanlı Devleti'ne gerek maddi gerekse manevi yönden destek olmuşlardı. Zaten Osmanlı Devleti'nin bir İslâm ülkesi olması hasebiyle de Halifelik bağı ile bağlı olduklarını hissettikleri bu devletin, kendilerini İngilizlerin esareti altında yaşamaktan kurtaracaklarına inanmaktaydılar.

Bu çerçevede olaylara baktığımız zaman ilk önce alt kıtadaki son Hint-Türk İmparatorluğu'nun yıkılışını, daha sonra ise Hint halkının Osmanlı Devleti'ne yakınlaşması sürecini Kırım Harbi, 93 Harbi, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı kapsamında açıklamak yerinde olacaktır.

1.1. Osmanlı-Hindistan İlişkilerinin Gelişmesine Giden Dönemde Hindistan'daki Durum

Hint-Türk İmparatorluğu, Evrengzîb Âlemgîr'in ölümünden sonra tahta çıkan I. Bahadır Şah, Cihandar, Ferruh Siyer, Refi'üd-Derecat dönemlerinde çöküşe geçmişti. Bu padişahların hükümdarlıkları iç karışıklıklar ve şehzadelerin mücadeleleri ile geçmişti. Nûreddîn unvanı ile tahta geçen Muhammed Şah 1748 yılına kadar saltanat sürmüştü.⁷¹ Muhammed Şah'ın veziri olan ve ülkenin yönetiminde büyük rol oynayan Çin Bahadır Han'ın ölmesiyle yerine Çin Kılıç Han geçmişti. Vezirliği dönemindeki iki yıl boyunca çöküş süreci içerisine girmiş olan Hint-Türk İmparatorluğu'nda düzenli bir yönetim kurarak devleti yeniden güçlü bir konuma getirmişti. Ancak devleti Âlemgîr devrindeki düzeye çıkarmak için çaba gösteren Çin Kılıç Han'ın önerileri, padişahın yakınları ve kendisini kıskananlar tarafından kabul

⁷¹ Enver Konukçu, "Bâbürlüler: Hindistan'daki Temürlüler", **TÜRKLER**, C. VIII, Ankara 2002, s. 1338.

görmemiş, hal böyle olunca vezir iş yapamaz duruma gelmişti. Devlet işlerini düzeltmek konusunda padişahın desteğini sağlayamayacağını anlayan Çin Kılıç Han, Dekken'e çekilmeye karar vermişti. Bunun üzerine Çin Kılıç Han, görünüşte padişaha bağımlı olmasına rağmen Dekken bölgesinde 1724 yılında Gurganiyye Devleti'ni kurmuş, böylece Hint-Türk İmparatorluğu ikiye ayrılarak neredeyse aynı büyüklük ve güçte iki büyük Müslüman Türk Devleti ortaya çıkmıştı. Bu dönemden itibaren de Muhammed Şah ve Çin Kılıç Han birbirlerine karşı tedbirli bir tutum sergilemişler, bazen de Gücerat ve Malva için çatışma yaşamışlardı.⁷² Muhammed Şah'ın hükümdarlığı döneminde Nadir Şah, Hindistan'ı istila etmiş, Hayber Geçidi'ni aşarak Lahor üzerine yürümüşü. Burayı ele geçirmesinin ardından Karnal bölgesini de kolay bir şekilde ele geçirmişti. Muhammed Şah, yapılan meydan muharebesi sonucunda yenilmiş, ancak sonrasında Muhammed Şah ile Nadir Şah arasında barış yapılması ile daha fazla kan dökülmesi engellenmişti. Ancak Nadir Şah bir süre sonra Muhammed Şah ile akrabalık ilişkisi içine girmiş ve Muhammed Şah'ı tekrar tahta geçirmişti. Savaşlarda Kûh-ı Nûr ve Taht-ı Tavus gibi önemli parçaların da bulunduğu Hint hazinelerini ele geçiren Nadir Şah, bunları İran'a götürmüştü. Muhammed Şah, 16 Nisan 1748 yılında ölünce yerine Azîzüddin II. Âlemgir, II. Şah Âlem, Bidarbaht ve Mûinüddin II. Ekber 1748-1837 tarihleri arasında hüküm sürmüşlerdi.⁷³

1.1.1. II. Bahadır Şah Dönemi

Mûinüddin II. Ekber Şah'ın 1837 yılında ölmesi üzerine tahta oğlu II. Bahadır Şah (salt. 1837-1858) çıkmıştı. 17. yüzyılda bölgeye ticaret maksadıyla gelen İngilizler ve Fransızlar zaman içerisinde iç karışıklıklar ve savaşlardan faydalanan Hindistan'da egemenlik sahalarını genişletmişlerdi. Delhi'deki Kal'a-i Mu'allâ'da hayatını geçiren II. Bahadır Şah, bir bakıma Doğu Hindistan Şirketi'nin (East India Company) emri altında bulunmaktaydı. Hâl böyle olunca II. Bahadır Şah'ın bölgede idarî bir nüfuzu ve otoritesi kalmamıştı. Ancak İngilizlerin halkın inanç yapılarına aykırı kararlar alması, Hristiyan misyonerlik faaliyetleri, İngiliz subayların bölgedeki askerlere karşı takındıkları tutum gibi nedenler ile halk ve askerler arasında tedirginlik

⁷² Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. II, 385-386, 390, 395.

⁷³ Enver Konukçu, **a.g.m.**, s. 1338.

baş göstermişti. Bu olaylar yaşanırken tüfeklerde Müslümanlar için haram sayılan domuz yağının ve Hindular için kutsal olan inek yağının kullanıldığı söylentileri yayılmaya başlamıştı. Bütün bu yaşananlar 1857 yılının ocak ayında ilk isyan hareketinin başlamasına sebep olmuştu. İsyan eden askerler Delhi üzerine yürüyerek şehri ele geçirmişlerdi. II. Bahadır Şah'ı da bu isyan hareketinin lideri ve Hindistan imparatoru olarak ilân etmişlerdi. Bu durum üzerine son Hint-Türk İmparatoru II. Bahadır Şah 14 Mayıs 1857'de millî bir hükümet kurmuş ve Emirlere bir genelge göndermişti. Bu genelgede İngilizlere karşı başlatılan savaşa katılmalarını istemişti. İngiliz egemenliği altında yaşamak istemeyen halk bu durumu bir fırsat olarak görmüş ve ayaklanan askerlerin safında yer almıştı. Ancak İngilizler, sahip oldukları silah gücü ve kuvvetli teşkilatları ile 1857 yılında II. Bahadır Şah'ı devirerek bu devleti yıkmışlardı. Bu tarihten sonra Hint yarımadasında İngiliz hâkimiyeti başlamış oldu.⁷⁴ Hükümdarlığı boyunca hiçbir nüfuz ve otoritesi bulunmamasına rağmen 1857 ayaklanmasındaki liderliği dolayısıyla Hindistan'daki hürriyet mücadelesinin sembolü olarak kabul edilen II. Bahadır Şah, İngiliz yönetimine karşı Hindular ile Müslümanlar arasında bir birlik sağlanmasına vesile olmuştu.⁷⁵

Tüm bu olayların müsebbibi olarak görülen II. Bahadır Şah 27 Ocak 1858 yılında ayaklanmayı desteklemek ve aynı zamanda ayaklanmanın çıkmasına sebebiyet vermek suçlarından yargılanmıştı. Suçlamaları reddetmesine rağmen Hekim Ahsenullah ve padişahın özel sekreteri olan Makand Lâl'in şahitliklerinin yanında bazı ikinci derece delillere dayanarak 9 Mart 1858 yılında tamamlanmış olan mahkeme sonucunda suçlu bulunan II. Bahadır Şah, o dönemde İngiliz İmparatorluğu sömürgelerinden Birmanya'nın başkenti olan Rangun şehrine sürgün edilmişti. Sürgün cezası II. Bahadır Şah, Ziyet Mahal Begüm, Şehzade Civânbaht ve Şah 'Abbas dışındaki hanedan mensupları için geçerli değildi. Bu yüzden hanedan ailesine mensup mahkûmlardan bir kısmı Rangun'a gitmek yerine Allahabad kalesinde kalmayı tercih etmişlerdi. Rangun'a giden II. Bahadır Şah ve ailesine ise dört odalı bir ev ile

⁷⁴ Ahmet Taşağıl, "Bahadır Şah II", *DİA*, C. IV, 1991, s. 456.

⁷⁵ John Pincince, "V.D. Savarkar and The Indian War of Independence: Contrasting Perspectives of an Emergent Composite State", *The Centre for South Asian Studies*, University of Edinburgh, Scotland, July 23-26, 2007, s. 25.

alışverişlerini yapmak üzere Urduçayı iyi bilen Burmalı bir şahıs tahsis edilmişti. II. Bahadır Şah buraya geldiğinde yaşı oldukça ilerlemişti. Yaşadığı zor günler sonucunda sağlık durumu gittikçe kötüleşen II. Bahadır Şah 7 Kasım 1862 yılında Rangun'da vefat etmişti. İngilizler, II. Bahadır Şah'ın mezarının yeri belli olmasın diye mezar toprağını zeminle eşit şekilde düzeltmişlerdi. Bir grup Hindistanlı Müslüman, Rangun'a geldiklerinde onun mezarından geride hiçbir şey kalmadığını görünce bir cemiyet teşkil ederek para toplamış ve defnedildiği yeri buldurarak yeni bir mezar yaptırmışlardı.⁷⁶

1.1.2. Doğu Hindistan Şirketi'nin Hint Alt Kıtasındaki Hâkimiyeti

Portekizliler ile aynı konuma gelmek isteyen İngilizler çeşitli keşif denemelerinde bulunmuş, 1580 senesinde Kaptan Franscis Drake'in dünya turuna çıkması ve bu sırada ümit burnundan geçerken korsancılık faaliyetlerinde bulunarak nakdî ganimet ile Portekiz gemilerinden elde ettiği baharatlar, kumaşlar, ipek, altın, inci gibi malzemeler İngilizlerin bu bölgeye göz dikmesine sebep olmuştu.⁷⁷ Keşif amaçlı Hindistan'a doğru yola çıkan Ralph Fitch'in de aralarında bulunduğu bir grup Portekizliler tarafından yakalanarak Goa'da hapis tutulmuşlardı. Ancak bir İngiliz yardımıyla kaçan grup Moğol saraylarının ihtişamını görmüşler ve yolculukları sırasında birçok önemli bilgi elde etmişlerdi.⁷⁸ Yine şirketin önemli aktörlerinden olan James Lancaster de 1591 yılında Hindistan seferine çıkmış, Endonezya'dan geri dönmek zorunda kalmışlardı. Bu yolculuk ticari açıdan başarılı bir sonuç getirmemişse de tecrübe edinilmesi açısından önemli idi.⁷⁹ Bu bilgiler ışığında 31 Ekim 1601 yılında İngiltere Kraliçesi Elizabeth tarafından bir ferman çıkarılarak İngiliz tüccarların çabaları ile 250 yıl hüküm sürecek olan Doğu Hindistan Şirketi kurulmuş böylece başkasının ortaklığı olmaksızın doğu ülkelerinde ticaret yapma hakkı elde edilmişti.

⁷⁶ Halil Toker, "Hint-Türk İmparatorluğu'nun Son Temsilcisi Bahâdur Şah Zafer (1189-1279/1775-1862)", **Nüşa**, Yıl: IV, sy. 12, Kış 2004, s. 67, 68.

⁷⁷ Bilal N. Şimşir, "Pakistan Devletinin Kuruluşu", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. XIII, sy. 4, Ankara 1958, s. 130-131, 133.

⁷⁸ Yücel Bulut, "Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones", **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, İstanbul 2012, C. III, sy. 6, s. 82-84.

⁷⁹ Taha İsmet Özel, **İngiliz Doğu Hindistan Şirketi**, Vadi Yayınları, İstanbul 2021, s. 96-97.

Hindistan'ın çeşitli bölgelerine yerleşen şirket birçok ayrıcalıklara sahip olmuştu. 1640 yılında Doğu Hindistan Şirketi tarafından Madras racasına vergi vermek şartıyla racanın toprakları ele geçirilmiş olup zamanla Hindistan'ın sahil bölgelerine de tamamen hâkim olunmuştu.⁸⁰

Şirket Bombay, Kalküta ve Madras olmak üzere üç merkez kurmuş ve birbirlerinden bağımsız olarak hareket etmekteydiler. Kuruluşundan itibaren şirket kraliyete çok kâr sağlamış bu doğrultuda İngilizler zenginleştikçe yerli halk fakirleşmişti. Çeşitli kanunlar çıkararak Hintli üreticilerin sadece kendileri için mal üretmeleri sağlanmıştı. Yüklü gümrük vergileri getirerek halkı caydırmaya çalışmışlardı. Bu şartlar altında alt kıta halkı giderek yoksullaşmaya başlamıştı. Vergi muafiyeti ve keyfî fiyatlar uygulama hakkı gibi ayrıcalıklara sahip olan Şirket, zamanla Hindistan'ın yetkili idarecisi konumuna gelmişti. 1784 yılında kabul edilen Hindistan Kanunu ile de neredeyse sınırsız yetkilere sahip olmuşlardı. Askeri alanda da varlık gösteren şirket tüm haklarına istinaden 1803 yılında Delhi'deki Moğol İmparatoru'nu bile esir almıştı.⁸¹

Evrengzîb'in ölümünün ardından Müslümanlar ile Hindular arasındaki birlikte yaşama alışkanlığı bozulmaya başlamış ve yeni bir Hindu gücü olan Maratha İmparatorluğu ile Racputlar tarih sahnesine çıkmışlardı. Hint alt kıtasındaki giderek artan tehlike ortamı Doğu Hindistan Şirketi'nin kendisini zorunlu olarak ticaretlerini korumaya yöneltmişti. Bunun için şirket, İngiliz askerleri olarak bilinen çoğu Hint askerlerinden oluşan güvenlik birlikleri kurmuşlardı. Ayrıca ticaretlerini güçlendirmek amacıyla kaleler inşa etmişlerdi. Bu kalelerden en önemlisi Forth William'dır. Şirket 17. yüzyılın ortalarına kadar çeşitli şehirlerde küçük ordular ile çevresine hükmedebilen bir ticaret filosu şeklinde faaliyetlerini sürdürmekteydi. Hatta 1757 yılından itibaren Orisa, Bengal ve Bihar şehirlerinde hâkim konuma gelmişti. İngilizler bir dönem Hint kültürüne, diline ve tarihine ilgi göstermişlerse de bu Hindistan'ı daha da fazla sömürgeleştirebilme düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. İngiliz sömürgesinin

⁸⁰ Arzu Süren Çiftsüren, “93 Harbi'nden Sonra Hindistan-Pakistan Alt-Kıtası'nda Urduca ve Farsça Şiirde Türkiye ve Türkler”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2013, s. 24.

⁸¹ Yücel Bulut, **a.g.m.**, s. 84-88.

Hindistan'daki nüfuzu yüzünden yerli üretim ve ticaret Hintliler aleyhine kökünden sarsılmıştı.⁸²

1.1.3. 1857 Hint Ayaklanması

Doğu Hindistan Şirketinin bölgedeki rahatsızlık verici bu nüfuzunun yanı sıra alt kıtada son Hint-Türk İmparatorluğu'nun yıkılıp yerine İngiliz hâkimiyetinin egemen olması, bir bakıma bu bölgede Müslüman Uyanış Hareketi'ni de başlatmıştı. 1857 yılından itibaren teşkilatlanmaya başlayan Hint Müslümanlarının çalışmaları 49 yıl sonra semeresini verecekti. Aslında Müslümanların bir birlik oluşturma düşüncesi İngiliz hâkimiyetinden çok daha öncedir. Bu düşünce 18. yüzyılda Hintli Müslüman aydınlar tarafından dile getirilmişti. 1703-1762 yılları arasında yaşayan Hintli Müslüman âlim ve ıslahatçı Şah Veliyyullah Dihlevî (ö. 1762) “İslâm Birliği (Pan-İslâm)” fikrini ilk ortaya atanlardan biri olmuştu.⁸³

İngiliz egemenliğinin ardından da kurtulma mücadelesi başlamış ve bu mücadeleye “1857 Hint Ayaklanması” denilmişti. Bu ayaklanma, Hint halkının tarihinde bağımsızlığa giden yolda çok önemli bir yere sahiptir. Askerlere yeni yağlı kartuşların kullanılması için baskı yapılması ile başlayan ayaklanma halk arasında da revaç görmüş ve bu ayaklanma ulusal bir isyan hâlini almıştı. Bu durum siyasi, idari, askeri, sosyo-ekonomik ve Hristiyan misyonerlerin ülkede yürüttüğü faaliyetler gibi dinsel nedenlerin yanında Hint halkının İngilizler tarafından acımasız bir şekilde sömürülmesi sonucunda ortaya çıkmıştı.⁸⁴ Yeni çıkan yağlı kartuşların tüfeklere doldurulması için askerlerin kartuşları ağızları ile ısırarak açmaları gerekmekteydi. Bu da bardağı taşıran son damla olmuştu.

1857 yılının Nisan ayından itibaren çeşitli şehirlerde İngiliz vatandaşların evlerine ve iş yerlerine karşı saldırılar düzenlenmişti. Hintli askerler, yeni kartuşları kullanmayı reddettiklerinde divân-ı harbe verilmişlerdi. Diğer askerler de ayaklanarak arkadaşlarını kurtardıktan sonra Delhi'ye yönelmişlerdi. Delhi'de sarayın önüne gelen

⁸² Bilal N. Şimşir, *a.g.m.*, s. 130-131, 133.

⁸³ M. Sait Özervarlı, “Şah Veliyyullah”, *DİA*, C. XXXVIII, 2010, s. 265.

⁸⁴ Burton Stein, *A History of India*, Wiley-Blackwell, Oxford, İngiltere, 2. Baskı, 2010, s. 222.

askerler II. Bahadır Şah'ı kendilerine liderlik yapması için zorladılarsa da o bunu kabul etmek istememişti. Ancak diğer askeri birliklerin hepsi iki gün içerisinde teker teker ayaklanmaya katılınca padişahın yapacak bir şeyi kalmamış mecburen liderliği üstlenmek zorunda kalmıştı.⁸⁵ Olayların oluşumuyla kendiliğinden ortaya çıkan bu ayaklanma, başından itibaren düzenli bir hareket haline gelememişti. Hindistanlı Müslümanlar, 1857 yılındaki bu askeri ayaklanmada aktif bir rol oynamışlardı. Bu olayların akabinde İngiliz yönetimindeki birçok şehir bağımsızlığına kavuşmuştu.⁸⁶ Ancak II. Bahadır Şah Müslüman olduğu için Pencap Sihleri ayaklanmayı desteklemekten vazgeçmişlerdi. Hareketin başında güçlü bir liderin olmaması, iç karışıklıklar gibi olaylar nedeniyle de çok kısa bir zaman içerisinde ayaklanma başarısızlığa uğramıştı.⁸⁷ İngilizler ayaklanmayı bastırabilmek için 1853 yılında meydana gelen Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yanında olmalarını fırsat bilmiş, bu ayaklanmada da Osmanlı Devleti'nin kendilerinin yanında olmalarını talep etmişti. Bu doğrultuda İngilizler ayaklanmayı bastırabilmek için göndermiş oldukları askerlerin Mısır'dan geçebilmeleri için Sultan Abdülmecid'den (salt. 1839-1861) izin almışlardı. Ayrıca Sultan Abdülmecid'den Müslümanların İngilizlere karşı savaşmaması yönünde tavsiye niteliğinde bir mektup göndermesini sağlamışlardı. Sultan Abdülmecid Müslümanlar üzerindeki nüfuzundan faydalanmış olan İngilizler Delhi'yi tekrar zapt ettikten sonra zararlarının karşılanması için Osmanlı Devleti tarafından 1.000 sterlinlik bir bağışta bulunulmuştu. Osmanlı Devleti'nin bu tutumu biraz da menfaatleri doğrultusunda gerçekleşmişti. O dönemde Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya olduğu Rus tehdidi ve Tanzimat'ın başarısı gibi düşünceler ile İngiltere'nin desteğine ihtiyacı olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Sultan Abdülmecid'in de desteğiyle bölgede İngilizlerin tekrar hâkimiyet kurmasıyla Alt-kıta'da Müslümanların idaresi son bulmuş, yerine Hristiyan hâkimiyeti egemen olmuştur.⁸⁸

⁸⁵ Zekai Kardaş, **a.g.t.**, s. 73.

⁸⁶ Muhtar Ahmed Maki, **Tahreek-i Azadî ke Numainde Müslim Mucahideyn**, Lahor, s. 12.

⁸⁷ Zekai Kardaş, **a.g.t.**, s. 74.

⁸⁸ Azmi Özcan, **Pan-İslâmizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 24-27.

1857 Hint ayaklanmasında çıkan isyanların merkezleri ve liderleri aşağıdaki gibi şekillenmişti.⁸⁹

Delhi	-	General Baht Khan
Kanpur	-	Nana Sahib
Lucknow	-	Begum Hazrat Mahal
Bareilly	-	Khan Bahadur
Bihar	-	Kunwar Singh
Faizabad	-	Maulvi Ahmedullah
Jhansi	-	Rani Laxmibai

İngiliz Savunma Merkezleri ve Liderleri

Delhi	-	Lieutenant Willoughby, John Nicholson, Lieutenant Hudson
Kanpur	-	Sir Hugh Wheeler, Sir Colin Campbell
Lucknow	-	Henry Lawrence, Brigadier Inglis, Henry Havelock, James Outram, Sir Colin Campbell
Jhansi	-	Sir Hugh Rose Benaras - Colonel James Neill

Ayaklanmanın başlamasından yaklaşık beş ay sonra 14 Eylül'de Delhi'yi kuşatan İngiliz birlikleri tarafından şehirde katliam yapılmıştı. Hümâyûn'un Türbesi'ne sığınan Bahadır Şah, kendisinin ve aile fertlerinin canlarının bağışlanması şartıyla 21 Eylül'de Binbaşı Hudson'a teslim olmuştu. Bahadır Şah'ın bir özgürlük

⁸⁹ Larry McElhiney, "The Revolt of 1857", **Excell Career India**, s. 20.

simgesi olmasını engellemek için ölüm cezası vermekten çekinilmiş, ailesi ile birlikte günümüz Birmanya'sının başkenti olan Rangun'a sürgüne gönderilmişlerdi.⁹⁰

Ayaklanmanın bastırılmasının ardından İngiliz Parlamentosu tarafından 2 Ağustos 1858 yılında Hindistan İdare Kanunu ile İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin yetkileri ortadan kaldırılarak ülke yönetimi doğrudan İngiltere Kraliçesi'ne bağlanmış ve İngiltere'de Hindistan'ın yönetiminden sorumlu olan bir bakanlık kurulmuştu.⁹¹

Bu durum Hindistan'daki son Hint-Türk İmparatorluğu'nun hâkimiyetinin ortadan kalkmasına sebep olmuştu. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra bölgede bulunan Müslümanlar asi olarak suçlanmış, Hindular ise başa geçirecekleri bir kral ve kılıçla yayacakları bir dinleri olmadığı için daha az tehlikeli olarak görülmüşlerdi.⁹²

Türklerin bölgedeki hâkimiyetinin sona erip İngilizlerin zalim yönetimleri altında ezilen alt kıta Müslümanları bu dönemden itibaren tek bağımsız Müslüman Türk Devleti olan Osmanlı'ya karşı daha çok bağlılık ve sevgi hissetmeye başlamışlardı. Bunun en güzel örneğine İstanbul'dan Japonya'ya gitmek üzere 14 Temmuz 1889'da yola çıkıp güzergâhı üzerinde bulunan Hindistan'a da uğrayan Halife sancağına sahip olan Ertuğrul Fırkateyni'ne karşı gösterilen ilgi olmuştu. Öyle ki alt kıta Müslümanları bağımsız toprak diye Hint kıyısında demirlemiş olan Osmanlı fırkateyninde namazlar kılarak dualar etmiş ve halife sultana manevi bağlılık gösterilerinde bulunmuşlardı. Bu durum alt kıta Müslümanlarının Osmanlı imajına nasıl sarıldıklarını ve halifeye olan bağlılıklarını açık bir şekilde bizlere göstermektedir.⁹³

⁹⁰ Halil Toker, "Hindistan'da Farsça ve Urduca Şiir ve II. Bahadır Şah Devri Şairleri", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 1995, s. 181.

⁹¹ Zekai Kardaş, **a.g.t.**, s. 75.

⁹² John William Kaye - George Bruce Malleson, **Kaye's and Malleson's History of the Indian Mutiny of 1857-8**, London 1888, s. 340.

⁹³ H. Hilal Şahin, "Osmanlı Devleti ile Hindistan Müslümanlarının Tarihî Bağı ve Hindistan Hilâfet Hareketi", **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sy. 24, Kars 2019, s. 740.

1.1.4. 1857 Hint Ayaklanmasının Ardından Alt Kıtadaki Durum

İngilizlerin uyguladığı katı siyaset sonucu binlerce insan öldürülmüş veya sürgüne gönderilmişti. Birçok insanın arazi ve evlerine el konulmuş, zenginler bir gece içerisinde bütün varlıklarını kaybetmişlerdi. Bu uygulamalar Kuzey Hindistan'daki geniş alanlardaki köylülüğü ve diğer sivil nüfusu temelinden sarsmıştı. Aynı zamanda devlet dairelerinde ve yüksek mevkideki kişiler yönetimden el çektirilerek Müslümanların siyasi ve ekonomik güçlerinin de tamamen ortadan kalkmasına sebep olmuşlardı. Hâl böyle olunca Müslümanlar 1906 yılının aralık ayında Hindistan Müslümanları Birliği'ni kurmuşlar ve bundan sonra alt-kıtadaki bölge Müslümanlarının en önemli gündemini İslâm âleminde yaşanan gelişmeler oluşturmuştu.⁹⁴

İslâm ülkelerinin hilâfet merkezi olan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruyabilmesi ve İslâm Devleti olarak ayakta kalabilmesini sağlayabilmek amacıyla Osmanlı Devleti'ne destek olabilmek için Kırım Harbi, 93 Harbi, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı dönemlerinde ellerinden geleni yapmışlardı.

1.2. Tarihi Süreç İçerisinde Hint Müslümanlarının Türkiye'ye Yakınlaşması ve Savaşların Bu Yakınlaşmadaki Rolü

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Osmanlı Devleti'nin 1853 Kırım Harbi ile başlayan ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçen süreçte Hint halkının halifeliği ellerinde bulunduran Osmanlı Devleti'ne yardımları ve destek amaçlı maddi-manevi her türlü faaliyetleri bulunmaktaydı. Bu bağlamda Kırım Harbi, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Trablusgarp Savaşı, Balkan savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'ndan bahsetmek gerekmektedir.

⁹⁴ Zekai Kardaş, **a.g.t.**, s. 76.

1.2.1. Kırım Harbi

1853 ile 1856 yılları arasında Rusya, Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki Hristiyanları korumak ve ayrıcalıklarını arttırmak istemesi sonucu Kırım Savaşı meydana gelmişti. Ancak bu savaşın asıl sebebine baktığımız zaman Savaş esnasında Avrupa devletleri de Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak Rusya'ya karşı savaşmışsa da kendilerinin de Osmanlı Devleti egemenliği altında yaşayan gayrimüslim toplumlar üzerinde hak iddia etmeye çalıştıklarını görmekteyiz.

Türkiye'nin jeopolitik konumu nedeniyle Rusya'nın Büyük Petro'dan itibaren takip ettiği genişleme ve fütihat siyaseti bu iki ülke arasında birçok savaşın meydana gelmesine sebep olmuştu. I. Petro'dan itibaren Türkiye ve Rusya arasında, Birinci Dünya Savaşı da dâhil olmak üzere dokuz büyük savaş meydana gelmişti. Bunlardan 1711 yılındaki Prut Savaşı ile 1856 yılındaki Kırım Savaşı dışındaki bütün savaşlarda Türkiye yenilmişti. Özellikle II. Katarina döneminde başlayan Rus-Türk savaşları, 19. yüzyıl sonlarına kadar Türkiye'nin büyük miktarlarda arazi kaybetmesine yol açmıştı.⁹⁵

Rusya'nın sıcak denizlere açılabilmesi için Çar I. Petro (1689-1725), ticaretin gelişmesi ve devletin dünyaya hâkim olabilmesinin tek yolunun Osmanlı Devleti'nin yıkılarak, boğazların Rusların eline geçmesi şeklinde bir siyaset benimsemişti. Kendisi bu hayaline kavuşamasa da kendisinden sonra gelen çar ve çariçeleri de bu siyaseti takip etmişlerdi. Bu doğrultuda Rusya'nın dünya devleti olmak için Osmanlı Devleti'nin topraklarına göz dikmesi ve iç işlerine karışması nedeniyle iki devlet arasında ilişkiler bozulma noktasına gelmişti.⁹⁶

Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü bozmak için Rusya Grek Projesi ve Panslavizm olarak bilinen iki politika izlemişti. Grek Projesi, 1768- 1774 Osmanlı Rus Savaşı sırasında ortaya çıkmış ve Prens Potemkin tarafından ortaya atılmıştı. Bu proje ile Osmanlı Devleti Avrupa'dan kovulacak ve merkezi İstanbul'da olmak üzere bir

⁹⁵ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını, Ankara 1970, s. 5.

⁹⁶ Erdoğan Keleş, "Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi", **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, sy. 23, Ankara 2008, s. 150.

Grek Devleti kurulacaktı. Her ne kadar Grek Devleti kurma çabaları sonuç vermemişse de Çariçe II. Katerina da kendinden önceki çar ve çariçeler gibi Osmanlı Devleti'ni parçalayarak yerine bir Grek İmparatorluğu kurma amacı gütmekteydi.⁹⁷ Katerine'nin gerçekleştirmiş olduğu siyasi faaliyetlerine hırsları yön vermektedir. Tüm Avrupa'da adını duyurmak ve şanını yaymak isteyen Katerina Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırarak Kırım'ı ve Karadeniz limanlarını zapt etmek arzusu içindeydi.⁹⁸

Alt-kıta halkı, Hint-Türk İmparatorluğu'na son verdikten sonra bölgede hâkimiyet kuran İngilizlerden kurtulabilmek için tüm İslâm ülkelerinin hilâfet merkezi olan Osmanlı Devleti'ni kendileri açısından bir kurtarıcı gibi görmüş ve bu doğrultuda Hristiyan güçlerin esareti altına girmemiş son İslâm Devleti olan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruyabilmesi için ellerinden geleni yapmışlardı. I. Abdülmecid'in halifeliği döneminde ortaya çıkan Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan Kırım Savaşı alt kıta halkının Osmanlı Devleti'ne destek vermeleri açısından harekete geçmelerine sebep olmuştu.

İngilizler de bu dönemde yaşam alanı olarak kabul ettikleri Hindistan'ı korumak için ellerinden geleni yapmış, egemen olmak istedikleri bu zengin ülkede kendi varlıklarını tehdit edecek hiçbir unsura izin vermemek adına çok büyük bir çaba harcamışlardı. Bu maksatla, Akdeniz'den Hint Okyanusu'na kadar uzanan yol güzergâhındaki tüm stratejik bölgeleri ele geçirmiş ve karadan da Hindistan'a kadar uzanan tüm yolların önünü kesmeye, geçitleri kapamaya gayret etmişti. İşte Kırım Savaşı'nda İngiltere'nin Türklere destek olması da bu amaç doğrultusunda olup Rusların Hindistan'ı sömürgeleri haline getirememeleri için çaba gösterilmişti.⁹⁹

Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı işgal etmesi sonucu 1853 yılında meydana çıkan Kırım Savaşı, Rusya'nın Balkanlar'daki Ortodoks dinine bağlı Osmanlı vatandaşlarını Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtılmıştı. 1849 yılında Kalküta ve Bombay'da Osmanlı elçilikleri açılarak propagandalar yapılmış böylece Osmanlı taraftarları oluşturulmaya

⁹⁷ Özgür Yıldız, Canan Karaçagıl, "Kırım Savaşı Üzerine Bir Değerlendirme (1853-1856)", **The Journal of Academic Social Science Studies**, Şubat 2012, sy. 5, s. 275.

⁹⁸ Hayreddin Bey, **Kırım Harbi**, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1976, s. 218.

⁹⁹ Salim Cönce, "Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan ile Ortadoğu Arasındaki Tarihi Bağlar ve Güncel İlişkiler", **Akademik Bakış**, C. II, sy. 3, Kış 2008, s. 73.

çalışılmıştı. Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı sonunda yenik düşünce dağılma sürecine girmiş tam da bu sıkıntılı dönemde o yapılan propagandalar semeresini vermiş, alt kıta halkı uyanışa geçerek maddî manevi varlıklarını hissettirmek için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardı.¹⁰⁰

Savaşın ardından imzalanan Paris Antlaşması ile savaştan büyük zarar görmüş olarak çıkan Osmanlı Devleti, ilk defa yüksek faizlerle Avrupa'dan borç para almış ve borçlarını geri ödemede güçlük çekince maddi sıkıntıya düşmüştü. Abdülmecid, müttefiklerinin yardımı ile savaşı kazanabildiği için savaşın ardından yayınladığı ferman ile Islahat esaslarını ilan etmek zorunda kalmıştı. Islahat Fermanı ile Müslüman ve Gayrimüslim halk arasında hiçbir farkın bulunmadığını kabul etmişti. Kırım Savaşı, başladığı andan itibaren basın yolu ile izlenen ilk savaş olması bakımından da dünya tarihinde önemli bir yer tutmaktadır.¹⁰¹

Paris Antlaşması gereğince üç madde halinde düzenlenen Karadeniz'in savaş gemilerine kapalı olması ile ilgili alınan kararlar sayesinde Karadeniz'in tarafsızlığı ve Osmanlı Devleti'nin güvenliği temin edilmeye çalışılmıştı. Antlaşmayı imzalayan devletlerden izin alınmadıkça bu durum değiştirilemeyecek ve kaldırılamayacaktı. İngiltere ve Fransa savaşın başından beri Rusya'nın Karadeniz'deki egemenliğine son verme gayesi içindeydiler. Antlaşma ile Karadeniz ve boğazlar tüm devletlere kapatılarak Rusya'nın sıcak denizlere açılma hayallerinin önüne geçilmişti. Ayrıca İngiltere, Hindistan yolunun güvenliğini; Fransa da Akdeniz'de hâkim olduğu bölgelerin güvenliğini bu şekilde temin etmişti. İngiltere, Rusya'nın Karadeniz'de donanma bulundurulmasını önlemekle sömürgeleri ve Yakındoğu ticareti için büyük bir tehlikeyi ortadan kaldırmış oldu. Islahat Fermanı ile de Avrupalı Devletlerin, Osmanlı Devleti üzerinde nüfuzu daha da artmıştı. Ayrıca Hindistan'daki 1857 ayaklanmasında Osmanlı Devleti, İngiltere'nin tarafını tutmuş ve Abdülmecid ayaklanmalarda zarar görenlere dağıtılmak üzere 1000 İngiliz sterlini göndermişti. Padişahın bu yardımı ile İngiltere'nin Hint Müslümanları üzerindeki nüfuzu daha da

¹⁰⁰ Arzu Süren Çiftsüren, **a.g.t.**, s. 26.

¹⁰¹ Özgür Yıldız, Canan Karaçağıl, **a.g.m.**, s. 274, 283.

artmıştı. Sonuçta İngiltere Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması'ndan en kârlı çıkan devlet olmuştu.

Kırım Savaşı sırasında ilk kez telgraf kullanılmış ve İngilizler tarafından demiryolu inşa edilmişti. İngilizler ve Fransızların ortak girişimleri ile yapılan telgraf hatları ile Osmanlı Devleti Londra, Paris ve Viyana gibi Avrupa başkentlerine bağlanmış oldu. Demiryolu ve telgraf gibi hızlı iletişim araçlarının kazandırdığı faydaların farkına varılması sayesinde savaş sonrasında da bu araçların kullanılmasına vesile olmuş, teknolojiden yararlanma yoluna gidilmişti.¹⁰²

1.2.2. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı

Osmanlı topraklarını paylaşma konusunda Bismark bir plan sunmuştu. Ancak bu plan güçler dengesini Fransa ve İngiltere açısından bozmaktaydı. Bismark'ın sunduğu bu plana göre Rusya ve Avusturya bütün Balkanları kendi aralarında taksim etmiş oluyordu. İngiltere tarafından tepkiyle karşılanan bu öneriyi Bismark geri çekmek zorunda kalmıştı. İngiltere, Rusya'nın Balkanlara yerleşmesi ihtimalini göz önünde bulundurduğu zaman Avrupa ve Doğu Akdeniz dengesinin olumsuz bir şekilde etkileneceğinden endişe etmekteydi. Dolayısıyla İngiltere bu tür olaylara mahal vermemek adına İstanbul'da bir konferans toplanmasını önermişti. Karadağ ve Sırbistan bu karışık ortamdan faydalanmak isteyerek 1876 yılında Balkan yarımadasının batısında ulusal devletler kurmak maksadı ile Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti. Her ne kadar Osmanlı Devleti bu savaşta başarılı olduysa da Rus elçisi İgnatiyef, Osmanlı Devleti'ne Sırbistan ve Karadağ ile iki ay sürecek kayıtsız şartsız bir mütareke akdedilmesi yönünde şiddetli bir şekilde baskı yapmıştı. Bu ultimatomen kabul edilmemesi Rusya ile savaş anlamına gelmekteydi. Bu savaşı göze alamayan Osmanlı Devleti, İstanbul'da "Tersane" ismi ile bir konferans düzenlemişti. Sonuç alınmadan tamamlanan bu konferansın ardından elçiler İstanbul'u terk edince Sırp ve Karadağ prensleri ile müzakereye devam edilmişti. Sırbistan savaş öncesi durumun korunması şartı ile Osmanlı Devleti'ne tabi bir prenslik statüsü almıştı. Karadağ ile ise bir uzlaşma sağlanamamış, Karadağ Ruslardan yardım istemişti. Rusya'nın çabaları

¹⁰² Erdoğan Keleş, "Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara 2009, s. 371, 383.

sonucunda Avrupa devletleri arasında imzalanan Londra Protokolü'nün Babıali tarafından kabul edilmemesi üzerine Rusya'nın eline koz geçmiş, şark meselesini halletmek ve Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Hristiyanları korumak iddiası ile Osmanlı Devleti'ne 2 Nisan 1877 yılında savaş ilan etmişti.¹⁰³

Bu savaş güçlü bir Osmanlı Devleti görmek isteyen Hindistan Müslümanlarını harekete geçirmişti. Bu amaç doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne destek olmak için harekete geçen Hint Müslümanlarının faaliyetlerinin merkezinin Delhi'de yoğunlaştığını görmekteyiz. Dini önderler Müslümanlardan beş vakit namaz için camilere gelerek Türk ordusunun başarılı olabilmesi için dua etmelerini istemişlerdi. Türklere maddi yardımda bulunulması için ülke genelinde broşürler dağıtılmıştı. Buradaki önemli nokta Delhi'deki tüm camilerde bu savaşın bir din savaşı olduğu hatta Cihat ilanı olduğu duyurulmuştu. Hatta öyle ki Delhi polis raporlarında savaşa katılmak üzere İstanbul'a giden Müslümanların kayıtları bulunmaktadır. Türk-Rus savaşının çıkması Türk sempatisinin artmasına neden olmuş, savaştan düzenli bir şekilde haber alabilmek için bir cemiyet kurarak başkanlığına önde gelen Müslümanlardan Salarjung getirilmişti. Maysor Müslümanlarından olan Muhammed Bedi'uz-Zaman Güney Hindistan'da bulunan Bangdar'a yardım istemeye ve gönüllü toplamaya gitmiş, şehir şehir dolaşarak eğer bu savaşa katılırlarsa Halife ile İngiliz hükümeti arasındaki dostluğun güçlendirilebileceğine dair propaganda yapmıştı. Ancak beş kişi ve az bir miktar para toplayabilmeyi başaran Bedi'uz-Zaman buradan Mekke'ye gitmişti. Paralar isteksizlik dolayısıyla değil halkın fakir olması nedeniyle az toplanabilmişti. Hâlbuki kadınlar bile ziynet eşyalarına varıncaya kadar bağışta bulunmuşlardı. Tüm bu faaliyetleri sırasında İngiliz hükümeti Bedi'uz-Zaman'ı takip ettirmiş ancak hükümete karşı herhangi bir sadakatsizlik bulunmadığı için müdahale edilmemişti. Hindistan Müslümanları tarafından İslâm Halifesinin dostu ve yardımcısı olduğu düşünülen İngiliz idarecilerin bu faaliyetlere karşı çıkmamasının tek bir sebebi bulunmaktaydı. O da rakipleri Rusya'nın Hint alt kıtasına el sürememesi adına yapılan tüm faaliyetleri teşvik etmeleri idi.¹⁰⁴

¹⁰³ Özer Özbozdağı, "İttihat ve Terakki'nin Balkan Siyaseti (1908-1914)", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Hatay 2005, s. 22-25.

¹⁰⁴ Cezmi Eraslan, **a.g.t.**, s. 135-136.

Hindistan Müslümanları savaş sırasında yardımlar toplamış, mitingler düzenlemiş ve İngiliz hükümetine bu savaşta Osmanlı Devleti'ne karşı yardımda bulunması için baskı yapmışlardı. Bu dönemde halkı harekete geçirerek yönlendirmede ve doğru bilgilendirmede Hindistan mahalli basını önemli bir rol üstlenmişti. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Hindistan basınında zuhur eden ortak kanaat Avrupalı Hristiyan güçlerin haksız bir savaş içerisinde olduğu idi. Basın olarak pek azı dışında çoğu Türklerin zafer kazanması arzusunu taşımaktaydı. *Aligarh Enstitüsü Gazetesi*'nin 25 Mayıs 1877 tarihli yayınında daha önce eşi benzeri görülmemiş bir sevgi gösterisinin Türklere karşı gösterildiğini yazmıştı. Savaşa olan ilgi ve alaka dolayısıyla gazete ihtiyacını karşılamak için pek çok günlük gazete yayınlanmaya başlamıştı. Hatta öyle ki okuma yazma bilmeyenler ve gazete almaya gücü yetmeyenler için büyük kalabalıklar karşısında gazeteler okunur olmuştuk. *Qud Ahbar Gazetesi*, yardım cemiyetlerinin faaliyetlerini organize etmek ve savaşa ait haberlerin tek bir elden bütün Hindistan'a yayılmasını sağlamak amacıyla bir komite kurulmasını önermişlerdi. Haydarabad'da yayımlanan *Vrita Dhara Gazetesi* ise fikirlerini özgür bir şekilde ifade edebilmenin coşku ve sevincini dile getiren yazılar yazmışlardı. Bahsettiğimiz gazetelerin yanında diğer basın kuruluşları da ellerinden geleni yapmış, hem yardım etme bilincini aşılama konusunda halkı yazıları ile teşvik etmişler hem de bu yardımların organizasyonu aşamasında gerekli düzenlemelerin gerçekleştirilmesini sağlamışlardı.¹⁰⁵

O dönemde Hindistan'da halk fakirlik ve açlık ile mücadele etmesine rağmen Osmanlı Devleti'ne hatırı sayılır bir şekilde yardımlar toplamaktaydı. Genç-yaşlı, erkek-kadın demeden herkes elinden gelen desteği vermeye çalışmış, hatta kadınlar ziynet eşyalarını dahi Osmanlı Devleti uğruna çıkarıp vermişlerdi. Hindistan basını da boş durmamış, yayın organları vasıtasıyla ciddi bir destek vererek yardımların toplanmasına öncülük etmişti. Hindistan Hükümeti savaş için asker bile göndermişti.

Hayatı boyunca İstanbul'a iki kez ziyarette bulunarak II. Abdülhamid ve V. Mehmed Reşad ile görüşen¹⁰⁶ Bopal Kraliçesi Şah Cihan Begüm, II. Abdülhamid'e bir

¹⁰⁵ Cezmi Eraslan, *a.g.t.*, s. 137-139.

¹⁰⁶ Enver Konukçu, "Bopal", *DİA*, C. VI, 1992, s. 283.

mektup göndererek para yardımı yapacağını bildirmişti. Bu mektupta 260 İngiliz sterlininin İstanbul bankasına yatırıldığı belirtilmekteydi.¹⁰⁷

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Rumî takvime göre 1293 yılına denk geldiği için Doksan üç Harbi olarak da bilinmektedir. Rus ordularının hazin ilerleyişi karşısında II. Abdülhamid bizzat kendisi Rus çarından mütareke talebinde bulunmuş ve teklifin kabulü ile görüşmelere başlanmıştı. Barış görüşmeleri neticesinde 3 Mart 1878 yılında Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştı. Oldukça geniş bir alanda mücadele etmek zorunda kalınan bu savaş; irtibatsızlık, teçhizat eksikliği, Karadeniz'deki donanmanın varlık gösteremeyişi gibi nedenler yüzünden Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanmıştı. Siyasi, askeri, sosyal ve iktisadî bakımdan büyük ölçüde zarara uğranmıştı. Ayrıca Bulgaristan'da yaşayan Türkler birçok eziyet görmüş, göç etmeye zorlanmışlardı. II. Abdülhamid, bu savaş sırasında Meclis-i Meb'ûsan'ı kapatmak zorunda kalmıştı. Rusya'ya ödemek zorunda kalınan yüklü savaş tazminatı devleti maddî açıdan büyük bir külfete sokmuştu. Ayastefanos Antlaşması'nın ağır hükümlerinden kurtulabilmek için İngiltere'nin yardımını sağlamak isteyen Osmanlı Devleti Kıbrıs'ın idaresini İngiltere'ye bırakmıştı.¹⁰⁸

Balkan olayları ve 93 Harbi zamanında Osmanlı Devleti ve dünya Müslüman kamuoyunda yaşanan hareketlilik, II. Abdülhamid'in hilâfet sıfatını siyaset gündeminde ön planda tutması ve İngiltere'nin toprak parçalarına göz koyması sonucunda ortaya çıkan yeni yaklaşımı, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde Panislamizm ve hilâfet terimlerini odak noktalarından biri haline getirmişti.¹⁰⁹

1.2.3. Trablusgarp Savaşı

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması'ndan faydalanarak Kıbrıs'a giren İngiltere, Almanya ile birlikte Tunus'un hâkimiyeti konusunda Fransa'nın yanında yer almıştı. Almanya ve İngiltere her ne kadar Tunus'un artık Fransa'nın bir nüfuz bölgesi olduğunu bildirmişlerse de, Tunus'a sahip olma hayalleri kuran İtalya'nın bu düşüncesinde bir değişiklik olmadığı

¹⁰⁷ <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=131153>, Çevrimiçi 10.08.2017.

¹⁰⁸ Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi", *DİA*, C. IX, 1994, s. 498-499.

¹⁰⁹ Azmi Özcan, "Osmanlı-İngiltere Münasebetleri", *DİA*, C. XXII, 2000, s. 306.

bilinmekteydi. Bu yüzden İtalya'nın önüne iştahını kabartacak bir lokmanın sürülmesi gerekmektedir. İşte bu lokma Trablusgarp idi. İlk defa Berlin Kongresi esnasında İtalya'nın dikkati Trablusgarp'a çekilmeye çalışılmıştı.¹¹⁰

Kuzey Afrika bölgesinin önemli ticaret merkezlerinden olan Trablusgarp, 1511 yılında Osmanlı Devleti topraklarına katılmış, 1911 yılına kadarki dönemde de Osmanlı yönetiminde kalmıştı. XVI. yüzyılda başlamış olan sömürgeleştirme hareketlerinin dışında kalan İtalya, XIX. yüzyılda siyasi birliğini sağlamlaştırdığında sömürgelerin çoğunun İngiltere ve Fransa arasında paylaşıldığını görmekteydi. 1881 yılında Fransa'nın Tunus'u, 1882 yılında ise İngiltere'nin Mısır'ı işgali ile İtalya, Kuzey Afrika'da Osmanlı Devleti'ne ait olan son toprak parçası hâline gelen Trablusgarp ile ilgilenmeye başlamıştı. İtalya'nın Rusya ile yaptığı Racconigi Antlaşması (1909) ile bu konuda Rusya'nın da desteği alınmış oldu.¹¹¹

1910 yılından itibaren İtalyan Hükümeti ve basını Trablusgarp ile ilgili düşüncelerini açıkça dile getirmeye başlamıştı. İtalyan basını, emelleri doğrultusunda Osmanlı Devleti aleyhine yoğun bir şekilde propaganda yapmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'ndeki yöneticilerin İtalyanlara karşı kötü bir şekilde davrandığını ve Trablusgarp'ın ekonomik olarak geri kaldığını, İtalyanların menfaatlerinin korunmadığını, bu bölgeye yapılabilecek olası bir saldırı karşısında buna katlanılamayacağını ifade ederek İtalyan halkını savaş fikrine ısındırmaya çalışmışlardı. Böylece İtalyan kamuoyunda Trablusgarp'ın bir an önce işgal edilmesinin bir gereklilik olduğu fikri oluşmaya başlamıştı.¹¹²

Osmanlı Devleti, İtalya'yı işgal fikrinden vaz geçirmek için birçok yol denerken bu süre zarfında boş durmayarak İtalya'nın işgaline karşı tedbirler almaya başlamıştı. İlk önce denizden gelebilecek saldırılara karşı önlemler alınarak bölgenin savunmasını güçlendirilmeye çalışılmıştı. Sultan Abdülhamid, Trablusgarp ve çevresindeki sahil kentlerinde silah depoları, kışlalar inşa ettirmiş ve bölgedeki

¹¹⁰ Mümtaz Onur Güner, "İtalyan Krallığı'nın Doğu Akdeniz Politikası (1861-1913)", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İzmir 2007, s. 34.

¹¹¹ Arzu Süren Çiftsüren, **a.g.t.**, s. 91.

¹¹² Hale Şıvgın, **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk - İtalyan İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 38.

aşiretlerden Doğu Anadolu'daki Ermeni saldırılarına karşı kurmuş olduğu Hamidiye alaylarına benzer silahlı birlikler oluşturmuştu. Kısıtlı imkânlarla rağmen iktisadi ve eğitim amaçlı yatırımlar yaparak bölgeyi içerden kuvvetlendirmeye çalışmıştı. Derne gemisi ile Trablusgarp'a gıda malzemeleri ile çuval çuval yiyecek ve silah ile çeşitli cephaneler gönderilmişti. Bu haberi alan İtalya, geminin Trablusgarp'a ulaşmasına engel olmak istediye de başarılı olamamış ve bu tedbir karşısında panik yaşamıştı. Osmanlı Devleti'nin savunma tedbirlerinin artmasından endişe eden İtalya uzun zamandan beri hazırlıklarını yapmakta olduğu savaşı başlatma zamanının geldiğine karar vermişti.¹¹³

Bir savaş sebebi arayan İtalya amacına ulaşabilmek için zemin hazırlamaya çalışmış, bu amaçla da 23 Eylül 1911 yılında bir nota yayınlamıştı. Bu notaya göre İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri, halkı İtalyanlara karşı kışkırtmaktaydı. Böylece Trablusgarp ve Bingazi'de bulunan İtalyanların can güvenlikleri ortadan kalkmıştı ve bu duruma Osmanlı Devleti'nin engel olamadığı iddia edilmekteydi. Aynı zamanda Hükümet, Trablusgarp'a silah, cephan ve erzak göndermekle suçlanmaktaydı. Osmanlı Devleti, notaya aynı gün cevap vermiş ve tüm iddiaları reddetmişti.¹¹⁴ İtalya, Osmanlı Devleti'ne 28 Eylül 1911 yılında bir nota daha vermiş, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Bingazi'nin ilerlemesi için hiçbir şey yapmadığını, bu bölgenin İtalya kıyılarına yakın olması sebebi ile kendileri için hayati önem taşıdığını, bu bölgeye medeniyet götürülmesinin zorunlu olduğu bildirilmişti. Buna karşın ise İtalya'nın fikir ve önerilerinin Osmanlı Devleti tarafından tasvip edilmeyerek İtalya'nın bu bölgedeki girişimlerinin engellendiği ifade edilmişti. Şu ana kadar Trablusgarp ve Bingazi'de bulunan İtalyanların meşru faaliyetlerine karşı düşmanca bir tavır sergilemiş olan Osmanlı Devleti'nin şimdi kendi menfaatleri ile ters düşmeyecek bütün iktisadi imtiyazları vermeye hazır olmasının, İtalya ile antlaşma yapmak istemesinin faydasız olduğu belirtilmişti. Bunun yanı sıra Trablusgarp ve Bingazi'deki İtalyan konsolos ve memurlarının, Osmanlı askeri ve memurları tarafından İtalya aleyhine tahrik edildiğini ve bunun da çok vahim sonuçlar doğuracağını dile getiren İtalya, kendi vatandaşlarının

¹¹³ Mümtaz Onur Güner, **a.g.t.**, s. 99-101.

¹¹⁴ İsmail Kurtcepe, "Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalyan Savaşı (1911-1912)", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, sy. 5, Ankara 1994, s. 235.

vapurlara binerek Trablusgarp'tan ayrılmaya başladıklarını, meydana çıkabilecek tehlikelere karşı İtalyan hükümetinin tedbir almak zorunda olduğunu bildirerek 29 Eylül 1911 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti.¹¹⁵

İttihatçıların, Hint milliyetçilerinin İstiklâl mücadelelerine örnek olduğu bir dönemde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i kendi topraklarına katması ve İtalyanların Trablusgarp'a saldırması Hindistan kamuoyunda Avrupalılara karşı çok katı bir tutum sergilenmesine neden olmuştu. Bu durum karşısında Hint Müslümanları, Batılı devletlerin Türklerin toparlanmasını engellemek istediğini, Türk Milletine karşı topluca bir Haçlı seferinin başlatıldığını düşünmekteydiler. Amacın tüm İslâm ülkelerini esir etmek olduğu açıkça ortadaydı. Jawaharlal Nehru'nun da ifade ettiği üzere bu olaylar karşısında İslâm toplumunda Türkiye'ye şaşırtıcı derecede olağanüstü bir sevgi duyulmaya başlanmıştı ki bu İngilizler aleyhine bir durumdu. Çünkü Hint milliyetçiliği Hindistan Müslümanları ile Hindu toplumun bir arada hareket etmesine sebep olmuş, 1913-14 yıllarında 17 olan ayaklanma sayısı 1915 yılında 36'ya çıkmıştı.¹¹⁶

İtalyanlar, 2 Ekim 1911 yılında Trablusgarp'a çıktıktan sonra sırasıyla Tobruk, Derne, Bingazi ve Humus şehirlerini işgale başlamışlardı. Kısa sürede hızla gerçekleşen bu işgal süreci beklenen bir durumdu. Trablusgarp'a ordu gönderecek güce sahip olmayan Osmanlı Devleti'nin oradaki kuvvetlere silah ve cephane yollaması da bir o kadar güçtü. Ancak İttihat ve Terakki Partisi, Trablusgarp'a İtalyan hükümetinin faaliyetlerini engellemek için girişimlerde bulunmuştu. Ayrıca Hristiyan İtalyanlara nefret duyan Arap kabilelerini örgütleyerek Araplar ve Türklerden oluşan bir din birliği meydana getirmişlerdi. Araplar, oluşan bu birlik sayesinde Hristiyan İtalyanlara karşı Müslüman Türklerin yanında yer almışlardı.¹¹⁷

Endonezya, Hindistan ve Afganistan gibi İslâm dünyasının önemli ülkeleri ile birlikte Dünya'daki bütün Müslümanlar, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etme teşebbüsünü İslâm Hilâfeti'ne karşı yapılmış bir saldırı olarak nitelendirmişlerdir.

¹¹⁵ Mümtaz Onur Gürer, **a.g.t.**, s. 101, 102.

¹¹⁶ Salim Cönce, "Büyük Ortadoğu...", s. 75-76.

¹¹⁷ Zekai Kardaş, **a.g.t.**, s. 89.

Hindistan Müslümanları, savaşın ilan edildiğini haber alır almaz tepkilerini göstermişlerdi. Savaş başladıktan iki gün sonra 1 Ekim 1911 yılında Kalküta’da yapılan ve binlerce kişinin katılmış olduğu bir mitingde Trablusgarp’a saldıran İtalya lanetlenerek Osmanlı Devleti’nden İslâm’ın şan ve şerefini korumaları istenmişti. Savaş dolayısıyla son derece üzgün olan Londra’daki Hindistan Müslümanları da duygularını basın açıklaması yaparak dünyaya duyurmuşlardı. Hindistan Müslümanları savaşta zarar gören Müslümanlara gerekli tıbbî yardımı sağlayabilmek için Kalküta’da Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’ne Yardım Komitesi’ni kurmuşlar ve 1912 yılının mayıs ayında Trablusgarp’a Dr. Ahmed Ensârî’nin başkanlığında sağlık malzemeleri ile bir tıbbî heyet göndermişlerdi. Hindistan Müslümanları da savaş esnasında Osmanlı Devleti’ne nakdî yardımda bulunmuştu.¹¹⁸

En önemli batılı güçlerden olan İngiliz yönetiminin sömürgesi hâline gelen Hint Müslümanları Trablusgarp savaşında din kardeşliği temeline dayanıp Osmanlı Devleti’ne karşı büyük fedakârlıklar göstererek çeşitli yardımlarda bulunmuşlardı.¹¹⁹

Mesela 1866 yılında kurulan Diyûbend Medresesi’nin ilk öğrencilerinden olan ve 1875 yılında bu medresede öğretmen olarak görev yapmaya başlayan Şeyh’ul-Hind unvanı ile bilinen Mahmud Hasan Diyûbendî (1851-1920), Trablusgarp ve Balkan Savaşları zamanında 1905 yılında rektörlüğüne atandığı Diyûbend Medresesi’ni tatil etmiş ve öğrencileri ile arkadaşları başta olmak üzere bütün Müslümanlara Osmanlı Devleti’ne yardım etmeleri için çağrıda bulunmuştu. Mahmûd Hasan işlerin idaresini yürütebilmek için Delhi’ye taşınmışsa da öğrencilerine Afganistan sınırındaki Yağistan’da askeri bir kamp kurmaları için talimat vermişti. Öğrencisi Ubeydullah Sindhî’yi de diplomatik faaliyetlerde bulunmak ve sürgünde kurulmuş olan Hint Hükümeti’nin Hindistan’dan sorumlu bakanı olması için Afganistan’a yollamıştı.¹²⁰ Bu faaliyetler ile gerçekleştirmek istedikleri asıl amaç,

¹¹⁸ Zoubair Khalfallah, “Trablusgarp Meselesi ve Osmanlı Kamuoyunun Tutumu (1878-1912)”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2009, s. 175, 176.

¹¹⁹ Hasan Taner Kerimoğlu, “Trablusgarp ve Balkan Savaşları’nda Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti’ne Yaptıkları Yardımlar”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Kış 2012, s. 164.

¹²⁰ Abdülhamit Birişik, “Mahmûd Hasan Diyûbendî”, **DİA**, C. XXVII, 2003, s. 366-367.

Hindistan'a karşı gerçekleştirilecek herhangi bir olası saldırıda bunu önleyebilmek ve diğer devletler ile dostluk kurarak İngilizlere karşı aynı safta yer almaktı.¹²¹

İlk defa uçak ile bombardımanın yapıldığı bu savaşta, İtalyanlar donanma toplarının eriştiği menzilden daha içerilere girememiş ve sahilde sıkışıp kalmışlardı. Ancak Babıali, Balkan devletlerinin saldırısına uğrama ihtimaline karşı savaşı barış yoluyla çözenin yollarını aramaktaydı. Yine de genç İttihatçı subayların izinli sayılarak Libya'ya gitmeleri ve burada direnişçi olarak örgütlemelerine müsaade edilmişti. Bu gönüllü subaylar arasında Trablus kumandanı Kurmay Albay Neş'et Paşa, Kurmay Binbaşı Ali Fethi (Okyar), Yüzbaşı Nuri (Conker), Bingazi Kumandanı Enver Paşa, Kolağası Mustafa Kemal (Atatürk), Süleyman Askeri ve Eşref Kuşçubaşı bulunmaktaydı. Trablusgarp savaşı ile İtalyanlar sahil boyunca hapsedilmiş olsalar da dışarıda ve içeride meydana gelen olaylar dolayısıyla devletin varlığı tehlikeye girmişti. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti 1912 yılının temmuz ayında İtalya ile gizli barış görüşmelerine başlamıştı. Balkan devletleri, Ekim ayının başında birbiri ardına savaş ilan etmeye başlayınca barış görüşmeleri hızlandırılmıştı. 15-18 Ekim 1912 yılında Uşi (Ouchy/Lozan) Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmaya göre İtalyan hâkimiyetinin kabulüne karşılık Müslüman kesim için bir sultan naibinin Libya'da bulunması kabul edilmişse de bu kişinin hiçbir idari yetkisi bulunmayacaktı. Osmanlı Hükümeti direnişçilere olan yardımlarını kesecek ve askerlerini geri çekecekti.¹²²

Bu antlaşma ile İtalya On iki adadan, Osmanlı Devleti de Trablusgarp'tan askerlerini çekecek ve Trablusgarp özerk bir yapıya sahip olacaktı. İtalyan egemenliğine geçen Trablusgarp'taki halkın dinine, örf ve adetlerine İtalyan Hükümeti tarafından saygı gösterilecekti. Balkan Savaşı'nın çıkmasının ardından Yunanlıların adaları işgal edeceği söylentileri üzerine Osmanlı Devleti Yunanistan ile yapılacak anlaşmaya kadar On iki adanın İtalyanların elinde kalmasına karar vermişti. Ayrıca

¹²¹ Kadı Muhammed Adil Abbâsî, **Tahreke-e Khilafat**, Progressive Books, Urdu Bazar, Lahor 1986, s. 66-67.

¹²² Orhan Koloğlu, "Libya", **DiA**, C. XXVII, 2003, s. 181-182.

Trablusgarp ve Bingazi bir an önce tahliye edilecek, burada görev yapan memur ve subaylar geri çağırılacaklardı.¹²³

Bu dönemde Hint Müslümanları arasında çeşitli siyasal eğilimler ortaya çıkmış; Hindistan'daki Kongre hareketine katılmayan Hint Müslümanları, 20. yüzyıla gelindiğinde kendi örgütlenmelerini oluşturmuşlardı. 1906 yılında Bütün Hindistan Müslümanları Birliği (All-India Muslim League) adıyla kurulan örgüt, gerek Hindistan'daki Müslümanlar ile gerekse ülke dışındaki Müslümanlar ile temas kurmaya gayret etmişti. İngiliz yönetimi karşısında Müslümanların temsilcisi konumuna gelen Birlik, Emir Ali başkanlığında Londra'da da bir şube açmıştı.¹²⁴ Emir Ali daha önceleri ise İngiltere'ye bağlılık prensibine dayalı National Mohammedan Association'u kurmuştu. 1882 yılında da Müslümanların içinde bulunduğu kötü şartları dile getiren ve koloni idaresinden siyasi ve sosyal haklar talep eden bir muhtıra da yayımlamıştı. Bu olay üzerine İngiliz koloni idaresi, Müslümanların sosyal şartlarının düzeltilmesi ile ilgili bir karar yayımlamıştı. Bu kararı Emir Ali, Müslümanların Magna Carta'sı¹²⁵ olarak görmekteydi. Müslümanların geleceği için çabalayan Emir Ali, Bütün Hindistan Müslümanları Birliği'nden istifa ettikten sonra Hindistan Hilâfet Hareketi'nin Londra'daki öncüsü olmuştu. Çağdaşları kurtuluş olarak İngiliz eğitim sistemini benimserken kendisi siyasi bir organizasyonun gerekliliğini ilk fark eden kişi olmuştu. Aynı zamanda alt kıta Müslümanlarının ayrı bir kültürel ve siyasi varlık olarak tanınmasına olanak sağlayarak bağımsız Pakistan'ın temellerinin atılmasına vesile olan bir lider konumuna gelmişti.¹²⁶

1.2.4. Balkan Savaşları

Türk tarihindeki en büyük felaketlerden biri olan Balkan Savaşları, 1912-1913 yıllarında Osmanlı Devleti ile dört Balkan devleti (Yunanistan, Bulgaristan,

¹²³ Şengül Mete, "Trablusgarp Savaşı ve İtalya'nın Akdeniz'deki Faaliyetleri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. III, sy. 8, İzmir 1998, s. 287.

¹²⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. III, TTK, Ankara 1987, s. 475-476.

¹²⁵ İngiltere'de kralın hak ve yetkilerini sınırlayan ünlü ferman.

¹²⁶ H. Hilal Şahin, **a.g.m.**, s. 744, 745.

Sırbistan, Karadağ) arasında meydana gelen birbiri ardına yapılan iki büyük savaşı kapsamaktadır.¹²⁷

Balkan Savaşları'nın oluşumuna zemin hazırlayan tarihi sürece göz attığımız zaman 1804 yılında Osmanlı'ya karşı ilk defa Sırp'ların ayaklanma çıkardığını görmüş oluyoruz. Fransız İhtilali ile birlikte ortaya çıkan milliyetçilik hareketi Sırp'ların ayaklanmasına zemin hazırlamıştı. Sırp'lar, Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında 1809 yılında imzalanan Bükreş Antlaşması ile geniş imtiyazlara ve iç işlerinde serbestliğe sahip olmuşlardı.¹²⁸ Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile birlikte Hristiyan tebaaya verilen imtiyazlar sayesinde batı himayesi altında Osmanlı Devleti'ne karşı kuvvetlenmişlerdi. Sosyal, kültürel ve ekonomik gücü ellerinde bulunduran tüccar ve aydın sınıfları da bu milliyetçi akımlara öncülük etmekten geri kalmamışlardı. Milliyetçilik düşüncesinin Balkanlarda yükselişe geçmesiyle birlikte Müslüman ve Hristiyan arasındaki nüfus oranı değişimi büyük bir konu haline gelmişti. Sırp'lardan sonra, 1821 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı Yunanlılar ayaklanmış; İngiltere, Fransa ve Rusya gibi büyük Avrupalı devletlerin desteğini de alarak 1829 yılındaki Edirne Antlaşması ile Yunanistan bağımsızlığını kazanmıştı.¹²⁹ Böylece Sırp ve Yunanlıların ardından Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki hâkimiyeti iyice zayıflamış oldu. Makedonya ve Trakya hariç Balkanlar'ın büyük bir kısmı 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı idaresinden çıkmış, Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile de bağımsızlıklarını elde etmişlerdi. Böylelikle Balkanlardaki üstünlük artık Ruslara geçmiş oldu. Berlin Antlaşması ile Karadağ da bağımsızlığını ilan etmiş; Eflak ve Boğdan Beylikleri de Bağımsız Romanya Krallığı haline gelmişti. Bosna Hersek ise Avusturya tarafından işgal edilmiş, Bulgar Prenslığı kurulmuştu. Bulgar Prenslığı, II Meşrutiyetin 1908 yılında ilanı ile Osmanlı Devleti'nde çıkan karışıklıklardan faydalanarak bağımsızlığını ilan etmişti.

Orta Avrupa'yı Akdeniz'e bağlayan Mora ve Vardar nehirleri üzerinde bulunan diğer bir Balkan ülkesi olan Makedonya, Balkanların en verimli topraklarına

¹²⁷ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, "Hatıraların Işığında Balkan Savaşları", **DTCF Dergisi**, Ankara 2016, sy. 56/2, s. 200.

¹²⁸ Arzu Süren Çiftsüren, **a.g.t.**, s. 148.

¹²⁹ Salim Aydın, "Osmanlı Basınında Balkan Savaşları (1912-1913)", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2012, s. 3-4.

sahip olması ve Türk, Bulgar, Yunan, Sırp ve Arnavut gibi farklı milletleri bünyesinde barındıran bir yer olması nedeniyle diğer Balkan ülkeleri tarafından her zaman ele geçirilmek istenmiştir.¹³⁰

Balkanlar'ı paylaşma konusunda Rusya ile Avusturya arasındaki rekabet ve Rusya'nın takip ettiği Panslavizm siyaseti de savaşın çıkmasında büyük bir rol oynamıştı. Rusya, Balkan devletlerinin bir birlik içinde olmalarını engellemek isteyen Osmanlı Devleti'ne ait olan Makedonya'nın taksimi fikrini Balkan Devletleri ile paylaşmıştı. Rusya'nın kışkırtmaları sonucunda da Osmanlı Devleti'ne ait bu toprakların taksimi esas alınarak 13 Mart 1912 yılında Bulgaristan-Yunanistan, Ağustos 1912'de Karadağ-Bulgaristan ve 6 Ekim 1912 yılında da Karadağ-Sırbistan arasında ittifak anlaşmaları yapılmış, böylece Balkan İttifakı ortaya çıkmıştı.¹³¹

Trablusgarp Savaşı'nın yenilgi ile sonuçlanması hem Osmanlı Devleti için hem de Jön Türkler açısından büyük bir hayal kırıklığına neden olmuştu. İttihat ve Terakki'nin Almanya ile yakınlaşmaya çalışması bütün itibarını kaybettirmekteydi. Büyük bir siyasi bunalımın eşiğinde olan Osmanlı Devleti bir de Balkan tehdidi ile karşı karşıya kalmıştı. Ülkenin içinde bulunduğu karmaşadan faydalanmak isteyen Balkan Devletleri, Bâbîâli'ye ultimatom vererek Osmanlı ordularının geri çekilmesini, Balkan eyaletlerinin muhtar olmasını ve Hristiyanlar gözetiminde yeni reformlar gibi Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi mümkün olmayan taleplerde bulunmuşlardı. 8 Ekim 1912 yılında Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi ile Balkan Savaşlarının ilk safhası başlamış oldu.¹³²

Bu dönemde Osmanlı ordusunun içerisinde bulunduğu durum, sürecin aleyhte gelişmesi için en önemli etkenlerden biri olmuştu. Osmanlı Devleti tarafından askerler için çıkarılmış olan "Emeklilik Kanunu", Balkan ittifakının doğmasının da bir nedenini oluşturmuştu. Osmanlı ordusunda görev yapan 80, 62 ve 58 yaşlarında alaylı subaylar bulunmaktaydı. Meşrutiyetten sonra çıkarılan bu kanun ile yaşları ileri olan alaylı subay sayısı azaltılmıştı. Ancak atılan bu askerlerin yerleri genç subaylar ile

¹³⁰ Arzu Süren Çiftsüren, **a.g.t.**, s. 149.

¹³¹ Zekai Kardaş, **a.g.t.**, s. 93.

¹³² Azmi Özcan, **a.g.e.**, s. 189.

doldurulamamıştı. Bu eksiklik de Avrupa ve Balkan devletleri tarafından bilinmekteydi. Osmanlı subayları arasında ayrımcılığa neden olan başka bir konu da Zadeğân Sınıfının¹³³ olmasıydı. Bu durumlar Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünü ortaya koymaktaydı. Ayrıca Müslüman erler, ilk defa Balkan Savaşları sırasında orduya alınan Hristiyan erler ile aynı safta savaşacaklarını görünce şaşırılmışlar ve bu durumdan hoşnut olmamışlardı. İşte Balkan Savaşları öncesinde Osmanlı ordusu isyan, terhis, iç çekişme ve düzensizlik sorunları ile karşı karşıya idi.¹³⁴ II. Meşrutiyet döneminde (1908-1918) 24 hükümet görev yapmış, 16 Temmuz 1912 yılında istifa eden Said Paşa'dan sonra 9. Hükümeti Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1912) kurmuştu. Böylece İttihat ve Terakki yönetimi sona ermişti. Ahmet Muhtar Paşa ise tarafsız olduğunu belirtmesine rağmen kabinesi İttihatçılardan çok Hürriyet ve İtilafçılara yakın durmuş ve bu yönde icraatlarda bulunmuştu.¹³⁵ Balkan ittifakını el altından destekleyen Rusya'nın savaş olmayacağı yönünde Hariciye Nazırı Noradungiyan Efendi'ye verdiği güvenceye dayanarak İktidarda bulunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti, uzun süredir silâh altında bulunan, talim ve terbiye görmüş Rumeli'deki 120 tabur talimli askerini askeri terhis etmişti.¹³⁶ Böylece Rumeli'deki tek güvenlik unsuru yok edilerek devletin geleceği, özellikle de Balkan toprakları büyük bir tehlikenin içine atılmıştı. Osmanlı Devleti, 29 Temmuz 1912 yılında aldığı son terhis kararının ardından Balkanlar'daki olaylar göz önüne alınarak seferberlik ilan etmek zorunda kalmıştı. Ancak hükümet seferberlik ilan etmekte çekingen davranmış ve geç kalınmıştı. Seferberlik ilanını askerlerin terhis edilmesinin hemen ardından yapmasından dolayı, ordunun seferber edilmesinde büyük zorluklar ile karşılaşmıştı. Bütün bu olanlar ordunun hazırlıklarını tamamlayamamasına neden olmuştu.¹³⁷ 1912 yılının yazında başlayan hükümet ile ittilatçılar arasındaki gerginlikler artarak devam etmiş, ülkenin içinde bulunduğu bu siyasi istikrarsızlık ordunun yönetimine de

¹³³ İkinci Abdülhamid, damatlarının askeri eğitim görebilmeleri için Harp Okulu'nda Zadeğân Sınıfı olarak adlandırılan bir sınıf açtırmıştı. Padişahın özel izni ile girilebilen, harbiyenin diğer sınıflarından ayrı olan ve yatılı olmadan asilzadelerin oğullarının okuduğu bir sınıf idi. Zadeğân Sınıfı için bkz. Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, TTK Basımevi, Ankara 1988, s.12.

¹³⁴ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *a.g.m.*, s. 201, 202.

¹³⁵ Ahmet Ali Gazel, "İttihat ve Terakki'nin 1913 Kongresinde Hükûmetine ve Şahsına Yönelik İthamlara Ahmet Muhtar Paşa'nın Cevabı", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2015, s. 626.

¹³⁶ Zekai Kardaş, *a.g.t.*, s. 94.

¹³⁷ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *a.g.m.*, s. 202.

yansıyordu. Ülke ekonomisi de seferberlik halindeki bir ordunun ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda değildi.¹³⁸

I. Dünya Savaşı öncesinde meydana gelen Balkan Savaşları, Osmanlı devlet ve toplum yapısında köklü değişiklikler meydana getirmişti. Türkler açısından büyük bir yıkımı ifade eden Balkan Savaşları, birçoğu bağımsızlıklarını yitirmiş olan diğer Müslüman toplumlar açısından da büyük bir anlam ifade etmekteydi. Çünkü dünya üzerinde siyasal bağımsızlığa sahip en önemli Müslüman ülke olan Osmanlı Devleti'nin Balkan devletlerinin saldırısına uğraması Asya, Afrika ve Avrupa'da yaşayan bazı Müslüman toplumlar tarafından yeni bir "Haçlı" saldırısı olarak değerlendirilmekteydi. Bu nedenle de çeşitli yollarla Osmanlı Devleti'ne yardım edilmeye çalışılmıştı. Temelde maddi gelişme kaygısı güden Batılı devletlerin emperyalist politikaları sonucunda bağımsızlıklarını yitiren Müslüman toplumlar, Balkanlardaki gelişmelerden sonra "Pan-İslâmizm" olarak nitelendirilen ve Müslüman dayanışmasını ön şart olarak gören siyasal hareketin güç kazanmasına neden olmuştu. "Din kardeşliği" temeline dayanan, birçoğu sömürge yönetimleri altında bulunan Müslüman ülkelerin Batı emperyalizmine karşı oluşturduğu bu siyasal hareket, sömürge yönetimlerini tedirgin etmişti. Bu bağlamda dönemin en güçlü Batılı ülkesi konumundaki İngiltere'nin en büyük sömürgesi olan Hindistan'da Balkan Savaşları süresince Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne karşı yapmış olduğu maddi ve manevi her türlü yardım büyük önem arz etmektedir.¹³⁹

Hint alt kıtasında mevcut olan ve aralarında ayrılıklar bulunan Nedvetü'l Ulemâ, Diyûbendiler, Barelvîler, Farang-i Mahalîler ve Şîîler gibi ulema cemiyetleri, Balkanlarda 1912 yılında baş gösteren bu savaşta bir araya gelmişlerdi. Ülkede Osmanlı Devleti'ni desteklemenin farz olduğuna dair fetvalar yayınlamışlardı. O dönemdeki tüm gazete ve dergiler hemen hemen bütün haberlerini Balkan Savaşı üzerine yapmaktaydı.¹⁴⁰ İslâm'ın yükselmesi ve Kutsal toprakların korunması Türkler sayesinde olduğu için kendilerini borçlu hisseden Hindistan Müslümanları, "Eğer

¹³⁸ Nurten Çetin, "Balkan Savaşları'nda İzmit'te Seferberlik Uygulamaları", **Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II**, Kocaeli 2016, s. 977.

¹³⁹ Hasan Taner Kerimoğlu, **a.g.m.**, s. 162.

¹⁴⁰ Azmi Özcan, **a.g.e.**, s. 190.

Türkler dünyevi amaçlar ile savaşıyorsa bile onlarla iş birliği içinde olmamız vaciptir.” düşüncesini taşımaktaydılar. Bir vaazda Allah Teâlâ yolunda ölen şehitlerin eşleri ve çocukları için para toplanmasına karar verilmiş, dünya ve İslâm için savaşan Türk kardeşlerine yardım edilmemesinin düşünülemeyeceği ifade edilmişti.¹⁴¹ Neredeyse bütün gazete ve dergiler Balkan Savaşı ile ilgili haberlere yer vermekteydi.

Balkan Devletleri’nin 1912 yılında Osmanlı Devleti’ne karşı açtığı bu savaşlarda¹⁴² Hint Müslümanlarının, Trablusgarp Savaşı sırasında sergiledikleri korumacı tutumun bu dönemde zirveye ulaştığını görmekteyiz. Hint alt kıtasında savaşın başlaması ile Trablusgarp Savaşı’ndan daha disiplinli ve düzenli bir şekilde hareket etmeye başlayan Hint Müslümanları, Hindistan’ın büyük yerleşim merkezlerinde mitingler düzenlemişlerdi. Okunan hutbelerde ve yayınlanan fetvalarda Osmanlı Devleti’ni desteklemenin farz olduğu bu yüzden de zekât, sadaka ve kurban paralarının Osmanlı Devleti’ne gönderilebileceği ifade edilmişti.¹⁴³ O dönemdeki etkili etkili gazetelerden biri olan *Urdu-yu Mualla* da Osmanlı Devleti’ne destek olunması hakkında bir fetva yayınlamıştı. Ayrıca Avrupa mallarını boykot etmek üzere kampanyalar başlatılmıştı.¹⁴⁴ Mitinglerin ardından Hint Müslümanlarının önemli yayın organları olan *zî-Comrade*, *el-Hilâl* ve *Zemîndâr* gazeteleri tarafından düzenlenen yardım kampanyalarında büyük miktarlarda para toplanmıştı. Toplanan bu yardımın büyük kısmı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Osmanlı Bankası vasıtası ile Osmanlı Devleti’ne ulaştırılmıştı. O dönemde Hint Müslümanları tarafından yapılan hem maddi yardımlar hem de manevi destek Osmanlı Devleti’ndeki yayın organlarına da yansımıştı. Dönemin önde gelen günlük siyasi gazetelerinden İkdâm, İslâm Dünyasına yönelik yayınları ile dikkat çeken haftalık bir dergi olan Sebîlürreşad ve iktidarda bulunan İttihat ve Terakki’nin bir yayın organı olarak faaliyet gösteren,

¹⁴¹ Nur-ul-Hasan Raşid Kandhalvi, **Qaim-e Ulum Hazreti Maulana Muhammad Qasim Nanutavi**, Ramazan el-Mubarek Yayınları, Pakistan 2000, s. 115.

¹⁴² Cevdet Küçük, “Balkan Savaşı”, **DİA**, C. V, 1992, s. 23.

¹⁴³ Serdal Soyluer, “Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti’ne Yardım Kampanyalarının Osmanlı Basınına Yansımaları”, **İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası**, İstanbul 2011, sy. 13, s. 95.

¹⁴⁴ Azmi Özcan, **a.g.e.**, s. 183.

günlük siyasi bir gazete olan *Tanîn*'de de Hint Müslümanlarının yardımları büyük bir yankı uyandırmıştı.¹⁴⁵

Trablusgarp Savaşı sonucunda büyük bir yenilgiye uğrayarak zayıf düşen Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları ile iyice kötü duruma düşmüştü. Bir ara Edirne'yi dahi kaybeden Osmanlı, toprakların paylaşılması esnasında Balkan müttefikleri arasında çıkan anlaşmazlıkları fırsat bilerek Edirne ve civarını geri almıştı. Böylece 1913 yılının ağustos ayına kadar Doğu Trakya ve Edirne Osmanlı Devleti'nin topraklarına dâhil olmuştu.¹⁴⁶

Balkan Savaşları, Anadolu'da yaşayan halkın vatan topraklarının korunması amacı ile birlik ve beraberlik duygusuyla tüm varlığını ortaya koyduğu savaşlardır. Bu savaşlar sırasında gencinden yaşlısına kadar kadın erkek demeden vatan topraklarının savunulmasında seferber olunmuştu. Bu kenetlenme milli şuurun oluşması noktasında son derece önemli bir göstergeydi.

Savaş, Hindistan'da çok yakından takip edilmişti. İlk defa farklı düşüncedeki Ulema aynı çizgide birleşmiş ve Osmanlı için yardımlar toplanmıştı. Derinden sarsılan Hindistan Müslümanları arasında bulunan Aligarh Üniversitesi öğrencileri, öyle büyük bir üzüntüye kapılmışlardı ki neredeyse sadece ölmeyecek kadar ekmek ve mercimek ile karınlarını doyurarak Osmanlı için para biriktirmeye başlamışlardı. Müslüman kadınlar ise ziynet eşyalarını satarak topladıkları paraları Osmanlı'daki ihtiyaç sahibi kardeşlerine göndermişlerdi. Genç, yaşlı, kadın demeden herkes elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışmıştı.¹⁴⁷ Neredeyse bütün dünyadan toplanan yardımların yarısı Hindistan'dan gelmişti. Dünya Müslümanları din kardeşliğini güçlendirme ve kenetlenmenin gerektiğine inanmaktaydılar.

30-31 Aralık 1913 yılında Agra'da Bütün Hindistan Müslümanları Birliği (All India Muslim League) Kongresi'nin başkanı İbrahim Rahmetullah taraftarlarına şu şekilde seslenmişti:

¹⁴⁵ Serdal Soyuer, **a.g.m.**, s. 95.

¹⁴⁶ Azmi Özcan, **a.g.e.**, s. 190.

¹⁴⁷ Müşir Hüseyin Kıldwai, **Osmanlı'nın Son Dostları**, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Nehir Yayınları, İstanbul 2004, s. 186.

“Türkler Avrupa’daki topraklarından bir kısmını kaybetmiştir. Fakat bir ayağı hâlâ Batı’dadır. Müslüman Edirne’de Türk Bayrağı dalgalanmaktadır. Müslümanlar ne kadar bölünmüş olurlarsa olsunlar, İslâm kardeşliği halen yaşamaktadır. Dünyanın her tarafına dağılmış Müslümanlar, kara gününde dindaşlarının fedakârane bir şekilde durmasını bilmişlerdir. İşte, bu aradan yüzyıllar da geçse Hz. Peygamberin yaktığı ateşin halen Müslümanların kalbinde tutuştuğunu açıkça göstermek açısından bir mucizedir.”¹⁴⁸

Balkan Savaşları sırasında Hindistan Müslümanlarının, Osmanlı Devleti’ni desteklemeye yönelik iki önemli faaliyeti bulunmaktadır. Bunlardan birisi Hindistan Kızılay Ekibi diğeri ise Encümen-i Huddâm-ı Kâbe’dir.¹⁴⁹

1.2.4.1. Türkiye’ye Kızılay Heyeti Gönderilmesi

Türkiye’ye tıbbi bir ekip gönderme fikri ilk defa 12 Ekim 1912 yılında *Comrade*’de yayınlanan bir yazı ile Şevket Ali tarafından ortaya atılmıştı.¹⁵⁰

Aligarh’da düzenlenen bir toplantıda Müslüman liderler, Türkiye’ye tıbbi bir heyet gönderilmesine ve yaralı askerlerin tedavi edilmesine karar vermişlerdi. Hindistan Müslümanları masrafları kendileri tarafından karşılanacak olan üç farklı tıbbi müdahale ekibini İstanbul’a göndermişlerdi. Bu ekipler savaş bölgelerine yakın alanlarda çadırlar kurarak mobil hastaneler inşa etmiş ve buraya gerekli ilaç ve tıbbi malzemeleri getirmişlerdi.

İlk Hindistan Kızılay Ekibi, İngiltere’de okuyan zengin Hintli ve Mısırlı beş gönüllü gençten oluşmaktaydı. İstanbul’a giden Dr. Selim Bey’e eşlik etmişlerdi ve kendi masraflarını kendileri karşılamışlardı. İstanbul’a geldiklerinde Haydarpaşa Askeri Hastanesi’nde çalışmışlardı.¹⁵¹

Bombay Tıbbi Heyeti olarak bilinen ikinci Hindistan Kızılay Ekibi, İslâm Gençleri Cemiyeti ve Ziya’ül-İslâm Encümeni tarafından toplanan yardımlar ile

¹⁴⁸ Mim Kemal Öke, **a.g.e.**, s. 43-44.

¹⁴⁹ Azmi Özcan, **a.g.e.**, s. 193.

¹⁵⁰ Azmi Özcan, **a.g.e.**, s. 193.

¹⁵¹ Kazi Sufior Rahaman, “The Indian Medical Mission in Turkey During the World War I”, **1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak**, s. 269-270.

İstanbul'a gönderilmişti.¹⁵² Türkiye'ye doğru yola çıkan sağlık heyeti Laknov ve Delhi'den törenler ile uğurlanmışlardı. Delhi tren istasyonu hınca hınç dolmuş, heyet üyeleri trendeki yerlerini almakta güçlük çekmişlerdi. Halk, Bhopal istasyonunda kalabalık yüzünden denetlenememişti. Özellikle Bombay'da Osmanlı adına gösteriler yapılmış ve Türklerin zaferi için mitingler düzenlenmişti. Heyet İtalyan "Sardegna" isimli gemi ile Bombay'dan ayrıldıktan sonra aralık ayında İstanbul'a ulaşmıştı. Kızılay tarafından karşılanan heyet üyeleri İstanbul limanında coşkulu bir biçimde karşılanmıştı. Çatalca yakınlarında bir köyde kurulmuş olan savaş hastanesinde göreve başlayan sağlık heyeti İstanbul'daki yoksul Müslüman halka ücretsiz olarak tıbbi destek sağlamışlardı.¹⁵³

Hindistan'da İslam Gençleri Cemiyeti ve Ziya'ül-İslâm Encümeni Aliyesi aracılığı ile toplanan yardımlar 17 Aralık 1911 yılında Osmanlı Hükûmetine ulaştırılmış ve bu yardımlar ile 100 yataklı bir çadır hastanesi kurularak hastalar tedavi edilmişlerdi. Bu hastanelerde 12 hasta bakıcı ve hademenin, Üçüncü Hindistan Tıbbi Heyeti'nde de 21 hasta bakıcı, rahip ve 21 Mısırlı hademenin görev yaptığı belirtilmektedir.¹⁵⁴

Hindistan'ın Bombay kentinde Hint Müslümanları aralarında 80.000 ruble toplayarak, bir sağlık ekibi oluşturabilmesi için Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne göndermişlerdir. Bu yardımları Emasiye'den Ziraat Bankası'na Cemiyet adına yatırılan 90 Osmanlı Lirası ve savaş bağıışı olarak gönderilen 15.000 kuruş izlemişti. Kalküta Hilal-i Ahmer Cemiyeti Veznedarı Hacı Ahmet Abdüllatif Efendi tarafından 1700 İngiliz Lirası, Lahor'dan ise Hilal- i Ahmer Cemiyeti için Halife'ye 300 liralık bir çek, Rangon'dan da Hilal- i Ahmer Cemiyeti'ne verilmek üzere İngiliz Elçiliğine 3500 İngiliz Lirası gönderilmişti. Merkezi Londra olan İttihad-ı İslâmi Cemiyeti, savaş bölgesine gönderilmek üzere İngiltere Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne 2.400 lira göndermiş, İngiltere Hilal-i Ahmer Cemiyeti de paranın yanında iki doktor ve bir

¹⁵² Ahmet Zeki İzgöer, "1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnamesine Göre Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya Yardımları", **Journal of History and Future**, C. I, sy. 1, Aralık 2015, s. 105.

¹⁵³ Türkkaya Ataöv, "Mevlânâ Âzâd", **Ankara Üniversitesi Anma Toplantısı Konuşma Metni**, Ankara 1991, s. 74.

¹⁵⁴ Muzaffer Tepekaya, Leyla Kaplan, "Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sy. 10, Konya 2003, s. 170.

miktar harita da içeren gezici bir hastane heyeti de ilave ederek Marsilya yoluyla savaş bölgesine göndermişti. Yardıma koşan Hindistan Heyeti, cephelerde kurduğu gezici hastanelerin yanı sıra Haydar Paşa Hastanesi, Darülfünun Hastanesi, Kadırga Hastanesi'nde görev yapmışlardı.¹⁵⁵

Dr. Muhtar Ahmed Ensârî Bey'in önderliğinde Üçüncü Hindistan Kızılay Ekibi 9 Ocak 1913 yılında İstanbul'a ulaşmıştı.¹⁵⁶ Aynı dönemde Emir Ali de Londra'da bir sağlık ekibi kurmak için çalışmalara başlamıştı. Dr. Muhtar Ahmed Ensârî Bey'in ekibi Hindistan'ın hemen her bölgesini temsil eden 24 kişilik bir kadrodan oluşmakta ve bu kadroda beş doktor ile 19 hasta bakıcı bulunmaktaydı. Heyet üyeleri hâkî renkli yarı askeri üniformalar giymekteydiler ve yakalarında "Hindistan Tıp heyeti" yazmaktaydı.¹⁵⁷ İstanbul'a geldiklerinde bir süre Kadırga Hastanesi'nde görev yapan ekip, daha sonra Ömerli'de mobil bir hastane kurmuşlardı. İkinci kez savaş başladığı zaman ekip Gelibolu'ya gitmiş ve orada da mobil bir hastane kurmuşlardı.¹⁵⁸

Ekip Osmanlı topraklarında sağlık hizmetlerini sunarken bir yandan da Hindistan'a hatıra ve izlenimlerini içeren mektuplar göndermişlerdi. Halk bu mektupları merakla beklemekte ve gazetelerde yayımlanan bu mektuplar vasıtasıyla Osmanlıcı propagandaya devam edilmekteydi. Büyük fedakârlıklar ile sürdürülen sekiz aylık bir hizmetin sonunda 1913 yılının temmuz ayında Kızılay ekibi Hindistan'a geri döndü. Ellerinden geleni yapabilmenin verdiği bir sevinç ile ülkesine geri dönen ekip, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu son durumu da ülkesine aktarmıştı. Bombay'daki Encümen-i İslâm bir toplantı düzenlemiş ve Dr. Ensârî konuşmacı olarak katılmıştı. Bu toplantıda ekibinin faaliyetleri hakkında özet bir bilgi veren Dr. Ensârî, Türklerin kendilerine nasıl müteşekkir olduğunu anlatmıştı.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 115, 124.

¹⁵⁶ Zuhâl Özeydin, "The Indian Muslims Red Crescent Society's Aid to the Ottoman State During the Balkan War in 1912", **JISHIM**, 2003, sy. 2, s. 15.

¹⁵⁷ Azmi Özcan, **a.g.e.**, s. 194.

¹⁵⁸ Zuhâl Özeydin, **a.g.m.**, s. 16.

¹⁵⁹ Azmi Özcan, **a.g.e.**, s. 194-196.

1.2.4.2. Encümen-i Huddâm-ı Kâbe

Hindistan Müslümanları, Balkan Savaşları sırasında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu karışıklıklar sebebiyle mukaddes toprakları gerektiği gibi koruyamayacağından endişe duymaktaydılar. Bu nedenle Mekke ve Medine'nin güvenliğini sağlamak amacıyla bir cemiyetin kurulması fikri ortaya çıkmıştı. Bu fikir ilk olarak Mevlânâ Müşir Hüseyin Kidvâi ve Mevlânâ Abdülbârî tarafından ortaya atılmış, 31 Mart 1913 yılında Amritsar'da düzenlenen bir toplantıda duyurulmuştu. Kuruculardan olan Mevlânâ Muhammed Ali ve Şevket Ali kardeşler bütün Müslümanları bu cemiyete katılmaya davet etmişlerdi. Başlangıçta mukaddes toprakların korunması amacıyla bir donanma oluşturmayı ve askerî teçhizat sağlamayı planlayan encümen, Hintli gençleri de askerî eğitim için yurt dışına göndermeyi düşünmekteydi. Sonraları faaliyet alanlarını genişleterek Müslüman okulları ve yetimhaneler açmış, hacılara her türlü kolaylığı sağlamak için çalışmalar yapmışlardı.¹⁶⁰

Eğitim faaliyetleri ile de ilgilenen encümen Osmanlı Devleti lehine faaliyetlerde bulunarak bölgede pek çok toplantılar düzenlemişlerdi. Delhi'de düzenlenen bir mitingde Abû'l-Kelâm Âzâd "Allah Teâlâ'nın hükümeti ile insanların hükümeti arasında bir savaş yaşandığını; Şeytan'ın krallıklarının Allah Teâlâ'nın hükümetini yok etmeye çalıştığını ve bu savaşta gerçek iman sahiplerinin hangi tarafı seçeceklerine iyi karar vermeleri gerektiğini" ifade etmişti.¹⁶¹

Encümen faaliyete geçtikten kısa bir süre sonra büyük bir ilgi toplamış, 23 kişi ile başlayan üye sayısı bir yıl sonra 2 bini kadın olmak üzere toplamda 20 bini bulmuştu. Ancak üyelik yemini hükümet tarafından şüphe ile karşılanmış ve encümenin bazı faaliyetlerini gerçekleştirmede güçlükler yaşamasına neden olmuştu. Tüm bu zorluklara rağmen yurt dışında da yankı uyandıran encümen Mısır, Fas ve bazı İslâm ülkeleri tarafından örnek alınmıştı. 1906 yılından beri Müşir Hüseyin ve Abdülbari Osmanlılar ile yakın bir münasebet içinde olmuş ve bu encümeni Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin Hindistan şubesi olarak kurmuşlardı. I. Dünya Savaşı sırasında

¹⁶⁰ Azmi Özcan, "Encümen-i Huddâm-ı Kâbe", *DİA*, C. XI, 1995, s. 178-179.

¹⁶¹ Azmi Özcan, *a.g.e.*, s. 206.

Hicaz'da görev yapan Osmanlı komutanlarından Galip Paşa'nın üzerinde bulunan bir bildiride şunlar yazmaktaydı:

*“Encümen-i Huddâm-ı Kâbe kimliği altında faaliyet gösteren Hintli Müslümanlar bizimle iş birliği yapmaktadırlar. Bu insanlar samimi olarak bizim davamıza bağlıdırlar ve bizi savunmak için ellerinden geleni yapmaya hazırdırlar.”*¹⁶²

Encümen-i Huddâm-ı Kâbe faaliyetleri ile Hindistan'da uzunca bir süre varlığını sürdürmüş ve Osmanlı Devleti ile kurulan siyasi ilişkilerde önemli bir yer tutmuştur.

1.2.4.3. İttihat ve Terakki Partisi'nin Osmanlı Devleti'ndeki Etkileri ve Hint Alt Kıtasına Yansıması

19. yüzyılın sonlarından itibaren hızlı bir çöküş dönemine giren topraklarına toprak katan konumundan toprak kaybeden bir ülke pozisyonuna düşen Osmanlı Devleti'ni bu durumdan kurtarmak için Kanun-ı Esasi'nin yeniden kabul edilmesini isteyen dört Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne öğrencisi tarafından 2 Haziran 1889 tarihinde İttihad-ı Osmani adında bir cemiyet kurulmuş, bu cemiyet daha sonraları İttihat ve Terakki ismini almıştı.¹⁶³ İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidara gelmesi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin son yıllarında özellikle göze çarpan fikir akımlarından Türk Milliyetçiliği fikri, büyük bir revaç kazanmıştı.¹⁶⁴ İbrâhim Temo'nun öncülüğünde Abdullah Cevdet, İshak Sükûtî ve Mehmed Reşid tarafından kurulmuş olan bu cemiyetin üyeleri her geçen gün hızla artmıştı.¹⁶⁵

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurtdışında üç ana şubesi bulunmaktaydı ve Paris'teki yapılanma cemiyetin merkez şubesini oluşturmaktaydı. 1902 yılında gerçekleştirilen Birinci Jön Türk Kongresi'nde iki görüş ortaya çıkmış; bunlardan ilki sadece propaganda ve yayın faaliyetlerinin devrim için yeterli olmadığı

¹⁶² Azmi Özcan, **a.g.e.**, s. 201-204.

¹⁶³ Mehmet Aydın, “İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Bab-ı Ali Baskını”, https://www.academia.edu/35116200/İTTİHAT_VE_TERAKKİ_CEMİYETİNİN_KURULUŞU_VE_BAB-I_ALİ_BASKINI?auto=download, Çevrimiçi 18.11.2019.

¹⁶⁴ Oğuzhan Bilgin, “Türk Milliyetçiliği ve Kemalizm Meselesi: Hegemonya, Asimilasyon, Mücadele”, **The Academic Elegance**, C. V, sy. 10, s. 333.

¹⁶⁵ Bernard Lewis, **The Emergence of Modern Turkey**, Oxford University Press, London 1961, s. 197.

bu yüzden askerî gücün de olaya dâhil edilmesi gerektiği yönündeki İsmail Kemal'in görüşü idi. İkincisi ise yabancı devletlerin de bu oluşuma davet edilmesi görüşüydü. İkinci görüş hoş karşılanmamış olup her iki görüşü de savunanlar gruplaşmış ve kongrenin ardından iki farklı siyasi grup ortaya çıkmıştı. Ancak herkesin anlaşmaya vardığı tek nokta II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi olmuştu.¹⁶⁶

Büyük bir kısmı batı ülkelerinde eğitim görmüş Osmanlı Devleti'nin en seçkin kişilerinden oluşan subayların toplandığı merkezi Selanik'te olan bir teşkilat kurulmuş ve kısa süre içerisinde askerî bir harekât yapabilecek aktif kadroya sahip olunmuştu. Bu yapılanmaya daha sonraları pek çok konuda söz sahibi olacak asker ve sivil şahsiyetler de katılmıştı.¹⁶⁷

Tek parti olmanın avantajlarını sonuna kadar kullanan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Teşkilât-ı Mahsûsa, Türk Gücü Cemiyeti ve Osmanlı Güç dernekleri gibi gençlik örgütleri kurmuş, esnaf kuruluşlarını kendine bağlı hâle getirmiş, kendilerini desteklemeyen basını susturmuş ve Türk ocaklarını ise fırka ideolojisini yayan bir kurum haline getirebilmeyi başarmıştı.¹⁶⁸

Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından Teşkilât-ı Mahsusa, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından Osmanlı Devleti'nin ilk resmi gizli istihbarat teşkilâtı olarak kurulmuştu.¹⁶⁹ Teşkilat için Enver Paşa tarafından düzenlenen faaliyet programına göre Hindistan üzerinden Himalayalar aşılıarak Kaşgar'a ulaşılacak ve burası merkez hâline getirilecekti. Bu amacı gerçekleştirebilmek için yapılması gereken ilk iş Hindistan'daki Teşkilât-ı Mahsusa'nın ajanlarına Hint Hilâfet Komitesi ve Merkez Kongre Partisi'nin Müslüman liderleri ile temaslar kurulması yönünde talimatlar verilmişti. Hint Müslümanları ile Hilâfet makamı arasındaki bağları güçlendirebilmek için gereken tedbirler alınmaya çalışılmıştı.¹⁷⁰ Teşkilât özellikle Hindistan, Kuzey Afrika, Mısır ve

¹⁶⁶ Mehmet Aydın, **a.g.m.**

¹⁶⁷ Zekai Kardaş, **a.g.t.**, s. 100.

¹⁶⁸ M. Şükrü Hanioglu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti", **DİA**, C. XXIII, 2001, s. 482.

¹⁶⁹ Ali Bâdemci, **1917-1934 Türkistan Milli İstiklâl Hareketi ve Enver Paşa**, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1975, s. 59.

¹⁷⁰ Cemal Kutay, **Anavatanda Son Beş Osmanlı Türkü**, Tarih Yayınları, İstanbul 1962, s. 33.

Orta Asya’da İslâm birliği çerçevesinde propaganda yaparak dünya Müslümanlarının Osmanlıya destek vermesi için çalışmalarda bulunmuştu.¹⁷¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Millî Mücadele’nin kadrolarını oluştururken¹⁷² Enver Paşa tarafından örgütlenen Teşkilat-ı Mahsusa, casuslar ve gönüllüler vasıtasıyla Panislâm ve Türçülük propagandasını Müslüman Türk halklarına yaymayı başarmıştı. Bu amaç doğrultusunda pek çok ajan İran, Türkistan, Kafkasya, Afganistan ve Hindistan’a gönderilmişti. Abdülhamid ile başlayan ve Teşkilât-ı Mahsusa ile devam eden tüm bu faaliyetler 1919-1924 tarihleri arasında Hint alt kıtasında “Hilâfet Hareketi” ismi ile şekillenecek olan oluşumun tohumlarını atmıştı.

İttihat ve Terakki Partisi, II. Meşrutiyet döneminde adeta paralel bir hükümet gibi varlık göstermiş, Mahmud Şevket Paşa suikastı ile tamamen tek parti iktidarı kurmuştu. II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinin ardından saray siyasetteki hâkimiyetini kaybetmiş, Bâbîâli bürokrasisi İttihat ve Terakki Partisi’nin hâkimiyeti altına girmişti. Kendisini vatani kurtaran bir teşkilât olarak gören İttihat ve Terakki Partisi kendilerine muhalefet edenleri vatan hainliği ile aynı kefeye koymuştu. Türk siyasi hayatı üzerinde derin tesirler yaratan I. Dünya Savaşı’na girilmesinde bu parti birinci derecede rol oynamıştı.¹⁷³

İngiltere, Teşkilât-ı Mahsusa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin alt kıtadaki gücünü kırabilmek için yerli işbirlikçilerini Türkler aleyhinde yazılar yazmaya zorluyor ve cemiyetin üyelerinin aslında Müslüman olmadıklarını hatta Siyonistler ile iş birliği içerisinde olduklarını yaymaya çalışıyordu.¹⁷⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bir diğer önemli faaliyeti de 19 Temmuz 1909 tarihinde “Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti” ismiyle bir donanma cemiyeti kurmasıdır. II. Abdülhamid döneminde Osmanlı donanmasının işlevsiz bir halde durması, savaş zamanında kullanılacak gemilerin eskimiş olması ve diğer birçok

¹⁷¹ Vahdet Keleşyılmaz, **Teşkilât-ı Mahsûsa’nın Hindistan Misyonu (1914-1918)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 17.

¹⁷² Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele-I Mutlakiyete Dönüş 1918-1919**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 308.

¹⁷³ M. Şükrü Hanioglu, **a.g.m.**, 483.

¹⁷⁴ Mim Kemal Öke, “İngiliz Belgelerinde Türçülük”, 1916-1918, **Türk Yurdu**, C.VIII/1, Şubat 1987, s.13-18.

nedenden ötürü yetersiz kalması donanmanın kurulmasının başlıca nedenleri arasındaydı. Ancak dönemin mevcut koşulları içinde devletin kendi imkânları ile ıslah edilmesinin mümkün olmadığı fark edilmiş ve İstanbul'daki belediye çalışanlarından bazıları, tüccar, avukat, subay, gazeteci ve gayri Müslim bir doktorun da aralarında bulunduğu bir gurup sayesinde padişahın himayesi altında faaliyete geçmişti.¹⁷⁵

Donanmanın kurulma aşamasında Hint Müslümanlarının önemli bir yeri bulunmaktadır. 30 Temmuz 1910 tarihindeki cemiyetin I. Umumi Kongresi'ne Hindistan delegesi olarak Müşir Hüseyin Kıdvâî de iştirak etmişti. Daha önce de Hint alt kıtasındaki Müslümanların yardımseverliklerine başvurmak, iane konusunda onları teşvik etmek ve toplanan yardımları İstanbul'a yollamak için Donanma Cemiyeti Merkez İdare Heyeti üyelerinden ve aynı zamanda Hariciye nezareti tercümanlarından olan Ali Asgar Bey de Hindistan'a gönderilmişti.¹⁷⁶ Hilal-i Ahmer ve Hicaz Demiryolu çerçevesinde Osmanlı Devleti'ne en fazla yardım Hindistan Müslümanlarından geldiği gibi Donanma Cemiyeti kurulması aşamasında da en fazla yardım Hint Müslümanları tarafından gerçekleştirilmişti.¹⁷⁷

1.2.4.4. Tüm Hindistan Müslümanları Birliği ve III. Ağa Han'ın Politikası

Müslümanların siyasi olarak bir kimlik kazanma gereksinimleri, 1905 yılında Genel Vali Lord Curzon'un Kongre'nin çoğunlukta olduğu Kalküta'yı Müslümanların çoğunlukta olduğu Bengal'den ayırmasıyla daha da gün yüzüne çıkmıştı. Her ne kadar sonraları bu karar geri çekilse de Hindular, Müslümanlara karşı olan düşmanlıklarını açığa vurmuşlardı. Bu olaylar Müslümanlara, Hindular ile İngilizler arasında kalmışlık hissi yaşatmakta ve taleplerini dile getirebilecek bir siyasi oluşum ihtiyacı meydana getirmekteydi.¹⁷⁸

Bu amaçla asıl adı Sultan Sir Muhammed Şah olan III. Ağa Han da Yasama Konseyi üyeliği görevini yaptığı dönemde Hint alt kıtasındaki tek parti olan Kongre

¹⁷⁵ Selahattin Özçelik, **Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 9.

¹⁷⁶ Selahattin Özçelik, **a.g.e.**, s. 127.

¹⁷⁷ Selahattin Özçelik **a.g.e.**, s. 210-211.

¹⁷⁸ Mim Kemal Öke, **Hilâfet Hareketleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 9.

Partisi'nin Müslüman halkı yeterince temsil edemediğini, ihtiyaç ve taleplerin parti tarafından görmezden gelindiğini bu nedenle de Hindular ile Müslümanların arasında çıkan anlaşmazlıkların çözülmesi gerektiğini savunmaktaydı. Parti liderlerinin çoğunluğu Hindulardan oluştuğu için bu öneri dikkate alınmamıştı. Üstüne İngiltere'de 1906 yılında gerçekleştirilen seçimlerde liberallerin kazanması üzerine durumlar daha da karışık bir hâl almıştı. Bunun üzerine Müslüman liderler, Hindulardan ayrı bağımsız bir parti kurulması gerektiği kanaatine varmışlardı.¹⁷⁹

III. Ağa Han, 1906 yılında İngiliz Valisi Lord Minto'ya bir heyet göndererek Müslümanların isteklerinin dile getirilmesini sağlamıştı. Müslümanların çıkarlarının korunacağı yönünde söz veren Vali, 1909 yılında gerçekleştirdiği reformlar ile Müslümanlara kendi temsilcilerini seçme hakkı tanımıştı. III. Ağa Han'ın girişimleriyle 1906 yılında "Tüm Hindistan Müslümanları Birliği" (All-India Muslim League) kurulmuş oldu. III. Ağa Han, bu birliğin ilk yöneticisi olarak 1913 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştü. Hindistan Müslümanlarının siyasi haklarını koruyabilmek için kurulmuş olan bu birlik, gerçekleştirdiği ilk toplantısında İngiliz Devleti'ne karşı bağlılığını bildirmişti. Bu dönemden sonra III. Ağa Han, Hindistan'da yaşayan Müslüman azınlığın dini ve siyasi lideri olarak 40 yıl boyunca varlık göstermişti. İngiltere'yi arkasına alarak siyasi hayatta iktidar sahibi olmaya çalışan III. Ağa Han, ömrünü Londra'nın direktiflerini yerine getirerek geçirmiş, devlet başkanlığı gibi bir göreve gelemeyerek sadece dini bir lider olarak hayatını sürdürmüştü. Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşı'na katılmasının ardından verdiği Cihat fetvasına ilk karşı çıkan Müslüman liderlerden biri de III. Ağa Han olmuştu. Yayınladığı beyannameler ile İslâm Âleminin savaş esnasında Halife yerine İngiliz, Rus ve Fransız ordularının yanında olması gerektiğini bildirmişti.¹⁸⁰

İngiltere lehine yazılar yazan III. Ağa Han¹⁸¹, The Times of India gazetesinde yayınlanmış olan bir mektubunda Müslümanları sakin olmaya davet etmiş ve İngilizlere karşı olumsuz olunmamasını aksine Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki

¹⁷⁹ Mederbek Kadyrov, "Ağa Han İsmailîleri", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara 2009, s. 49.

¹⁸⁰ Mehmet Beşirli, "III. Ağa Han'ın İslâm Politikası ve Hindistan Müslümanları, 1913 (Alman Belgelerine Göre)", **Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 6/3, s. 65.

¹⁸¹ "Ağa Han", İslamiyet'in en aşırı inanç sistemlerinden biri olan İsmailîyye mezhebinin liderlerine verilmiş olan bir unvan olarak kullanılmaktaydı.

dostluğun artması için çalışmalar yapılması gerektiğini savunmuştu. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan ayrılmasının kendi menfaatine olduğunu ve Osmanlıların Asya topraklarında gözü olmayan tek ülke konumundaki İngiltere'ye yönelmesinin onlara her zaman yardım olarak geri döneceğini ifade etmekteydi. Bu şartlar altında da Hindistan Müslümanlarının, İngiltere'nin İslâm'a saygısını ve Hindistan Müslümanlarının sadakatine olan güvenini sarsacak bir şey söylenmemesi ve yapılmaması konusundaki düşüncelerini ortaya koymuştu. III. Ağa Han'ın bu İngiliz taraftarlığı, Hindistan Müslümanları arasında destek görmemiş, hatta Ağa Han'ın İslâm düşmanı ve İngiltere'nin uşağı olarak nitelenmesine sebep olmuştu. Abû'l-Kelâm Âzād gibi Müslümanlar “Kendilerini lider olarak adlandıran bazı kimseler ile müşrikler ve münafıklar 40 senedir Avrupalı şeytanlar ile bir olup Hilâfetin ve Panislamizm'in nüfuzunu yıkmaya çalışıyorlar” diyerek III. Ağa Han'ı şiddetli bir şekilde eleştirmişti.¹⁸²

Aslında Ağa Han önceleri diğer Hindistan Müslümanları gibi savaşlarda Türklerin yanında yer almıştı. Hatta otobiyografi tarzında yazmış olduğu bir eserinde “Türlere mümkün olduğunca yardım ettiklerini ancak bu yardımın miktarının ne kadarının onların eline geçtiğini bilemediklerini ifade ediyordu. Ayrıca Balkan Savaşlarında İngiliz politikasını değiştirmeye yönelik yaptırımda bulunamayacaklarını ve onları etkileyebilmenin zor olduğunu söylüyordu. Sonuçta önemli olan konu İslâm'ın onuru ve bütünlüğü idi. Bu yüzden Türkleri savaş konusunda sonuna kadar desteklemeliydik. Ancak onlara yeteri kadar yardım etmeye gücümüz yeter miydi? Biz hayatımıza devam ederken Türklerin son kuruşlarına ve kanlarının son damlasına kadar İslâm uğruna mücadele etmesini istemek haksızlık ve insafsızlık olmaz mıydı?” diyerek görüşlerini dile getirmişti.¹⁸³

¹⁸² Mehmet Beşirli, “III. Ağa Han'ın İslâm Politikası ve Hindistan Müslümanları, 1913 (Alman Belgelerine Göre)”, **Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 6/3, s. 65.

¹⁸³ III. Ağa Han Sultan Muhammed Şah, **Ekselansları Ağa Han (İmam, Politikacı, Filozof Dost)**, Çev. Zeynep Özbek, İstanbul 2005, s. 173-174.

1.2.5. Birinci Dünya Savaşı

Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında müttefiklere karşı Almanya'nın yanında savaşa girmesi Hindistan Müslümanlarını şaşkına uğratmış ve aralarında görüş ayrılıkları çıkmasına neden olmuştu. Bir yanda yöneticileri olan İngilizler savaşta kendilerinin desteğini beklemekteydiler, diğer yanda ise dindaşları olan Türkler İngiltere'ye karşı savacaklardı. Sultan V. Mehmed bu savaşı bir Cihat olarak göstermek istemişse de İngiltere, Mukaddes topraklara saldırmayacakları konusunda teminat verince Cihat düşüncesi ortadan kalkmış oldu.¹⁸⁴ Yine de savaşta Müslüman halk Osmanlı Devleti'ni desteklemiş, hükümet ve ordu görevlileri ise mecburen İngilizleri desteklemişlerdi.¹⁸⁵

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinin ardından 1916 yılında Ağa Han tarafından Times gazetesinde yayınlanan bir beyanname ile İngiltere'nin Türkler aleyhine yaptıkları propagandanın ne kadar etkili olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁶ Savaş Osmanlı Padişahı tarafından verilen beyannameye göre Osmanlı topraklarına ve halifelğe yapılan saldırılara son vermek amacıyla ve dünya Müslümanlarının refahı göz önüne alınarak bu savaşa girilmişti. Dolayısıyla bu savaş Cihat olarak lanse edilmeye çalışılmış, tüm Müslümanların bu cihata katılmaları gerektiği vurgulanmıştı.¹⁸⁷ Ağa Han da kitabında cihat ilanı için “Diğer Müslüman liderler ile birlikte bütün İslâm âleminin bu sözde cihata itibar etmemelerini ve İtilaf cephesinin özellikle de İngiltere ile Fransa'nın yanında durarak sadakat ile direnmeleri gerektiğini ifade etmişti. Almanya'nın saldırgan ve emperyalist stratejisi uğruna piyon olarak kullanılmaya mecbur bırakılacaklarını, Türklerin Alman efendilerinin emirleri doğrultusunda savaş kararı aldıklarını; Alman görevliler ve diğer gayri Müslimlerin zoru ile padişah ve danışmanlarının bu adımı atmaya mecbur kaldıklarını ifade etmişti. Türklerin ve İslâm Âleminin batılı güçlerin saldırgan tutumlarından endişe duymalarının yersiz olduğunu” yazmış ve ifadelerine şunları eklemişti: “İngiltere ve

¹⁸⁴ Fida Hussain, “Hindistan Matbu’atında Türk Kurtuluş Savaşı ve İnkılâbı”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara 2012, s. 35, 39.

¹⁸⁵ Kazi Sufior Rahaman, **a.g.m.**, s. 274.

¹⁸⁶ Mustafa Keskin, **Hindistan Müslümanlarının Millî Mücadele’de Türkiye’ye Yardımları (1919-1923)**, Kayseri 1991, s. 32.

¹⁸⁷ Vahdet Keleşyılmaz, **a.g.e.**, s. 17.

Rusya Osmanlı'ya kendi topraklarında tam bağımsızlık garantisini tarafsız kalması koşulu ile vermişti. Tüm dünya Osmanlı'nın İslâm'ın emanetçisi olduğunu ve kutsal şehirlerin onun elinde kalması gerektiğini düşünmektedir. Bu nedenle kendisi açısından hiçbir tehlikeli durum söz konusu değil iken savaşa girmesi anlamlı değildir. Bağlı bulunduğumuz dünyevi ve laik devlete karşı sadakatimizi, inancımızı ve itaatimizi devam ettirmek bizim yegâne görevimizdir.” ifadelerinde bulunmuştur. Ağa Han yine aynı eserinde, “Sözlerimin bu dönemde güçlü bir etki oluşturduğunu söylemek yerinde olacaktır diye düşünüyorum. Çünkü Batılı güçlerin egemenliği altında yaşayan Müslümanların çoğu bağlılıklarını sürdürdüler. Almanya'nın çıkarları doğrultusunda ortaya atılan ve kötüye kullanılmaya çalışılan bu çirkin Cihat fikri çökmüş olup 1915 yılının ilk aylarından itibaren bir daha gündeme gelmedi.” diyerek adeta Osmanlı aleyhine yaptığı çalışmadan gurur duyarcasına ifadelerde bulunmuştu.¹⁸⁸

Hâlbuki durum III. Ağa Han'ın belirttiği gibi olmamış tam aksine Hintli Müslümanlar, savaşın Osmanlıların aleyhine döndüğünü gördükçe son Müslüman gücü daha da şiddetli bir şekilde savunmaya başlamışlardı. Bu dönemde Şevket Ali, İngilizleri desteklemediğini açık bir dille ifade etmişti. Yüzlerce Hintli Müslüman Hacı Osmanlı adına savaşmak için Mekke'de kalmış, Lahorlu bir grup öğrenci savaşa katılmak amacı ile Afganistan'a geçmiş, hatta öyle ki Hintli Müslüman askerler Türklere karşı savaşmaya gönderileceklerini duyunca subaylarını vurmuşlardı.¹⁸⁹

Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya, savaşın ardından Avrupa'da siyasi açıdan aktif bulunan Hintlileri “Hint Milliyetçi Partisi” isminde bir örgüt kurmaları için teşvik etmişti. Almanların himâye ve teşvikleri ile Berlin'de kurulan komitenin İstanbul'daki temsilciliğini yapan ve aynı zamanda Avrupa'daki Hint Milliyetçilerinin lideri olarak kabul edilen Lala Har Dayal Singh Mathur'un da katkıları ile Afgan Emiri Habibullah İngiltere'ye karşı savaş açılması konusunda ikna edilmeye çalışılmıştı. Bu şekilde Hindistan'ın Kuzeybatı eyaletlerinde yaşayan Pathan kabilelerinin ayaklanmaları sağlanmaya çalışılmıştı.¹⁹⁰ Har Dayal, Teşkilât-ı

¹⁸⁸ Arzu Süren Çiftsüren, **a.g.t.**, s. 41-44.

¹⁸⁹ Fida Hussain, **a.g.t.**, s. 40.

¹⁹⁰ Arzu Süren Çiftsüren, **a.g.t.**, s. 29.

Mahsusa'ya “Özgürleşme”, “savaştan sonraki dönemde özgürleştirici propaganda” ve “Türkiye ile Hindistan arasında ilişkiler kurmak için propaganda önerileri” şeklinde sunduğu üç bölüm halindeki programı¹⁹¹ uygulayabilmesi için İstanbul'da “Seyfi Hindistan Cemiyeti”, “Genç Hindistan Cemiyeti” ve “Hint Uhuvvet-i İslâm Cemiyeti” gibi çeşitli Hint İstiklâlci cemiyetler kurulmasını sağlamış ve bu yönde çalışmalar yapılmıştı.¹⁹²

Har Dayal'ın dışında Teşkilât-ı Mahsusa ile iş birliği içerisinde olan bir diğer Hintli şahsiyet ise Seyit Abdülvâhid olmuştu. Seyit Abdülvâhid'e göre İslâm birliği üzerinde durulmalı ve Cihat fetvası Belucistan bölgesinde aktif bir şekilde duyurulmalıydı. Ayrıca Afganlılar üzerinde nüfuz sağlayabilmek adına bu bölgeye bir heyet gönderilmeliydi.¹⁹³

Mahmud Hasan Diyûbendî, Hicaz'da bulunan Osmanlı vali ve komutanı Galip Paşa'dan aldığı cihati teşvik etmek amacı ile yazılmış bulunan mektupları Mevlevî Muhammed Mian Ensârî vasıtası ile Hindistan'a yollamıştı.¹⁹⁴ Bu mektuplar görünmez bir mürekkep ile ipek mendil üzerine yazıldığı için İngiliz kaynaklarında bu olaya “İpek Mendil Hareketi” denilmekteydi.¹⁹⁵ Bu hareketin Türkiye'deki faaliyetleri Konya'da esir kamplarında bulunan Halil Paşa tarafından organize edilmekteydi.¹⁹⁶

I. Dünya Savaşı döneminde Türk-Hint ilişkileri açısından propaganda yapmak amacıyla imtiyaz sahibi olan Hintli Ebû Saîd El Arabî ve İstanbul'da Arapça, Osmanlıca ve Urduca olarak haftalık yayınlanan *Cihân-ı İslâm* gazetesi vasıtasıyla da Hintliler üzerinde tesir bırakılmaya çalışılmıştı. İstanbul'da propaganda amacıyla başka Urduca gazeteler de yayınlanmaktaydı. 1880'li yıllarda Türkçe ve Urduca olarak iki dilde yayın yapan *Peyk-i İslâm* ile İttihat ve Terakki'nin yayın organı olarak Arapça ve Urduca olmak üzere yine iki dilde 1909 yılında yayınlanan *ed-Destûr* gazeteleri propaganda amaçlı çıkarılan gazeteler arasında bulunmaktaydı. İstanbul'da yayınlanan

¹⁹¹ Vahdet Keleşyılmaz, **a.g.e.**, s. 57-58.

¹⁹² Vahdet Keleşyılmaz, **a.g.e.**, s. 64-65.

¹⁹³ Vahdet Keleşyılmaz, **a.g.e.**, s. 85-87.

¹⁹⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C. III, s. 37.

¹⁹⁵ Azmi Özcan, “İngilizlere Karşı Hind-Osmanlı Planı Yahut İpek Mendil Komplosu”, **Tarih ve Toplum**, C. XVIII, sy. 103, Temmuz 1992, s. 36-41.

¹⁹⁶ Salim Cöhe, “Türk İstiklâl Savaşı ve Hindistan Müslümanları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIII, sy. 37, Mart 1997, s. 83.

bu gazetelere karşılık Hindistanlı gazeteciler tarafından da Farsça olarak 1915 yılında “Hint Uhuvvet-i İslâm Cemiyeti” tarafından Teşkilât-ı Mahsusa’ya destek olmak amacıyla *Uhuvvet* gazetesi yayınlanmıştı.¹⁹⁷ Düzensiz bir şekilde yayın hayatına 3 yıl devam eden *Uhuvvet* gazetesinin yerini daha sonra *Brotherhood* isimli İngilizce olarak yayınlanan gazete almıştı.

Savaş süresince verilen tüm bu desteklere rağmen I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti yenilgiye uğramış, toprakların paylaşımına çoktan karar verilmişti. Osmanlı Devleti’ne İstanbul’un etrafında küçük bir alan ile Orta Anadolu’nun bırakılmasına karar verilmişti. Kalan topraklar ise İngiltere, İtalya, Yunanistan ve Fransa’ya verilirken Mekke-Medine ve etrafı Şerif Hüseyin’e bırakılacaktı.

Aslında İngilizler savaş başlamadan önce Türklere karşı adil davranılacağını beyan ederek Hintli Müslümanların desteğini almaya çalışmıştı. Ancak 1918 yılında Mondros mütarekesi ile birlikte verilen teminatların gerçek olmadığı ortaya çıkmıştı.¹⁹⁸

Biten savaşın ardından Hindistan’da “Hilâfet Hareketi” isimli bir akım başlamış oldu. Bu yığinsal tepki Hindu ve Müslüman ortak eylemleri ve birliğinin zirvesini oluşturmuştu. Türklerin yenilgisi Hint ulusal direnişi üzerine etkiler meydana getirmiş, Âzâd gibi kamuoyunu biçimlendiren aydınlar en azından Osmanlı Devleti’nin sınırlarının korunması konusunda talepte bulunmuşlardı. İngilizlerin, Müttefikleri ile birlikte başkent İstanbul’u işgal edecekleri ve devleti bölüşmeye hazırlandıklarına dair bulunan düşünceler Hintli aydınların kabul edemeyecekleri bir durumdu. Müslüman olanlar, Halife Sultan’ın kutsal topraklarda egemenliğinin devam etmesini ve buralarda Hristiyan müdahalelerine izin verilmemesini talep etmişlerdi. Hatta öyle ki, Mısır vilayetinin Osmanlı egemenliğine tekrar girmesi gibi isteklerde de bulunulmuştu. Hindu olanlar da Hilâfet Hareketini tüm kararlılıkları ile desteklemişlerdi.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Halil Toker, “**Cihân-ı İslâm: Turki ka Eik Urdu Ahbâr**”, Urdu Akademi, Lahor 2011, s. 36-41.

¹⁹⁸ Azmi Özcan, **a.g.e.**, s. 235.

¹⁹⁹ Türkkaya Ataöv, “Mevlânâ Âzâd”, **Ankara Üniversitesi Anma Toplantısı Konuşma Metni**, Ankara 1991, s. 74.

19. yüzyılda Batılı ülkelerin, yayılcı politikaları sebebiyle Hint alt kıtasındaki Müslüman devletler bağımsızlıklarını kaybederek sömürge devlet haline gelmişti. Hint Müslümanlarının, Osmanlı Devleti'ne karşı duyduğu ilginin temelinde yatan gerçek de bu sömürgeleştirme politikasından kaynaklanmış olup, Hindistan'ın İngiliz egemenliğine girmesinden sonra giderek artmıştı. Kırım Harbi, 93 Harbi, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ile birlikte başlayan Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne karşı yaptıkları maddi ve manevi her türlü yardımlar, dünya çapında Batı karşıtı bir yankı uyandırmış ve Panislamizm hareketlerinin güçlenmesine vesile olmuştu. Bu dönem, Müslüman ülkeler arasında yardımlaşma ve dayanışmanın en güzel örneklerinden birini teşkil etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

HİNDİSTAN HİLAFET HAREKETİ

İlk olarak Hindistan Hilâfet Hareketi'ni açıklamaya başlamadan önce son peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliği ve ardından başlayan Dört Halife Dönemi'ni açıklamaya çalışacağız. Ardından Halifeliğin Osmanlı Devleti'ne geçişi ile Hint alt kıtasının bağımsız olan son Müslüman devlete karşı ne gibi duygular hissettiklerini ve bu doğrultuda Osmanlı Halifeliğinin korunması adına başlattıkları Hindistan Hilâfet Hareketi'nden bahsedeceğiz.

2.1. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Peygamberliği ve İslâm'ın Doğuşu

Konuya geçmeden önce peygamberliğin tanımını yapmak yerinde olacaktır. Allah Teâlâ'dan vahiy yoluyla aldığı bilgileri ve emirleri tebliğ eden, muhataplarını hak dine çağırarak görevlendirilen yüksek vasıflı kişiye peygamber denilmektedir. Farsça olan peygamber kelimesi “haber getiren” anlamına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'in cennette iken hanımı ile birlikte ilk günahı işlemelerinin ardından yeryüzüne gönderildikleri, tövbe etmeleri üzerine de Hz. Âdem'in Allah Teâlâ tarafından affedilip seçilen bir kişi konumuna geldiği bildirilmektedir. İnsanlar peygamber gönderilmeden davranışlarından sorumlu tutulmamışlardır. Allah Teâlâ, Hz. Âdem'e vahiy göndererek kendisinin, hanımının ve neslinin nasıl ibadet edeceğini, ebedî hayata ne şekilde hazırlanacaklarını ona öğretmişti, bu süreç daha sonra seçtiği diğer peygamberler ile de devam etmişti. Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin ilkinin Hz. Âdem, sonuncusunun ise Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğu bildirilmiştir. Peygamberler ve kendilerine gönderilen vahiyler birbirini teyit etmiş olup, son peygamber olan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) getirdiği Kur'an-ı Kerim ise bütün peygamberleri ve ilâhî kitapları doğrulayıp onlara şahitlik etmiştir. Bütün peygamberler, insanların sorumlu olduğu konularda bir bahane ileri sürmelerine yer bırakmayacak şekilde Allah Teâlâ'nın emirlerini tebliğ etmişlerdir.¹

¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, **DİA**, C. XXXIV, 2007, s. 257.

Allah Teâlâ, gönderdiği her peygamberin kendisinden önce gelen peygamberi onayladığını ve son peygamber olan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) geleceğini Kur'an-ı Kerim'de bildirmişti. Tevrat ve İncil'de de Hz. Muhammed'in (s.a.v.) son peygamber olarak gönderileceği yazılıdır. Ayrıca Hz. Muhammed'in (s.a.v.) adı Yuhanna İncil'inde Süryanice "Münhammona" olarak geçmekte ve bu ismin Arapçadaki karşılığının Muhammed olduğu bilinmektedir. Rumca kaynaklarda ise "Baraklits" olarak rastlanmaktadır. İsmi'nin çeşitli kaynaklarda zikredilmesinin yanında Tevrat ve İncil'de de mevcut olan bilgiler sayesinde Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından da son peygamber tanınmaktaydı.²

Allah Teâlâ tarafından seçilmiş olan peygamberleri, kendi dönemlerinde mevcut ortak özellikleri ile de tanımak mümkün olmuştu. Bu özelliklere baktığımızda hepsinin çeşitli mucizeler gösterdikleri, aldıkları vahiyleri tebliğ ettikleri, günah işlemekten korundukları, doğru sözlü ve güvenilir kişiler oldukları görülmektedir.³

Bütün bu özelliklere sahip olan Hz. Muhammed (s.a.v.), 35 yaşından sonra kendisini tefekküre vermiş, insanlardan uzak kalarak zamanını ibadetle geçirmeyi kendisine âdet haline getirmişti. 40 yaşına geldiği zaman sakin ve abartısız bir hayat yaşamayı tercih eden Hz. Muhammed (s.a.v.), sürekli olarak düşünmeyi, dedikodulardan kaçınmayı ve nefsini sorgulamayı tercih etmekte, bu doğrultuda da sık sık Hira mağarasına giderek yalnız kalmaktaydı. Hira mağarasında uyuduğu sırada Allah Teâlâ, Miladi 610 yılında Ramazan ayının 27. gecesinde Cebrail'i göndermiş; ona Allah Teâlâ'nın kendisini peygamber olarak seçtiği müjdesini vermişti. "Oku" ayetinin inmesiyle birlikte İslâm çağrısı başlamış oldu. Ancak bu ilk ilahi vahyin gelişinden sonra üç yıla yakın bir süre Hz. Muhammed (s.a.v.), Allah Teâlâ'dan başka bir vahiy alamamıştı. Hz. Muhammed'den (s.a.v.) "insanları dine çağırmasını isteyen Müddesir suresinin Miladi 613 yılına doğru inmesi ile ilahi vahyin gelişinde ikinci aşamaya geçilmiş, Hz. Muhammed (s.a.v.) Risâlet ile görevlendirilmişti. İnsanları dine davet etmekle vazifelendirilen Hz. Muhammed (s.a.v.), insanları inançsızlıktan, çok

² Sabri Hizmetli, **İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1991, s. 96, 97.

³ Yusuf Şevki Yavuz, **a.g.m.**, s. 259.

tanrıçılıktan, putperestlikten ve materyalistlikten uzaklaşmaya, tek olan Allah Teâlâ'ya ve kendisinin de O'nun elçisi olduğuna inanmaya davet etmekteydi.⁴

Hiz. Muhammed'in Medine'ye hicret etmesinden sonra Müslümanlar ile diğer topluluklar arasında "Medine Vesikası" olarak bilinen bir sözleşme imzalanmış, böylelikle Medine'de yaşayan farklı dinlere mensup insanlar arasındaki her türlü ilişkiye yönelik kuralları içeren siyasi bir kurumsallaşmanın temelleri atılmıştı. İlk İslâm toplumunun sosyal ve siyasi hayat içindeki etkinliğini ve belirleyici yönünü ortaya koyması açısından önemli olan bu sözleşme sonrasında Müslümanların peygamberi olan Hiz. Muhammed, sadece Müslüman halkın değil Medine'de yaşayan diğer insanların da önderi ve başkanı olarak kabul edilmiş, insanlar arasındaki her türlü anlaşmazlığın çözümünde otorite olarak görülmeye başlanmıştı.⁵

Batı Hindistan'da Sakaların hâkimiyetinden sonra Kuşanların bölgede yönetimi ele geçirmeleriyle Budizm kuvvetlenmiş, Gupta İmparatorluğu döneminde ise eski Hint medeniyeti en üst seviyesine ulaşmıştı. Ancak VI. yüzyılın başlarında Ak Hunların saldırıları sonucunda ülkede siyasi birlik ortadan kalkmış, Hindistan'da birçok bağımsız devlet kurulmuştu. Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşadığı dönemde Thanesvar Kralı Harşa tarafından yönetilen Hindistan'ın kuzey bölgesinde halk sükûnet içinde yaşamaktaydı. Kralın ölümünden sonra meydana gelen iç karışıklıkların ardından Hint topraklarının üç ayrı idareye bölünmesi ülke içerisinde yeni çatışmaların çıkmasına sebebiyet vermişti. İlk zamanlarda Hinduizm'in etkisi altında bulunan Hindistan'da halk, inanç sisteminin temelini oluşturan dünya hayatını terk etme anlayışı yüzünden çeşitli sıkıntılar yaşamaktaydı. Zamanla Budizm'in yerini Brahmanlık almış, bunun sonucunda da Hindistan yeniden bir kargaşa döneminin içine girmişti.⁶

⁴ Sabri Hizmetli, **a.g.e.**, s. 102, 103, 113.

⁵ Ramazan Yıldırım, **20. Yüzyıl İslâm Dünyasında Hilâfet Tartışmaları**, Anka Yayınları, İstanbul 2004, s. 23.

⁶ Adem Apak, **İslâm Tarihi I**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009, s. 42, 43.

2.2. Halifelik Makamı

İslâm tarihinde pek çok tartışmalara yol açan konulardan biri olan Hilâfet müessesesi ilk defa Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatının ardından meydana gelen Sakîfe Olayı'ndan⁷ sonra ortaya çıkmıştı. Hilâfetin sözlük manasına baktığımızda "birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, yerini doldurmak, vekâlet veya temsil etmek" gibi anlamlara gelmektedir. İslâm devletlerinde Hz. Muhammed'den (s.a.v.) sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade etmektedir. Bu müessesenin başındaki kişiye Halife denmektedir ve bu kişi devlet başkanı olarak görev yapmaktadır. Devlet başkanlığının diğer bir ismi olan imamet halifenin önderlik vasfından dolayı imam olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Hz. Muhammed (s.a.v.) hayatta iken peygamber olarak Allah Teâlâ'dan gelen vahiyleri insanlara tebliğ ederek Müslümanların dünyevî işlerini düzene koymuş, hukukî sorunlarını çözümlemiş, ahlâkî yönden gelişmelerini sağlamış, siyasi birliğin sağlanmasının yanı sıra devlet başkanlığı ve ordu kumandanlığı görevlerini üstlenmişti. İslâm âlimleri, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatının ardından peygamberliğin sona ermesi ile toplumun idaresinin boş kaldığını ve idareyi bir kişinin üstlenip yürütmesi gerektiğini düşünmekteydiler. Bu sayede Müslümanların düzen içinde yaşamasını temin etmeleri mümkün olabilecekti.⁸ Düşündükleri bu düzen halifelik makamını oluşturmaktaydı.

2.3. Hulefa-i Raşidin Dönemi

Hz. Muhammed'in, vefat etmeden önce hastalığı döneminde yerine halife olarak kimi bırakacağı hakkında görüşüne başvurulmuş, O da "Üzerinize tayin ettiğim halifem Allah Teâlâ'dır." şeklinde bir cevap vermişti. Peygamber efendimizin bu sözünden anlaşıldığı üzere bu konuda hiçbir vasiyette bulunmadığı görülmektedir. Peygamber efendimizin vefatından sonra Ensar (Medineliler), Beni Saide önderliğinde

⁷ Bkz. Mehmet Atalan, "Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilâfet Tartışmaları", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Elâzığ 2004, s. 58, 59; Mehmet Azimli, "Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, VII, Samsun 2007, sy. 1, s. 42; Nizamettin Parlak, Sakîfe'deki Halife Adayları, **İSTEM**, sy. 19, 2012, s. 124.

⁸ Casim Avcı, "Hilâfet", **DİA**, C. XVII, 1998, s. 539.

toplanarak, Sa'd b. Ubade'yi aday olarak göstermişlerdi. Bu toplantıyı öğrenen Hz. Ebu Bekir toplantıya gitmiş, orada Ensar'ın sözcüsü, İslâm'a yaptıkları hizmetler sebebiyle, Hilâfet makamını kendilerinin daha çok hak ettiklerini ileri sürmüştü. Bu sözler üzerine Hz. Ebu Bekir, Ensar'ın peygamber efendimize ve Muhacirlere karşı yapmış olduğu hizmetleri kabul etmişse de Muhacirlerin de ilk Müslüman ve peygamberin akrabası olduğunu söyleyerek Kureyş'in tüm kabileler arasında bir denge olacağını ifade ederek Kureyş kabilesinin Hilâfet makamına daha uygun olduğunu ifade etmişti. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer veya Ebu Ubeyde'ye biat etmelerini tavsiye etmişti.⁹ Ancak her ikisi de Muhacirlerin en üstünü, mağarada bulunan iki kişiden biri ve namazda Resulullah'ın halifesi olan Hz. Ebu Bekir varken kendilerinin Hilâfet makamını kabul edemeyeceklerini ifade etmişlerdi.¹⁰ Tüm bu konuşmalar üzerine toplantıda bulunan sınırlı sayıdaki Ensar ve Muhacirlerin biatını alan Hz. Ebu Bekir halife seçilmişti. Böylece Kureyş kabilesinden olan Hz. Ebu Bekir'in seçilmesi ile halifelik makamı da Kureyşleşmiştir. Hilâfet tartışmalarına baktığımızda tümüyle Araplardaki sosyal hayatı belirleyen kabilecilik anlayışı çerçevesinde gerçekleştiğini görmekteyiz. Ensar, öncelikli olarak kendi içlerinden birisini halife seçmek istemiş olmasına rağmen Kureyş'in siyasi üstünlüğü, Araplar arasındaki denge politikası, Hz. Ebu Bekir'in müstesna kişiliği ve İslâm'daki kıdemi ve hizmetleri göz önüne alınarak Hilâfet makamına layık olduğuna kanaat edilmişti.¹¹

Hz. Ebu Bekir'in Miladi 632 yılında halife olmasıyla başlayıp Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerini kapsayan Miladi 661 yılına kadar geçen yaklaşık 30 yıllık süre "Dört Halife Devri" veya "Hulefa-i Raşidin Dönemi" olarak adlandırılmaktadır. Şimdi de halifelerin dönemlerini kısaca açıklayalım.

Miladi 632 yılında seçim ile göreve gelen ilk halife olan Hz. Ebu Bekir döneminde Usame b. Zeyd komutasında bir orduyu Suriye'ye göndermiş, bu yöredeki kabileler egemenlik altına alınmıştı. Böylece Hz. Muhammed'in ölümünden sonra da İslamiyet'in gücünün devam ettiği kanıtlanmıştı. Yine bu dönemde zekât

⁹ Mehmet Atalan, "Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilâfet Tartışmaları", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Elâzığ 2004, s. 57.

¹⁰ Abdülmecid Badayani, "Mesele-i Khilafat", **el-Izhar**, Institute of Islamic Studies, s. 27.

¹¹ Mehmet Atalan, **a.g.m.**, s. 58.

vermeyenlere karşı mücadele edilmiş, ayetler toplanarak kitap haline getirilmişti. Halit Bin Velid komutasındaki ordu, Irak'a gönderilerek Hire bölgesi ele geçirilmiş, böylece Fırat nehri çevresindeki kabileler İslamiyet'i kabul etmişlerdi. Yermük Zaferi ile Arabistan dışında Bizans'a karşı ilk defa üstünlük sağlanmış oldu. Bu dönemde Arap yarımadasında dinsel ve siyasal birlik sağlanmış olup Müslümanlar arasında birlik ve beraberlik korunmuştu.¹²

Hz. Ebu Bekir, hastalığı sırasında yanına Hz. Osman'ı çağırarak kendisinden sonra yerine halife olarak Ömer b. Hattab'ı önerdiğini söyleyerek bu vasiyetinin halka bildirilmesini istemişti. Hz. Ebu Bekir, halka seçtiği kişinin kendi akrabası olmadığını vurgulayarak Ömer b. Hattab'ı halife olarak kabul edip etmediklerini sorduğunda herkes bir ağızdan kabul ettiklerini ifade etmişlerdi. Buradan da anlaşılacağı gibi devlet başkanlığı kamu tarafından belirlenmekte ve İslâm toplumlarında bu makama gelecek kişi Müslümanların rızası ile gerçekleşmiştir. Hz. Ebu Bekir, 2 yıl 3 ay kadar bir süreyi kapsayan halifeliği boyunca istişareye büyük önem vermiş, Müslümanların peygambersiz bir hayata uyum sağlamalarında elinden geleni yapmış, kendisine karşı olanların güvenini bile adaletli bir şekilde gerçekleştirdiği siyasetle kazanmıştı. Askeri ve siyasi alandaki isabetli kararları ile kendisinden sonraki devlet başkanına sorunsuz bir devlet bırakmış olan Hz. Ebu Bekir, Miladi 23 Ağustos 634 yılında Medine'de vefat etmişti.¹³

Miladi 634 yılında Hz. Ebu Bekir'in vefatından sonra yerine geçen Hz. Ömer 10 yıl süre ile halifelik yapmıştı. Sert bir mizaca sahip olan Hz. Ömer, birçok faydalı hizmetlerde bulunmuştu. O'nun devrinde İran, Irak, Şam ve Filistin fethedilerek ilk defa Türkler ile komşu olunmuştu.¹⁴

Hz. Ömer döneminde, İslâm devlet teşkilatı büyük bir gelişme göstermiş ve bazı yeni kurumlar meydana çıkmıştı. Bu kurumlarda birçok kişi görev almıştı. Hz. Ömer, devlet başkanlığına geçtiği ilk günden itibaren yapmış olduğu tayinlerde tek

¹² Sabri Hizmetli, **a.g.e.**, s. 191-192, 195-197.

¹³ İsrail Balcı, "Hz. Ebû Bekr Döneminde İç Siyaset ve İdare", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 11, s. 207-210.

¹⁴ Sabri Hizmetli, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara 1999, sy. 1, C. XXXIX, s. 34.

ölçü olarak idarede ehliyeti baz almıştı.¹⁵ Hz. Ömer, iktisadi alanda kamu yararı ile birey yararı karşı karşıya geldiği zaman daima kamu yararını seçmişti. Böylece iktisadi açıdan sosyal refah sağlanmış oldu. Hz. Ömer, yoksullukla mücadele edilmesi açısından toplumdaki gelirin adil bir şekilde dağılımı için bazı düzenlemelerde de bulunmuştu.¹⁶

Tarihte adaletli ve dirayetli iktidarı ile ün yapmıştı. Ancak ne yazık ki Hz. Ömer adaletinin kurbanı olmuş, Miladi 644 yılında Ebû Lü'lü adındaki İranlı bir köle tarafından yaralanarak öldürülmüştü. Yerine kimin halife olmasını istediği sorulan Hz. Ömer tek bir kişiyi vasiyet etmek yerine, 6 sahabeyi eşit düzeyde devlet başkanlığına aday göstermişti. Abdurrahman bin Avf'ın başkanlığındaki “İntihab Heyeti” (Seçici Kurul) uzun müzakereler sonucunda, Hz. Osman'ın halife olması uygun bulunmuş, Medineli Müslümanların da biatı ile Miladi 644 yılında halifelik makamına tayin edilmişti.¹⁷

Hz. Osman'ın kendi soyundan olanları önemli görevlere getirdiği iddiası dolayısıyla Müslümanlar arasındaki ilk anlaşmazlık Hz. Osman döneminde meydana gelmiş, fethedilen toprak ve elde edilen ganimetler konusunda devletin çıkarları ile şahsi çıkarların çatışması söz konusu olmuştu. Böylece fethedilen toprakların genişlemesi ile birlikte bu topraklardaki halkı koruma ve devletin bu bölgelerden gelir sağlaması için düzenin korunması gerekliliği ortaya çıkmıştı. Hz. Osman, Hz. Ömer'in otoritesine sahip olmasa da O'nun politikasını devam ettirmiş, hatta Hz. Ömer'e söyleyemedikleri şeyleri kendisine söylediklerini ifade etmişti.¹⁸

Hz. Osman'ın kâtibi olan Mervan b. Hakem, idari konularda pervasız hareketlerde bulunmuş, sahabeden ileri gelenler ile tartışmış ve bu tavırlarıyla halkın bir kesiminin tepkisini çekmişti. Hz. Osman, kendisine Mervan b. Hakem hakkında yapılan ikazları ve kedisinin bizzat farkına vardığı kâtibinin yanlışlıklarını düzeltmeye

¹⁵ Mehmed Said Hatiboğlu, “İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilâfetin Kureyşliliği, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXIII, sy. 1, Ankara 1979, s. 150.

¹⁶ Hasan Tanrıverdi, “Hz. Ömer Dönemi Sosyal Devlet Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme”, **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, 2003, sy. 4, C. XVI, s. 677.

¹⁷ Sabri Hizmetli, **a.g.m.**, s. 34.

¹⁸ Vasilij Vladimiroviç Barthold, **Halife ve Sultan**, Çev. İlyas Kamalov, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006, s. 42.

çalışmışsa da başarılı olamamıştı. Mervan'ın, ileri gelenlere karşı yapmış olduğu olumsuz tavırları ile küçümseyici hareketleri Medine'deki Müslümanları rencide etmişti. 656 yılında Mısır, Basra ve Kûfe'den gelen muhalif gruplar Medine'de idareyi ele geçirerek Hz. Osman'ın evini kuşatarak kendisini şehit etmişlerdi. Hz. Osman, Mervan'ı isyancılara verseydi şehit edilmezdi diyenlere karşı son derece kızan Hz. Ali, Mervan'ı teslim etmeyen Hz. Osman'ın kararını desteklediğini ifade etmişti. Hz. Osman'ın on iki yıl süren halifeliğinin sonunda şehit edilmesinin ardından iç problemler çözülmemiş, aksine yıllarca sürecektir yeni karışıklıklar ortaya çıkmıştı.¹⁹

Başkente hâkim olan Hz. Osman'ın katilleri, O'nun yerine istedikleri kişiyi Hilâfete getirmeye çalıştılsa da Miladi 656 yılında halk Hz. Ali'yi halife olarak seçmiş, Hz. Osman'ın katillerinin en kısa sürede bulunup cezalandırılması şartı ile biat etmişlerdi.²⁰

Hz. Ali, çocukluğundan itibaren Hz. Muhammed'in yanında bulunmuş ve onun yanında büyüyerek onun terbiyesini almıştı. Bu sebeple de Müslümanlar arasında önemli bir yere sahipti. Hz. Muhammed'in vilayetlere ilk olarak gönderdiği kadının Hz. Ali olması nedeniyle kendisinden önceki üç halife döneminde de sürekli olarak "Baş Kadılık" görevini Hz. Ali üstlenmişti. Hz. Muhammed'in bu davranışı ile Hz. Ali'ye ne kadar çok önem verdiği anlaşılmakla birlikte O'nun adaletli davranacağına olan inancını da göstermekteydi.²¹

Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halife olarak seçilmelerine Müslümanların herhangi bir kesiminden muhalefet olmamasına karşın, Hz. Ali'nin halife olmasına bazı sahabeler ile önemli sayıda bir topluluk Hilâfetini tanımamışlardı. Halifelik dönemi 5 yıl kadar süren Hz. Ali'nin Miladi 20 Ocak 661 yılında öldürülmesinin ardından Raşid halifeler dönemi sona ermişti.²²

¹⁹ İsmail Hakkı Atçeken, "Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervan b. Hakem'in Rolü", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 9, Konya 2000, s. 341.

²⁰ Sabri Hizmetli, **a.g.e.**, s. 217.

²¹ Ali Fuat Gökçe, "Devlet Adamı Hz. Ali'nin Yönetim ve Adalet Anlayışı", **Geçmişten Günümüze Alevilik 1. Uluslararası Sempozyumu**, 3–5 Ekim 2013, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2014, s. 410, 411.

²² Sabri Hizmetli, **a.g.m.**, s. 34.

Hız. Muhammed ve kendisinden sonraki dört halife, yönetimde dini, siyasi ve idari olarak tüm yetkileri elinde bulundurmaktaydı. İlk dört halifenin dini ve siyasi otoritelerinin birbirinden ayrılmaması, bulundukları makamın kendilerine verdiği bir hak olmaktan çok peygamber efendimize yakın kişiler olmaları ve dini konulara dair bilgilerinin sahabeden az olmamasından kaynaklanmaktaydı.²³

2.4. Hilâfetin Saltanata Dönüşme Süreci

İslâm kamu hukukunda yürütme ile ilgili bütün görevler halifenin elinde bulunmaktaydı. Devletin başkanı olan halife, Kur'an-ı Kerim ve sünnet ile belirlenen kuralların uygulanmasını ve devlet organlarının uyum içinde çalışmasını sağlamakla görevlidir.²⁴

Ancak ilk dört halifeden sonra Emevilerin kurumsallaştırdığı hanedan halifeliği Abbasiler ile daha da geliştirilerek İslâm dünyasında liderlik soy temeline dayandırılmış, Hilâfet makamı baskıcı bir saltanata dönüşmüştü. Halk ağır bir boyunduruk altında yaşamaya başlamıştı. Yapılan devrimler sadece yönetimi bir aileden alıp başka bir aileye ya da bir sülaleden alıp başka bir sülaleye vermek şeklinde gerçekleşmekteydi. Durum böyle olunca dinin siyasetten ayrılması bir gereklilik hâlini almıştı.²⁵

Hint alt kıtasının Müslümanlık ile tanışması Gazneli Mahmud sayesinde olmuştu. Büyük İslâm-Türk Devleti olan Gazneliler'in merkezi bugünkü Afganistan'ın sınırları içerisinde yer alan Gazne kenti idi. Bu şehrin, Hindistan'a ulaşan tek yol üzerinde bulunması Gazneli Mahmud'a stratejik bir üstünlük sağlamaktaydı.²⁶ Hindistan'a geldiğinde Orta Asya'daki en büyük güç Gazneliler idi. Döneminin en nüfuzlu Müslüman hükümdarı Gazneli Mahmud olmuştu. Ordusu ile

²³ Ramazan Yıldırım, **a.g.e.**, s. 25.

²⁴ Vecdi Akyüz, **Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991, s. 198, 199.

²⁵ Abdüsselam Yasin, **Hilâfet ve Saltanat**, Çev. Muhammed Ateş, Divan Kitap, Ankara 2012, s. 55.

²⁶ Bahattin Kök, "Gazneli Mahmut'la Abbasi Halifesi el-Kadir Arasındaki İlişkiler", **EKEV Akademi Dergisi**, C. I, sy. 2, Ankara 1998, s. 117.

fütuhatta bulundukları zaman yeni bir ülkeyi ele geçirmekten çok kazandıkları şan, şöhret ve azamet için mutluluk ve gurur duyarlardı.²⁷

Abbasi Halifeliği IX. yüzyılın ikinci yarısına kadar birlik içerisindeki bir devlet görünümünü sergilemekteydi. Her ne kadar Emirler eyaletlerde hâkimiyet kurmuş olsalar da halife, Müslümanların Emir'inin temsilcisi olarak kabul edilmiş ve hutbelerde adı okutulmuştu. Bir devletin dış ülkelere karşı bağımsızlığının sembolü olarak kabul edilen hutbe okutma ve para basma hakları İslâm dünyasında sadece Halife'ye ait bulunmaktaydı. Ancak IX. yüzyılın ikinci yarısından sonra hatiplik görevi ile emirlik görevi birbirinden ayrılmış, böylece halifelerin yanında yerel hükümdarlar da hutbe okutma ve para basma hakkına sahip olmuşlardı. Bu dönemde hükümdarlar bastırdıkları paralarda halifeden sonra kendi ve atalarının isimlerini yazdırmaya başlamışlardı. Yine bu dönemde yeni bir anlam kazanan “Sultan” kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de ve İslâmiyet'in ilk asırlarında hâkimiyetin soyut anlamını ifade etmekteydi. Ancak daha sonraları bu kelime dünyevî hâkimiyetin temsilcilerine verilmeye başlanmıştı. Dünyevî hâkimiyeti karşılayan “Sultan” kelimesi ilk defa Taberî'nin eserinde Halife Mu'temid'in kardeşi Muvaffak için kullanılmıştı.²⁸

Gazneli Mahmud da kendi döneminde Abbasi Halifesi el-Kadir Billah'a, sahip olduğu ülkelere kendisini emir olarak tayin etmesi için bir elçi göndermişti. el-Kadir, Mahmud'un elçisini memnuniyet ile kabul etmiş, Gazneli Mahmud'a hil'at, taç ve bayrak ile birlikte hükümdarı olduğu ülkelerin fermanını göndermişti. Ayrıca Mahmud'a “Sultan” unvanının yanında “Veliyyu Emiri'l-Mu'minin”, “Yeminuddevle” ve “Eminulmille” lakaplarını vermiş; bu lakaplar o tarihten itibaren bastırılan paraların üzerinde görülmeye başlamıştı. Kendisine gönderilen hil'at ve tacı giydikten sonra tam bağımsız hâle gelen Mahmud, Abbasi Halifeliği tarafından kendisine tahsis edilen hükümdarlık alametlerini de kullanarak genel anlamda İslâm Dininin, özel anlamda ise Sünnet Ehli'nin görüşünün bu bölgedeki tek savunucusu ve koruyucusu hâline gelmişti. Yani dini otorite halifenin elinde kalırken, Sultan unvanına erişen Gazneli Mahmud dünyevi otoriteye sahip olmuştu. Bu duygu ile İslâm

²⁷ Seyyid Süleyman Nedvî, **Khilafat aur Hindustan**, Maarif Azim Yayınları, s. 8-9.

²⁸ Vasilij Vladimiroviç Barthold, **a.g.e.**, s. 52-54.

düşmanlarını bu topraklardan atmak için her yıl Hindistan'a sefer düzenlemeyi kendisine görev edinmişti.²⁹

Gazneliler'den sonra Gurlular da halife tarafından kabul görmeyi önemsemektedirler. Ancak Hilâfet ile Hindistan arasındaki ilişki en çok Muhammed Şah Tuğluk döneminde kendisini göstermişti. Mutasım Billah'ın halife olduğu dönemde Bağdat'ta Abbasi halifeliği Tatarlar tarafından yıkılmış, iletişim ağının çok kuvvetli olmamasından dolayı bu olayı dünyadaki Müslümanlar yıllar sonra öğrenmişlerdi.³⁰ Bunun üzerine Kıpçak Türkü olan Memlûk Sultanı Baybars, Hilâfeti Kahire'de yeniden kurmuştu. Ancak yeniden kurulan bu Hilâfet makamında halifeler Sultan'ın gölgesi altında maaşlı birer çalışan konumuna düşmüşlerdi.³¹

Hindistan'a yakın iki büyük güç olarak bölgede Osmanlı Devleti ile Memlûk Devleti bulunmaktaydı. 1512 yılında Sultan II. Bayezid'in tahttan feragati ile yerine Trabzon Valisi olan oğlu I. Selim (salt. 1512-1520) geçmişti. Yavuz Sultan Selim Anadolu'da birliği sağlamak için önce 1514 yılında Çaldıran'da Şah İsmail'i (salt. 1501-1524) mağlup etmişti. Daha sonra ise güneye yönelerek Memlûk Hükümdarlık sahasını hedef almıştı. Osmanlı Devleti 1516 yılında Mercidâbık (Dâbık Ovası) ve 1517 yılında ise Ridâniye savaşları ile Memlûk hâkimiyetine son verince bölgenin yegâne hâkimi haline gelmişti.³²

Osmanlı Devleti'nin 1517 yılında Memlûkler'in elinde bulunan Mısır'ı fethedince hilâfet makamında bulunan Mutevekkil'in tüm yetkileri ve lakapları Yavuz Sultan Selim'e geçmiş oldu.³³ Son kalan Abbâsî halifesi de aile bireyleri ile birlikte yakalanarak İstanbul'a gönderilmişlerdi. Bu şekilde hilâfet Osmanlılara geçmiş, Memlûkler'in himayesinde şeklen de olsa varlığını sürdüren Abbâsî halifeleri, manevi nüfuzlarını Osmanlılara devretmiş oldular.³⁴

²⁹ Bahattin Kök, **a.g.m.**, s. 120.

³⁰ Seyyid Süleyman Nedvî, **a.g.e.**, s. 15.

³¹ Abdullah Mesut Ağır, "Memlûk Sultanlarının Gölgesi Altında Hilâfet Kurumu", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sy. 10/2, Gaziantep 2011, s. 642.

³² Feridun Emecen, "Selim I", **DİA**, C. XXXVI, 2009, s. 407, 409, 411, 412.

³³ Müştâk Ahmed, **Khilafat aur Englistan**, Meerut, Hindistan 1921, s. 33-34.

³⁴ Abdullah Mesut Ağır, **a.g.m.**, s. 645.

2.5. Halifelik Osmanlı Devleti'ne Geçişi

Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilmesinden 250 yıl önce Memlûklerin halifeyi Bağdat'tan Kahire'ye getirdikleri gibi, Sultan Selim de son Abbâsî halifesi olan Mütevekkil'i "Mukaddes Emanetler" olarak bilinen Topkapı müzesinde saklanan sembolleri ile birlikte İstanbul'a getirmişti. Mütevekkil'i halifelik makamından vazgeçmeye mecbur bırakan bu olay ile birlikte Hilâfet makamının, Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Mısır'ı fethetmesi sonucunda Osmanlıların eline geçtiği rivayet edilmektedir.³⁵ Ancak bilindiği üzere Mekke ve Medine'nin Osmanlı yönetimine girmesinden önce de sultanlar halife unvanını kullanmaktaydılar. Yavuz Selim de Mısır seferinden önce halife unvanını kullanmıştır.³⁶ Bundan sonraki dönemde de Yavuz Sultan Selim'den III. Ahmed'e kadar bütün Osmanlı sultanları için Halife sıfatının kullanıldığı bilinmektedir. Hatta bu sıfat Allah Teâlâ'nın yeryüzünde halife kıldığı insan anlamına gelen "Halifetullah" biçiminde de kaynaklarda görülmüştür.³⁷ Yavuz Sultan Selim'in vefatından sonra 1520 yılında onun yerine tahta geçen oğlu Kanunî Sultan Süleyman, Mısır'daki Abbasî Halifesi olan Mütevekkil'i serbest bırakmıştı. Mütevekkil Mısır'a döndükten sonra halife unvanını kullanmış, Kanuni ise Müslümanların halifesi olarak kabul edilmişti. Mütevekkil'in ölümünün ardından Abbasî ailesinden herhangi birinin Hilâfeti üstlenmesine imkân verilmemiş, böylece İslâm âleminin halifesiz kalması söz konusu olmuştu. İşte bu durum üzerine Kanuni'nin tüm Müslümanların halifesi olduğu iddiasının bir sorumluluk anlayışı gereği ortaya çıktığı düşünülmektedir. Osmanlı Hilâfeti'nin de bu tarihten sonra ortaya çıkmış olması muhtemeldir.³⁸ Böylece Sultan Süleyman babasının hayalini kurduğu İslâm'ı yüceltme arzusunu yerine getirmişti. Diğer ülkelerdeki ve Hindistan'daki bütün Müslümanlar onun Hilâfetini kabul etmişlerdi.³⁹ Kanuni de Portekizlere karşı Hindistan'ın yanında durmuştu. Kanuni Sultan Süleyman'ın eniştesi olan Lütü Paşa bu dönemde Osmanlı Hilâfetini meşrulaştırmak için çok emek harcamıştı. Dönemin Şeyhülislamı olan Ebussuud Efendi de sultanın halifelikini savunma çabası içinde

³⁵ Tayfun Atay, **Din Hayattan Çıkar: Antropolojik Denemeler**, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 187.

³⁶ Faruk Sümer, "Yavuz Selim Halifeliği Devrildi Mi?", **Belleten**, C. LVI, Aralık 1992, s. 698.

³⁷ Tayfun Atay, **a.g.e.**, s. 188.

³⁸ Abdullah Mesut Ağır, **a.g.m.**, s. 645.

³⁹ Seyyid Süleyman Nedvî, **a.g.e.**, s. 50.

olmuştu. Tüm bu çabalar Hilâfet meselesinin o dönemde ne denli hissedildiğinin bir göstergesi haline gelmişti.⁴⁰

Osmanlı Devleti, batılı güçlerin karşısında güç durumda kalmadıkça kuvvetli olduğu dönemlerde hilâfetin manevi gücünden yararlanmak ihtiyacı duymamıştı. Saltanat ile Osmanlı mülkünün hâkimiyeti, Hilâfet ile de tüm Müslüman dünyasının dini liderliği temsil edilmekteydi. Ayrıca Hilâfetin içeriğinde hem dini hem de dünyevi önderliğin de mevcut olduğu kabul edilmekteydi.⁴¹

Hilâfetin manevi gücüne ihtiyaç duyuncaya kadar bu makamı çok da göz önüne çıkarmayan Osmanlı gibi Hint alt kıtasında da İngilizlerin bölgedeki faaliyetleri rahatsız edici boyuta gelene kadar Osmanlı Hilâfetine karşı olumsuz bir tutum sergiledikleri aşîkârdır. İngilizlerin bölgeyi egemenlikleri altına aldıkları döneme kadar alt kıta hükümdarları Osmanlı hükümdarları ile kendilerini eş tutmuş, aralarındaki yazışmalarda da bu durum açıkça görülmüştü. Hatta bir dönem Osmanlı Hilâfeti o kadar çok olumsuz karşılanmaktaydı ki Cihangir'in asıl adı Selim olmasına rağmen bir Osmanlı sultanı olan Sultan Selim'in ismini kullanmayı reddederek adını Cihangir olarak değiştirdiği de bilinmektedir.⁴²

2.6. Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Hilâfetine Destekleri

1840'lı yıllardan beri Hindistan Müslümanları, Osmanlı Hilâfetine ilgi duymaktaydı. Hindistanlı büyük âlim Şah Velîyullah Dehlevî'nin karşı çıkmasına rağmen torunu olan Şah Muhammed İshak 1841 yılında Hicaz'a göç ederek Osmanlı Devleti'nin siyasi tavırlarını desteklediğini açık bir şekilde ifade etmişti. Muhammed İshak ile Velîyullah mektebinin ulemasının desteklerinin ardından Diyûbend ve Nedvet'ül-Ulema gibi mekteplere mensup bütün âlimlerin de Osmanlıların evrensel Hilâfetini desteklediğini görmekteyiz.

⁴⁰ Tufan Buzpınar, "Osmanlı Hilâfeti Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. II, sy. 1, 2004, s. 113-114.

⁴¹ Dursun Ali Akbulut, **Saltanat, Hilâfet ve Milli Hâkimiyet**, Samsun 1994, s. 18.

⁴² Mehmet Özşenel, "Hindistan'da Hilâfet Meselesine Aykırı Bir Bakış: Şiblî Numanî ve Hilâfet Makalesi", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sakarya 2007, s. 153.

İngiliz yetkililer bile 1856 yılından sonra Hint alt kıtasındaki Osmanlı yanlısı gelişmeleri hoş karşılamışlar hatta teşvik etmişlerdi. Bu amaçla İngiltere Fransa ile birlikte Kırım'da Osmanlı ile birlikte aynı cephede savaşmış; Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruyabilmesini garanti etmek ve Islahat devri idarecilerinin iki devletin Osmanlı topraklarındaki menfaatlerini özdeşleştirmek için gayret etmişti. Ancak tüm bu desteklerinin sebebi Rusya'nın karşısında olmalarıydı. Kendi çıkarları doğrultusunda yaptıkları hareketler ile Halifenin dostu oldukları ve onları Rusya karşısında korumaya çalıştıkları propagandası yaparak Müslümanlar arasında prestij elde etmişti. Hint ayaklanmasından sonra İngilizlerin son Hint-Tük İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmasıyla bağımsız kalan son Müslüman devlete ve halifesine olan bağlılık daha da artmıştı.

1876 yılının mayıs ayında Bulgar ayaklanması çıkınca, Müslümanların Bulgar çeteleri tarafından öldürülmesi, Hindistan Müslümanları arasında Osmanlı halifesini destekleyen kuvvetli bir akımın ortaya çıkmasına neden olmuştu. Kuzey Hindistan'ın tümünde gösteriler düzenlenmiş ve İngiliz Kraliçesi ile Hindistan işleri sekreterine Ruslara karşı Türkler lehine davranılması hususunda telgraflar gönderilmişti. Hindistan Müslümanlarını Türklere maddi yardım etme konusunda teşvik etmek amacıyla Bağdat Nakibül eşrafından Seyyid Süleyman kardeşi Hacı Mustan Saheb'i Hindistan'a göndererek iyi bir sonuç elde etmişti. Bombay, Madras, Kalküta, Baroda, Lukhnov, Amritsar, Muzafferpur ve Haydarabad gibi şehirlerde toplantılar düzenleyerek para toplayan Hindistan Müslümanları bu şehirlerde yardım sandıkları da kurmuşlardı. Bombay'da düzenlenen bir mitingde Hintçe, İngilizce, Arapça ve Gücerat dillerinde olmak üzere toplam dört dilde basılarak İngiliz Hükümetine sunulan bildirilerde İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin eski dostluğunun iadesi talebi dikkat çekmektedir. Savaşta yaralanan Türklere verilmek üzere yardım toplayan Bombay'daki İslâm Encümeni Cemiyeti, İngiliz Kraliçesinden de Ruslara karşı Türkiye'ye destek vermesini istemişti. Bu talebin üzerinden iki hafta geçmişti ki İngiliz Vali, Hindistan işleri sekreteri Lord Salisbury'ye bir rapor göndermiş ve bu raporda Hindistan Müslümanlarının Türklere karşı yaptıkları sevgi gösterilerinden ve Kraliçeden istenen taleplerden endişe duyduğunu yazmıştı. Buna karşılık İstanbul'daki elçi de dış işlerine bir yazı göndererek bazı bakanlara karşı büyük camilerde

Müslümanlar tarafından tehditkâr tavırların meydana çıktığını ve bunun üzerine Hristiyanların uyarıldığını bildirmişti. Sir Henry Elliot da durumun her geçen gün biraz daha tehlikeli bir hal aldığını ifade ediyordu.⁴³

Benzer bir olay da 7 Ekim 1876 yılında Bengal Müslümanları tarafından gerçekleştirilmiş olup önde gelen cemaat liderlerinden biri olan Abdülatif Bey de Kraliçe'den Türkleri desteklemesi yönünde bir talepte bulunmuştu. Dilekçe yoluyla gönderilen bu talepte Osmanlı Padişahını İslâmiyet'in koruyucusu, kutsal bölgelerin muhafızı ve İslâm Âleminin başkanı olarak kabul ettiklerini not düşmüşlerdi. Hindistan Valisi Lord Lytton, olası bir Cihat çağrısı karşısında Hindistan Müslümanlarının buna karşılık vermesinden korkuyordu. Bu tehlikeyi kendisinden sonra başa geçen Vali Lord Northbrook da tasdik etmişti. Müslümanlar her ne kadar Kraliçe'ye sadık olsalar da Osmanlı Devleti'ne karşı yapılacak olan herhangi bir olumsuz davranışta Hindistan Müslümanlarının gösterecekleri tepkiden endişe duyulmaktaydı. Yaşanan bu olaylar üzerine Bombay Osmanlı Elçisi Hüseyin Efendi, Hindistan Müslümanları ile civar İslâm devletlerinde destek amaçlı yapılan faaliyetler hakkında Ocak 1877 yılında Padişaha bir rapor göndermişti. Bu rapor, II. Abdülhamid tarafından memnuniyetle karşılanmış olup İstanbul gazetelerinde yayımlanmıştı. Müslüman Âleminin faaliyetlerinde Osmanlı ulemasından Meclis-i Meşâyih⁴⁴ reisi Şeyh Osman Efendi, üyelerden Buharalı Şeyh Süleyman Efendi ve Ders vekili olarak görev yapan Halil Efendi'nin de katkıları büyüktür. Çünkü bu şahsiyetler Osmanlı askerine yapılacak olan her çeşit yardımın ne kadar gerekli olduğunu hadis ve ayetler ile destekleyen bir metin hazırlamışlar ve bu metin Şeyh Süleyman Efendi tarafından Hindistan ve Afganistan bölgelerine ulaştırılmıştı.⁴⁵

İslâm Hilâfeti'ni temsil eden Osmanlı Hilâfeti konusunda olumlu ve olumsuz çeşitli kanaatler her zaman ortaya çıkmış, Sir Seyyid Ahmed Han (ö. 1898) ile birlikte bazı yazarlar da Osmanlı Hilâfeti'ne karşı eleştirel yaklaşımlarda bulunmuşlardı. Ayrıca Seyyid Ahmed Han'ın yakın dostu olan Şiblî Numanî (ö. 1914) de kaleme

⁴³ Cezmi Eraslan, **a.g.t.**, s. 125-128.

⁴⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda tekkeleri denetlemek ve idari işleyişlerini kontrol etmek için kurulan kuruma Meclis-i Meşâyih denilmekteydi.

⁴⁵ Cezmi Eraslan, **a.g.t.**, s. 129-130.

aldığı “Hilâfet” isimli makalesinde, Hilâfet makamına erişebilmek için Kureyş kabilesinden olma şartını esas olarak gördüğünü bu nedenle de Osmanlı Hilâfeti’nin meşruiyet ve gerçekliğini sorguladığını ifade etmektedir. Kaleme aldığı bu yazıda Sir Seyyid Ahmed Han’ın yayımlamış olduğu bir makalesine de atıfta bulunan Şiblî Numanî’nin, hocasının yaklaşımından ve dönemin siyasi atmosferinden etkilendiği görülmüştür.⁴⁶ Şiblî, geleneksel bir eğitim görmüşse de Sir Seyyid Ahmed Han ile tanıştıktan sonra fikir hayatında önemli değişiklikler meydana gelmişti. Ancak yine de bütünüyle Seyyid Ahmed Han’ın etkisinde kalmamıştı.⁴⁷ Hindistanlı ünlü bir âlim olan Şiblî Numanî’nin, Osmanlı Devleti’nin Hilâfet aracılığı ile İslâm birliğini sağlamaya çalıştığı bir dönemde Osmanlı Hilâfeti’nin meşruluğunu sorgulayan bir yazı yazmış olması izahı güç bir olaydır. Ancak Şiblî Numanî’nin seçkin öğrencilerinden Seyyid Süleyman Nedvî (ö. 1953) Hindistan-Hilâfet ilişkilerini konu edindiği ve Osmanlı Hilâfeti’ni savunduğu bir makalesinde, hocasının yazısının tamamlanmamış olduğunu, herkesin hata yapabileceğini ve kişileri tek bir yazısı ile değerlendirmenin yanlış olabileceğini ifade ederek hocasının Osmanlı Hilâfetini ve saltanatını öven diğer yazılarından örnekler vermişti.⁴⁸

2.7. II. Abdülhamid Dönemi’nde Osmanlı Hilâfeti (1876-1909)

Osmanlı halifesinin bütün Müslüman âleminin tek halifesi olarak kabul görmesine zemin hazırlayan olaylar XVIII. yüzyıldan itibaren etkisini göstermeye başlamıştı. Bu bağlamda II. Abdülhamid’in önemli katkıları göze çarpmaktadır. Kafkasya’dan başlayarak Orta Asya’ya kadarki bütün bölgelerin Müslüman liderleri ile ilişkileri geliştirmeye yönelik atılımları olmuştu. Hindistan’da giderek artan İngiliz baskısına karşı bazı bölgelerdeki yöneticiler Osmanlı padişahından yardım istemişlerdi. İngilizler de buna karşılık Müslümanların halifesi sıfatı ile Padişaha giderek bölgedeki liderlerin kendilerine karşı koymamaları konusunda kendisinden

⁴⁶ Mehmet Özşenel, “Gelenek ile Modernite Arasında Bir Sentez Denemesi: Seyyid Süleyman Nedvî (1884-1953)”, *Dîvân İlmi Araştırmaları*, sy. 21, 2006, s. 116.

⁴⁷ Mehmet Özşenel, *a.g.m.*, s. 153.

⁴⁸ Mehmet Özşenel, *a.g.m.*, s. 154.

destek beklediklerini ifade etmişlerdi. Ayrıca Malabar ve Meysur Sultanlıkları, Hilâfet merkezi olarak kabul ettikleri İstanbul'a elçiler göndermişlerdi.⁴⁹

İslâm'ın etkinliğini artırmaya çalışan II. Abdülhamid Tanzimat'a karşı çıkmamışsa da Osmanlı Devleti içerisindeki gayrimüslim halk, bu reformlar ile yetinmeyerek bağımsızlıklarını istemişlerdi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Rusya ile girmiş olduğu 93 Harbi'nde başarısız olması ciddi krizlere zemin hazırlamıştı. Tüm bu olaylar Osmanlı Devleti'ndeki Müslümanların devletin meşruiyetini sorgulamalarına neden olmuştu. II. Abdülhamid bütün bu olumsuz koşullar altında 1876 yılının Ağustos ayında tahta çıkmıştı. 1876 yılının aralık ayında Kanun-ı Esasi ilan edilmiş, maddeleri arasında Osmanlı Hilâfetine yer verilmişti. Böylece Osmanlı Devleti'nde Hilâfet kurumuna anayasal bir temel kazandırılmış oldu. II. Abdülhamid'in iç ve dış siyasette Hilâfet kurumunun kendisine vermiş olduğu yetkileri kullanmasındaki kararlı duruşu Osmanlı Devleti'nin Hilâfetin merkezi olarak görülmesini sağlamıştı. Ayrıca Müslümanların yaşadıkları coğrafyada Avrupa devletlerinin sömürgecilik faaliyetlerinde bulunmaları ve iletişim araçlarının gelişmesi vasıtası ile de çeşitli coğrafyalarda yaşamakta olan Müslümanların Hilâfet merkezinden haberdar olmaları genel kanıyı oluşturmuştu. Böylece sömürge altında bulunan bütün Müslümanlar Osmanlı Hilâfetini kendileri için tek kurtuluş yolu olarak görmekteydiler. Müslümanlar arasında direnme gücünü artırmak, birlik ve dayanışma ruhunu güçlendirmek adına "İttihâd-ı İslâm" yani "İslâm Birliği" tabiri ortaya çıkarılarak bu anlayış kavramsallaştırılmıştı. İslam Birliği ile amaçlanan Avrupa ile savaşmak değil, ne denli bir güce sahip bulunduğu hissettirilerek kendisi ile uğraşılmasını önlemek idi. Batı yayılcılığına karşı bir tepki olarak 19. yüzyılda ortaya çıkan bu Panislamist hareket, Hindistan gibi İngiliz sömürgesi altında bulunan Müslüman toplumların yaşadığı coğrafyalarda uzun süre varlığını sürdürmüştü.⁵⁰

İngiltere, Rusya, Hollanda ve Fransa gibi Müslüman sömürgeleri olan ülkelerde II. Abdülhamid halife unvanı nedeniyle kuvvetli olduğunu düşünmektedir. Ona göre kendisinin bir sözü Cihat meydana getirmeye kâfidir ve bu da Hristiyanların

⁴⁹ Tufan Buzpınar, **Hilâfet ve Saltanat. II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar**, Alfa Yayınları, İstanbul 2016, s. 63.

⁵⁰ Tufan Buzpınar, **a.g.e.**, s. 19, 69-71.

felaketi anlamına gelmektedir. Bu devletlerin idaresi altında bulunan yaklaşık 250 milyon Müslümanın kurtuluş ümitleri halifeye bağlı olduğundan Osmanlı Devleti'nin bu büyük devletler karşısında gücünün daha da artacağına inanmaktaydı. Nitekim Hindistan'daki Müslüman halk ile birlikte Emirlerin de II. Abdülhamid'e göstermiş oldukları saygı ve bağlılık İngiltere'yi rahatsız etmeye yetmişti. Hindistan'ın Malaka yarımadasındaki Cahor Emiri 1893 yılında İstanbul'a gidince İngiltere bu ziyaretin sebebini öğrenmek maksadıyla peşine adamlar takmıştı. İngilizler Emir in dindarlığından dolayı halifeyi ziyaret ettikten sonra Londra'ya gideceğini anladıkları zaman rahat etmişlerdi.⁵¹

II. Abdülhamid önlem amaçlı olarak İngilizleri kuşkulandırmadan Seyit'ler, Şeyhler ve Dervişler göndererek Asya'daki Müslümanları Hilâfet'e manevi olarak bağlamaya çalışmıştı. Hindistan Umumî Valileri bölgedeki Müslümanların Osmanlı Devleti ile yakından ilgilendiklerini gördükçe hükümetlerine Osmanlılar ile iyi geçinilmesini rapor etmekteydiler. II. Abdülhamid'in göndermiş olduğu bu kişilerin olumlu tavırları sayesinde Osmanlı Devleti'ne karşı duyulan yakınlık gün geçtikçe artmakta ve bu durum işlerin alt kıtada kolaylaşmasına avantajlar getirmekte idi.⁵²

Cevdet Paşa vasıtasıyla Pan-İslâmcılığı ile tanınan Cemaleddin Afganî hakkında II. Abdülhamid çeşitli bilgiler edinmiş olup onun Avrupa'da faal olduğunu ve tanındığını öğrenmişti. Padişah bu mühim şahsiyeti İstanbul'a davet etmiş ve kendisine gelir gelmez maaş bağlamıştı. İslâm Âleminin durumunu ve Osmanlı Devleti'nin o zamana kadar yapmış olduklarını anlatarak devlet sınırları içerisindeki bazı bölge ve mahallelerdeki Müslümanların mezhep farklılıkları giderilerek İttihad-ı İslâm çatısı altında nasıl birleştirilebileceği hususunda önerilerini sormuştu. Sünniler ile Şiiilerin hüsnüniyet göstermeleri halinde birleşmelerinin mümkün olabileceğini söyleyen Afganî, İran'daki bazı ulemayı da elde ettiğini padişaha bildirmişti.⁵³

II. Abdülhamid'in İstanbul'da yanından ayırmadığı şeyhler grubunda bulunan Medineli Şeyh Zafir, Rûfai Şeyhi Ebû'l-Hüda, Şeyh Es'at, Hintli Rahmetullah

⁵¹ Cezmi Eraslan, **a.g.t.**, s. 245, 257.

⁵² İsmet Bozdağ, **II. Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, Pınar Yayınları, İstanbul 1985, s. 73, 74.

⁵³ Cezmi Eraslan, "Abdülhamid Devrinde Osmanlı Devleti'nin İslâm Birliği siyaseti", **Yayımlanmış Doktora Tezi**, İstanbul 1991, s. 390-391.

ve Afganlı Cemaleddin İslâm Birliği politikasını izlemenin gerekli olduğu fikrini telkin etmede etkili olmuşlardı. Bu politika karşısında Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ne sergileyeceği olumsuz tutum karşısında ne gibi önlemler alınması konusunda Cemaleddin Afganî'nin düşünceleri şu şekilde idi: "Hristiyanlık Âlemi tüm Müslüman devletlerini ortadan kaldırmak için birleşmiştir. Pier L'Ermite'in haçlı zihniyeti devam ederken İslâmcılığa kin ve nefret duymaktalar. Devletlerarası hukuk kaidelerinin İslâma aykırı yürütülmesi bunun en güçlü göstergesidir. Müslüman devletlerine Hristiyan hükümetlerin yaptıkları hakaretler ve saldırılar, onların geri kalmış ve barbar oldukları iddiası ile mazur gösterilmeye çalışılıyor. Hâlbuki yine bu hükümetler İslâm ülkelerinde yapılmaya çalışılan ıslahat hareketlerini çeşitli bahaneler sunarak, hatta savaş açma tehdidi ile korkutarak engellemeye çalışıyorlar. Avrupalılar kendi ülkelerinde milliyet ve vatanseverlik olarak gördükleri duygulara, şarkta olunca taassup olarak adlandırıyorlar. Hal böyle olunca Müslüman Âlemi de yok olmaktan kurtulmak için bir savunma birliği tesis etmeli ve Avrupa'nın teknik gelişmelerini kazanarak Avrupa'nın sahip olduğu gücün sırlarına erişmelidir."⁵⁴ 1897 yılında İstanbul'da hayatını kaybeden Afganî'den geriye padişah için Avrupa basınından yaptığı tercüme, Türk edebiyatçılarına empoze ettiği milliyetçilik fikirleri ve padişaha sunduğu bir risale kalmıştı.⁵⁵

Hindistan Müslümanları, İslâm Birliği politikasına destek olmak amacı ile yardımlar toplamış II. Abdülhamid de karşılığında bağışta bulunan kimselere ithafen madalyalar hediye etmişti. Osmanlı hükümeti tarafından kurulmuş olan Bombay Başşehbenderi'nin oluşturduğu komisyon bir yandan yardımları düzenlemiş, bir yandan da madalyaların hazırlanmasını sağlamıştı. Hindistan Müslümanlarına karşı teşekkürlerimizi madalya ve nişanlar aracılığı ile göstermemiz onları bize desteklerini sürdürmeleri açısından oldukça teşvik etmişti. II. Abdülhamid'in en önemli faaliyetlerden biri de Hicaz Demiryolları Projesi'dir. Bu proje, II. Abdülhamid'in Müslüman nüfus üzerindeki saygınlığını ve otoritesini arttırmıştı. Osmanlı mühendis ve teknisyenleri tarafından gerçekleştirilen bu projenin masraflarının tamamı İslâm

⁵⁴ Mustafa Keskin, **Hindistan Müslümanlarının Millî Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)**, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri 1991, s. 10-11.

⁵⁵ Cezmi Eraslan, **a.g.t.**, s. 392.

âleminden toplanan yardımlar ile giderilmişti. Bu proje ile 40 ila 50 gün arasında süren Hac yolculuğu 4-5 güne indirilmiş oldu. Böylece II. Abdülhamid'in Hindistan Müslümanları nazarındaki yeri daha da kuvvetlenmiş oldu.⁵⁶ Kutsal yerleri koruyabilmek için hattın etrafında Osmanlı tebaası dışında kimsenin maden işletemeyeceği, ocak açamayacağı, ziraat yapamayacağı ve mesken inşa edip ikamet edemeyeceği bildirilmişti. Ayrıca İngilizlerin Süveyş kanalını kapatıp bölgeye saldırmaları halinde Osmanlı Devleti'nin vaktinde müdahale edemeyeceği endişesi de bulunmaktaydı. Güvenlik açısından önem arz eden hat sayesinde bölgeye gelen hacı, tüccar ve diğer ziyaretçiler de artacaktı. Mekke-Medine arasındaki bölgeler tahıl, sebze ve meyve tarımına elverişli olmasına rağmen ulaşım zorluğu sebebiyle ürünler tarlalarda çürümekteydi. Kurban Bayramı dönemlerinde küçükbaş hayvan ticareti kolaylaşacaktı. Böylece maddi açıdan da yarar sağlanabilecekti. Açılacak olan ilk ve orta dereceli okullar ile insanlara eğitim ve öğretim imkânı sağlanacaktı. Yani bütün bu amaçlar doğrultusunda planlanan hat ile dini, siyasi, askeri ve ticari menfaatler elde edilecekti.⁵⁷

II. Abdülhamid'in bölgedeki bu çalışmaları ve Hint toplumundaki Müslümanları birleştiren ortak nokta olan dinsel kimliğimiz sayesinde Hint Müslümanları, Hristiyan batı ülkelerinin ortak saldırısı altında olduğuna inandıkları Osmanlı Devleti'ne her zaman çeşitli yollar ile yardım etmeye çalışmışlardı. İngiltere'nin sömürgesi konumundaki Hindistan'da Müslümanlar Hilâfete yoğun bir şekilde ilgi göstermişlerdi. Hatta halifeye duydukları minnet ve şükran duygularını yolladıkları mektup ve telgraflar aracılığıyla ifade etmişlerdi. Örnek olması açısından Hint Hilâfet Delegasyonunun Osmanlı Sultanı'na mesajı sunulmuştur: *"70 milyon Müslümanı ve onunla omuz omuza duran diğer dinlerden 250 milyon yoldaşı temsilen Hindistan Delegasyonu, İslâm ve Hilâfet tarihinin bu ağır kriz döneminde siz Majestelerine Resullah'ın halefi ve Emirü'l Müminin olarak tüm samimiyetimizle sadakatini sunmaktadır. Müslümanlar Hilâfetin istemeyerek de olsa mevcut zor konuma düşürülmesinden dolayı derin utanç duyuyorlar, ama yine de siz*

⁵⁶ Arzu Süren Çiftsüren, "93 Harbi'nden Sonra Hindistan-Pakistan Alt-Kıtası'nda Urduca ve Farsça Şiirde Türkiye ve Türkler", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2013, s. 27-28.

⁵⁷ Cezmi Eraslan, **a.g.t.**, s. 346-347.

Majestelerine duyduğumuz saygı ve makamınıza verdiğimiz büyük önemle tüm Müslümanların sizin ne pahasına olursa olsun İslâm'ın onurunu yücelteceğinize, Hilâfetin ve Ceziret'ül-Arab'ın bütünüyle kutsallığının korunmasını azimle sürdüreceğinize olan güvenini bildirmek istiyoruz.”⁵⁸

2.8. Osmanlı Hilâfet Makamı ve Önemi

Yüzyıllardır Müslüman Türkler ile bir fiil ilişki içerisinde olan Hindistanlı Müslümanlar Türklere, Türkiye'ye ve Osmanlı Hilâfeti'ne özel bir ilgi duymaktaydılar. Hindistanlı Müslümanlar, Türklerin Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede yaşanan çeşitli savaşlarda yaşadıkları hezimetleri duydukça kendi din kardeşlerinin bu durumuna çok üzülmekteydiler. 17 Ağustos 1876 yılında *Urdu Ahbâr* gazetesinde yayınlanan bir makalede:

“Türkiye'deki mevcut durum göz önüne alındığında Hindistanlı Müslümanlar, din kardeşlerini korumak için ellerinden gelen her şeyi yapmalılar çünkü ister Hindistan'da olsun ister ister başka bir ülkede Müslümanların varlığı ve onuru Türklerin sayesinde. Eğer Türkiye'deki saltanat sona ererse Dünya Müslümanlarının hiçbir önemi kalmaz.” ifadeleri yer almaktaydı.⁵⁹

Bu makaleden de anlaşılacağı üzere o dönemde Hindistanlı Müslümanlar, kendi varlıklarını Türkiye'deki saltanat ile güçlendirmeye çalışmışlar ve kendilerini asla onlardan ayrı düşünmemişlerdi. Nitekim Trablusgarp ve Balkan savaşlarında da görüldüğü gibi Müslüman saltanatını yok etmeye adeta yemin etmiş olan İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'ya yaşattığı kabul edilemez durum Hindistanlı Müslümanlar tarafından Haçlı saldırısı olarak görülmekteydi. Bu olayların Urdu Edebiyatı'na ve şiirlerine yansımalarını da açıkça görmekteyiz. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlıların bu savaşa katılmasıyla birlikte Hindistanlılar için çok zor bir dönem başlamış oldu. Çünkü bir tarafta duygusal bir bağ hissettikleri Türk kardeşleri bir tarafta ise yönetimi altında oldukları İngiliz Hükümeti bulunmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nda Halife Mehmed Reşad'ın Cihat çağrısı üzerine İngiliz

⁵⁸ K. Kemal Aziz, **Hint Hilâfet Hareketi Belgelerle (1915-1933)**, Mahya Yayınları, İstanbul 2014, s. 167.

⁵⁹ Halil Toker, **Türk aur Türkî**, Narratives Yayınevi, Lahor 2012, s. 174.

Hükümeti, Hindistanlı Müslümanların üzerlerinde oluşacak etkiyi azaltmak için gerekli önlemleri almış ve çeşitli beyanlarda bulunmuştu. İngiltere Hükümeti'nin yaptığı açıklamalardan birisi aşağıdaki gibidir:

“Hindistanlı Müslümanlar emin olmalı ki biz dini duygu ve düşüncelere aykırı hiçbir davranışta bulunmayacağız. İslâm'ın mukaddes toprakları saygıyla korunacak ve gerekli tedbirler alınacak. İslâm'ın mukaddes halifesine karşı herhangi bir olumsuz davranışta bulunulmayacaktır. Biz sadece Almanya'nın etkisi altında hareket eden Türk Hükümeti ile savaşıyoruz, Müslümanların halifesi ile değil.” şeklinde ifadeler yer almaktaydı.⁶⁰

Hindistan Genel Valisi Lord Harding de mukaddes yerlerin korunması hususunda sözler vermişti. Ancak hepsi laftaydı. Hindistanlı Müslümanlar, İngilizlerin yalan vaatlerine güvenmediklerinden dolayı hemen yardım toplamaya başlamışlar ve bir kısmı da cihat uğruna Türkiye'ye doğru yola koyulmuşlardı. Nitekim Birinci Dünya Savaşı bittiğinde İngilizlerin verdiği sözlerden eser kalmamış, Osmanlı Devleti'ni bölüşmeye ve Hilâfeti bitirmeye çalışmışlardı. Mondros Mütarekesi'nin zor şartları ile birlikte Osmanlı Devleti, Yunanlılar için açık bir av haline gelmişti. İngiltere, kendi egemenliği altında yaşayan Müslümanların tepkisiyle karşı karşıya kalmamak için ellerini Müslüman Türklerin kaniyla boyamak istememişti.⁶¹ Ayrıca Fransa ve İtalya da Türklerin kendileri için Akdeniz'de bir tehlike yaratmasından endişe duymaktaydılar. Tüm bu düşüncelerle İngiltere, Fransa ve İtalya çare olarak Yunanistan'ı görmekteydiler. Zaten Yunanlılar yıllardır bu anı beklemekteydi. Nitekim 15 Mayıs 1919 yılında Yunan ordusu İzmir Limanı'na ulaşmış.⁶² Karaya ayak basan Yunan ordusu şehrin içlerine doğru ilerlemeye başlamıştı. Alayın önünde Yunan bayrağını taşıyan Teğmen Yannis, gazeteci Hasan Tahsin'in ateş etmesi sonucu vurularak atından aşağı düşmüştü. Bu ilk kurşunu bahane eden Yunanlılar bundan sonra şehirde katliam gerçekleştirmişlerdi.⁶³ Bu olay üzerine Hindistanlı Müslümanlar

⁶⁰ Halil Toker, **Türk aur Türkî**, s. 174-175.

⁶¹ Halil Toker, **Türk aur Türkî**, s. 176-177.

⁶² Mustafa Turan, “İzmir'in İşgali Üzerine”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, sy. 36, Ankara 1996, s. 742.

⁶³ Zekeriya Türkmen, “İzmir'in İşgali Olayı ve Yunanlıların XVII. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp ve Yağmalama Hareketi”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sy. 10, Kayseri 2001, s. 127.

protesto yapmaya başladılar, çeşitli yöntemler ile İngiliz Hükümeti ve müttefik güçleri verdikleri sözlere aksi bir tutum sergilemekten dolayı uyardılar. Onları artık Hindistan’da daha sert bir tutum bekliyordu. Tabi bu tepkiye karşı bir tepki daha doğdu ve Ocak 1919’da Rowlat yasaları yayınlandı. Bu yasaya göre Hindistan’da gerçekleştirilecek olan bütün protesto gösterileri durdurulacaktı. Yine de bu yasaya rağmen Hartal ve Türkler ile ilgili toplantılar devam etmekteydi. Bu bağlamda 21 Eylül 1919 yılında Laknov’da Bütün Hindistan Müslümanları Birliği konferansına Hindistan’ın çeşitli bölgelerinden beş bin delege katılmıştı. Bu konferansta verilen kararlardan bazıları aşağıdaki gibidir.⁶⁴

- 1- İslâm’ın halifesinin manevi ve maddi durumu ile onuru korunmalıdır.
- 2- Kutsal mekânlara el sürülemez.
- 3- Anadolu’nun ve Türklerin Avrupa’daki kısmının Türklerin elinde kalmasına izin verilmelidir.
- 4- Yunanlılar İzmir’i ve Batı Anadolu’yu boşaltmalılar.
- 5- İngiltere Hükümeti, Türklerle birlikte Güney Asya Müslümanlarının da endişelerinin farkında olmalı.
- 6- Bundan sonra 17 Ekim Hilâfet Günü olarak kutlanacak.
- 7- Bombay’da bulunan Hilâfet Komitesi merkez olarak kabul edilecek ve bütün ülkelerde bu merkeze bağlı olarak şubeler açılacaktı.
- 8- Bu konferansta gerçekleşen konuşmalar ve alınan kararlar rapor olarak hazırlanacak.

Bu konferans sonrasında Güney Asya Müslümanları, VI. Mehmed Vahdeddin’e destek ve bağlılıklarını belirten özel bir mektup göndermişti.⁶⁵

⁶⁴ Halil Toker, **Türk aur Türkî**, s. 178.

⁶⁵ Mim Kemal Öke, **a.g.e.**, s. 72.

Bu konferansta Türklere karşı desteklerini göstermek amacıyla “Dua Günü” ilan edilmişti. O gün Hindistan’ın her köşesinde Hilâfet’e desteklerini ve hemdert olduklarını göstermek için toplantılar düzenlendi ve protestolar yapılmaya başlandı. O günlerde Gurgapur’da bu protesto gösterilerinde Hâkim İbrahim tarafından bazı incelemeler yapılmıştı. Bu rapora göre, Hindu ya da Müslüman olsun bu önemli “Dua Günü”ne katılan herkes Osmanlı Hilâfeti ve Türklerle birlikte olduklarını açıkça göstermekteydiler.⁶⁶

2.9. Hindistan Hilâfet Hareketi’nin Başlama Sebebi

Birinci Dünya Savaşı’nın kaybedilmesiyle birlikte yabancı egemenlik altındaki Müslümanlar tarafından övünç kaynağı olarak görülen bağımsız kalan son Müslüman devlet olan Osmanlılar ağır bir darbe almıştı. Bu durum, İslâm’ın dünyevi gücüne sahip Osmanlı Devleti’nin halifesini evrensel Halife olarak kabul eden ve bağlılık hisseden Hindistan Müslümanları için endişe verici bir olaydı. Bu aitlik hissi İngiliz egemenliği altında Hindu çoğunluğun içerisinde kalmış Müslümanlar için kendilerine bir güven ortamı sağlamaktaydı. Bu güven duydukları kendilerini güçlü ve yalnız olmadıklarını hissettiren kalenin darbe almış olması büyük bir korku kaynağı olarak görülmekteydi.⁶⁷

Tek Müslüman siyasal güç olarak dünyada varlık gösteren Osmanlı Devleti de yıkılır, küçük düşer ya da zayıf kalırsa bu durum İslâm açısından telafisi olmayan bir kayıp haline gelecekti. İslâm’ın koruyuculuğunu yapan Osmanlı’ya yardım etmek dünyadaki bütün Müslümanların görevidi. Yüzyıllardır din için İslâm’ın zaferi ve yüceltilmesi uğruna canlarını, gözlerini dahi kırpmadan veren Türklerin bu zor dönemlerinde onlara yardım etmemek büyük bir nankörlük olacaktı. Öyle ki Türkler sadece İslâm’ın korunmasında değil Rusya’nın Doğu’ya yayılmasını da önleyerek Hindistan’daki Britanya İmparatorluğu’nun korunmasında çok önemli bir rol üstlenmişlerdi. Bunun için İngiltere de Türklerin Rusya ile Asya’da bulunan İngiliz toprakları arasında etkin bir güvenlik duvarı görevi gördüğünü, bu duvarın

⁶⁶ Halil Toker, **Türk aur Türkî**, s. 179.

⁶⁷ M. Naeem Qureshi, “The Indian Khilafat Movement”, **Journal of Asian History**, Quaid-i-Azam University, sy. 12, İslamabad 1978, s. 152.

yıkılmasının kendileri için tehlike arz edeceğini ve Türklere borçlu olduklarını unutmamalıydı. Lloyd George'dan kamuoyuna yaptığı açıklamada olduğu gibi Türklere ait olan topraklara dokunulmaması beklenmekteydi.⁶⁸ Dinî inancın bir gereği olarak Halife'nin yetkilerine de dokunulmamalıydı, böyle bir şey söz konusu olduğu takdirde bu İslâm'a yapılmış kasıtlı bir saldırı olarak kabul edilecekti.

Alt kıta Müslümanlarının bütün duygu ve düşüncelerini göz önüne aldığımızda kendilerini Hindulara karşı bölgede daha güçlü hissedebilmek ve aitlik duygusu ile bağlı oldukları son bağımsız Müslüman devlet olan Osmanlı Devleti'ni ve halifesini korumak için Hilâfet Hareketi'ni başlatmış olduklarını görmekteyiz.

2.10. Hindistan Hilâfet Hareketi

Hindistan Hilâfet Hareketi, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve hilâfetin otoritesini savunmak üzere Hint alt kıtasında oluşturulan dini-siyasi bir hareket olarak ortaya çıkmıştı. Hilâfeti savunma konusu önce Türk sempatzanı olarak tanınan küçük bir grup tarafından ortaya atılmışsa da kısa süre içerisinde geniş ufuklu fikirlere sahip politikacılar tarafından da benimsenmişti.

Bu hareketin oluşumuna zemin hazırlayan nedenlere baktığımızda 31 Aralık 1600 yılında kurulmuş olan “British East India Company” yani “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi”ne kadar uzandığını görmekteyiz. Bu şirket Portekiz ve İspanya'nın tekelinde bulunan Uzakdoğu ve Hindistan baharat ticaretinden pay almak amacı ile İngiliz tüccarları tarafından krallık onayı ile faaliyete geçtikten sonra dünyanın en büyük ticaret organizasyonlarından biri olmuştu. Zamanla bu uluslararası sömürge şirketi, İngiliz sömürgeciliğinin Asya'daki temsilcisi haline gelmiş, Hindistan'daki faaliyetlerinin konumu ve etkisi itibari ile özerk bir devlet gibi 1858 yılına kadar da varlığını sürdürdüğünü görmekteyiz.⁶⁹

İngiltere, 1640 yılında Madras'da (Chennai), 1668 yılında Bombay'da ve 1690 yılında Kalküta'da ilk İngiliz ticaret merkezlerini kurmuştu. Bu şehirleri pek

⁶⁸ K. Kemal Aziz, **Hind Hilâfet Hareketi Belgelerle (1915-1933)**, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Mahya Yayınları, İstanbul 2014, s. 20-21.

⁶⁹ Azmi Özcan, “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi”, **DİA**, C. XXII, 2000, s. 295.

önemsemeyen son Hint-Türk İmparatorluğu'nun Sultanı Evrengzîb Âlemgir, İngilizlerin buralarda kaleler inşa etmesine izin vermişti. Ancak Hint yarımadasına ticari amaçlar ile gelmiş olan İngilizler, daha sonraları son Hint-Türk İmparatorluğu'nun yönetim zafiyetinden faydalanarak bölgedeki etnik ve dini yapılar arasında ayrımcılığı beslemişti. Böylece 1803 yılında Pencap bölgesi hariç bütün Hindistan, İngilizlerin yönetimi altına girmiş oldu ve İngilizler 1857 yılında son Hint-Türk İmparatorluğu'nu yıkarak bütün Hindistan yarımadasını hâkimiyetleri altına almıştı.⁷⁰

İngilizlerin bölgeyi işgali yüzyıllardır yabancı idare altında yaşamaya alışmış olan Hindulardan çok Müslümanları etkileyecekti. Çünkü artık bu tarihten itibaren Müslümanlar bölgede hükmeden konumundan çıkıp hükmedilen konumuna getirilmiş oldu. Güney Asya Müslümanları tarafından kullanılan Farsça ve Urduca resmi dil olmaktan çıkarılarak yerine eğitim ve yönetimde İngilizce kullanılmaya başlanmıştı. Şeriat hukuk sistemi olmaktan çıkarılmış, yerine İngiliz kanunları getirilmişti. Vakıflar İngiliz idaresinin kontrolüne geçmiş, medreselere maddi yardımlar geri çekilmiş ve Hristiyan misyonerlere geniş özgürlükler tanınmıştı. Müslümanların sosyo-kültürel birliğini zedelemeye yönelik bu tedbirler ile “Böl ve Yönet” stratejisi devreye sokulmuştu. Kendileri için bir tehdit olarak gördükleri Müslümanlara karşı Hindulara İngilizler tarafından birtakım ayrıcalıklar verilmişti. Bu ayrıcalıklar ile güçlenen Hinduların değişime kendilerini adapte etmeleri ve İngilizlerin giderek artan baskısı Müslümanları, varlıklarını koruyabilmek için birtakım oluşumlara yöneltmişti.⁷¹

Ali kardeşler olayların en başından beri Abdalbârî'ye bir hareket oluşturma konusunda baskı yapmaktaydılar. Hapiste olan Ali kardeşler Rampur'daki hasta akrabalarını ziyaret etmek için izin alıp üç haftalığına tahliye olduklarında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sorunları konuşmak üzere Abdalbârî'yi Laknov'a çağırışlardı. Burada Şevket Ali, Abdalbârî'den Londra'da İslâm Birliği konusunda otorite olan Müşir Kıdvâî'yi Hindistan'a çağırmasını istemişti. Abdalbârî,

⁷⁰ Zekai Kardaş, “Ebû'l Kelâm Âzâd ve el-Hilâl Gazetesi Çerçevesinde Türkiye ve Türkler”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2011, s. 3-4.

⁷¹ Mim Kemal Öke, **Hilâfet Hareketleri**, İrfan Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 21-22.

İngiltere’den ve önemli Avrupalı devlet adamları ile ilişki içerisinde olan Ağa Han’dan kaynak bilgiler elde etmekteydi.⁷²

Bağımsız olan yegâne İslâm devleti durumundaki Osmanlı Devleti’nin Kırım Harbi, 93 Harbi, Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları’nda yaşadığı yenilgilerden sonra Birinci Dünya Savaşı’nda da aynı sonuçla karşılaşması ile Hint Müslümanları büyük bir korkuya kapılmıştı. Birinci Dünya Savaşı’nın akabinde 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’nin imzalanması ile Osmanlı Devleti, İtilaf devletlerinin istilacı tutumuna maruz kalmıştı. İngiltere’nin Osmanlı Devleti’nin Arabistan yarımadasındaki hâkimiyetlerine ve halifenin dini-siyasi otoritesine zarar gelmeyeceği konusunda vermiş olduğu teminatları yerine getirmemesi üzerine Osmanlı Devleti’nin yok olma ihtimali ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine Hindistan Müslümanları, Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü korumak ve mukaddes yerlerin Osmanlıların elinde kalmasını sağlamak amacı ile Aralık 1918 yılında “Bütün Hindistan Müslümanları Birliği”nin Delhi’de yapılan yıllık toplantısında Hilâfet Hareketini başlatmışlardır.⁷³ Hilâfet Hareketi, Hintli Müslümanların teorik olarak laik fakat Hindu hâkim bir demokrasi hâline gelmek üzere olan İngiliz Hindistan’ında yerinden olma tehdidinin bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştı.⁷⁴ Mondros Mütarekesi’nin ağır şartları sonucunda oluşan bu hareketin öncülerini Seth Çhotânî, Dr. Ensârî, Hekim Ecmel Han, Abdalbârî, Abû’l-Kelâm Âzâd, Hasret Mohânî, Ömer Subhanî, Müftü Kifayetullah, Vafa Sanaullah, Seyyid Zâhir Ahmed, Müşir Hüseyin Kıdvâî ve Ali kardeşler oluşturmaktadır.⁷⁵

Mahatma Gandhi de bir Hindu olmasına rağmen, katıldığı Delhi “Emperyal Savaş Konferansı”nda Türklerin yaşadığı bu acılara kayıtsız kalamayacağını, onların sıkıntısının kendi sıkıntıları olacağını ifade ederek Osmanlı Devleti’ne olan sempatisini gözler önüne sermişti. Müslüman liderler de Gandhi’nin bu davranışından çok etkilenmişler ve bu noktadan sonra Osmanlı konusunda yazılı olmasa da bir

⁷² M. Naeem Qureshi, **Pan-Islam in British India (The Politics of the Khilafat Movement 1918-1924)**, Oxford University Press, 2009, s. 64.

⁷³ Azmi Özcan, **Pan-İslâmizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 237.

⁷⁴ Stephen F. Dale, **The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids, and Mughals**, Cambridge University Press, 2010, s. 289.

⁷⁵ Azmi Özcan, **a.g.e.**, s. 237.

Hindu-Müslüman iş birliği başlamış oldu.⁷⁶ Hinduların Hilâfet Hareketi içerisinde yer almaları her ne kadar bir fayda sağlamamış olsa da İngiliz yönetiminin köklerini zayıflatmıştı.⁷⁷

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinden sonra Hint alt kıtasındaki Hindu çoğunluk içerisinde kendi siyasi güçlerinin azalmasından endişe eden Hindistan Müslümanları, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü ve Hilâfetin otoritesini korumak amacıyla Muhammed Ali ve Şevket Ali isimli iki aktivist kardeşin liderliğinde Hindistan Hilâfet Hareketi'ni başlatmışlardı. Millî kimliklerini kazanmak için başlattıkları bu oluşum daha sonraları İngiliz karşıtı bir nitelik kazanmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere safında savaşa katılan Hindistan ordusunda çoğunlukla Müslüman askerler bulunmaktaydı ve savaşın kazanılmasında büyük katkıları vardı. Hindistan Müslümanları için oldukça zor bir durum olmasına rağmen bu görevi yerine getirmişlerdi. İngiltere'nin de bu durum karşısında kendilerine borçlu olduğunu düşünen Hindistan Müslümanları en azından Osmanlı'nın korunması konusunda kendilerine verilen teminatların yerine getirilmesini beklemekteydiler. Ancak Mondros Mütarekesi'nin ardından İngiltere'nin istilacı tutumu karşısında sözlerine güvenilemeyeceğini anlayan alt kıta Müslümanları, oluşuma hız vermişti.⁷⁸ Mahatma Gandhi'nin de bu harekete katılmasıyla Hindular da bu oluşuma dâhil olmuşlar ve Müslümanlar ile birlikte Osmanlı'ya destek olmak amacıyla Avrupa'ya heyetler gönderilmiş, pasif direniş ile İngiltere'ye baskı yapılmaya çalışılmıştı. Mali destek sağlamak amacıyla fonlar oluşturulmuştu.⁷⁹

Mondros Mütarekesi'nin ardından Yunanlılar İzmir'e çıkarak Anadolu içlerine kadar ilerlemeye başlamış, İstanbul İtilaf devletlerinin denetimine geçmişti. Bu işgallerin üzerine Müslümanlara yapılan katliam haberleri de Hindistan'a ulaşınca halk büyük bir üzüntü ve korkuya kapılmıştı. Hindistan Müslümanları tepkilerini dile getirmek amacı ile 1919 yılının ocak ayından itibaren hükümete, Türklere adil

⁷⁶ M. Naeem Qureshi, **a.g.m.**, s. 64.

⁷⁷ Nand Kişor Vikram, "Khilafat Tehreek aur Mahatma Gandhi", **Turki meyn Urdu Zeban ve Adab ka So Saleh Sefer**, Fazli Sonz, Pakistan 2015, s. 156.

⁷⁸ M. Naeem Qureshi, "Hindistan Hilâfet Hareketi", **DİA**, C. XXVIII, 1998, s. 109.

⁷⁹ H. Hilal Şahin, "Osmanlı Devleti ile Hindistan Müslümanlarının Tarihi Bağı ve "Hindistan Hilâfet Hareketi"', **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sy. 24, Kars 2019, s. 741.

davranılması konusunda dilekçeler yazmışlar, çeşitli protesto ve gösterilerde bulunmuşlardı.⁸⁰

Yaşanan tüm bu olaylar Hint alt kıtasında Müslümanların Osmanlı Halifesini koruyucuları olarak görmelerinden kaynaklanmaktaydı. Hilâfeti savunma konusu önceleri Türk sempatzanı olarak bilinen küçük bir grup tarafından ortaya çıkmış olsa da zamanla Hindistan'da İngiliz idaresine karşı millî bir dava haline gelmiş ve bu hareket batı eğitimi görmüş bazı aydınlar, politikacılar ve din âlimleri tarafından da benimsenmişti. Kamuoyu iyi bir şekilde organize edilerek Hilâfet Hareketi'ne destek sağlamak amacı ile ilk kez 20 Mart 1919 yılında 15 bin Hintli Müslüman Bombay'da toplantı yapmıştı. Bu toplantı Meclis-i Hilâfet ya da Bombay Hilâfet Komitesi olarak adlandırılan yerel bir organizasyon şeklinde ortaya çıkmıştı. Toplantıda Hindistan Hükümeti'nin İstanbul'un Türklerin elinde kalacağından emin olmaları gerektiğine; Hintli Müslümanlardan oluşan bir heyetin Paris Barış Konferansı'na katılması gerektiğine ve Hintli Müslümanların aldatılmasından kaynaklanan hoşnutsuzluğun İngiliz hükümeti ile gerçekleştirilecek bir görüşmede kendilerine bildirilmesi gerektiğine karar verilmişti. Bütün Hindistan Müslümanlarının desteğini alarak daha geniş tabanlı bir organizasyon gerçekleştirebilmek için Bombay Hilâfet Komitesi başka bir toplantı daha düzenlemişti. Temel anlamda Osmanlı Sultanı'nın Halife olarak kalmasını ve kutsal yerlerin güvenliğinin sağlanması amaçlanmakta idi. Bu hedeflere ulaşabilmek için Hindistan'ın her yerinde Hilâfet Komitesi'nin şubelerinin açılması kararlaştırılmıştı. Müslümanların Hilâfet sorunları hakkında bilgilendirilmeleri ve Hükümet üzerindeki baskıyı etkin kılmak amacı ile düzenli toplantıların yapılması uygun bulunmuştu.⁸¹ Bütün Hindistan Müslümanları Birliği, savaş sonrasında Halife'nin statüsünün güvende olmadığı düşüncesiyle Chelmsford'a İngiliz güçlerinin sözünde durmadığına yönelik protesto içerikli bir mektup göndermişlerdi.⁸² Ayrıca Türkiye adına anlaşmanın şartlarının hafifleştirilebilmesi için Genel Vali Lord Chelmsford Hindistan'a geldikten sonra İngiltere, Amerika ve

⁸⁰ Halil Toker, "Hindistan Hicret Hareketi", **Dîvân İlmî Araştırmaları**, 2004/2, sy. 17, Ayrı Basım, s. 150.

⁸¹ Nasreen Afzal, "Khilafat Movement and The Province of Sindh", **JHSS**, Pakistan 2010, sy. 1, s. 60.

⁸² D.K. Joshi, "Gandhi's Attitude Towards the Khilafat Movement", **Indian History Congress**, sy. 54, 1993, s. 489.

Türkiye'ye bir heyet gönderilmesine de karar verilmişti.⁸³ Chelmsford Hindistan'a geldikten sonra o dönemin Hindistan Bakanı olan Montegü ile birlikte "Öz Hükümet" oluşturma maksadı ile 1919 yılında yeni bir anayasa çıkarmış, bu kanun Montegu-Chelmsford ıslahatı olarak anılmıştı.⁸⁴ Daha sonraları her iki ismin kısaltmasıyla oluşan Montford Reformu'na göre; genel Vali bundan böyle Hint parlamentosuna değil Londra Hükümeti'ne hesap vermek zorundaydı. Eyaletlerin yönetilmesinde ikilik ortaya çıkmış, adalet ve güvenlik gibi konular Valilerin sorumluluğunda kalmıştı. Bayındırlık, tarım ve sağlık gibi alanlarda icra yetkisi mahalli meclislere bırakılmıştı. Bu durum özyönetime geçişin ilk aşaması olarak kabul edilmişti.⁸⁵

2.10.1. Rowlatt Yasası

İngiliz Hükümeti'ne karşı Osmanlı Devleti'ni destekleyen Hindistan Müslümanlarının sert tepkilerine karşı önlem alabilmek ve bu ateşli ortamda göstericileri kontrol altında tutabilmek amacı ile İngiliz Hükümeti tarafından 1919 yılında Rowlatt Yasası yürürlüğe konulmuştu.⁸⁶ Bu yasaya göre insanlar yargılanmadan tutuklanabileceklerdi. Kişilerin temyiz hakkı dahi bulunmamakta idi.⁸⁷ Gandhi de bu yasalara karşı Hartal (Grev) isimli ulusal bir hareket oluşturmuş, satyagraha⁸⁸ diye adlandırdığı felsefesi doğrultusunda şiddete başvurmadan doğru bildiği yolda hareket etmişti. Bu hareket sonucunda sivil itaatsizlik ve sessiz bir direniş meydana çıkmıştı.⁸⁹ Hindistan'da birçok mahalli Hilâfet komiteleri kurulmuş ve bir oturma Mahatma Gandhi başkanlık etmişti. Ellerinden silahları alınmış Türklere karşı Yunanlıların saldırtılması üzerine İzmir'in işgal edildiği ve Yunanlılarca katliamlar yapıldığı haberleri gelince Gandhi bu duruma kayıtsız kalmayarak Türk-Müslüman davasını en ön safa koymuştu.⁹⁰ Böylece ilk defa Hindular ile Müslümanlar iş birliği

⁸³ Halil Toker, **a.g.m.**, s. 151.

⁸⁴ Y. Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 521.

⁸⁵ Mim Kemal Öke, **Hilâfet Hareketleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 75.

⁸⁶ Zekai Kardaş, "The Last Struggle for the Sake of Turk Brothers: Hijrat Movement", **Türkiye'de Urdu Dili ve Edebiyatı'nın 100. Yılı**, Haz. Halil Toker-Ali Moeen, Fazli Sonz, Pakistan 2015, s. 83.

⁸⁷ "Rowlatt Act and Non-Cooperation Movement in Haryana", 1. Bölüm, s. 21.

⁸⁸ Doğruyu ilke edinerek doğru olanı yapmak ve şiddet kullanmadan hakkını korumak ile ilgili bir öğretilerdir. Daha fazla bilgi için bkz. <https://www.britannica.com/topic/satyagraha-philosophy>, Çevrimiçi 05.03.2020.

⁸⁹ Durba Ghosh, **Political Violence and the Colonial State in India 1919–1947**, Cambridge University Press, New York 2017, s. 27.

⁹⁰ Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C. III, s. 538.

yaparak ulusal bir paydada buluşmuş oldular. Müslümanlar ve Hindular paralel bir siyasi aktivite içerisine girmiş, elitlerden toplumun en alt kesimlerine kadar herkes bu siyasi oluşuma katılmıştı.

Her ne kadar Rowlatt Yasaları (1919) gibi “Kışkırtıcı Toplantılar Yasası” (1907), “Ceza Kanunu Değişiklik Yasası” (1908), “Basın Yasası” (1910) ve “Hindistan Savunma Yasası” (1915) gibi çıkarılan diğer bütün yasalar da daha çok Müslümanlara karşı kullanılmak üzere çıkarılmış olsalar da hükümet her zaman yeni çıkarılan kanunların şiddetli suçları önlemeyi amaçlayan geçici önlemler olduğunu ileri sürmüştü. Ancak bu durum hiçbir zaman savundukları gibi olmamıştı. Mesela, Hindistan Savunma Yasası ile Ali Kardeşler Çhindvara’da hapse konulmuşlardı.⁹¹ Halk bu kanunlar ile artık basit günlük aktivitelerinde bile kısıtlanmaktan endişe duymaya başlamışlardı. Çünkü öyle ki 4 kişi bir araya gelip sosyal bir ortamda toplanamayacak, her evlilikten vergi alınacak, evlilikler ve cenazeler polisin kontrolü altında tutulacaktı, gelir vergisi keyfi olarak artırılacaktı.⁹² Sınırları fazlasıyla aşan tüm bu kanunların ardından Gandhi’nin satyagraha felsefesi benimsenmiş ve bu felsefeye uygun olarak 6 Nisan’da greve gidilmiş ve Bombay’daki dükkânların beşte dördü kapatılmıştı. Madras, Kalküta, Patna, Bihar ve Muzafferpur gibi Müslümanların ağırlıkta olduğu merkezlerde de başarılı grevler yapılmıştı. Dr. Ahmed Ensârî, Rowlatt Yasaları’na karşı uygulanan satyagrahanın Delhi’deki merkez üssü idi. Birçok önemli toplantıya ev sahipliği yaptı. Abdalbârî, Hekim Ecmel Han ve Ali kardeşler de Gandhi’nin daha çok Müslümanlara karşı uygulanan haksız kanunlara tepki olarak göstermiş oldukları bu sessiz direnişin önemli temsilcileri arasındaydı. Bu grevler sırasında yaşanan Delhi ve Ahmedabad şiddeti ile Caliyânvâlâ Bağ katliamı oldukça üzücü, yaşanmaması gereken olaylardı.⁹³

2.10.2. Caliyânvâlâ Bağ Katliamı

13 Nisan 1919 yılında ise Amritsar’daki Caliyânvâlâ Bağ’da Rowlatt Yasaları’na karşı durmak ve Hilâfet Hareketi’ni konuşmak üzere yaklaşık 20 bin

⁹¹ D. Abul Fazal, Abul Fazl, “Muslims and the Rowlatt Act Satyagraha”, **Indian History Congress**, sy. 63, 2002, s. 735.

⁹² K. L. Tuteja, **a.g.m.**, s. 44.

⁹³ D. Abul Fazal, Abul Fazl, **a.g.m.**, s. 739.

kişinin bulunduğu bir kamu toplantısı yapılmıştı. Toplantının olduğu yere gelen Tuğgeneral Reginald Dyer hiçbir uyarıda bulunmadan kalabalığa dağılmalarını bile söylemeden askerlere ateş etmelerini emretmişti. General Dyer, Rowlatt Yasaları'na göre 4 kişinin bile halka açık alanda toplanması yasakken binlerce kişinin toplanmasını açık bir ihlâl olarak kabul etmiş ve on dakika boyunca silahsız halka ateş ederek büyük bir katliam yapılmasına sebep olmuştu. Askerler ancak mühimmatları bittiğinde ateş etmeyi bırakmışlardı. Aslında halk böyle bir tepkiyi hiç beklemiyordu. Resmî sonuçlara göre bu katliam sonucunda bölgede 379 kişi ölmüş ve 1200 kişi de yaralanmıştı. Katliam İngiltere ve Hindistan'da canice bir olay olarak şiddetle eleştirilmişti. Bu olay Pencap halkı için derin bir şok ve üzüntüye neden olmuştu.⁹⁴ Olayların ardından hükümet gerginliği düşürmek ve yönetimi tekrar ele geçirebilmek için sıkıyönetim ilan etmişti.

Amritsar Katliamı olarak da bilinen bu korkunç olay üzerine Mahatma Gandhi, pasif direniş hareketlerine hız vermişti.⁹⁵ Pencaplı kadınlar bu katliam sonrasında ulusal siyasete katılmışlar. Vatani yabancı boyunduruktan kurtarabilmek için acılarını şarkı ve şiirlerine yansıtmışlardı. Aşağıda bir şarkının sözlerinden örnekler bulunmaktadır.

“Hayatımızı kaybetsek bile yenilgiyi kabul etmeyeceğiz. Kılıç ve keskin kenarlı silahlarla öldürüldük, parçalara ayrıldık ya da diri diri yakıldık. Yine de teslim olmamaya karar veriyoruz.”⁹⁶

Caliyânvalâ Bağ katliamı ile bu büyük insanlık dışı trajedinin bir sonucu olarak halk arasında meydan okuma ruhu canlanmış ve vatanseverlik konularını ele alan edebi türlerde eserler verilmeye başlanmıştı.

⁹⁴ K. L. Tuteja, “Jallianwala Bagh: A Critical Juncture in the Indian National Movement”, **Social Scientist**, sy. 25, No. 1/2, Ocak-Şubat 1997, s. 25.

⁹⁵ Sargon Erdem, “Amritsar”, **DİA**, C. III, 1991, s. 97.

⁹⁶ Hassan Imam, “Jallianwala Bagh Proscribed Literature”, **Indian History Congress**, sy. 73, 2012, s. 588.

Katliamdan sonra Amritsar’da yapılan Kongre’nin bir oturumunda silahsız halkın üzerine ateş açılması emrini veren General Dyer ile katliama karışan diğer yetkililer için örnek bir ceza olacak elli karar kabul edilmişti.⁹⁷

Hindistan’da halk nazarında derin bir üzüntüye sebep olan Caliyânvâlâ Bağ Katliamı, basında büyük bir yankı uyandırmıştı. Ulusal basın, Hükümeti bu korkunç katliamdan sorumlu tutmuştu. *Zemîndâr* gazetesi editörü Zafer Ali Han, General Dyer için sert açıklamalarda bulununca Pencap Hükümeti, onu sürgün cezasına çarptırmış ve gazete için Basın Yasası kapsamında tedbirler aldırılmıştı.⁹⁸

Gazetelerin yanı sıra İngiliz zulmünü ortaya çıkaran broşürler de bulunmaktaydı. Müslüman basını ve edebî şahsiyetler, General Dyer ve arkadaşlarının yaptıklarının yanlış olduğu yönünde ciddi eleştirilerde bulunmuşlardı. Münşî Ahmed Ali de 1922 yılında “Fughani Muslim” ya da “Fughani Ali” başlığıyla broşür yayınlamıştı. Bu broşürde yazar: “Kur’an’ın emirlerine uyulmasını ve zorbaların krallığının yok edilmesini tavsiye ediyorum. Ayrıca bu yaşananlara Hükümet ile iş birliği yaptığımız halde maruz kaldık. Artık iş birliğinden sakınmalıyız ve bağımsız olmaya kararlıyız.” şeklinde ifadelerde bulunmuştu. Tabi bu broşüre de Madras Hükümeti hemen müdahale ederek yasaklamıştı.⁹⁹

“A Mendicant's Cry at Jallianwala Bagh” isimli broşürde ise aralarında Münşî Abd’ül-Halik’in de olduğu birçok milliyetçi şair tarafından yazılan Caliyânvâlâ Bağ’da acımasızca işlenenleri anlatan bir şiir koleksiyonu bulunmaktaydı.

Sömürgecilik karşıtı olarak başlayan eylemler Caliyânvâlâ Bağ katliamı ile milliyetçilik hareketine dönüşmüştü. Olaydan sonra kitlelerin duygularını harekete geçirebilmek ve yaşananları kınamak adına bir anıt yaptırılmasına karar verilmişti.¹⁰⁰

⁹⁷ Hassan Imam, **a.g.m.**, s. 590.

⁹⁸ V. Venkatraman, **a.g.t.**, s. 4.

⁹⁹ V. Venkatraman, **a.g.t.**, s. 4.

¹⁰⁰ K. L. Tuteja, **a.g.m.**, s. 51-52.

2.10.3. İngiliz Yönetimi ve Hilâfet

İngiltere Başbakanı Lloyd George, Osmanlı'nın İngiltere ile hiçbir sorunu bulunmadığını, dolayısıyla Almanya'nın safına katılmaması gerektiğini düşünmekteydi. Muhammed Ali ise Lloyd George'un bu görüşüne karşılık cevap olarak, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile aynı safta olmak istememesinden dolayı Almanya'nın yanında yer almak zorunda kaldığını söylediğini bilmekteyiz. Lloyd George, savaşa Osmanlı Devleti'ni toprak bütünlüğünden yoksun bırakmak için girmedikini ve sorunların Osmanlı lehine çözülebilecek dostane yollar aradıklarını ifade etmişti.¹⁰¹ Ancak bu sözlerin gerçekleri yansıtmadığı Mondros Mütarekesi'nden sonra açıkça görülmüş olup Sevr Antlaşması ile gün yüzüne çıkmıştı.

Hâlbuki Sevr Antlaşması'na giden süreçte de İngilizler Osmanlı'nın aleyhinde kararlar almışlar ve bu yönde hareket etmişlerdi. Lloyd George, 18 Ocak 1919 yılındaki Paris Barış Konferansı'ndan sonra Amerika ve İtalya'nın karşı çıktığı Yunan taleplerinin değerlendirilmesi için uzmanlar kurulunun toplanması önerisini kabul etmişti. Ayrıca Lloyd George, Araplarla gizli anlaşmalar yaparak Osmanlı'ya karşı savaş zamanında isyana sevk ettikleri ve bağımsızlığını tanıdıkları Şerîf Hüseyin'in Hicaz Krallığı'nın Paris Barış Konferansı'nda temsilini sağlamıştı. Lloyd George'un dâhil olduğu bir diğer konu ise İstanbul'un Türklerden alınma meselesiydi. Hint hükümeti ile İngiliz Savaş Bakanlığı Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasına şiddetli bir şekilde karşı çıkmaktaydı. Dışişleri Bakanlığı'nın desteğini almış olan Lloyd George ise Türklerin Avrupa'dan çıkarılması gerektiğini savunmaktaydı. Türklerin İstanbul'dan çıkarılamayacağını anlayan Lord Curzon ile Lloyd George Türk hükümetinin Boğazların Avrupa yakasında hiçbir siyasî gücü bulunmaması hakkında oldukça ısrarcıydı. Sonunda İstanbul ve Boğazların idaresinin Türklerden alınarak uluslararası bir komisyonun yönetimine geçmesi kararlaştırılmıştı. Fransızlar, resmî bir duyuru yapılmadan İstanbul'un Türklerden alınacağı yönünde basına duyuruda bulundular. Bunun üzerine Hindistan'dan sorumlu devlet bakanı Edwin Montagu, 11 Aralık tarihli Bakanlar Kurulu tarafından alınan, İstanbul ve Boğazlar üzerinde itibarî bir Türk egemenliğini kabul eden karara ihanet edildiğini açıklamıştı. Dünyadaki

¹⁰¹ K. Kemal Aziz, **a.g.e.**, s. 21.

bütün Müslümanlar hükümet üyelerine ve basın organlarına bildiriler yağdırmaya başladılar. Bunun üzerine İngiliz hükümeti, 6 Ocak 1920 yılında Türklerin Avrupa'dan çıkarılması planını oy çokluğu ile reddetmek zorunda kalmıştı.¹⁰²

Sonunda 10 Ağustos 1920 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti ile İtilaf devletlerinin Sevr Antlaşması'nı imzalaması, Hindistan'daki Müslüman halkı oldukça korkutmuştu. Çünkü bu antlaşma ile Osmanlı Devleti topraklarının büyük bir kısmı İtilaf devletleri arasında paylaştırılıyordu. Duruma karşı çıkan Hindistan Müslümanları, her ne kadar hayal kırıklıkları yaşamış olsalar da yine de Lloyd George'a savaş zamanında verdiği vaatleri tutmasını ve Müslümanların kendilerine olan sadakatini unutmamalarını hatırlattılar ancak yine de bir fayda sağlayamadılar. İslâm'ın yok edilmesini amaçladığına inanılan Lozan Konferansı'nın imzalanması ile birlikte İngilizlere olan güvenleri tamamen yıkılan Hindistan Müslümanları, sabırlarını kaybetmeye başlamışlar ve git gide huzursuzluk ortamı hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştı.¹⁰³

Alt kıta Müslümanları da bu duruma karşı güçlü bir direnişte bulunmuş, 1920 yılının ağustos ayında yapılan Hindistan Milli Kongresi ve Hilâfet Cemiyeti toplantılarında boykotun her yerde ve taviz verilmeden uygulanması söylemleri ile de ne kadar kararlı olduklarını İngiliz Hükümetine göstermiş oldular.¹⁰⁴

Dünyada en fazla Müslüman tebaaya sahip olan İngiliz İmparatorluğu, Müslüman tebaanın isteklerine kulak vermeli ve onların duygularını incitmemeliydi. Hindu ya da Müslüman olsun bütün Hindistan, Osmanlı'nın geleceği için kaygı duymakta ve bu amaçla bir araya gelmiş bulunmaktaydı. Hindular da Müslümanlar gibi İngiliz hükümetinin Türklerin sorunları ile yeterince ilgilenmediğini düşünmekteydi. Aynı zamanda İtilaf devletleri de aynı hassasiyeti göstermeli ve Türkler ile onların Hintli destekçilerinin taleplerini kabul etmelilerdi.

¹⁰² Cevdet Küçük, "Sevr Antlaşması", *DİA*, C. XXXVII, 2009, s. 1-3.

¹⁰³ K. Kemal Aziz, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁰⁴ Mevlânâ Ebû'l Kelâm Ahmed, *Hindistan'da İngiliz Zulmüne Karşı Savunma*, Haz. A. Emre Müftüoğlu, Zafer Matbaası, İstanbul 1982, s. 8.

2.10.4. Tüm Hindistan Hilâfet Komitesi

Ağustos ayında İngiliz Hükümeti bir rapor yayınlamış ve bu raporda İstanbul'un uluslararasılaştırılmasının ve Trakya'nın Yunanistan'a bırakılmasının uygun bulunduğu belirtilmişti. Rapordan rahatsız olan liderler 29 Ağustos 1919'da acil bir toplantı yapılmasına karar vermişti. Bu toplantının sonucunda Hilâfet konusunda daha fazla destek sağlamak amacı ile Eylül 1919'da Laknov'da İbrahim Harun Cafer'in önderliğinde Seth Chotanî tarafından "Tüm Hindistan Hilâfet Komitesi" kurulmuş, Şevket Ali sekreterliğini yapmıştı. Bu harekete daha sonraları Abû'l-Kelâm Âzâd, Şeyh Şevket Ali Sıddıkî, Dr. Muhtar Ahmed Ensârî, Hasret Mohânî ve Dr. Hekim Ecmel Han gibi dönemin ünlü isimleri de katılmışlardı. Komite 17 Ekim'i Hilâfet Günü olarak ilan etti ve o gün Hindistan'daki bütün Müslümanlar işlerini bırakarak Hilâfet'in varlığı için dua ettiler.¹⁰⁵ Aynı zamanda bugünde Gandi'nin "İş Birliğinden Sakınma Hareketi" de başlamış oldu. İlan edilen bugünde dükkânlar kapatılmış, okullar ve iş yerleri tatil edilerek Hindistan'da binlerce insan sokaklara dökülmüştü. Hindistan Genel Valisi'ne de Hilâfetin Müslümanlar nazarında ne derece önemli olduğu anlatılmaya çalışılarak buna yönelik tehditlere göz yumulmayacağı bildirilmişti. Hilâfetçiler bu yolla bütün Hindistan'ı arkalarına almışlardı.¹⁰⁶ Hilâfet Komitesi, Müslümanların bağımsızlıklarının korunması ve Hilâfet uğruna mücadelenin devam ettirilmesi adına iki temel maksat ile kurulmuştu. Bu harekete destek verenler arasında yukarıda saydığımız isimlerin yanında Mevlânâ Abdülbârî, Seyyid Süleyman Nedvî, Mevlânâ Abdülmecid, Mevlânâ Fahır Allahabadi, Motîlâl Nehru, Cevaharlal Nehru, Ramci Maloci Sakpal, Zafer Ali Han, Hâce Hasan Nizamî, Müşir Ahmed Kıdvaî, Dr. Seyfeddin Kaçlu, Abdülmecid Salik gibi isimler de yer almaktadır.¹⁰⁷

Kurulan Komite, bu zorlu günlerde Anadolu'da mücadele eden Türklere maddi yardımda bulunulmasını da gündeme getirerek bir kampanya başlatılmış ve 125.000 İngiliz lirası toplanmıştı. Bu miktar konusunda farklı görüşler olsa da bunun

¹⁰⁵ M. Rafique Afzal, **A History of the All-India Muslim League 1906-1947**, Oxford University Press, 2013, s. 137.

¹⁰⁶ H. Hilal Şahin, **a.g.m.**, s. 745.

¹⁰⁷ Nuzhat Anees, "Biysvin Saddi ki Urdu Şairi meyn Âlemi Islam ke Ilmiyon kî Akasi: Tahkiyk-i Mutalaa", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Karaçi 2017, s. 129.

sebebinin para Ankara'ya ulaşıncaya kadar yolda kayıplara uğradığı yönündedir. Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen bu para Osmanlı Bankası'nın kasasında ihtiyaç duyuluncaya kadar beklemişti. Ancak Yunanlıların saldırısı sırasında paranın bir kısmı ordu ihtiyaçları için bir kısmı da bozguna uğrayan Yunanlıların kaçarken yakıp yıktıkları köylerdeki halka dağıtılmak için harcanmıştı. Zaferden sonra ise harcanan paralar Maliye Bakanlığı tarafından yerine koyulmuştu. Sonunda, bu para Türkiye İş Bankası'nın kuruluş sermayesi olarak kullanılmıştı.¹⁰⁸

Hilâfet komitesinin ilk toplantısı 24 Kasım 1919'da Delhi'de yapılmıştı. Fazl'ül-Hak'ın başkanlığında yapılan toplantı halk tarafından büyük bir coşku ile karşılanmıştı. Gandhi'nin de katıldığı bu toplantıya Sind, Bengal, Bihar gibi çeşitli bölgelerden Hindular da destek olmak için gelmişlerdi.¹⁰⁹ Bundan böyle Müslüman olmayanların desteğı de alınacaktı. Konferanstaki bildiriye göre mukaddes topraklardaki zalimliklere karşı protestolar yapılacaktı. Kutlamalara katılmayıp toplantılar düzenlenmesi kararlaştırılmıştı. Müslümanların amaçlarına karşı aksi bir durum söz konusu olursa boykot yapılması gündeme gelmiş, Gandhi boykotu doğru bulmadığını söylemişti. Yine de Hasret Mohânî'nin ısrarı üzerine boykot yapılabileceğı bildiriye eklenmişti.¹¹⁰

Abdülbârî Firengi Mahalî'nin önerisi ile iki gün sonra 26 Kasım tarihinde âlimler bir araya gelmiş ve "Hint Ulema Cemiyeti" ismiyle bir topluluk kurulmuştu. Osmanlı Devleti için savaştan önceki statükonun korunması ve Hindistan için millî hâkimiyetin elde edilmesi şeklinde tespit edilen ikili hedefe ulaşmak amacıyla faaliyete geçildiğinde, geniş bir medrese ve mescit ağı ile güçlü bir dinî-siyasî organizasyon olan Hint Ulema Cemiyeti'nin katkısı, din âlimlerinin tamamı harekete katılmadığı halde oldukça geniş çapta olmuştu. Dinî açıdan ele alınan esas tema ve hareket noktası, Hilâfet merkezi konumundaki İstanbul'un tehdit altında olmasının İslâm'ın hukuk düşüncesini ve Hint Müslümanlarının toplum içindeki konumunu tehlikeye düşürmesi idi. 30 Kasım'da öğleden sonra saat üçte Moçi Darvaza (Moçi

¹⁰⁸ Alptekin Müderrisoğlu, "Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. IV, sy. 13, Ankara 1994, s. 52.

¹⁰⁹ Kadı Muhammed Adil Abbasi, **Tahreek-e Khilafat**, Yeni Delhi 1997, s. 102.

¹¹⁰ Syed Qasim Mahmood, **İslâm ki Ehyai Tahrikain aur Aalam-e İslâm**, Al-Faisal Nashran Yayınevi, Lahor 2012, s. 329.

Kapısı)’nda Meyan Fazl’ül-Hüseyin Başkanlığında genel bir toplantı daha yapılmıştı ve İkbâl de bu toplantıya katılmıştı. İkbâl’in aslında siyasi toplantılara katılmadığını ancak çok önemli dini mesele söz konusu olduğu için bu toplantıya katıldığı söylenmektedir.”¹¹¹

Bu toplantıda Münşî Tacettin Ahmed Taj kederli bir şiir okumuş, ardından da Meyan Fazl’ül-Hüseyin’in ricasıyla İkbâl bir deklarasyon sunmuştu. Buna göre Paris Barış Konferansı’nda hâlâ Osmanlı Devleti ve Müslümanların Halifesi hakkında güvenilir bir karar alınmadığı için Lahor Müslümanlarının İngiltere’ye karşı huzursuzluk ve üzüntülerini dile getirmişti. İngiltere Başbakanı Lloyd George’un 1918 yılının ocak ayında Türkiye ile ilgili bütün İslâm âlemine verdiği sözü ve Wilson İlkeleri çerçevesinde hazırlanması gereken Paris Barış Konferansı maddelerini hatırlatmıştı. Devamında Müslümanlara seslenerek dinin de gereği olduğu gibi Allah Teâlâ’dan başka kimseye boyun eğilmemesi gerektiğini dinleyicilere anlatmaya çalışmıştı. İkbâl bu toplantıya da siyasi içeriğinden dolayı değil İngiltere’nin zulmü altında can çekişen İslâm ülkelerinin bu zulme dur diyerek Müslüman olmanın da gereği üzere insanın özgür olması ve millet olarak da hiçbir gücün karşısında eğilmemek gerektiğini hatırlatmak üzere İslâmi bir mesele olduğu için katılmıştı. İkbâl’e göre:

“Hilâfet Komitesi kurulduktan kısa bir süre sonra bütün Hindistan’a yayıldı. Hilâfet Komitesinin var olmadığı hiçbir yer kalmadı. Kongress Partisi de büyük ve güçlü olmasına rağmen Hilâfet Komitesi karşısında daha geride kaldı. Hilâfeti korumak için Müslümanların adeta her biri birer asker oldular. Bir şekilde Hilâfetle ilişkisi olan bireylerin olmadığı hiçbir ev yoktu. Genç yaşlı, kadın çocuk hepsinin duygu ve düşüncesinde Hilâfet vardı. Her cepten Hilâfet için rupi çıkıyordu.”¹¹²

1919 yılının aralık ayına gelindiğinde ise Hekim Ecmel Han, Amritsar’da Müslümanlar Birliği’nde bir konuşma yapmış, bu toplantıda duygu ve düşüncelerini şu şekilde ifade etmişti: “Osmanlı Padişahları Hilâfetin sancağını teslim aldıkları günden beri İslâm âlemi uğruna kutsal toprakların muhafızlığını yapmış ve bu

¹¹¹ Hürrem Ali Şefik, **Iqbal ka Darmeyani Dovr**, Iqbal Akademi, Pakistan 2012, s. 519.

¹¹² Hürrem Ali Şefik, **a.g.e.**, s. 527.

toprakları gayrimüslimlerin saldırılarına karşı korumuşlardı. Bu nedenle Osmanlıların torunları ile manevi bir ittifak içinde olmak vicdan borcumuzdur. Müslümanların gerçek duygularına tercüman olabilmek, Osmanlı Devleti'ne karşı adil davranılmasını sağlayabilmek amacı ile geçici bir Hilâfet Komitesi kurulmuştur. Bu komitenin görüşlerini korkusuzca dile getirerek kuruluş amacını gerçekleştirmede başarılı olmasını ve varlığının devamını temenni ediyoruz. Hindistan Müslümanları yaşayan tek bağımsız Müslüman gücün yok edilmeye çalışıldığı ve kutsal şehirlerin Müslümanların elinden alındığı bir dönemde kutlamalara katılmamaları haksız görülemez.” diyerek sözlerine son vermişti.¹¹³ Halk tarafından da konferans boyunca barış kutlamaları ve İngiliz malları boykot edilmiş, Türklerin kaderinin halen belirsiz olması nedeni ile Peşaver halkı kutlamaları matem havası içerisinde karşılamıştı. İslâm Lisesi öğrencileri ve bazı öğretmenler kutlamalar vesilesi ile dağıtılan tatlıları dahi geri çevirmişlerdi.¹¹⁴

Tüm Hindistan Müslümanlar Birliği'nin bu toplantısında, Osmanlı Sultan'ı Vahdettin'in İslâm'ın halifesi olarak görüldüğü ve Hilâfet ile kutsal toprakların sorunlarına karşı İngiliz Hükûmetine gönderilen mesajların görmezden gelinmesinin yol açtığı hayal kırıklığına dikkat çekilmişti. Ayrıca Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik hiçbir antlaşmanın Hindistan Müslümanları tarafından kabul görmeyeceği, aksi bir durum söz konusu olursa da ordu dâhil olmak üzere boykot edileceği ve kendilerine açık olan tüm anayasal yollara başvuracaklarını bildirmişlerdi.¹¹⁵

Hindistan Ulusal Kongresi başkanı Motîlâl Nehru da Hilâfet konusunda halkın bir kısmı derin üzüntüler içinde iken diğer kısmının bu duruma kayıtsız kalmasının mümkün olmadığını ifade etmişti.¹¹⁶

Comrade isimli gazetede “Türklerin Tercihî” adında ateşli bir makale yazdığı için tutuklanan Muhammed Ali Cevher de hapisneden 28 Aralık 1919'da serbest

¹¹³ K. Kemal Aziz, **Hint Hilâfet Hareketi Belgelerle (1915-1933)**, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, 1. Baskı, Mahya Yayınları, İstanbul 2014, s. 91-92.

¹¹⁴ Abdul Rauf, *Khilafat Movement in the North West Frontier Province A Historical Perspective*, **Journal of the Research Society of Pakistan**, sy. 36/3, 1999, s. 30.

¹¹⁵ K. Kemal Aziz, **a.g.e.**, s. 93.

¹¹⁶ K. Kemal Aziz, **a.g.e.**, s. 95.

bırakıldıktan sonra Merkezi Hilâfet Komitesi'nin en önemli lideri olmuştu.¹¹⁷ Muhammed Ali ve Şevket Ali kardeşler, Hindistan Ulusal Kongresi tarafından davet edilmişler ve bu kongrede Muhammed Ali'nin yaptığı konuşma herkesi derinden etkilemişti. Muhammed Ali bilgisi ve korkusuzca sözünü sakınmadan yaptığı açıklamalar dolayısı ile bütün Hindistan Müslümanlarının sesi olmuştu.¹¹⁸ Hint Müslümanlarının siyasi ve kültür hayatında etkin görevler üstlenen Muhammed Ali ve Şevket Ali kardeşler, 4 yıl süren bir tutukluluğun ardından 1919 yılında serbest kalmışlar ve aynı yıl Amritsar'da düzenlenen Hilâfet Konferansı'na katılmışlardı. İkbâl de Amritsar'a giderken yolda "Mahpusluk" isimli şiirini yazmış ve toplantıda Ali kardeşlere ithafen okumuştur. Şiire göre Hilâfet mücadelesinde haksız yere hapse atılmak bir onurdu ve hapse düşenin daha da değerli bir rütbeye ulaştığını ifade etmekteydi.

Mevlânâ Abû'l-Kelâm Âzâd, Ocak 1920'de Kalkûta'daki Hilâfet Konferansına başkan olarak seçilmişti. İlk Hilâfet Konferansı 1919 yılında Delhi'de Abdülbarî'nin başkanlığında yapılmıştı, ikincisi ise 23 Kasım 1919'da Fazl'ül-Hak'ın başkanlığında yapılmıştı. Kalkûta'da Abû'l-Kelâm Âzâd başkanlığında gerçekleştirilen bu konferans üçüncüsü olmuştu. Konferansın ilk günü Abû'l-Kelâm Âzâd Hilâfet hakkında hutbe vermişti.¹¹⁹

1920 yılının şubat ayında Bombay'da yapılan bir başka konferansta İngiltere'ye bir heyet gönderilmesine ve İngiltere Başbakanı Llyod George ile görüşülmesine karar verilmişti. Muhammed Ali, Seyyid Süleyman Nedvî, Ebû'l Kasım ve Kıdvâî'den oluşan heyet Bombay'dan İngiltere'ye gitmek üzere 1 Şubat'ta yola çıkmışlardı.¹²⁰ Delegeler 26 Şubat'ta İngiltere'ye ulaştıklarında gördükleri manzara karşısında büyük bir şaşkınlığa uğramışlardı. Çünkü İngiliz kamuoyu dini duyguları kullanarak Ayasofya'nın tekrar Hristiyanların eline geçmesini gündeme getirmiş ve Başpiskoposlardan da bu doğrultuda vaazlar alınmıştı. İngiliz

¹¹⁷ Fida Hussain, "Hindistan Matbu'atında Türk Kurtuluş Savaşı ve İnkılâbı", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara 2012, s. 96.

¹¹⁸ Kadı Muhammed Adil Abbasi, **a.g.e.**, s. 102.

¹¹⁹ Kadı Muhammed Adil Abbasi, **a.g.e.**, s. 127.

¹²⁰ M. Naem Qureshi, **Mohamed Ali's Khilafat Delegation To Europe (February-October 1920)**, Pakistan Historical Society, Karaçi 1980, s. 5.

parlamentosundaki konuşmalar da farklı olmayınca Osmanlı'ya karşı sergilenen düşmanca tutum açıkça ortaya çıkmıştı.¹²¹ Hilâfet delegasyonu, kabine bakanları ile iki resmi görüşme yapmıştı. İlk görüşmeyi 2 Mart 1920'de o sırada hasta olan Lord Montegu yerine Lord Fisher ile yapmışlardı.¹²² Bu görüşmede Muhammed Ali, Hindistan Müslümanlarının görüşünü, Halife'nin inancın savunucusu olduğunu, manevi ve dünyevi otoritesinin olduğu gibi kalması gerektiğini ve Türk topraklarının bütünlüğünün korunması gerektiğini ifade etmişti. Lord Fisher da onlara İngiliz Hükümeti'nin Müslümanların duygularını dikkate alacağına dair güvence vermişti. İkinci görüşme Llyod George ile ancak Sevr Antlaşması imzalandıktan sonra yapılabildi. Yine aynı talepleri tekrar eden heyete, Türklere karşı ayrıcalıklı davranılmayacağını; Yunanistan'ın Trakya ve İzmir'i kendi topraklarına katmasını yanlış bulmadığını ve Arapların Avrupa güçleri tarafından belirlenen kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olduklarını ifade etmişti.¹²³ Bu sözler karşısında heyet büyük bir hayal kırıklığına uğramış, Llyod George ile görüşmelerinden bir sonuç alamamışlardı. Bunun üzere Halife ile görüşmek maksadıyla İstanbul'a gitmeye karar verilmiş ancak hükümet gitmelerine de izin vermemişti.¹²⁴ Tüm olanlara rağmen heyet bir süre daha Avrupa'da kalmaya karar vermişti. Burada oldukları sürece İngiltere'yi gezerek halkı aydınlatmak için ellerinden geleni yapmışlardı. Vatikan'daki Papa da dâhil olmak üzere politikacılar, gazeteciler ve aydınlar ile buluşmak için Fransa ve İtalya'ya gitmişlerdi. Ayrıca çeşitli kamu toplantıları düzenleyerek mesajlarını yayma konusunda çok fazla para harcamışlardı. Hindistan'daki Müslümanlar, Hilâfet delegasyonunun Avrupa'daki faaliyetlerini kaygı ile takip etmekteydiler. İngiliz hükümetinin, Türklere karşı adil muamelede bulunmalarına dair verdikleri güvenceyi göz ardı etmesi, açıkça bir söz ihlaliydi. Müslümanların ve Hinduların liderleri, Hilâfet Hareketi'ni artık bir ölüm kalım meselesi olarak görmekteydiler.¹²⁵

¹²¹ Ishtiaq Ahmed, "From Pan-Islamism to Muslim Nationalism: The Indian Muslim Response to the Turkish War of Liberation", **International Conference Turkish War of Liberation**, 12-13 Mayıs 2005, s. 5-6.

¹²² Ramesh Chandra Majumdar, **History of the Freedom Movements in India**, C. III, Kalküta, s. 57.

¹²³ Ishtiaq Ahmed, **a.g.m.**, s. 6.

¹²⁴ Fida Hussain, **a.g.t.**, s. 99.

¹²⁵ Ishtiaq Ahmed, **a.g.m.**, s. 6-7.

Müslüman delegasyonunun bu başarısızlığının üzerine bölgede yaşanan baskı ve zulüm de eklenince artık durum çekilmez bir hâl almış ve İngiliz idaresi altında bulunan Hint alt kıtasındaki Müslümanlar Hindistan'ın artık Dârü'l-Harp hâline dönüştüğünü düşünmeye başlamışlardı. Yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin İslâmî otoritenin elinde bulunduğu ülkeler Dâr'ul-İslâm, bu yetkilerin Müslüman otoritenin elinde bulunmadığı ülkeler ise Dâr'ul-Harp olarak nitelendirilmektedir.¹²⁶ Böylece Hilâfet Hareketi yeni bir boyut kazanmış ve Hicret meselesi gündeme gelmişti. Bu düşünceden yola çıkarak Amritsarlı Gulam Muhammed Aziz de Hintli Müslümanların Afganistan'a hicret etmeleri fikrini savunmuştu. Hindistan genel valisine çektiği telgrafta “İbadetlerini yerine getirmekte zorluk çektiklerini, bu nedenle Allah Teâlâ'nın kutsal emirlerini yerine getirmek amacıyla barışçıl bir şekilde Afganistan'a taşınma kararı aldıklarını” bildirmişti.¹²⁷ Gulam Muhammed Aziz, ünlü bir din âlimi olan Mevlânâ Abdalbârî'den hicret konusunda fetva vermesini istemişti. Mevlânâ Abdalbârî de Hindistan'ı Dârü'l-Harp olarak kabul etmediğini ancak yine de ibadetlerini yerine getirmek konusunda kendini rahat hissetmeyen Müslümanların İslâm'a hizmet edebilecekleri en uygun yere gitmeleri yönünde bir tavsiyede bulunmuştu.¹²⁸

Gandi'nin sivil itaatsizlik politikasını, Muhammed Ali Cinnah'ın ise Hindistan'daki azınlık hakları için anayasal mücadelesini benimseyen Abû'l-Kelâm Âzâd'ın¹²⁹ el-Hilâl isimli gazetede yayınladığı özgürlük ve Türk yanlısı yazıları halk tarafından hayranlık ile okunmaktaydı. Bu dönemde Âzâd da Türklere ve Osmanlı Hilâfetine haksızlıklar yapıldığını düşünmekte bu nedenle de Hindistan'ın artık Müslümanlar için Dârü'l-Harp olduğu ve hicret etmenin vacip hâle geldiği yönünde bir fetva vermişti.¹³⁰

¹²⁶ Ahmet Özel, “Klasik İslâm Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Bazı Fetvalar”, **M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 43, İstanbul 2012, s. 44.

¹²⁷ Nasreen Afzal, **a.g.m.**, s. 64-65.

¹²⁸ Halil Toker, **a.g.m.**, s. 152.

¹²⁹ İftikhar Arshad, “The Role of Maulana Abul Kalam Azad in National Movement”, **International Journal of Research and Scientific Innovation**, sy. 4-1, Ahmedabad Hindistan, s. 469.

¹³⁰ Halil Toker, **a.g.m.**, s. 157.

1920 yılının mayıs ayında Osmanlı Devleti'ne dayatılan Sevr Antlaşması şartları da açıklanınca Müslümanların bir kısmı pasif direnişin çok etkili olduğunu düşünmekteydi bir kısmı ise hicret etmek gerektiğini düşünmekteydiler.

Sevr'in ardından 22 Haziran'da Gandhi, Hindistan genel valisine bir mektup yazarak İngiltere'nin takındığı Osmanlı politikasını şiddetle eleştirdiğini ifade etmişti. Toplum liderlerinin yaptığı açıklama ile pasif direnişin yakında başlayabileceği duyurulmuştu. Bu konu üzerine fetvalar alınmıştı. Hayata geçirilen pasif direniş ile ülkede devlet daireleri çalışmayı bırakmış, işyerleri kapanmış, öğrenciler okula gitmemiş, yerli askerler silah bırakmışlardı. Avrupa malları boykot edilmeye başlamıştı. Gandhi ve Muhammed Ali şehirleri dolaşarak halkı sürekli olarak bilgilendirmekteydi.¹³¹

2.10.4.1. Pasif Direniş ve Assam Müslümanları

Assamlar 1921 yılının ilk aylarından itibaren Hilâfet için bir dizi toplantılar yapmaya başlamışlardı. Assam liderleri 18 Ağustos 1921 yılında içinde Gandhi, Muhammed Ali ve Şevket Ali'nin de bulunduğu 11 kişilik bir grubu Guwahati'ye davet etmişlerdi. Burada elbise tüccarları Gandhi ile bir anlaşma imzalayarak yabancı kıyafetleri boykot edecekleri yönünde vaatte bulunmuşlardı.¹³² Gandhi bu gezisi sonrasında Assam halkından çok büyük bir memnuniyet duyarak oradan ayrıldığını ifade etmiş ve bu memnuniyetini de "Lovely Assam" isimli bir makale yazarak göstermişti.¹³³

Assam halkının Guwati bölgesindeki Hilâfet faaliyetlerinin yanında Silchar bölgesi de büyük rol oynamıştı. Burada hareket için Mevlânâ Pir Muhammed Ali tarafından Cachar Hilâfet Komitesi kurulmuştu. Buradaki en büyüleyici olay 90.000 gönüllü gücünün harekete katılmasıydı.¹³⁴

¹³¹ Azmi Özcan, **a.g.e.**, s. 241.

¹³² Fakhrul Islam Laskar, "Assam Muslims in the Khilafat and Non-Cooperation Movement: An Overview", **Intellection: A Bi-annual Interdisciplinary Research Journal**, sy. 4, Hindistan 2016, s. 77,78.

¹³³ Arun Bhattacharjee, **Assam in Indian Independence**, Mittal Publications, Hindistan 1993, s. 57.

¹³⁴ Fakhrul Islam Laskar, **a.g.m.**, s. 78.

Assam vadisinde Hilâfet toplantılarının düzenlenmesinde Müslümanların ön planda olduğunu görsek de Gandhi'nin hareketin içinde olması dolayısıyla Hintliler de destek olmuşlardı. Bu toplantılar Assam'daki milliyetçilik duygularını arttırmıştı. Pasif direniş ve Hilâfet Hareketi, bir bakıma Assam halkının uyanışının başlangıcı olmuştu. Assam siyasetinde Abdul Matin Chaudhury, Muhammed Abdullah ve Muhammed Tayyebullah gibi bazı Müslüman liderler ulusal düzeyde aktif rol oynadılar. Müslümanlar, Kongre ve Hilâfet Komiteleri bayrağı altında harekete katılarak sömürgeci iktidara meydan okumuşlardı. Assam'da Hindu-Müslüman birliği oldukça dikkat çekici bir hâl almıştı.¹³⁵

Ancak başta şiddet dışı olarak planlanan pasif direnişe zamanla şiddet karışmaya başlamış ve işler kontrolden çıkmıştı. Chauri Chaura Olayı olarak bilinen karakol baskını son nokta olmuş ve bunun sonucunda da Gandhi, pasif direnişin amacını aşması nedeni ile eylemin sona erdiğini açıklamış, böylece Hindu-Müslüman iş birliği sona ermiş oldu.

2.10.4.2. Chauri Chaura Olayı

4 Şubat 1922 yılında Hilâfet Hareketi'ni destekleyenler ve Hindistan Ulusal Kongresi taraftarları Kuzey Hindistan'ın Uttar Pradesh eyaletinde polisle çatışmıştı. Aslında olaylar yüksek et fiyatlarını protesto etmek maksadıyla 2 Şubat'ta başlamıştı. Ancak polisin kışkırtıcı tavrı ve havaya uyarı ateşi açması olayların yönünü değiştirdi ve göstericiler Chauri Chaura polis karakolunu içindeki polisler ile birlikte ateşe verdi. Bunun sonucunda 22 Hint polisi hayatını kaybetti.¹³⁶ Bu durum Gandhi'nin sessiz bir şekilde iş birliğinden sakınma hareketine büyük bir darbe vurmuş ve bu hareketi sonlandırmasına sebep olmuştu.¹³⁷ Olaydan sonra İngilizler sıkıyönetim uygulayarak bu eylemi gerçekleştirenleri tutuklamıştı. Gözaltı sürecinde altı kişi hayatını kaybetmiş, 19 kişiye ölüm cezası verilmiş ve 110 kişi de ömür boyu hapis cezasına çarptırılmışlardı. Gandhi, insanlara iş birliğinden sakınma hareketi içerisindeki şiddetsizliğin önemini yeterince anlatamadığından dolayı tüm bu yaşananlardan

¹³⁵ Fakhrul Islam Laskar, **a.g.m.**, s. 85.

¹³⁶ <https://www.britannica.com/place/Chauri-Chaura>, Çevrimiçi 18.04.2020.

¹³⁷ Muhammed Ali Çerağ, **Tarih-i Pakistan**, Seng-i Mil Publications, Lahor 2001, s. 230.

kendisini sorumlu tutmuş ve bu hareketi sonlandırdığını açıklamıştı. Hareketin sonlanması Hilâfet Hareketi'ni doğrudan etkilemiş ve bu durum Motîlâl Nehru ile Abdalbârî gibi önde gelen hareket liderleri tarafından yanlış bir karar olarak değerlendirilmişti. Gandi'yi de tutuklayarak altı yıl hapse mahkûm eden İngilizler, 1924 yılında Gandi'nin sağlığının kötüleşmesi üzerine onu serbest bırakmışlardı.¹³⁸

2.10.5. Hicret Hareketi

Genel anlamda hicret kelimesi Hz. Muhammed ve Mekke'li Müslümanların Medine'ye göç edişlerini ifade eden dini bir terim olarak kullanılmaktadır. Ancak sonraki dönemlerde de Irak, İran, Türkistan ve Afganistan gibi ülkelerdeki Müslümanlar gerek siyasi gerekse sosyal nedenler dolayısıyla Dâr'ul-Harp olarak kabul ettikleri vatanlarından güven içerisinde dini ibadetlerini rahatça uygulayabilecekleri Dâr'ul-İslâm olarak kabul ettikleri bölgelere göç (hicret) etmişlerdi. Hindistan'da gerçekleşen Hicret Hareketi ise Hint Müslümanlarının, din kardeşleri olarak gördükleri Türkleri içinde bulundukları zor durumdan kurtaramamanın yarattığı üzüntü ve İngilizlerin bu konuda verdikleri sözleri yerine getirmemelerinin sebep olduğu aldatılmışlık hissi ile başlamıştı. Bu hareketi meydana getiren şartlar doğrudan Hilâfet Hareketi ile ilgilidir.¹³⁹

İngilizlerin, Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında mukaddes topraklara ve İslâm'ın halifesine karşı herhangi bir saygısızlık ve saldırıda bulunulmayacağına dair verdikleri sözleri savaş sonunda yerine getirmemeleri ve en son gerçekleşen Caliyânvalâ Bağ'da toplanan silahsız halkın üzerine ateş açılması sonucunda gerçekleştirilen katliam bardağı taşıran son damla olmuştu.

Tüm bu yaşananların ardından Hint alt kıtası halkına ve Osmanlı halifesi ile devletine karşı gösterilen kötü muamelelerden dolayı Hindistan'ın artın Müslümanlar için haline geldiği ve burada yaşamının dinen uygun olup olmadığı konusu gündeme gelmişti. Diyûbendî, Cem'îyyet-i Ulemâ-i Hind ve Birîlvî ekollerinin üyesi olan bazı din âlimleri dini vecibelerin serbest bir şekilde yerine getirilemediği durumlarda son

¹³⁸ <https://learn.culturalindia.net/chaury-chaury-incident.html>, Çevrimiçi 18.04.2020.

¹³⁹ Halil Toker, "Hindistan Hicret Hareketi", **DİVÂN İlmî Araştırmalar**, sy. 17, 2004/2, s. 147-148.

çare olarak hicrete başvurulabileceğini ancak Hindistan'ın Dârul-Harp olarak kabul edilemeyeceği görüşünü savunmaktaydılar. Senâullah Amritsârî, İslâmâbâdlı Munîruzzaman ve Âzâd Sübhânî gibi bazı ulemalar Hindistan'ın İngilizler tarafından işgal edilmesinden sonra artık ülkenin Dârul-Harp haline geldiğini ve hicretin de dini bir yükümlülük halini aldığını söyleyerek hicret fikrini savunmuşlardı.¹⁴⁰

Bu görüşü savunanlar arasında Abû'l-Kelâm Âzâd önemli bir yere sahiptir. Çünkü verdiği fetvalar ile günümüz Pakistan'ını oluşturan birçok bölgede toplu hicretlerin yaşanmasına sebep olmuştu. Ona göre Osmanlı Hilâfeti'ni korumak ve hükümetle iş birliğinden sakınma için halkın elinden geleni yapması gerekiyordu.¹⁴¹ Âzâd'a göre Müslümanların imamsız yaşaması gayri İslâmi bir durum yaratacaktır. Buna göre Hindistan Müslümanlarının bir imama ihtiyacı bulunmaktaydı ve kendisi de bu iş için en uygun adaydı. İmam olmak üzere biat hareketi başlattıktan sonra "Hicret Fetvası"nı yayınlamıştı. Bu fetvaya göre:

"Hindistan Müslümanlarının karşısında hicret etmekten başka bir şer'i çözüm bulunmamaktaydı. Bu kutsal harekete katılmak isteyenlerin bir an önce hicret etmeleri gerekirdi, edemeyenlerin ise hicret ediyormuşçasına yardıma ihtiyacı bulunan muhacirlere yardım edilmesi gerekmektedir. Eğer Konstantiniyye'yi (İstanbul'u) kurtaramadıysak en azından imanımızı kurtaralım." diyerek Hicret etmenin bir zorunluluk olduğunu açıkça ifade etmişti."¹⁴²

Zafer Hasan Aybek'in¹⁴³ *Hâtırat*'ında bulunan açıklamalar fetvadaki fikirleri destekler biçimdeydi. Aybek'in notlarında:

"Hilâfet Hareketi kapsamında toplanan yardım paralarının Seth Çhotânî vasıtasıyla Türkiye'deki Millî Hükümet'e gönderilmiş, ayrıca Türklerin haklarının korunabilmesi adına Muhammed Ali Cevher ile Dr. Ensârî'nin başkanlığında Londra

¹⁴⁰ Azmi Özcan, "Hindistan Hicret Hareketi", *DİA*, C. XVIII, 1998, s. 108-109.

¹⁴¹ Zekai Kardaş, *Indian Hijrat Movement on British Archives*, Demavend Yayınları, İstanbul 2016, s. 14.

¹⁴² Halil Toker, "Hindistan Hicret ...", s. 153-155.

¹⁴³ Afgan Başkomutanı Nâdir Han'ın özel sekreteri idi. Birinci Dünya Savaşı çıktıktan sonra Cihat'a katılmak maksadıyla eğitimini bırakarak Hindistan'dan Afganistan'a geçmiş, ancak buradan ayrılmasına izin verilmediğinden dolayı burada kalmıştı.

ve Paris'e heyetler yollanmıştı. İtilaf devletleri, Sevr Antlaşması'nı Türk saltanatını parçalamak için kullanmaya kalkınca Birleşik Eyaletlerden Mevlânâ Abdalbârî Hindistan'ın Dâr'ul-Harp hâline geldiği yönünde fetva vermişti. Bunun üzerine Pencap bölgesi ile Sınır Eyaleti'nde bulunan Müslümanlar hicret hazırlıklarına başlamıştı." ifadeleri yer almaktaydı.

Dr. Seyfeddîn Kaçlu, binlerce insanın hiçbir hazırlık yapılmadan Hicret hareketine katılmasının oluşturacağı vahim sonuçları farkına vararak bu durumu engellemeye çalışmıştı. Vâsıta bulunmadan, güvenli bir yer tayin edilemeden hazırlıksız yapılacak bir hicretin çok kötü sonuçlar yaratacağını bunun İslâm'da da yeri olmadığını anlatmıştı. Mevlânâ Ahmed Saîd'in de Hilâfet Komitesi'nin Müslümanlardan hicret etmelerini istemediğini söylemesine rağmen¹⁴⁴ "Hicret" fikrini benimseyenler, sadece bütün olumlu fetvaları dikkate almış ve göç etmeye niyet eden ilk kabile 17 Mayıs 1920'de Kabil'e gitmek üzere Peşaver'e gelmişlerdi. Çünkü Peşaver, Afganistan'a giden kuzeybatı sınır eyaletindeki ana yol üzerinde bulunmaktaydı.¹⁴⁵ Göç edenler ilk başta azınlıkta iken zaman geçtikçe muhacirlerin sayıları artmaya başladı. Afgan halkı gelen muhacirlere karşı her ne kadar misafirperver davranmışsa da zamanla birçok yerde yiyecek kıtlığı ve su temin etmede zorluklar yaşanmaya başlamıştı.¹⁴⁶ Afgan ekonomisine fazlaca yük olduklarından dolayı Afganistan hükümeti ülkelerine daha fazla göçmen gelmesini engellemiş, böylece Hicret Hareketi hiçbir amaca hizmet edemedi çökmüştü.¹⁴⁷

Çoğunluğu yoksul olan halktan büyük bir kesim imkânsızlıklar içerisinde Hicret etmeye başlamışlardı. Hicret edenlerden bir kısmı yolda açlık ve susuzluk yüzünden hayatını kaybetmiş, Afganistan'a ulaşanlar ise kötü şartlar yüzünden geri dönmek zorunda kalmışlardı. Memleketlerine döndüklerinde ise ellerinde geriye hiçbir şey kalmamıştı. Hareketin olumsuz sonuçları ilk birkaç ay içinde fark edilir farkedilmez son bulmuş, hareketin en ateşli temsilcilerinden olan Abû'l-Kelâm Âzâd

¹⁴⁴ Halil Toker, "Hindistan Hicret ...", s. 158-159.

¹⁴⁵ Sultan-ı Rome, "The Role of the North-West Frontier Province in the Khilafât and Hijrat Movements", *Islamic Studies*, sy. 43/1, İslamabad 2004, s. 64.

¹⁴⁶ Lal Baha, "The Hijrat Movement and the North-West Frontier Province", *Islamic Studies*, sy. 18/3, İslamabad 1979, s. 232, 233.

¹⁴⁷ Nasreen Afzal, *a.g.m.*, s. 65.

bile Mahatma Gandhi'nin (ö. 1948) yanında "sivil itaatsizlik" hareketini savunur olmuştur.¹⁴⁸

2.10.6. İpek Mendil Hareketi (Komplosu)

Hilâfet Hareketi'nin, Hicret Hareketi'nden başka Afganistan'a uzanan bir başka yansıması da İpek Mendil Hareketi olmuştur. I. Dünya Savaşı öncesinde Şeyh'ül-Hind Mahmûd-ul-Hasan Diyûbendî'nin¹⁴⁹ (ö. 1920) önderliğinde müderris Ubeydullah Sindî ile birlikte başlatılan hareket, İngiliz yönetiminden kurtulmak için silahlı mücadele dâhil olmak üzere bütün yolları değerlendirmek üzere başlatılmıştı.¹⁵⁰

Mahmûd-ul-Hasan, hocası Reşid Ahmed Gengûhî'nin vefat etmesi üzerine 1905 yılında medresenin rektörü olmuş ve bu tarihten itibaren medrese oldukça büyük bir üne kavuşmuştu. Öyle ki Türkistan, Buhara, Afganistan, Endonezya ve Yemen gibi Hindistan dışındaki ülkelerden de öğrenciler gelmeye başlamıştı. Elindeki nüfuzu Osmanlılar lehine kullanan Mahmûd-ul-Hasan, Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında Dârülulûm'u geçici olarak tatil ederek öğrencilerini ve arkadaşlarını Osmanlılara yardım etmeye davet etmişti.¹⁵¹

Diyûbend¹⁵² Dârülulûmu¹⁵³ siyasî alanda İngilizler ile irtibat kurmayarak pasif direnişe destek olmuşlar ve her fırsatta Osmanlılara karşı olan bağlılıklarını ifade etmişlerdi. Osmanlı hilâfetinin meşruluğunu savunan bu kurum milletlerarası bir durum söz konusu olduğunda daima yandaş olmuştur. Sultan II. Abdülhamid döneminde Dârülulûm ile iyi ilişkilerde bulunulmuş hatta bizzat Abdülhamid tarafından Dârülulûm'a İstanbul'dan Arapça ve Farsça kitaplar hediye edilmişti.¹⁵⁴ Diyûbendîler'in liderlik yaptıkları bu hareket ile İslâm'ın kurtuluşu için merkezi Afganistan olmak üzere sürgünde bir Hint devleti kurularak ordu oluşturulması planlanmıştı. Osmanlı-Almanya ve Afganistan devletleri ile ilişkiye geçilerek bu

¹⁴⁸ Halil Toker, "Hindistan Hicret ...", s. 162.

¹⁴⁹ Hint âlimi ve fikir adamı.

¹⁵⁰ Abdülhamit Birişik, "Batı İçin Pakistan Medreselerinin İfade Ettiği Anlam Üzerine Yerinden Bir Bakış", **Dem Dergisi**, sy. 3, s. 73.

¹⁵¹ Abdülhamit Birişik, "Mahmûd Hasan Diyûbendî", **DİA**, C. XXVII, 2003, s. 366.

¹⁵² Hindistan'da bulunan küçük bir kasaba.

¹⁵³ Özellikle dinî ilimlerin okutulduğu bazı eğitim ve öğretim kurumlarına verilen ortak isim.

¹⁵⁴ Azmi Özcan, "Diyûbend Dârülulûmu", **DİA**, C. VIII, 1993, s. 554.

bölgelerden sağlanacak destek ile İngilizlere karşı mücadele edilecekti. Tüm planlanan bu organizasyon için yapılan görüş alışverişleri İpek mendil üzerine yazıldığı için hareket bu isim ile anılmıştı. 1920 yılında Suç Araştırmaları Merkezinin mektupları ele geçirmesi ile sona ermiş, birçok kişi tutuklanmış ve Mahmud'ul-Hasan, Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne karşı isyanı sırasında tutuklanarak Malta'ya sürgün edilmişti.¹⁵⁵

2.10.7. Hindistan Hilâfet Hareketi'nin Malabar Bölgesi'ndeki Yansımaları ve Moplah İsyanı

Yine Hilâfet Hareketi kapsamında 1920'lerde Malabar bölgesine baktığımızda ise durumların oldukça karışık olduğunu görmekteyiz. Portekizlilerinin bölgeye gelişine kadar Malabar'da yüzyıllar boyunca barış ve refah içerisinde farklı topluluklar dinsel bir hoşgörü ile herhangi bir çatışma olmadan birlikte yaşamışlardı. Ancak bütün bu sükûnet hâli Batı sömürgeci güçlerin gelişi ile değişmişti. Daha sonra bölgenin sosyo-ekonomik koşulları git gide kötüleşmeye başlamıştı. Hilâfet hareketine desteğini her zaman sürdürmüş olan Malabar halkı, Müslümanların güçlü bir Halifeye ihtiyacı olduğunu düşünmekteydiler. Sadece özgür bir Hindistan bu hedefe ulaşmada yardımcı olabilirdi. Bu yüzden de Malabar halkı ilk önce kendi özgürlükleri için çabalamak zorunda olduklarını düşünmekteydiler.¹⁵⁶

18 Ağustos 1920'de Gandhi ve Şevket Ali Hilâfet toplantısına katılmak üzere Kalikut (Kozhikode)'a gelmişlerdi.¹⁵⁷ Toplantıya 20.000 kişilik heyecan verici bir kalabalık katılmıştı. Burada Gandhi, şiddet içermeyen ve iş birliğinden uzak olan Satyagraha'yı ilan etmişti. Kunhi Koya Thangal'ın başkanlığında, T. Hasan Koya ve U. Gopala Menon'un sekretaryalığını yapacağı bir Malabar Hilafat Komitesi oluşturulmuştu. Daha sonraları çok sayıda yerel toplantı ve gönüllü eğitimler düzenlendi. Ayrıca Terk-i Mavalat'ı tercüme etmişler ve Muhimmat-ul Muminîn'i

¹⁵⁵ Maulana Muhammad Miyan, **Silken Letters Movement**, MANAK Publications, Yeni Delhi 2012, s. 51.

¹⁵⁶ O.P. Mayan Kutty, "Khilafat Movement and Kerala "Majlis-ul Ulama" in Malabar", **Indian History Congress**, sy. 67, s. 470.

¹⁵⁷ S.M. Mohammad Koya, "Mappila Khilafat Struggle in Malabar as Part of the National Movement", **Indian History Congress**, sy. 60, s. 707.

yayımlamışlardı. Ocak 1921’de Kalikut (Kozhikode)’da Malabar’ın en büyük toplantısı, Ponnani’li olan dini otorite Mahmud Thangal’ın başkanlığında düzenlenmişti.¹⁵⁸ Bu toplantının ardından 1921 yılının Şubat ayında ayaklanma başlamıştı. Moplahlar¹⁵⁹ zaman zaman İngiliz yönetimine karşı sayısı 35’i bulan ayaklanmalar çıkarmışlardı. Ancak bu ayaklanmalardan en şiddetlisi Osmanlı halifesini destekleyen Hindistan Hilâfet Hareketi için çıkarılmıştı. Bu ayaklanma daha sonraları Avrupalılar başta olmak üzere hükümet görevlileri ve Hindu yetkililerden kendilerine karşı kötü davranan herkesi hedef haline getirmiş ve bunlardan intikam almaya karar vermişlerdi.¹⁶⁰ Maalesef dar görüşlü bazı Moplahlar Cihat kavramını şiddet olarak yorumlamışlar ve Hindulara sadece İslâm ya da ölüm seçeneğini önlerine sunmuşlardı. İsyanın başarılı olabilmesi için çeşitli yollar denemişlerdi. Mesela, Tirurangadili Ali Musliyar rüyasında Malabar’da saygı ile karşılanan Mampratti Thangal isimli Moplah velinin kendisine Hilâfeti kurma zamanının geldiğini söyleyerek bunu yaymışlardı. Rüyasına göre Hilâfet uğruna girişilecek büyük savaş için Allah Teâlâ bir işaret göndermişti. Artık bütün adaletsizlikler son bulmalıydı. Kutsal topraklar gayrimüslimlerin elinde olduğu için Hilâfet uğruna savaşıma vakti gelmiş çatmıştı ve zafer Müslümanların olacaktı.¹⁶¹

Olayları sadece dini eksende değerlendiren İngilizler, bu ayaklanmayı bastırmak için 1922 yılında sıkıyönetim ilan etmişler ve Moplahlar’ın başta sosyo-ekonomik durumları olmak üzere tüm taleplerini görmezden gelmişlerdi. “Moplah İsyanı” olarak bilinen bu ayaklanma sonucunda 10.000’e yakın Moplah ölmüş, Andaman adalarına sürgüne gönderilenlerin dışında 7900 kişi tutuklanmıştı. Sonuç itibari ile Moplahlar hedeflerine ulaşamadıkları gibi büyük bir hezimete uğramışlardı.¹⁶²

¹⁵⁸ O.P. Mayan Kutty, **a.g.m.**, s. 471.

¹⁵⁹ Kerala-Malabar bölgesinde yaşayan düşük kast sistemindeki Hindulara ve Müslüman halka Moplah denilmektedir.

¹⁶⁰ M. Naeem Qureshi, “Moplahlar”, **DİA**, C. XXX, 2005, s. 280.

¹⁶¹ Fida Hussain, “Hindistan Matbu’atında Türk Kurtuluş Savaşı ve İnkılâbı”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara 2012, s. 121.

¹⁶² M. Naeem Qureshi, “Moplahlar”, s. 280.

2.10.8. Mustafa Sagir Olayı

İngilizler, böl ve yönet stratejileri doğrultusunda Türkler ile alt kıta Müslümanları arasında soğukluk çıkarmak amacıyla Kuva-yi Milliyeçilerin Hilâfet karşısı oldukları yönünde söylentiler çıkarmaya başlamışlardı. Bununla da yetinmeyip Mustafa Sagir Olayı'nı düzenleyerek Hindistan Müslümanlarına iftira atmışlar ve onlardan kuşku duyulmasına sebep olmuşlardı. Aslında bir İngiliz ajanı olan Mustafa Sagir, kendisini Hilâfet Komitesi görevlisi olarak tanıtarak casusluk faaliyetlerinde bulunmuş, hatta Mustafa Kemal Paşa'ya suikast düzenlemeye çalışmıştı.¹⁶³ Mustafa Sagir, Anadolu Hareketi'nin gücünü küçümsemiş ve İngiliz istihbaratının kibrine kapılmış olacak ki kısa süre içerisinde yakalanmıştı. Kendisi Millî Mücadele döneminde yakalanan en önemli casuslardan biridir. Sagir, 24 Mayıs 1921 yılında idam edilmiş, İngilizlerin idamı herhangi bir önleme çabası olamamıştı. Çünkü bu durumu bile fırsat olarak gören İngilizler, Türklerin Hintli bir Müslümanı idam ettikleri yönünde kara bir propaganda yapmaya çalışmışlardı.¹⁶⁴ Ancak Mustafa Kemal Paşa, bu casusun İngiliz ajanı olduğunu belgeler ile ortaya koymuştu.

2.10.9. Saltanatın ve Halifeliğin Kaldırılmasının Ardından Hilâfet Hareketi'nin Durumu

1922 yılı Türkler için tam bir zafer yılı olmuştu. Mustafa Kemal'in, Yunan ordusunu Anadolu'da hezimete uğrattığı haberleri Hint alt kıtasına ulaşınca Müslümanlar arasında büyük bir coşku meydana gelmişti. Şubat ayında toplanan Hilâfet Konferansında Anadolu'ya yapılacak olan yardımların devam etmesine karar verilmişti. Pasif direniş devam edecek, İngiliz malları boykot edilecekti. Her ne kadar İzmir'e girilerek Anadolu düşmandan temizlenmişse de alt kıta Müslümanları Türkler ile İngilizler arasında bir kriz çıkmasından endişe duymaktaydılar. Bunun üzerine Londra'ya haber gönderilerek herhangi bir girişimde bulunurlarsa asker gücü olarak Hindistan'a güvenilmemesi gerektiğini bildirmişlerdi. Ayrıca Türk milliyetçilerine destek olmak amacı ile gönüllü askerler toplanarak "Ankara Lejyonu" oluşturulmuştu.

¹⁶³ Mim Kemal Öke, **Hilâfet Hareketleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 74.

¹⁶⁴ Seçil Özdemir, "Millî Mücadele Dönemi Bazı Casusluk Faaliyetleri ve Mustafa Sagir", **Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları**, Ankara 2014, s. 17.

Hilâfet Komitesi'nin başına geçen Muhammed Çhotânî, Llyod George'a bir telgraf çekerek Trakya ve İstanbul Mustafa Kemal Paşa'ya teslim edilmediği takdirde Ankara Lejyonu'nun aktifleştirileceğini haber vermişlerdi.¹⁶⁵

Bu sırada Lord Curzon¹⁶⁶ Osmanlı Devleti için bir barış antlaşması taslağı hazırlamaya başlamıştı. Curzon, Türklerin Anadolu'da kalmalarına olumlu baksa da Türkleri Avrupa'dan göndermeyi düşünmekteydi. Lloyd George¹⁶⁷ ile anlaşamamaları da bu noktada bir görüş birliğine varmışlardı. Ancak Hindistan İşleri Bakanı Edwin Montagu onlara şiddetle karşı çıkmıştı. Çünkü halifenin İstanbul'dan çıkarılması bütün İslam âlemini üzüntüye sevk edecek ve İngilizlerin Hindistan'daki konumunu bozacaktı. Kabine, Hindistan Müstemleke Nazırlığının¹⁶⁸ da bu görüşü desteklemesi üzerine Türklerin İstanbul'da kalmaları konusunda görüş birliğine varmışlardı.¹⁶⁹

Tüm bu yaşananlardan sonra Osmanlı Devleti ve Hilâfeti korumaya yönelik maddi manevi her türlü destekte bulunan alt kıta Müslümanları ile Türkler arasında derin bir bağ oluşmuştu. Ancak İtilaf Devletleri, Lozan'da toplanacak olan konferansa hem İstanbul Hükümeti'ni hem de TBMM Hükümeti'ni aynı anda çağırarak Türkiye'de ikilik yaratmaya çalışmıştı. Bunun üzerine TBMM Hükümeti de toplantı yaparak 1 Kasım 1922 yılında saltanatın kaldırılmasına karar vermişti.¹⁷⁰ Osmanlı Halifesi Sultan Vahdettin saltanatın kaldırılmasının ardından kendisi aleyhine yapılan gösteri ve yürüyüşlerden tedirgin olmuş, bunun üzerine 13 Kasım 1922 yılında bir İngiliz zırhlısı ile İstanbul'dan ayrılmıştı. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından Cumhuriyet'in ilanı ile Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı Hanedanının sınır dışı edilmesini ön gören TBMM'nin 3 Mart 1924 tarihinde çıkarttığı yasa ile artık Hilâfet Hareketinin bir anlamı kalmamış oldu. Bütün bu olaylar silsilesi alt kıta Müslümanları arasında büyük bir hayal kırıklığına yol açmışsa da Türklere olan bağlılıklarından

¹⁶⁵ Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s. 115.

¹⁶⁶ George Curzon, dönemin Hindistan Genel Valisi olan İngiliz devlet adamıdır.

¹⁶⁷ David Lloyd George, 1916-1922 yılları arasında İngiliz Başbakanı olmuştur.

¹⁶⁸ İngiltere'nin sömürgeleri ile ilgilenen bakanlığına Müstemleke Nezareti denilmektedir. 1857 Büyük Sipahi Ayaklanması'nın ardından Hint alt kıtasının yönetimi Hindistan Müstemleke Nezareti kurularak İngiltere Devleti'ne bağlanmıştı.

¹⁶⁹ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, Bölüm 25.

¹⁷⁰ Cezmi Eraslan, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılâp Tarihi*, PEGEM Akademi, Ankara 2017, s. 183-185.

dolayı Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne desteklerini sürdürmeye devam etmişlerdir.¹⁷¹ Ancak bu olaylardan faydalanmak isteyen İtilaf Devletleri, Mustafa Kemal Paşa'yı karalama kampanyaları başlatmış, konudan haberdar olan Atatürk de Hindistan Müslümanlarına yönelik şu açıklamalarda bulunmuştu: *“Öğrendik ki, Mısır'da ve Hint'te olduğu gibi İslâm'ın başını İslâm'ın eliyle ezenler, bizi halîfeye asi ve günahkâr bir zümre olarak tanıtmak istiyorlar. Oysaki cenûbun kızgın çöllerinden şimalin buzlu iklimlerine ve şarktan garba kadar asırlar arasında gâzâdan gazaya koşan milletimiz din yolunda kurban ettiği milyonlarca şehitlerinin vedia-yı mübarekî olan maksada merbut kalmakta devam ediyor.”*¹⁷² Ayrıca Mustafa Kemal'in millî bir devlet kurarak çağdaş bir millet olma çabası, yani Türkün kendi kaderini tayin etme hakkına erişmesi Hint Müslümanlarını çelişkiye düşürse de Anadolu'da kazanılacak bir başarının, İngilizlere karşı gösterilen mücadelelerde, en azından psikolojik yönden büyük menfaatler sağlayacağına inanılmaktaydı.¹⁷³

Hindistan Hilâfet destekçilerinin Türkiye'den kopmamak için yeni Hilâfet yorumları yaptıkları görülmekteydi. Ankara'da Hint Müslümanlarının temsilciliğini yapan Mustafa Sagir, İngiliz Gizli Servisi için ajanlık yaparken yakalanmıştı. Atatürk'ü o dönemde, alt kıta Müslümanlarının nazarında kötülemek amacıyla Hindistan yöneticilerinin yönlendirmesi ile karalama kampanyaları başlatılmıştı. Hâl böyle olunca, Hilâfet Hareketi'nde bir fiil yer alan ve aynı zamanda Müslümanların fikir önderi olan Muhammed İkbal'in bu entrikaları sonlandırmak için uğraştığı dönemde Miyan Beşir Ahmed ve Muhammed Abdülmecid'in çalışmalarından da bahsetmek gerekmektedir.¹⁷⁴ Miyan Beşir Ahmed, 1922 yılının ocak ayından itibaren Lahor'da Hümayun isimli bir dergi çıkarmaya başlamıştı. Bu dergide Atatürk'ün kişiliği ve milli hizmetlerine ilişkin yazıların yanında Türkiye'de gerçekleşen devrimlerin sebepleri araştırılmaya çalışılmıştı. Büyük Millet Meclisi'nin kurulması ve cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra herkesin kafası karışmıştı. Bu dönemde İkbal bir konferans da şunları söylemişti: “Dünyadaki yeni güçlerin yanında Batılı ulusların

¹⁷¹ Kemal Özcan Davaz, **Atatürk-Bangladeş-Kazi Nazrül İslam**, Divan Yayıncılık, Ankara 2000, s. 67.

¹⁷² Salim Cönce, “Türk İstiklâl...” s. 85, 86.

¹⁷³ Salim Cönce, “Büyük Ortadoğu ...”, s. 77.

¹⁷⁴ Anwar Ahmed, “Bir Dönem Türk Tarihi ve Edebiyatının Urdu Edebiyatındaki Yansımaları”, **Bilge Dergisi**, sy. 31, Ankara 2001, s. 7.

siyasi tecrübeleri sonucunda Müslümanların nezdinde de meclis kurmanın önemi ve bu durumun sağlayacağı imkânlar anlaşılmaya başlanmıştır. İslâm ülkelerinde de cumhuriyet ruhunun gelişmesi ve kanun yapan meclislerin kurulması oldukça önemlidir." diye ifade etmişti. İşte Hümayun dergisinde de bu konular sıkça ele alınmaktaydı.¹⁷⁵

Diğer yandan Türkiye’de saltanatın sona erip Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte Hilâfet’in kaldırılmasının ardından Hilâfet Hareketi’nin son bulması beklenirken; dışarıda kendilerini İslâm’ın savunucuları, içeride ise Hindistan Müslümanlarının koruyucuları olarak gören Hilâfetçiler, Arabistan’ın özgürlüğünü ve Hindistan’ın bağımsızlığını sağlayıncaya kadar faaliyetlerini sürdürmeye karar vermişlerdi. Sultan Vahdettin’e olan duygusal bağlılıklarını Mustafa Kemal’e yönelten Hindistan Müslümanları Atatürk’e Müncî-i Hilâfet yani Hilâfet’in Kurtarıcısı unvanını vermişlerdi.¹⁷⁶ Önderliği ile bu övgü dolu unvana fazlasıyla layık olan Atatürk, Hindistan aydınlarının ufkunu genişletmiş, her açıdan politik, toplumsal ve dini yönden bakış açılarını genişletmişti.¹⁷⁷

Başta Abû'l-Kelâm Âzâd olmak üzere Hilâfeti destekleyenler Mustafa Kemal Paşa’nın halife olmasını kendisine önermişler, ancak bu teklif kendisi tarafından kabul görmemişti. Atatürk Nutuk’ta Hindistan Müslümanlarının bu düşüncesine karşı şu açıklamalarda bulunmuştu:

“Efendiler, halifeliğin korunmasında, dinsel ve politik yarar ve zorunluluk bulunduğunu sanan birtakım kişiler, bilginize sunduğum kararların alınmakta olduğu, son dakikalarda, halifeliği, benim üzerime almamı önerdiler.

Bu gibilere hemen, gereken ret yanıtı vermiştim.

Yeri gelmişken, başka bir noktayı da bilginize sunayım. Büyük Millet Meclisi, halifeliği kaldırdığı zaman, Antalya Meb'usu, din bilginlerinden Rasih Efendi, Kızılay adına, Hindistan’da bulunan bir hey’etin başkanıydı. Rasih Efendi, Mısır’a uğrayarak

¹⁷⁵ Anwar Ahmed, **a.g.m.**, s. 8.

¹⁷⁶ M. Naeem Qureshi, “Hindistan Hilâfet Hareketi”, **DİA**, C. XVIII, 1998, s. 111.

¹⁷⁷ Salim Cöhe, “Türk İstiklâl...” s. 87.

*Ankara'ya döndü. Görüşmemizi istedi ve şunları söyledi: "Dolaştığı ülkelerdeki Müslümanlar, benim halife olmamı istiyormuş. Yetkili Müslüman toplulukları, Rasih Efendiye, bana bunu bildirmek için vekil etmişler."*¹⁷⁸

Müslümanların kendisine olan güven ve sevgilerine teşekkür eden Mustafa Kemal Paşa, bu mevkiyi kabul etmeyeceğini açıkça belirtmişti.

Muhammed İktbal ise Türklerin kendi gelecekleri için tayin ettikleri bu durumda İslâm'a aykırı bir yön bulunmadığını ve Hindistan Müslümanları olarak kendilerinin de bu olayı örnek almaları gerektiğini ifade etmişti.¹⁷⁹ Bazı Hindistanlı Müslüman aydın kesimin aksine İktbal, İngiliz sömürgeciliğine veya İngiliz eğitim sistemine hayranlık duymamıştı. Bunun aksine Müslümanların kendi iç dünyalarında ve kültürel yapılarında çağın tüm ihtiyaçlarını karşılayacak güce ve yeterli birikime sahip olduklarına inanmaktaydı. İktbal, Türklerin Saltanat ve Hilâfeti kaldırması ile İslâm Rönesans'ını gerçekleştirebilecek potansiyele sahip olduğunu düşünmekteydi.¹⁸⁰ Mustafa Kemal'in azmi ile Türk Milleti'nin bu zorlu süreci atlatabileceğine inanan İktbal, entelektüel özgürlük hakkını arayan Türkiye'nin dogmatik uykudan uyanan tek devlet olduğunu düşünmekteydi. Türklere destek olmak amacıyla mitingler düzenleyen İktbal, Türklerin kahramanlıklarını öven şiirler yazmıştır. İktbal'in şiirlerinin çoğunu Türkler ve Atatürk'ün yiğitlikleri oluşturmaktadır.¹⁸¹ Birçok sıkıntının yaşanmasına ek olarak Batı'nın sürekli saldırıları Türklerin daha da güçlenmesine sebep olmuştu. İktbal bu durumu "*Batı tufanı, Müslüman'ı Müslüman yaptı.*" ifadeleriyle açıklamıştı.¹⁸²

Müslümanların kötü talihine yeniden yön veren Mustafa Kemal ve askerlerine karşı İktbal hissettiği duyguları şu sözler ile belirtmişti:

¹⁷⁸ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Haz: Bedi Yazıcı, İstanbul 1995, s. 825.

¹⁷⁹ M. Naeem Qureshi, "Hindistan Hilâfet...", s. 112.

¹⁸⁰ H. Hilal Şahin, **a.g.m.**, s. 748.

¹⁸¹ Ahmet Altıntaş, Tuba İşler, "Muhammed İktbal'in Hayatındaki Türk Kavramı", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. XXI, sy. 2, Haziran 2019, s. 456.

¹⁸² Ahmet Bahtiyar Eşref, "Türkler ve İktbal", **Muhammed İktbal Kitabı**, Uluslararası Muhammed İktbal Sempozyumu Bildirileri, Çev. Şevket Bulu, 1-2 Aralık, İstanbul 1995, s. 59.

*“Dua edelim kardeşlerim, o bayrak, o burçlardan kıyamete kadar düşmesin. İslâm’ın güneşi kararmasın, Allah Teâlâ, Müslümanları Hıristiyanlara karşı savunan Büyük Lider Mustafa Kemal’e yardım etsin. İslâm’ın son askerlerini muzaffer kılsın”.*¹⁸³

Hilâfet Hareketi’nin son bulmasının ardından Muhammed Ali Cinnah, bu dönemde Bütün Hindistan Müslümanları Birliği’nin başına geçerek bütün faaliyetleri Hindistan Müslümanlarının bağımsızlıklarını kazanması yönünde kanalize etmişti. 1930’lu yıllarda hızı kesilinceye kadarki dönemde Arap yarımadasının özgürlüğü için de mücadele edilmişti. Ayrıca Hilâfet, İslâm dünyasındaki bazı kişilere teklif edilerek bu makam tekrar hayata geçirilmeye çalışılmışsa da görüş ayrılıkları dolayısıyla mümkün olmamıştı.¹⁸⁴

Hilâfet Hareketi, son derece samimi duygularla ortaya çıkmış olup, liderleri kararlılıklarından asla geri adım atmamış yürekleri iman dolu kişilerdi.¹⁸⁵ İnandıkları değerler uğruna hapse girmekten hatta asılmaktan bile korkmamışlardı. Onlar için bu meseleden ödün vermek, dinden çıkma sebebiydi. O yüzden canları pahasına ellerinden geleni her zaman yapmışlardı.¹⁸⁶ Her ne kadar Hilâfet Hareketi, Halifeliğin kaldırılması ile birlikte sona ermiş olsa da manevi yönü itibari ile bu sömürge millete bağımsızlıkları için mücadele gücü kazandırmıştı.¹⁸⁷ Ayrıca bu dönemde Hindistan Müslümanlarının, Türklerin yanında olarak maddi-manevi her türlü desteği sağlamaları İslâmî dayanışmanın en güzel örneğini oluşturmaktaydı.

¹⁸³ Nisar Ahmed Asrar, “Muhammed İkbal’in Eserlerinde Türkiye ve Türkler”, **Muhammed İkbal Kitabı**, Uluslararası Muhammed İkbal Sempozyumu Bildirileri, 1-2 Aralık, İstanbul 1995, s. 78.

¹⁸⁴ M. Naeem Qureshi, “Hindistan Hilâfet...”, s. 111.

¹⁸⁵ Mevlânâ Abdülsettar Han Niyazi, **Khilafat-e Pakistan**, Chattan Printing Press, Lahor, s. 42.

¹⁸⁶ K. Kemal Aziz, **Hint Hilâfet Hareketi Belgelerle (1915-1933)**, Mahya Yayınları, İstanbul 2014, s. 23.

¹⁸⁷ Hermann Kulke, Dietmar Rothermund, **A History of India**, London 2002, s. 269.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

URDU EDEBİYATI'NDA HİNDİSTAN HİLÂFET HAREKETİ

Tarih boyunca Türkler ile yakın bir ilişki içerisinde olan Hindistan Müslümanları özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında zaman zaman Hinduları da yanlarına alarak Osmanlı Hilâfeti'nin korunması, kurtarılması ve özellikle İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından ele geçirilmesini önlemek ve Halifelik makamının korunması için girişimlerde bulunmuşlardı. İngilizler de sömürgeleri olan bölge halkının tepkisini çekmemek için ilk başlarda bu girişimlere olumlu yaklaşmış, savaşı kazandıkları takdirde Halifelik makamına dokunmayacakları ve İstanbul'u işgal etmeyecekleri yönünde vaatlerde bulunmuşlardı. Ancak Osmanlı Devleti'nin 1918 yılında Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesinin ardından imzalanan Mondros Mütarekesi ile Yunanlıların İzmir'i ve İtilaf Devletleri'nin de özellikle Hilâfet makamı olarak kabul edilen İstanbul'u işgal ettiği haberlerinin alt kıtada duyulması büyük yankı uyandırmıştı. Bu haberler üzerine Hindistan Müslümanları, İngilizlerin Halifelik ve Hilâfet makamı ile ilgili verdikleri sözlerde durmadıklarını anlamış oldular. Bu olaylar üzerine Hilâfet merkezi konumundaki İstanbul'un düşmanların kontrolüne geçerek halifeliğin tehlikeye düşmesi ile bölge halkında oluşan büyük tepki Urdu Edebiyatı'nda yansıma bulmuştu.

Hilâfet Hareketi'nin başlamasının ardından halkı bir araya getirebilmek ve geniş bir kamuoyu oluşturabilmek için edebiyata yönelim artmıştı. Yaygın iletişim aracı olarak toplantılar, mitingler düzenlenmiş ve buralarda halkın duygularını harekete geçirecek şiirler okunmuştu. Gazetelerde ise haberler ve köşe yazıları vasıtasıyla halk bilinçlendirilmekteydi. Bu oluşumlar ile birlikte Hilâfet Hareketi'nin Urdu Edebiyatı'nda hem şiirde hem de nesirde büyük bir yer tuttuğunu görmüş oluyoruz. Doğu toplumu şiire çok yatkın olduğundan ve şiir dili çok etkili olduğu için şiire yansıması nesirden daha fazla olmuştu. İleride açıklamalarıyla birlikte vereceğimiz şiirlerden Hindistan Hilafet Hareketinin öncü isimlerinden Muhammed Ali ve Şevket Ali kardeşlerin anneleri Bi Amman adına Münşi Nur Muhammed'in yazdığı *Seda-i Hatun*, Muhammed İkbal'in yazdığı *Daryûza-i Hilâfet* gibi şiirler halkı coşkulandıran önemli şiirler arasında yer almaktadır.

Hilâfet makamı kaldırıldığında alt kıta Müslümanları buna tepki gösterdiğinde İngiliz taraftarı olan bazı Hindistanlı Müslümanlar, zaten halifeliğin Osmanlı Devleti'nin Türk olmasından dolayı hakkı olmadığını söyleyerek ortamı bulandırmaya çalışmışlardı. İngilizler de kendi çıkarları doğrultusunda bu karşıt görüşe destek vermişler, hatta halifeliğin kendi egemenlikleri altında bulunan Müslüman nüfusunun fazlalığından dolayı İngiltere kraliçesinin hakkı olduğunu savunmaya bile kalkmışlardı. Bu iddiaya o dönemde alt kıta düşünürleri ve edebiyatçıları tepki göstererek karşı koymuşlardı. Halkı da buna karşı hazırlamak için en uygun aracı edebiyat olarak görmekteydiler. Bu olayların Urdu Edebiyatı'nda nesir kısmına yansımaları iki türlü olmuştu. Haberler kısmı gazete ve dergilere, edebi kısmı ise öykü ve hikâyelere yansımıştı. Ayrıca Osmanlı Hilâfeti'ne karşı olan menfî görüşlerin önünü alabilmek için Seyyid Nedvî gibi Müslüman düşünürler karşı atağa geçerek bu konu ile ilgili kitaplar yazmaya başlamışlardı. Böylelikle hareketin edebiyata yansımada nesir kısmında üç-dört koldan bu görüşlere karşı durumu inceleyen kitaplar, broşürler, haberler yayınlayarak durumu kontrol altında tutmaya çalıştıklarını görmekteyiz. Osmanlı aleyhindeki menfî görüşlerin önüne set çekerek halkı bilinçlendirmeye çalışmışlardı. Gazeteler içinde Muhammed Ali Cevher'in çıkarttığı *Hamdard* ve *Comrade*, Abû'l Kelâm Âzâd'ın çıkarttığı *el-Hilâl*, Zafer Ali Han'ın çıkarttığı *Zemîndâr*, Muhammed İnşâullah'un çıkarttığı *el-Vekîl* ve Munşi Mahbûb-i Âlem'in çıkarttığı *Paisa Ahbâr* isimli gazeteler Hilâfet Hareketi'nin yönlendirilmesinde önemli bir yer tutmaktaydı. Aşağıda daha detaylı bir şekilde anlatacağımız kitaplardan Seyyid Süleyman Nedvî'nin yazmış olduğu *Hilâfet aur Hindustan*, Muhammed Ali Cevher'in *Turkon ka İntihab* ve Şiblî Numanî'nin *Hilâfet aur Englistan* gibi kitapları bu süreçte önem arz eden kitaplar arasında bulunmaktadır. Bu bölümde anlatacağımız gibi nesir bölümünü gazetelerde yazan haberler, roman ve hikâyeler ile Osmanlı Hilâfeti'ni destekleyen tarihi ve düşünsel kitaplar olarak üç kısımda inceleyeceğiz.

3.1. Hindistan Hilâfet Hareketi'ne Kadar Geçen Dönemde Urdu Edebiyatında Türkiye ile Türkler ve Urduca Gazetelerin Bu İlişkilerin Gelişimindeki Rolü

Matbaanın 19. yüzyılın başlarında Hindistan'a gelişiyle birlikte kitap, dergi ve gazete gibi nesir türleri daha hızlı bir şekilde basılmaya başlamıştı. Kitap yayınları hız kazanmış, 19. yüzyılın ortalarında Hint alt kıtasını yönetenler, ülkeyi telgraf ile tanıştırdıkları zaman gazetelerde kıyas veya fikir yürütme yolu ile yazılan yazıların yerini günlük haberler almaya başlamıştı.¹

Urducada şiir yazımı geç Moğol döneminde gelişmiş, düz yazı ise daha sonra gelişmişti. Farsça, 1830'lara kadar mahkeme ve yönetim dili olarak kalmış, bu tarihten sonra Urduca düz yazı türleri zaman içinde ortaya çıkmıştı. Bu düz yazı türleri, başlarda yalnızca dini ve Batı eğitimi almış elitler arasında gazetecilikte ve birkaç didaktik romanda kullanılmıştı. Hilâfetin ve direniş hareketlerinin sonuçları her ne kadar hayal kırıklığına uğrattığı olmuştaki da Hindistan'ın politik tablosu geri dönülemez bir biçimde değişmişti. Gazete kayıtları bu dönemde yaşanan milliyetçi gösterilerin kitleler oluşturduğunu bizlere göstermiştir.²

19. yüzyılın sonlarında sıkça kullanılmaya başlayan nesir türlerinden olan hikâye ya da kısa hikâye türü, gazelden sonra Urdu edebiyatında revaç görmüştü. Hikâye de roman gibi batı edebiyatından özellikle de İngiliz edebiyatından Urdu diline girmişti. *Panç* ve *İntihab-ı La Cevab* gibi gazeteler sayesinde Urdu edebiyatında bu tür ilgi görmeye başlamış, dergilerde yayınlanan İngilizceden yapılan çeviriler ve adaptasyonlar ile de belli bir kitleye ulaşabilmeyi başarmıştı. Roman ile birlikte gelişim gösteren bu türe, yatkınlık kazanıldıktan sonra ise orijinal eserler de üretilmeye başlanmıştı. Urdu edebiyatında üretilen hikâyeler ilk dönemlerde basit, tek düze olay

¹ Anwar Ahmed, "Bir Dönem Türk Tarihi ve Edebiyatının Urdu Edebiyatındaki Yansımaları", **Bilge Dergisi**, sy. 31, Ankara 2001, s. 6.

² Gail Minault, "Urdu Political Poetry during the Khilafat Movement", **Modern Asian Studies**, sy. 8/4, s. 459.

örgüsüne sahip kurmaca hikâyeler yazılırken, zamanla öykü türü gelişerek karmaşık, sembolik ve mecazi hikâyeler ortaya çıkmaya başlamıştı.³

Urdu Edebiyatı bir taraftan manzum ve mensur sahada yenileşme evrelerini geçirir ve gelişimini sürdürürken İngiliz Hâkimiyeti altındaki Hindistan Müslümanlarının Hindistan dışındaki dünya ve özellikle İslâm Dünyası ve Hilâfet merkezi konumundaki İstanbul ve Osmanlı Devleti'ne karşı ilgileri de artmıştır. Bu yeni ortaya çıkan ihtiyacı gidermek için doğal olarak yazarlar ve şairler Osmanlı Devleti ve Hilâfetin hizmetkârı kabul edilen Türk milleti ile ilgili konulara ağırlık vermeye başlamışlardır. Özellikle Kırım, Trablus ve Balkan savaşları sırasında din kardeşlerinin başlarına gelen felaketler hakkında bilgi ihtiyacı Türkiye ve Türkler ile ilgili eser sayısında hızlı bir artışa sebep olmuştur.

İster İstanbul'un Fethi olsun ister Türk Kadınlarının günlük hayattaki yaşam tarzları ya da Osmanlı mimari eserleri, Türk tarihi ve kültürünün tüm yönleri Güney Asya toplumlarının tüm kesimleri arasında büyük ilgi uyandırmıştır. Örneğin Hâcî Bedreddin Ahmed, 1914 yılında yayımlanan *Feth-i Kustantinîyah* (Konstantiniye'nin Fethi) adlı eserinde İstanbul'un fethini tarihi açıdan okuyucusuna aktarırken Türk Kahramanlıklarını öne çıkarmıştır.

Yine Muhammed Hasan Hân 1897 yılında gerçekleşen Osmanlı-Yunan Harbi hakkında Sir Edwin Henry Hayter Collen tarafından yazılan İngilizce eseri *Ceng-i Turkî ve Yunan (Türk ve Yunan Harbi)* adıyla Urducaya çevirmiş ve bu eser 1898 gibi erken bir dönemde yayımlanmıştır.

Alt kıta halkı savaşların yanı sıra Türk tarihinin İnkılâpçı şahsiyetlerine de eserlerinde yer vermektedir. Bu konu hakkında yazarı bilinmeyen *Mucâhidîn-i Turkî (Türk Mücahitleri)* isimli bir eser bulunmaktadır. Aynı şekilde Türkler ile ilgili yazarı bilinmeyen bir diğer eser de *Turk-i Tâtâr* (Tatar Türkü) adlı romandır.

³ Recep Durgun, "Modern Urdu Hikâyesinin Doğuşu ve Gelişimi", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 29, Konya 2013, s. 61.

Kırım Savaşı döneminde Ratan Nath Serşar'ın, Fesane-yi Âzâd isimli eserinde, savaşın Hindistan'da yarattığı etkileri ve Kırım Savaşı'nı fantastik bir roman örgüsüyle okuyucularına sunmuştur. Tefrika halinde gazetelerde yayımlanan bu roman daha sonra 4 büyük cilt olarak yayımlanmıştır. Bu eserin 3336 sayfa gibi büyük bir hacme sahip bulunması dönemin Urduca okuyucularının Türkiye'ye olan ilgi ve alakalarının açık bir göstergesidir.

Kırım Harbi gibi Trablusgarp Harbi'nin de Hindistan Müslümanlarının Osmanlı'ya karşı duydukları bağlılık hislerini perçinleyen etkileri olmuştur. Kendileri İngiliz yönetiminin baskısı altında hayatlarını sürdüren Hindistan Müslümanları dünyanın diğer tarafında yaşayan ve özellikle İslâm'ın son kalesi durumundaki Osmanlı Türklerinin kendi durumlarına düşmemesi için yoğun bir mücadeleye girmişlerdir. Bu dönemde yazılan eserlere baktığımızda; Muhammed Hâfızullah Kureyşî'nin *Ceng-i Trablus ke Çeşm-i Dîd Hâlât* (1913), Mirza Fida Ali Hancer'in *Ceng-i Trablus ya Hüsn-ü Hamra* (1914)tarihi roman, Râşid'ul-Hayrî'nin *Manzar-ı Trablus* (1935), Maulvi Şems'ul-Hak Hayâl'in *Ta'riz-i İtalya ve Mazlum Trablus*, Manzar B^Hagalpûrî *Ma'reke-i Trablus*, Hâkîm Muzaffer Hüseyin'in *Turkî aur Uskâ Sultan* gibi eserlerde Trablusgarp Harbi sırasındaki gelişmeler okuyuculara sunulmuştur.

Yine Osmanlı Devleti açısından büyük bir yıkımı ifade eden Balkan Savaşları, birçoğu bağımsızlıklarını yitirmiş olan diğer Müslüman toplumlar açısından da büyük bir anlam ifade etmekteydi. Balkan Devletleri'nin 1912 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı açtığı bu savaşlarda⁴ Hint Müslümanlarının, Trablusgarp Savaşı sırasında sergiledikleri korumacı tutumun bu dönemde zirveye ulaştığını görmekteyiz. Yine bu dönemde yazılan eserlere baktığımızda şu isimlere rastlamaktayız; Hâfız Sıddıkî'nin *Balkan* (1941), Nesmî Safiyah'ın *Ceng-i Balkan*, Muhammed Rafîk'in Cemal Paşa'nın tezkiresinden tercüme ettiği *Ceng-i Balkan* ve Munşî Muhammed'in *Muhâribât-i Turk bâ İtalya* (1913).

⁴ Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", *DİA*, C. V, 1992, s. 23.

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte başlayan Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne karşı yaptıkları maddi ve manevi her türlü yardımlar, dünya çapında Batı karşıtı bir yankı uyandırmış ve Panislamizm hareketlerinin güçlenmesine vesile olmuştu. Yine alt kıta halkı tarafından bu döneme ait yazılmış eserler de bulunmaktadır. Bu eserlere örnek olarak; Abdurrah Kıl'in *Turk aur Ceng-i A'zīm* ve Muhammed Rafik'in *Turkī Ī'lān-ı Ceng* isimli eserlerini gösterebiliriz.

Diğer edebi türlerin yanında Hindistan Hilâfet Hareketi'ne kadar geçen dönemde Hint Müslümanlarının Osmanlı Hilâfetine olan yoğun ilgisi tabiatıyla Urdu Edebiyatında önemli bir yer tutan ve dönemin iletişim kanalları göz önüne alındığında görsel medyanın görevini üstlenmiş bulunan seyahatnameler de önemli bir yer tutmaktadır.

Seyahatname edebiyatta bir tür olmasının yanı sıra yazıldığı dönemle ilgili pek çok bilgi içermesi ile aynı zamanda tarih ile de yakından ilgilidir. Urdu dili ile ilgili ilk seyahatname Yusuf Han Kambalpuş'un 1837 yılında yayınladığı ve Londra seyahatine dair gözlemlerini içeren *Acaibat-ı Freng* adlı eserdir. Bu ilk seyahatnamenin ardından özellikle Hilâfet merkezi İstanbul ile ilgili seyahatnameler peş peşe yazılmıştır.⁵ Bu seyahatnameler doğrudan Hindistan Hilâfet Hareketi ile ilgili olmasa da İstanbul'a yapılan bu seyahatler ve ardından yazılan seyahatnamelerin dolaylı olarak Hindistan Hilâfet Hareketi'ne yön verdiği muhakkaktır. Aslında alt kıta Müslümanları tarafından Osmanlı ve Osmanlı topraklarına gösterilen bu ilgide özellikle II. Abdülhamid'in İslâm ülkelerinde izlediği politikanın da etkisi vardır. Nitekim 1882 yılından itibaren Osmanlı temsilciliklerinin sayısında artış olmuş, alt kıtada da Bombay, Kalküta, Madras, Kolombo gibi ticaret merkezlerinde fahri konsolosluklar açılmıştı. Buradaki temsilcilerin Osmanlı taraftarı ve nüfuzlu ailelerden olmasına dikkat edilmişti. Böylece halifelik payesini kullanarak Müslüman halk ile yakın olunmak istenmişti.⁶

⁵ Türklerle ilgili yazılan Urduca seyahatnameler için bkz. Arzu Çiftsüren, "Urdu Dili ile Yazılan Seyahatnameler Bibliyografyası", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. XV, sy. 2, 2020, s. 559-567.

⁶ Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1992, s. 315-330.

İngiliz esaretinde benliklerini kaybetme noktasına gelen alt kıta Müslümanlarının Osmanlıya ilgisi II. Abdülhamid'in İslâm Birliği görüşü ve bu doğrultudaki faaliyetleriyle özellikle Hilâfet merkezli olarak artmaya başlamıştı. Bunun sonucu olarak alt kıtanın ileri gelen kişileri Osmanlı topraklarına gelmişler ve Osmanlının içinde bulunduğu durumu ve gözlemlerini alt kıtanın önemli gazetelerinde yayınlarak burada Türkler için bir kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardı. Türklerle ilgili yazılan seyahatnameler de bu süreçte başlamıştı.

Hilafet merkezi İstanbul ile ilgili yazılan ilk seyahatname Navab Muhammed Ömer Han tarafından yazılan ve Ömer Han'ın 1883 yılında gerçekleştirdiği Londra, Paris, İtalya, İspanya, Avusturya, İsviçre ve Türkiye gezilerini kapsayan *Aine-i Freng* (Batı'nın Aynası)⁷ adlı eserdir. Bu eser İstanbul ile ilgili genel bilgiler içermektedir.

Alt kıtanın önde gelen âlimlerinden Şibli Numani tarafından 1894 yılında yayınlanan *Safarname-i Rum u Mısır u Şam* (Anadolu, Mısır ve Şam Seyahatnamesi)⁸ adlı eser yazıldığı dönem ile ilgili pek çok bilgi içermektedir. İslâm dünyasının sancılı sürecinin ilim ve bilimden uzaklaşılması sonucu yaşandığını düşünen Şibli Numani gençlerin geçmişinden ilham almasını sağlamak üzere *İslâm Kahramanları* adıyla yazacağı bir dizi eserler için araştırma yapmak üzere İstanbul, Mısır ve Şam kütüphanelerini ziyaret etmişti. Aslında Şibli'nin amaçlarından biri de İslâm ülkeleri arasında koordinasyonu sağlamaktı. Bu seyahatname Türklerle ilgili en geniş bilgileri içeren ilk seyahatnamedir. Şibli Hindistan Hilâfet Hareketi başlamadan önce vefat etmiş olsa da Şibli'nin bu seyahatnamesinin alt kıtada yoğun ilgi gördüğü ve Türkler ile ilgili bir kamuoyu oluşturduğu böylece ileride gerçekleşecek olan Hilâfet Hareketine alt yapı oluşturarak katkı sağladığı muhakkaktır.

Şibli gibi İslâm ülkeleri arasında koordinasyonu sağlamak üzere Osmanlı topraklarına gelen bir diğer isim ise Hafız Abdurrahman Amritsarî'dir. Müslüman toplumun alt kıtada varlığını koruyabilmesi için eğitim ve araştırma müesseselerinin açılmasının gerekliliği sonucu bu ihtiyacı karşılamak üzere kurulan Nedvetü'l-Ulema adlı cemiyetin ileri gelen âlimlerinden olan Amritsarî de Şibli gibi Mısır, Şam ve

⁷ Nevvab Ömer Han, *Safarname-i Ainah-ı Frang*, Munşî Naval Kışor Yayınevi, Laknov 1885.

⁸ Şibli Numani, *Safarname-i Rum u Mısır u Şam*, Komi Press, Delhi 1894.

Anadolu'yu gezmiş, gözlemlerini *Sefername-i Bilad İslâmiye*⁹ adıyla 1908 yılında seyahatname olarak yayınlamıştı. Bu seyahatname de Şibli'nin seyahatnamesi gibi kapsamlıdır ve askeri durumdan, ilmi duruma, günlük yaşamdan kültürel ve sosyal duruma pek çok alanda bilgi vermektedir.

Hindistan Hilâfet Hareketi'ne zemin hazırlayan süreçte yazılan diğer bir seyahatname ise alt kıtanın ilk gazetecilerinden olan Münşi Mahbub Alem'in 1900 yılında Avrupa ülkelerinin yanı sıra Mısır, Şam ve İstanbul'u ziyaretleriyle ilgili edindiği notlar ve gözlemlerinden oluşan *Sefername-i Europ*¹⁰ (Bilad-ı Rum u Mısır u Şam) adlı eserdir.

Alt kıtanın ünlü gazeteci ve hukuk adamı Şeyh Abdülkadir, Londra'da hukuk eğitimi alırken İstanbul'a yaptığı seyahatini 1906 yılında *Makam-ı Hilâfet*¹¹ adıyla kitaplaştırmıştı. Aslında Abdülkadir de diğer seyyahlar gibi gözlemlerini önce *Observer* ve *Al Mazan* gibi alt kıtanın öncü gazetelerinde yayınlamıştı. Bu seyahatname de oldukça kapsamlı ve hacimli olup özellikle II. Abdülhamid dönemine ilişkin pek çok bilgi içermektedir.

Eşi ile birlikte Umre ziyareti sonucu İstanbul'a gelerek seyahatname yazan başka bir şahıs da alt kıtanın ünlü hukukçularından Hamidullah Han'dır. 1910 yılında gerçekleştiği ziyareti sonrası *Safarnama-i Konstantiniyye*¹² adıyla seyahatnamesini yayınlamıştı. Kahire üzerinden İstanbul'a gelmiş seyahatnamesinde de İstanbul ile ilgili geniş bilgilere yer vermişti. Eşi İhtram Hamdiye Begüm de *Aurat key Nazar Main*¹³ (Kadın Gözüyle) adıyla seyahatname yayınlamıştır.

Hace Ghulam Saklin tarafından 1912 yılında yayınlanan seyahatname Irak, İran, İstanbul, Mekke gibi İslam ülkelerini içermektedir.¹⁴

⁹ Moulavî Abdurrahman Amritsarî, *Safarnâmah-ı Bilâd-ı İslâmiyah*, Mufid Âm Press, Lahor 1908.

¹⁰ Münşi Mahbûb Âlem, *Safarnâmah-ı Yûrop (Bilâd-ı Rûm u Mısır u Şâm)*, Lahor 1908.

¹¹ Şeyh Abdulkâdir, *Maqâm-ı Hilâfet (Safar-ı İstanbul ke Hâlât)*, Maḥzan Press, Delhi 1906.

¹² Muḥammad Hamidullah Ḥân (Sar Bulend Cang), *Safarnâmah-ı Kōstantīniyyah*, Kasim Press, Haydarâbad Dekken, 1911.

¹³ Aḥtar Ḥamīdiyah Begum Ser Bulend Cang, *Dunyâ Aurât ki Nazar meyn*, Hâce Barkî Press, Delhi 1910.

¹⁴ Hace Ghulam Saklin, *Rûznâmçe-i Sayâhat*, Ticaretî Press Mirath, 1912.

Hindistan'ın Maharastra Eyaletine bağlı Cancira bölgesi Navabı Seyyid Ahmed Han eşi Nazlı Rafia Begüm ile Avrupa seyahati dönüşü İstanbul'a uğramış ve bu seyahati Nazlı Rafia Begüm tarafından seyahatname olarak yayınlanmıştı.¹⁵

Alt kıtada 1707-1956 yılları arasında varlık göstermiş Müslüman devletlerinden Bopal hükümdarı Şah Cihan II. Abdülhamid ve V. Mehmet Reşat dönemlerinde olmak üzere iki kez İstanbul'u ziyaret etmiş, ikinci seyahatine dair gözlemlerini seyahatname olarak yayımlatmıştı.¹⁶ Çok detaylı olmasa da bu seyahatnamede de İstanbul ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Burada zikrettiğimiz bu seyahatnameler 1919-1924 yılları arasında gerçekleşen Hindistan Hilâfet Hareketi'nden önceleri yazılmıştır ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi alt kıtada Türkler lehine kamuoyu oluşturması, alt kıtayı Türklerle ve diğer İslâm ülkeleriyle ilgili gelişmelerden haberdar etmesi gibi etkileri ile Hindistan Hilâfet Hareketi'nin oluşum sürecine katkı sağlamıştır.

Gazete ve dergilerin yanı sıra siyasi, sosyal ve edebî ilişkilere ivme kazandıran seyahatnameler, Urduca'nın gelişmesinde ve güçlenmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Şibli Numani'den günümüze kadar alt kıtada ve özellikle Pakistan'da pek çok gezi yazarı, ya Türkiye hakkında seyahatnameler yazmış ya da seyahatnamelerinin bir kısmını özellikle Türkiye'ye ayırmıştır. Bu seyahatnamelerden önemli gördüklerimizin yazarları ve isimleri aşağıda zikredilmektedir:

Navab Muhammed Ömer Han'ın *Aine-i Freng* (1885), Şibli Numani'nin *Safarname-i Rum u Mısır u Şam* (1894), Mevlevi Abdurrahman Amritsarî'nin *Sefername-i Bilad İslâmiye* (1905), Şeyh Abdülkadir'in *Makam-ı Hilâfet-Sefer-i İstanbul ke Halat* (1906), Munşi Mahbub Alem'in *Sefername-i Europ Bilad Rum, Mısır ve Şam* (1908), Nazlı Refiyah Sultan'ın *Seyr-i Europ* (1908), İhtiram Hamdiye Begüm'ün *Ser Bulend Ceng-Dunya Aurat key Nazar Main* (1910), Muhammed Hamidullah Han'ın *Sefername-i Konstantiniyye* (1910), Şah Banu'nun *Ruznamçe-yi Seyahat* (1912), Navab Bahadır Yar Ceng'in *Seyahat-i Memalik İslamiye*, Navab

¹⁵ Nâzîlî Raff'ah Sultân, *Seyr-i Europe*, Union Asfım Press, Lahor 1908.

¹⁶ Şâh Bânû, *Seyâhat-ı Sultânî*, Mufid Âm Press, Agra 1915.

Bahadır Ceng'in *Ruznamçe* (1931) isimli eserleri önemli seyahatnameler arasında bulunmaktadır.

Hindistan'da bir yandan Türkiye ile ilgili eserler yazılmaya devam ederken, diğer yandan yazarların ve okuyucunun ilgisi Türk Edebiyatı'nda neler olduğu ve ne tür eserler verildiğine yönelmiş, bu da Türkçeden Urdu diline çeviri hareketini ortaya çıkarmıştır.

Öykücülüğün 1930 yılına kadar olan ilk döneminde toplumu eserleriyle etkileyen en önemli yazar Seccad Haydar Yıldırım olmuştur.¹⁷ 1930'lu yıllarda Urdu hikâyeciliği romantizm akımından uzaklaşarak hayatın içinden olan siyasi, sosyal ve kültürel sorunları konu olarak ele almıştır.¹⁸

Hint alt kıtasının en ünlü edebiyatçılarından olan Seccad Haydar Yıldırım (1880-1943), Urdu edebiyatının ilk hikâye ve roman yazarlarından biridir. Seccad Haydar, ilk önceleri Hacı İsmail Han'ın aylık çıkardığı Maarif dergisinde daha sonra ise *Mahzen* dergisinde Halide Edip Adıvar, Halil Rüşti, Abdulhak Hamid, Namık Kemal gibi meşhur birçok Türk edebiyatçılarından tercümeler yapmıştı. Bu değerli Türk edebiyatçılarından eserlerini Urducaya kazandırarak Urdu edebiyatında romantizm akımının önderi haline gelmişti.¹⁹ Kolej yıllarında sınıf arkadaşları olan Hasret Mohânî ve Muhammed Ali Cevher ile karşılaşması onun bakış açısına yön vermiş, eserlerine yansımıştır.²⁰ Seccad Haydar Yıldırım'ın Türklere olan ilgisi, İngiltere Hükümetinin kadim siyasi düşmanı olan Ruslara karşı alt kıta Müslümanlarının Türklere destek vermesine ses çıkarmadığı yıllara denk gelmektedir.²¹ Türk dili ve edebiyatı ile genç yaşlardan itibaren ilgilenmeye başlayan Seccad Haydar'ın Türkçe öğrenmesine vesile olan kişi ünlü yayıncı ve edebiyatçı Hacı İsmail Han'dır. Seccad Haydar İsmail Han'a İngilizce öğretmiş, o da Yıldırım'a Türkçe öğretmişti.²² Servet-i Fünun dergisinden

¹⁷ Senem Sade, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi, s. IX.

¹⁸ Recep Durgun, **a.g.m.**, s. 64.

¹⁹ Erkan Türkmen, "Seccad Haydar Yıldırım'ın Türkçe Tercümeleleri Üzerine", **ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, C. I, sy. 3, 1985, s. 775.

²⁰ Davut Şahbaz, "Secad Haydar Yıldırım'ın Öykülerinde Romantik Öğeler", **International Journal of Social Sciences and Education Research**, sy. 1 (4), 2015, s. 1583.

²¹ Evrengzîb Âlemgîr, **Seccad Haydar Yıldırım (Tahkikî ve Tenkidî Mütalaa)**, Sengit Publishers, Lahor 2005, s. 30.

²² Erkan Türkmen, **a.g.m.**, s. 775.

etkilenerek Hindistan'da Ma'arif isimli edebi bir dergi yayımlamaya başlayan Seccad Haydar Yıldırım, Hacı İsmail Han ile birlikte pek çok Türkçe roman ve öykü çevirisi yaparak bu dergide yayımlamaya başlamıştı. Böylece alt kıta halkının Türk edebiyatı ile tanışması sağlanmıştı. İstanbul'daki konsoloslukta tercümanlık görevini yerine getirdiği dönemde Türk edebiyatı ile daha da yakından ilgilenme fırsatı bulmuştu. Türk yazarlardan Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun *Lane-i Münkesir* isimli eserini *Salis Bil-Hayr (Tarafsız Hakem)* ismi ile 1902 yılında Urdu diline çeviren Yıldırım, Türk edebiyatına ait birçok tiyatro oyunu, öykü, hikâye ve romanı da Urdu edebiyatına kazandırmıştı.²³ Namık Kemal'in *Celalettin Harzem Şah* isimli oyunu en başarılı çevirileri arasında yer almaktadır.²⁴ Yıldırım, sekize yakın Tanzimat ve Servet-i Fünûn yazarlarımızın romanlarının tercümelerini yapmasıyla ün kazanmıştı. Özellikle Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun *Haristan* ve *Gülistan* isimli eserlerini tercüme etmesi onun kendi döneminde büyük bir ün kazanmasına vesile olmuştu. Türk edebiyatının değerli eserleri arasında yer alan *Nikâh-ı Sani*, *Sevda-i Sengin* gibi eserlerin tercümeleriyle edebiyata hatırı sayılır bir katkı sağlamıştı. Yine Türkçeden yapmış olduğu *Hakem* (1901) ve *Zehra* (1902) isimli romanların çevirileri ile yeni romantik üslubun bütün edebi çevreler tarafından tanınmasını sağlamıştı.²⁵ Bu tercümeler çoğunlukla Hint kültürü ile o dönemdeki siyasete uygun hâle getirilerek Urduçaya çevrilmişti. Seccad Haydar, tercümeleri yaparken çoğu kez yazar ve eser ismi belirtmediğinden dolayı bazı bilim adamları bu tercümelerin kendisine ait olduğunu düşünmekteydi. Oysaki tercümeler mukayeseli bir şekilde incelendiği zaman bu iddiaların yersiz olduğu ortaya çıkacaktır.²⁶ Türkiye'de batılılaşma akımının hangi sorunlara yol açtığını ve bu gibi sorunların elbet bir gün Hint halkının da karşısına çıkacağını anlatmak amacıyla bu tercümeleri yapmıştı. Özgürlük fikrini benimsemiş olan Yıldırım, kendilerinin yeni yeni gerçekleştirmeye çalıştıkları toplumsal reformların Türk toplumundaki yansımalarını alt kıta Müslümanlarına sunmaya çalışmıştı. Elbette ki bu siyasi alt yapı doğrultusunda göstermiş olduğu çabaları Urdu edebiyatını da etkilemiş, Urdu

²³ Davut Şahbaz, **a.g.m.**, s. 1583.

²⁴ Celal Soydan, **Çağdaş Urdu Edebiyatı Seçkisi**, Elips Kitap, Ankara 2010, s. 317.

²⁵ Davut Şahbaz, "Romantizmin Urdu Nesrine Etkisi ve Öncüleri", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2015, s. 93.

²⁶ Erkan Türkmen, **a.g.m.**, s. 775.

öyküsünde ve edebiyatında özgürlük ve yenilik söylemlerini geliştirmesine vesile olan bilinç yapısını oluşturmuştu.

Hilâfet Hareketi’ni nesir türünde incelerken hikâye, romanlar ve seyahatnameler olmak üzere edebiyatta yansımalarını görmekteyiz. Düz yazıda ise tarihi kitaplar karşımıza çıkmaktadır. Tabi bunların dışında Hilâfet Hareketi’nin sözcüsü olarak hareket eden gazeteciliğin etkisi de oldukça çoktur. Edebiyatçılar ve aktivistler kendi bakış açılarını yansıtan eserler ortaya koyarken içinde bulundukları toplumun sosyal, ekonomik ve siyasi koşullarından etkilenirler.

Hilâfet Hareketi sayesinde Urduca dergi, gazete ve kitaplar vasıtasıyla şiir ve hikâyecilikte meydana gelen yenilikler ile konu olarak Türklerin kendilerine özgü karakterlerinin ele alınması Türk edebiyatından feyz alınmasına sebep olmuştu. Hatta öyle ki bir dönem Urdu edebiyatının asıl özelliği haline gelmişti.²⁷

Gazetelerde ise Hilâfet Hareketi’nin yansıması önemli aktivist yazarlar tarafından gerçekleştirilmişti.

14 Mart 1878 yılında hükümet tarafından, yabancı kaynaklarda Vernacular Press Act olarak geçen “Yerel Gazetecilik Kanunu” çıkarılmıştı. Bu kanunun amacı, İngiliz Hükümeti’nin aleyhine yapılan kışkırtıcı yayınları engellemektir. Bu kanun ile özellikle Urduca yayın yapan Müslüman gazetelerin denetimi sıkılaştırılmıştı. Ancak bu kanunun temel hedefi haline gelen kitle, o dönemde yerel olarak en çok okuyucu sayısına ulaşan Urduca yayın yapan Müslüman gazeteciliği olmuştu. Buna karşılık yerel olarak İngilizce faaliyet gösteren hükümet yanlısı Hinduların gazeteleri bu kapsamın dışında tutulmuştu. Bu durum Hinduların, İslâm karşıtı yazılarında istedikleri kadar ileriye gitmelerine sebep olmuştu.²⁸

Yine de alt kıta Müslümanları İngilizlerin baskılarından çekinmeyerek Osmanlı halkına basında büyük destek vermişti. Desteklerini sakınmayan bu önemli yazarlardan Zafer Ali Han, Hasret Mohânî ve Muhammed Ali üçü de gazeteci ve

²⁷ Anwar Ahmed, **a.g.m.**, s. 7.

²⁸ The Indian Press 1870-1880: A Small World of Journalism, Uma Das Gupta, JSTOR Cambridge University Press, <http://www.jstor.org/stable/311549>, Çevrimiçi 12.06.2018.

mükemmel hatipler olan şair siyasetçilerdendi. Bunlardan Muhammed Ali Cevher'in *Hamdard* (Kalküta, Delhi), Abū'l-Kelām Āzād'ın *el-Hilâl* (Kalküta) ve Zafer Ali Han'ın *Zemîndâr* (Lahor) gazeteleri Hint alt kıtasındaki Müslümanların sıkıntı ve taleplerine tercüman olmakta ve aynı zamanda Hint Müslümanlarının siyasetine yön çizmekteydi.

Zemîndâr, *Vatan*, *Paisa Ahabâr*, *Vekil*, *Observer*, *Hablü'l-Metîn* gibi gazetelerde sık sık Avrupalı devletlerin Türklere karşı olan tutumları sert bir dille eleştirilmekteydi.²⁹ Bu nedenle Türkiye ve Türkler hakkında Güney Asya'da olumlu kamuoyunun oluşmasında etken olan gazete ve dergilerin en önde gelenlerine burada değinmek büyük önem arz etmektedir.

3.1.1. Zemîndâr

Zemîndâr gazetesi, ilk olarak Mevlânâ Zafer Ali Han'ın babası Mevlânâ Siraceddin Ahmed tarafından 1903 yılının haziran ayında haftalık olarak çıkarılmaya başlanmıştı. *Zemîndâr* ilk başlarda toprak sahipleri, çiftçiler ve köylüler ile ilgili haberler çıkarmak amacıyla yayın hayatına başlamıştı. Müslüman siyasi aktivizminin Pencap'daki sözcüsü olan Zafer Ali Han, babasının vefatından ardından yaklaşık 2000 gibi önemli bir tiraja sahip olan *Zemîndâr*'ın editörlüğünü yapmaya başlamıştı. Kendisinin yönetime geçmesiyle birlikte bu gazetenin içeriğinde değişiklikler yapılarak alt kıta Müslümanları ile ilgili daha yoğun haberler çıkarılmaya başlanmıştı. Böylece *Zemîndâr*'a olan ilgi Müslüman halk tarafından daha da artmıştı. Trablusgarp savaşının başlamasının ardından haftalık olarak çıkarılan bu gazete günlük olarak çıkarılmaya başlamış ve savaş haberleri büyük bir titizlik ile ayrıntılı bir şekilde yayınlanarak ana gündemi oluşturmuştu. Haber alma kaynaklarını genişletmek için Reuters ve Associated Press of India gibi yabancı haber ajanslarına abone olmuşlardı. Bu çalışması ile gazete, yabancı basın ajanslarından haber alabilen ilk Urduca gazete unvanını da almaya hak kazanmıştı. Mevlânâ Zafer Ali Han'ın dışında bu gazetenin

²⁹ Arzu Çiftsüren, *a.g.t.*, s. 96.

yöneticileri arasında Niyaz Fetihpuri, Abdullah'ul-Amadi, Mevlânâ Vahyeddin Selim Pani Patti ve Munşi Vecahet Hüseyin gibi isimler de yer almaktaydı.³⁰

İnsanların siyasi bir karikatür okuyormuş gibi okudukları bu gazetenin günlük özelliklerinden bir tanesi de siyasi dizeler içermesiydi. Başlıklar “Sıkıyönetim”, “Merkezi Hilâfet Komitesi” gibi günün önemli olaylarını yansıtmaktaydı.³¹

Gazetenin yayımlandığı tarihler, İtalyanların Trablusgarp'ı istila ettiği ve Trablusgarp savaşının yaşandığı döneme denk gelmekteydi. Ayrıca bu dönemde Balkan devletleri de Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmışlardı. Zafer Ali Han ve arkadaşları bu dönemde yazdıkları yazılar ile Osmanlının yanında olduklarını göstermişler ve aynı zamanda alt kıta Müslümanlarındaki bağımsızlık ateşini de yakmayı başarmışlardı. *Zemîndâr* gazetesi, alt kıtanın esaretten kurtulma mücadelesinde önemli bir rol oynamış, her fırsatta esaret karşıtı söylemleri alt kıta Müslümanları arasında bağımsızlık bilincini uyandırmaya vesile olmuştu. 22 Ekim 1912 tarihinde gazetenin basımı için satın aldığı matbaayı esarete vurulmuş bir darbe olarak görmekteydi.

“Kendi matbaamızda bastık Zemindar'ı bugün

*Kölelikten kurtulmuş oldu gazetemiz bugün.”*³²

İngiliz yönetiminin baskıcı tavrına, karşı duran Zafer Ali Han, Hilâfet Hareketi'nde de ön saflarda yer almış ve İngiliz yönetimi tarafından defalarca kez hapis cezalarına çarptırılmasına rağmen bu uğurda mücadele etmekten asla vaz geçmemişti.³³

1923 yılına gelindiğinde Türkiye'de Hilâfetin kaldırılması ile ilgili Ankara Hükümetinin bu kararını Âzâd, haklı bulmaktaydı. Bu yöndeki görüşlerini de *Zemîndâr* gazetesinde açıkça yazmıştı. Ona göre, Hilâfet aslında daha önce sona

³⁰ Zekai Kardaş, **a.g.t.**, s. 62, 63.

³¹ Gail Minault, **a.g.m.**, s. 463.

³² Celal Soydan, “Zafer Ali Han'ın Bağımsızlık Mücadelesi ve Türkiye Vurgusu”, **Şarkiyat Mecmuası**, sy. 34, İstanbul 2019, s. 35.

³³ Celal Soydan, **a.g.m.**, s. 37.

ermiştii. Ancak fiilen bitmesi Hindular ile Müslümanları bir arada tutan “Hilâfet Hareketi” ruhunun yok olmasına sebep olmuştu. Türklerin özgürlüğü uğruna verilen mücadeleler için kendisi ve binlerce Hintliden de gurur duyduğunu ifade ediyordu. Türkiye’yi zaferlerinden ötürü tebrik eden Âzâd, Mustafa Kemal’in de ülkeye ve halkına yeni bir ruh kazandırdığını dile getiriyordu.³⁴

Bu dönemde çıkan gazeteler Hilâfet Hareketi’nin sözcüsü olarak hareket etmişler ve Türklerin uğradığı haksızlıklar edebiyata da yansımıştır.

Müslüman siyasi aktivizminin Pencap’daki sözcüsü konumundaki Zafer Ali Han’ın editörlüğünü yaptığı *Zemîndâr* gazetesi, günlük olarak çıkarılan ve insanların siyasi bir karikatür okuyormuş gibi okudukları bir gazete idi. Bu gazetede yazılar halk tarafından dikkatle takip edilmekteydi. Bu denli önem arz eden bir gazetede çıkan haberlerden bazıları aşağıda verilmiştir.

3.1.2. Comrade-Hemderd

Hilâfet Hareketlerinde yer alan en önemli üç siyasetçiden biri olan Muhammed Ali Cevher Delhi’de özgürlük gazeteleri olarak nitelendirilebilecek *Comrade in English* ve *Hemderd in Urdu* isimli iki gazete çıkarmış ve bu gazetelerin editörlüğünü yapmıştı. Kendisi ve abisi Şevket Ali Müslim Lig’de ve daha birçok dini-siyasi örgütte faal olarak rol oynamışlardı.³⁵ 1911 ile 1914 yılları arasında haftalık olarak İngilizce yayınlanan *Comrade* kaliteli kâğıt üzerinde üretilmiş ve kısa sürede haberleri ile popüler olarak uluslararası alanda bile ün kazanmıştı. Ancak İngilizce olarak yayınlanan bu gazeteye Müslüman halkın da ulaşabilmesini sağlamak amacıyla 1913 yılında Urduca olarak günlük *Hemderd* gazetesi çıkarılmaya başlanmıştı. Muhammed Ali, Müslümanların sorunları için ulusal ve uluslararası destek arayışları içerisindeydi. İtalyanların Trablusgarp’a saldırımları, Balkan Savaşları ve Osmanlı’nın Birinci Dünya Savaşı’na katılması gibi önemli dönemlerde küresel anlamda Müslümanların içinde bulunduğu kötü durumu vurgulayan makalelerine gazetesinde yer vermişti. Makaleler genel anlamda Müslüman dünyasına, özelde ise

³⁴ Türkkaya Ataöv, **a.g.m.**, s. 75.

³⁵ Gail Minault, **a.g.m.**, s. 466.

Türklere karşı İngilizler tarafından uygulanan düşmanlığı gözler önüne sermek amacıyla yazılmaktaydı. Muhammed Ali *Comrade*'de Türkler ile ilgili “Türklerin Seçimi” isimli bir makale yazmış, bu yazısının ardından da İngiliz Hükümeti tarafından tutuklanmıştı. 2.000 rupi cezaya çarptırılan gazetenin tüm nüshalarına Basın Kanunu hükümlerine göre el konulmuştu.³⁶

Düzenli olarak Türklerle ilgili haberler yayınlayan *Comrade* savaş dönemlerinde de özellikle Osmanlı Devleti'nin yanında durmuş ve İtalyanların Trablus'a saldırısını ayrıca bir savaş eki çıkararak halkın bilgisine sunmuştu. Savaş sırasında gazete Osmanlı'ya yardım kampanyası da başlatmıştı.³⁷

Osmanlıya destek vermek amacıyla Balkan Savaşları sırasında çeşitli faaliyetlerde bulunan alt kıta Müslümanları, Türkiye'ye gönüllü birliklerden oluşan bir ekip göndermeyi planlamış ve bu fikir ilk defa *Comrade* gazetesinin 12 Ekim 1912 tarihinde yayınlanan bir yazıyla Şevket Ali tarafından ortaya atılmıştı.³⁸

Ardından Türkiye'ye gelen bu tıp heyeti, Balkan Savaşlarında yaralananlara tıbbî yardımda bulunmak üzere önce Kadırga'da bir hastanede çalışmışlar ardından da Ömerli de sahra hastanesi kurarak yaralıları tedavi etmişlerdi. Bazı doktorlar ise Gelibolu'ya geçerek buradaki sahra hastanesinde görev yapmışlardı. Heyetteki kişiler Türkiye'de bulundukları süre zarfında bir yandan sağlık işleri ile uğraşırken bir yandan da halkı bilgilendirmek amacıyla Muhammed Ali'nin haftalık olarak çıkarttığı *Comrade* gazetesinde hatıra ve izlenimlerini içeren yazılar yayınlarak Türkler ile ilgili daha geniş bir kamuoyu oluşturmaya çalışmaktaydılar.³⁹

İngilizler, Hindistan Hükümeti'nden Türklere karşı savaşmak üzere İzmir'e bir ordu gönderilmesini istemişlerdi. Ancak Karaçi'de yapılan toplantının ardından bu talebin kabul edilmesi imkânsız bir hâl almıştı. Olumlu bakılmayan bu isteğe *Hemderd* gazetesi de şiddetle karşı çıkmaktaydı.⁴⁰

³⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/The_Comrade, Çevrimiçi 08.11.2020.

³⁷ Zekai Kardaş, **a.g.t.**, s. 64.

³⁸ Azmi Özcan, **a.g.e.**, s. 193.

³⁹ Arzu Süren Çiftsüren, **a.g.t.**, s. 153.

⁴⁰ Sabahaddin Ömer, **İntihab-ı Hemderd**, Urdu Akademi, Laknov 1988, s. 135.

Hem alt kıtadaki hem de Türkiye'deki gençler ülkelerinin refahı ve bekası için vatanperver oluşumların meydana gelmesinde büyük rol oynamışlardı. Canlarını ve mallarını hiç düşünmeden feda etmişler, tutuklanmayı bile göze almışlardı. İngilizler korku, şiddet ve haksız soruşturmalarla bu oluşumları engellemeye çalışmışsa da başarılı olamamıştı. *Hemderd* gazetesi Hindistan ve Türkiye'deki gençlerin fedakârlıklarını gazetede sık sık vurgulayarak örnek göstermekteydi.⁴¹

Ali kardeşler, Türk Halifesine olan sempatileri yüzünden savaş sırasında gözaltına alınmış olsalar da 1919 yılında Hilâfet Hareketinin ana liderleri ve Müslümanların Gandhi ile olan müttefikliğinin mimarları olarak ortaya çıkmışlardı.⁴²

3.1.3. el-Hilâl - el-Belağ

Önem arz eden aktivistlerden Mevlânâ Abû'l-Kelâm Âzâd, yazıları ile Hilâfet hareketlerine destek olmuş, *el-Hilâl* ve *el-Belağ*'da Türklere karşı yabancı zulmünü kınayan; Türk, Mısır ve Afgan önderlerinin portrelerini içeren özgürlük ve evrensel bilimin önemini belirten yazılar yazmıştı. İngilizler bu dergilerden ilkinde önce 2.000 rupi ceza vermişlerdi, ancak Âzâd bu cezayı hemen ödeyince 10.000 rupilik bir ceza daha yazmışlardı.⁴³

Mevlânâ Âzâd'ın *el-Hilâl* isimli gazetesi Ensârî heyeti ile ilgili birçok yazı içermekteydi. 13 Temmuz 1912 tarihli nüshada Trablus cephesine ilişkin ayrıntılı bilgiler ile seri yazılarını yazmaya başlamıştı. Savaş boyunca *el-Hilâl* gazetesinde yayınlanan haberlerde İtalyanların başarısızlıkları ön plana çıkarılırken, Türkler her zaman desteklenmekteydi.⁴⁴ Daha sonraki savaşlarda da aynı duyarlılığı göstermiş, her zaman Türklerin yanında olmuştu. Ağa Han'ın *Times of India* gazetesinde yayımladığı Türkiye konulu yazısında İngilizleri açıkça destekleyen ifadelerini ve Türklerin Avrupa'dan çıkarılması hakkındaki görüşlerini *el-Hilâl*'in 13 Temmuz 1912 ve 26 Temmuz 1913 tarihli nüshalarında şiddetle eleştirmişti. Kendi eleştirilerinin yanında Mazhar'ul-Hak'ın Ağa Han hakkındaki eleştirilerine de dergisinde yer

⁴¹ Sabahaddin Ömer, **a.g.e.**, s. 148, 149.s

⁴² Gail Minault, **a.g.m.**, s. 466.

⁴³ Türkkaya Ataöv, "Mevlânâ Âzâd", **Ankara Üniversitesi Anma Toplantısı Konuşma Metni**, Ankara 1991, s. 73.

⁴⁴ Arzu Süren Çiftsüren, **a.g.t.**, s. 96.

vermişti. Āzād, 2 Şubat 1913 yılında Kalkūta’da yaptığı bir konuşmada Türkiye yararına halkı para yardımında bulunmaya davet etmiş ve o toplantıda 30.000 rupi toplanmıştı. 27 Mayıs 1914 tarihli dergisindeki açıklamaya göre 4.000 abonesinin her birinin ödediği 8,5 rupiden 7,5’ini Türklere yardım için ayırdığını duyurmuştu. Tüm yayınlarında Türklere yer veren Āzād, Türklerin uğradığı haksızlıklara karşı tepkisini göstermekten çekinmemişti.

Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra, Hindistan’da bulunan İngiliz yönetimi *el-Hilâl*’in Türkler yararına yaptıkları yayınlar ve Almanya yanlısı tutumları dolayısı ile gazeteye 10.000 rupilik bir ceza kesmişlerdi. Bu cezayı Āzād ödemeyince gazete kapatılmıştı. Bu gazetenin yerine *el-Belağ* yayınlanmaya başlamış, ancak bu yayınlara da engel olunmak istenmiş bu nedenle de Āzād Kalkūta’ya sürülmüştü. Türkiye savaşa katıldıktan sonra gazetenin Türk yanlısı tutumu daha yoğunluk kazanmış ve bu yüzden satış tirajları artmıştı. Örneğin; Haydarabat’ta derginin satışları iki katına çıkmış, Bengal’deki abone sayısı 14 bin 300’ü aşmıştı. Āzād *el-Belağ*’daki yayınlarından dolayı İngilizler tarafından “Türklerin casusu” olarak kabul edilmekteydi. Gazetenin satışları 25.000’e ulaşınca Ranchi isimli yetkili gözaltına alınmış, 1919 yılına kadar da tutuklu kalmıştı.⁴⁵

el-Hilâl gazetesinde Osmanlı Devleti ile ilgili çıkan bazı haberler:

el-Hilâl gazetesinde Celal Nuri Bey yazdığı yazıda İslâm Birliği, Hilâfet ve Mısır meselesi hakkında görüşlerini dile getirmişti. Ayrıca İtalya’nın Trablusgarp Savaşı’nı başlatması ile Bulgar ordusunun Osmanlı’nın başına açtığı sıkıntılara değinmiş ve bu yaşananların Osmanlı Devleti’nin azametine nasıl zarar verdiğini açıklamaya çalışmıştı.⁴⁶

el-Hilâl gazetesindeki bir başka yazıda ise İttihat ve Terakki partisi gerçekleştirdiği faaliyetler dolayısıyla övülmekteydi. İttihat ve Terakki partisi Osmanlı Hilâfetini anayasal bir yönetime çevirmeye çalışmaktadır. Bu parti mensupları Hükümet şubelerine kendi üyelerini doldurarak orduyu kendi ellerine geçirmişlerse de

⁴⁵ Türkkaya Ataöv, **a.g.m.**, s. 74.

⁴⁶ Zekai Kardaş, **a.g.t.**, s. 124.

büyük başarılar elde etmiş bir parti için suç sayılmamalı. Çünkü Türkiye’de asıl çalışmaları yapan grup memleketin kurtarıcısı konumundaki bu partidir. İttihat ve Terakki partisinin göstermiş olduğu bu fedakârlığın benzerine dünyada rastlamak mümkün değildir.⁴⁷

İttihat Devletleri 1919 yılında İstanbul’u işgal ettikleri zaman yazılmış olan bir yazıda Mustafa Kemal Paşa’nın yeni bir milli hareket başlattığından bahsedilmiş. 1920 yılında Anadolu’da Milli Meclis, düzenli bir ordu kurmuştu. 1921 yılında İnönü Savaşı’nda İsmet Paşa şanlı bir zafer kazanmış ve Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın başarıları artarak devam etmişti. Ankara hükümetin merkezi haline getirildikten sonra Hilâfet, Kemalist devrimin önünde engel olarak görülmekteydi. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa Hilâfeti kaldırmış ve ülkede önemli bir değişim yaşanmıştı.⁴⁸

3.1.4. Paisa Ahbar

Hindistan’daki kontrolünü kaybetmemek için en ufak muhalefeti en ağır yöntemlerle bastırmaktan çekinmeyen İngiliz Hükümeti nezdinde, özellikle Kırım Harbinden sonra müttefiklik gücünü büyük ölçüde yitiren Osmanlı Devleti’nin tasfiye edilmesi görüşü hâkim olmaya başladığından artık Hindistan Müslümanlarının, Türkleri desteklemesine müsamaha göstermemekteydi. Özellikle Birinci Dünya Savaşı ve sonrası, Osmanlı Devleti, Türkler ve Hilâfet lehine yükselen her ses şiddetli baskılara maruz kalmaktaydı. Bu şartlar altında dahi Hindistan Müslümanlarının Türkleri savunmadaki tutumlarında herhangi bir değişiklik söz konusu değildi. Türklere ve Osmanlı Hilâfetine destek hareketlerini açık yüreklilikle sergileyen ve üstlenen gazeteler arasında Mevlevi Mahbûb-i Âlem’in (1865- 1932) Lahor’daki *Paisa Ahbar*, Hâkim Mahmud Han’ın Delhi’deki haftalık olarak Urduca çıkarılan *Akmal Ahbar* ve Şeyh Gulam Mahmud’un Amritsar’daki *Vekil* gazeteleri de bulunmaktaydı. Bu gazeteler, tüm baskılara rağmen, Osmanlı taraftarı yazılarını aynı kararlılık ile devam ettirmekteydiler.⁴⁹

⁴⁷ Zekai Kardaş, **a.g.t.**, s. 101.

⁴⁸ Zekai Kardaş, **a.g.t.**, s. 233.

⁴⁹ Anwar Ahmed, **a.g.m.**, s. 7.

Munşi Mahbûb-i Âlem 1887 yılının ocak ayından itibaren Firuzabad'da haftalık olarak *Himmat* ismi ile bir gazeteyi yayın hayatına sokmuştu, ancak daha sonraları bu gazetenin adını değiştirerek *Paisa Aḥbar* koymuştu. Sonraları Firuzabad'dan, önce Gucranvala'ya, daha sonra da Lahor'a taşıdığı *Paisa Aḥbar* gazetesini 1897 yılının mart ayından itibaren günlük olarak çıkarmaya başladı. Mahbûb-i Âlem Urduca, Farsça, Arapça, İngilizce, Fransızca, Rusça ve Türkçe dillerini de bilmekteydi. Gazeteciliğin yanı sıra Müslümanların toplumsal ve kültürel faaliyetleri Mahbûb-i Âlem'in özel ilgi alanını oluşturmaktaydı. Kadınların sosyal ve siyasi hayata katılmalarına da oldukça önem vermektedir. Hatta öyle ki Ali kardeşlerin annesi Bi Amman'nın Kongres Partisi'nin başkanlığına getirilmesi önerisini duyunca bu haberi büyük bir mutlulukla karşılamıştı.⁵⁰

Mahbûb-i Âlem, İslam Âleminin sorunları ve özellikle de Türkiye'nin meseleleri ile yakından ilgilenmekteydi. 1897 yılında Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında savaş çıktığında Hindistan Müslümanları, Hilâfet makamının hizmetkârı ve İslâm Âleminin koruyucuları konumundaki Türklerin yanında yer almışlardı. Alt kıta Müslümanları gibi Mahbûb-i Âlem de mazlum din kardeşlerine ve yetimlere yardım edilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Bu yüzden yazdığı kitabın 3 aylık kazancının tamamını Türk dul ve yetimlerine bağışlayacağını duyurmuştu. Osmanlı-Yunan savaşının ardından 1911-1912 yıllarında Trablus ve Balkan savaşları sırasında yine alt kıta Müslümanlarının duyguları *Paisa Aḥbar*'da yer almıştı.⁵¹

Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşı'na resmî olarak katıldığını öğrenen alt kıta Müslümanları böyle hassas bir konuda ne yapacaklarını şaşırılmışlardı. Bütün alt kıta Müslümanları bu olayın üzüntüsünü derinden hissediyorlardı İngiliz Hükümeti'nin Osmanlı aleyhtarı faaliyetlerine engel olmaya çalışmaktaydılar. Almanya ve Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesinin ardından Mahbûb-i Âlem, 30 Kasım 1919'da katıldığı bir toplantıda Osmanlı Devleti'ne imzalatılan Mondros Mütarekesi'nin iyi niyetlerle olmadığı açıktır şeklinde ifadelerde bulunmuştu. Bu şartlar Müslümanların Halifesini ve Osmanlı Devleti'ni zayıf düşürmek amacıyla

⁵⁰ Ahmet Said, **Ruzname-i Paysa Aḥbar aur Tahreek-e Azadi**, Mağrib-e Pakistan Urdu Akademi, Lahor 2003, s. iii, iv.

⁵¹ Ahmet Said, **a.g.e.**, s. xii.

imzalatılmıştı. 30 Kasım 1919 yılında Lahor'daki Moçi Dervaza'da bir toplantıda bu duruma tepki olarak da şartlar değiştirilene kadar milli, dini ve resmi hiçbir kutlamaya iştirak edilmemesi kararı alınmıştı. Bu toplantıda Lahor Hilâfet Komitesi kurulmuş ve Mahbûb-i Âlem, komite üyeliğine seçilmişti.⁵²

Paisa Aḥbar gazetesinde çıkan haberlere baktığımız zaman o dönemde gazetenin ne çeşit yayınlar yaptığını ve bu yayınlarla halkı nasıl bilinçlendirmeye çalıştıklarını görebiliriz.

Örneğin; Osmanlı Devleti'ne başkaldırarak bağımsızlığını ilan etmiş olan Yunanistan Girit Adası'nı ele geçirmek isteyince 1897 Türk-Yunan Savaşı çıkmıştı. Savaşta Osmanlı Devleti, Yunanistan'ı hezimete uğratmıştı.⁵³ *Paisa Aḥbar*, bu hezimetini “Yunanlıların ağır yenilgisi” ve “Barış ya da savaş: Türk-Yunan Savaşı” gibi başlıklarla okuyucularına ulaştırmıştı.⁵⁴

O dönemde, İngiltere'nin Mısır'ı, Fransa'nın Cezayir ve Tunus'u işgal etmesini takiben Batı'nın sömürge yarışında söz sahibi olmayı arzulayan İtalya da kendine bir pay alma isteği içerisindeydi. Paylaşılmış olan Osmanlı toprakları içerisinde elde kalan son Kuzey Afrika toprağı Trablusgarp, kendisi için oldukça iştah kabartıcıydı. Sömürge elde etme hırsı ile yanan İtalya, bölgenin kendisine yakın olması ve oradaki İtalyan halka kötü muamelede bulunduğu gibi çeşitli bahaneler ileri sürerek 1911 yılının Eylül ayında Osmanlı'ya savaş ilan etti.⁵⁵ *Paisa Aḥbar* da yine bu dönemde tüm çabalarına rağmen yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti'nin yanında yer almış ve halkı mümkün olduğunca bilgilendirmek amacıyla yazılar yayınlamıştı. Örneğin “İtalya'nın Trablus tehdidi”, “İtalya'nın Trablus'a agresif saldırısı”, “İtalya ve Türk Savaşı'nda İngiltere'nin konumu”, “Trablus'ta İtalyan zulmü” ve “Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durum”⁵⁶ başlıklı haberlerden de anlaşılacağı üzere o dönem Hindistan Müslümanlarının Osmanlı devletinin ve o coğrafyalarda yaşayan

⁵² Ahmet Said, *a.g.e.*, s. xiii.

⁵³ Meral Demiryürek, “1897 Türk-Yunan Savaşı'nın Servet-i Fünun ve Kokonoz-Akbaba Gazetelerine Yansımaları”, *Türkiyat Araştırmaları*, s. 124.

⁵⁴ Ahmet Said, *a.g.e.*, s. 190.

⁵⁵ Hasan Tevfik Güzel, ““Hasta Adam” Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy. 2/1, Mart 2017, s. 81.

⁵⁶ Ahmet Said, *a.g.e.*, s. 148-151.

Müslümanların sorunlarını kendi sorunları gibi algılamışlar ve tepki vermişlerdi. İşte bu gibi haberler Hint Müslümanları arasında Türkiye lehinde bir kamuoyu oluşturmuş ve harekete geçmelerini sağlamıştı. Alt kıtanın çeşitli şehirlerinde halk, Osmanlı Devleti'ne destek olabilmek için toplantılar, mitingler yapmış, bağışlar toplamışlardı. İtalya'nın zulmüne karşı Kalküta, Lahor ve Delhi Müslümanları bulundukları şehirlerde Trablusgarp Savaşı karşıtı mitingler, protestolar, toplantılar düzenlemişlerdi. Bölge halkı İngiltere'nin savaşa müdahale etmesi gerektiğini ve İtalya'nın anlaşmayı bozmasının hilekârlık olduğunu düşünmekteydiler. Gazetede yazılar destek amaçlı Osmanlı Devleti'ni öven cesaretlendirici şekilde yazılmaktaydı. Bu yazılarda Osmanlı Devleti'nin deniz gücüne ve Trablus'taki güçlü müdafaasına dikkat çekilmekteydi. Halk tepki olarak İtalya mallarını boykot etmekteydi. Yine destek amaçlı Trablus'taki savaş mağdurları için bağış toplama komitesi kurulmuş ve Hindistanlı mücahitlerden Trablus'a tıbbi yardım heyeti gönderilmişti.⁵⁷

Gazete Trablusgarp Savaşı boyunca Osmanlı Devleti'ne destek veren yazılar yayınlamıştı. Savaş sürerken Balkan Savaşları patlak vermiş ve gazete, aynı kararlılıkla Osmanlı Devleti'nin ve Müslüman Türklerin haklılığını savunan haberlerine devam etmişti. Trablusgarp harbi sürerken Balkanlarda yeni bir savaş ihtimali ortaya çıkınca Osmanlı Devleti'ni tehlikeden kurtarmak için ellerinden geleni yapmaya çalışan alt kıta Müslümanları, Türkiye'nin savaşta zaferi için dua etmek maksadıyla Lahor başta olmak üzere Hindistan'ın çeşitli şehirlerinde camilerde toplanmış ve büyük mitingler yapmışlardı. Bağışlar toplanarak Bombay'dan 150.000 rupi Türkiye'deki yaralılara gönderilmişti. Osmanlı Devleti'nin imkânsızlıkları üzerine Hindular da Türkler ile hemdert olmuşlar ve Osmanlıyı destek faaliyetlerine katılmışlardı. Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki bitmek bilmeyen baskısı halka Balkan Savaşı'nın bir Haçlı Savaş olduğunu düşündürmekteydi.⁵⁸

Gerçekten de Hindistanlı Müslümanlarının düşündüğü doğrultuda Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'dan müteşekkil dörtlü ittifakın, Rusya ve Büyük Batılı Devletlerin desteğini alarak Osmanlı Devleti'ne karşı başlatmış

⁵⁷ Ahmet Said, **a.g.e.**, s. 156-157.

⁵⁸ Ahmet Said, **a.g.e.**, s. 160, 163, 169, 173.

olduğu savaş adeta bir Haçlı Savaşı idi.⁵⁹ Bu dönemde alt kıta halkının, Osmanlı Devleti'ne yardım amaçlı dualarından tutun da gerek manevi gerekse maddi yardımlarda bulunma çabaları ile Balkan Savaşları sırasında Osmanlı'ya karşı alınan cepheyi, silahsız Müslüman halka karşı yapılan zulümleri *Paisa Aḥbar* gazetesi yayınladığı yazı ve haberler ile Hindistan halkına aktarmayı kendisine bir görev bilmişti.

Balkan Savaşlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan siyasî istikrarsızlık ve ağır toprak kayıpları Osmanlı Devleti'ni zayıflatmış, ekonomik olarak tükenme noktasına getirmişti. Birinci Dünya Savaşı başladığında kaderi Batılı devletlerin elinde olan Osmanlı Devleti, kendi kaderini çizmek için harekete geçmiş, her ne kadar savaşa girme taraftarı olmasa da kısa süre sonra bir taraf haline getirilmişti. Alt kıta Müslümanları Osmanlı Devleti'nin savaşa girip girmeyeceğini merak ederken, Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında savaşa girmek zorunda kalmıştı.⁶⁰ Osmanlı Devleti'nin arka arkaya girmiş olduğu savaşlar, alt kıta Müslümanlarını endişelendirmekte ve derinden üzmekteydi. Bu olayların basına yansımaları noktasında *Paisa Aḥbar* yine Birinci Dünya Savaşı yıllarında da Osmanlı Devleti yanlısı bir tutum sergilemişti.

Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin ardından *Paisa Aḥbar* gazetesinde “Türkiye'nin paylaşılması ve Amritsar Müslümanları”, “Türkiye'nin anlaşmasında gecikmenin sebepleri”, “Türkiye ile ilgili Mr. Lloyd George'nin vermiş olduğu söz”, “Türkiye'nin güvenliğinin bulunmaması” gibi başlıklar yer almaktaydı.⁶¹

Barış antlaşmasının Türkiye'yi zor duruma düşüren ve paylaşılmasına olanak sağlayan şartları üzerine yetkili otoritelerden arka arkaya mesajlar gelmekteydi. Hint Hükümeti barış antlaşmasına dair açıklamalarda bulunmuş, Mahatma Gandhi konu hakkında görüşlerini iletmişti. Bu dönemde Hilâfet Komitesi Osmanlı Sultanı'na telgraf göndermişti. *Paisa Aḥbar* gazetesi de barış antlaşması dönemini yakından takip

⁵⁹ Yaşar Arslanyürek, “Balkan Savaşları ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, sy. 89, Mart 2019, s. 102.

⁶⁰ Ramazan Sonat, “I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Muhasım Devlet Tebaası Politikası (1914-1918)”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Konya 2014, s. 5.

⁶¹ Ahmet Said, **a.g.e.**, s. 202, 203.

etmekteydi. Gazetede “Osmanlı’yı zor duruma sokan barış antlaşması”, “Barış antlaşması üzerine Hilâfet delegasyonunun Sultan’a telgrafi”, “Barış antlaşması ve Hint Hükümeti” ve “Türkiye bu onursuz antlaşmayı asla kabul etmeyecek” şeklinde başlıklar yer almaktaydı.⁶²

Osmanlı Devleti’nin başından geçen savaşlar ve yaşadıkları olumsuzluklar alt kıta halkına zihinsel bir alt yapı kazandırmış, I. Dünya Savaşı sırasında onların cihat için tüm fedakârlıkları yapmalarına ve Hilâfet Hareketini başlatmalarına zemin hazırlamıştı.

Paisa Aḥbar, yayınladığı haberler ile alt kıta halkının kendilerini sorgulamalarına vesile olmuştu. Birinci Dünya Savaşı gibi nazik bir zamanda Müslümanların görevi neydi? 30 Ekim 1918 yılında Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında Mondros Mütarekesi’nin imzalanması ile de ağır şartlarla karşı karşıya kalınmıştı. Ayrıca İngiltere Başbakanı Lloyd George, sömürgeleri altında bulunan alt kıta halkına Osmanlı Devleti’ne dokunulmayacağı yönünde verdiği sözü de tutmamıştı.⁶³ Aldatıldığını anlayan alt kıta halkı daha da öfkelenmiş ve Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü koruyabilmek amacıyla Aralık 1918 yılında Hilâfet Hareketi’ni başlatmışlardı. Laknov’da 21 Eylül 1919’da Bütün Hindistan Müslümanları Birliği konferansı yapılmış ve bu konferansta bazı kararlar verilmişti. Bunlardan biri de 17 Ekim’in “Hilâfet Günü” olarak kutlanmasıydı. Bu konularla ilgili gazetede çıkan haberlere örnek olarak “Hilâfet günü kutlanacak”, “Kalküta’da şanlı Hilâfet günü”, “Hindistan’da “Hilâfet Günü” nasıl kutlandı” gibi başlıklar öne çıkmaktadır.⁶⁴

Hindistan’da “Hilâfet Günü” büyük bir coşkuyla kutlanmış, bu kutlamalara yoğun bir katılım olmuştu. İlan edilen bu özel gün için Delhi’de, Multan’da, Kalküta’da, Madras’da ve Bengal’de Hilâfet konferansı düzenlenmiş, ayrıca Bütün Hindistan Hilâfet konferansı yapılması kararlaştırılmıştı.⁶⁵

⁶² Ahmet Said, **a.g.e.**, s. 203-205.

⁶³ Ahmet Said, **a.g.e.**, s. 201-203.

⁶⁴ Ahmet Said, **a.g.e.**, s. 210.

⁶⁵ Ahmet Said, **a.g.e.**, s. 210-211.

Hilâfet Günü ilan edildikten sonra alt kıtanın birçok yerinde toplantılar yapılarak dualar edilmişti ve din kardeşleri Osmanlı'nın daima yanında olduklarını göstermişlerdi. Osmanlı lehine olumlu sonuçlar ümit edilerek İngiltere'ye gönderilen Hilâfet delegasyonu büyük bir hayal kırıklığına uğramıştı. Sonuç almak uğruna Fransa'ya da bir Hilâfet delegasyonu gönderilmiş, Paris'te görkemli bir toplantı yapılmış, ancak buradan da olumlu bir sonuç alınamamıştı. Bu arada Mevlânâ Şevket Ali, Mevlânâ Muhammed Ali ve Mevlânâ Abû'l-Kelâm Âzâd gibi ileri gelenler halkın kalplerine dokunan konuşmalar yaparak birlikteliğin daha da artmasına vesile olmuşlardı.⁶⁶

Hilâfet delegasyonu çeşitli ülkelere yardım arayışı için gitmişse de bir sonuç elde edilememişti. Hayal kırıklığına uğramaktansa Hilâfet delegasyonunun artık hiçbir yere gönderilmemesi daha uygun bulunmuştu. Ali kardeşler hareketin ruhunu halka yansıtmak için ellerinden geleni yapmışlardı. Konferanslardaki konuşmaları halkı derinden etkilemekteydi. Hilâfet Hareketi için fonlar kurulmuş ve Osmanlı'ya gönderilmişti. Ancak gönderilirken paranın sadece belli bir kısmının gitmesiyle ilgili alt kıtada rahatsızlıklar baş göstermişti. Bu durumun gazeteye yansımaları “Hilâfet sermayesi ile ilgili Mevlânâ Şevket Ali'nin genel seçimi” ve “Hilâfet komitesi alınan bağışların hesabını vermeli mi?” şeklindeki başlıklardan anlayabilmekteyiz.⁶⁷

Tüm bu çabalara rağmen İngilizler, Halifeye ve Kutsal topraklara dokunulmayacağı yönünde verdikleri sözleri tutmamış, alt kıta halkı kandırıldıklarını anlamıştı. Bu yaşananların üstüne Caliyânvâlâ Bağ katliamı da eklenince bazı Müslümanlar, son çare olarak Hicret'i görmüşlerdi. “Hicret ile ilgili Aligarh'dan bir ses, Ey Müslümanlar iyi okuyun”, “Muhacirlerin kfilesi”, “Mahatma Gandhi Hicret'i onaylamıyor”, “Hicret, Hilâfet meselesine nasıl bir fayda sağlayacak” ve “Hicret Hareketi ve İşbirliğinden Sakınma” gibi başlıklar bu dönemde gazetede bulunan başlıklar arasında yer almaktaydı.⁶⁸ Ancak Hicret Hareketi de bir sonuç vermemiş ve hicret sırasında verilen kayıpların ardından bu hareket sonlandırılmıştı.

⁶⁶ Ahmet Said, **a.g.e.**, s. 212-213, 215.

⁶⁷ Ahmet Said, **a.g.e.**, s. 216.

⁶⁸ Ahmet Said, **a.g.e.**, s. 216.

Gazetede yer bulan bir diğerk olay ise Mahatma Gandhi'nin başlatmış olduğu pasif direnişin zamanla yerini şiddet almasıyla patlak veren Chauri Chaura Olayı olmuştu. Chauri Chaura'da et fiyatlarını protesto etmek için toplanan göstericiler işin dozunu kaçırarak polis karakolunu ateşe vermiş ve olayda 22 Hint polisi hayatını kaybetmişti. Bunun üzerine pasif direnişin amacından saptığını fark eden Gandhi bu harekete son vermişti. Bu olay gazetelerde “Chauri Chaura karakoluna saldırı” ve “Chauri Chaura Olayı” gibi başlıklar ile yankı bulmuştu.⁶⁹

Hilâfet Hareketini destekleyen ancak sonrasında şiddete dönüşen bir diğerk isyan hareketi de Moplahlar tarafından gerçekleştirilmişti. Gandhi ve Şevket Ali Hilâfet toplantısına katılmak üzere Kalikut'a gitmiş ve oradaki Moplahlar, Hilâfet Hareketi'ne büyük bir heyecan ile iştirak etmişlerdi. Ancak maalesef bazı dar görüşlü Moplahlar, Hinduları Müslüman olmaya zorlamışlardı. İngilizler de ufak çapta da olsa sık sık ayaklanma çıkaran Moplahları bastırmak için sıkıyönetim ilan etmişlerdi. İşte bu dönemde de gazeteye “Moplahların isyanlarının sebepleri”, “Hinduların zorla Müslüman yapılmalrı” gibi başlıklar yansımıştı.⁷⁰

Cumhuriyet'in ilanı ile Halifeliğin kaldırılmasının ardından alt kıta halkı kısa bir bocalama dönemi yaşamışsa da Hilâfeti destekleyenler Atatürk'e destek olmuşlardı ve bundan sonra alt kıta halkı kendi bağımsızlıkları için mücadele etmeye devam edeceklerdi. Halifeliğin kaldırılmasının gazeteye yansımalarında “Türkiye'nin Sultanı Müslümanların halifesi değil mi?”, “Mustafa Kemal Paşa'nın bilgece düşünceleri”, “Hilâfet ile ilgili Müslümanların talepleri, Ecmel Han ve Dr. Ensari'nin açıklamaları”, “Hindu ve İngilizlerin Hilâfet'in sonlanması ile ilgili görüşleri”, “Mustafa Kemal Paşa'ya Mevlânâ Şevket Ali'nin telgrafi” ve “Hilâfet komitesinin yeni görevleri” gibi başlıklar yer almaktaydı.⁷¹

Tüm bu başlıkları okuduğumuzda gazetenin, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı takındıkları haksız tutumları gözler önüne sererek alt kıta halkının Osmanlı Devleti'ne destek olmasını vurgulayan yazılar yazmış olduğunu ve Türklerin

⁶⁹ Ahmet Said, **a.g.e.**, s. 218.

⁷⁰ Ahmet Said, **a.g.e.**, s. 226.

⁷¹ Ahmet Said, **a.g.e.**, s. 183, 210, 213.

cesurluklarını dillerinden düşürmediklerini açıkça görmekteyiz. Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını her aşamada gösteren alt kıta halkı, Hilâfet Hareketi'nin sonlanmasından sonra da aynı bağlılığı Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Atatürk'e göstermeye devam etmiştir. Bu olayların gerçekleştiği sırada *Paisa Ahbar*'ın da gerçekleri halka ulaştırma noktasındaki rolü çok büyük bir önem arz etmekteydi.

3.1.5. Cihân-ı İslâm

Cihân-ı İslâm gazetesinin sahibi Hintli Ebû Saîd El Arabî, sorumlu müdürü ise eski Bingazi (Libya) milletvekili ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli isimlerinden Yusuf Şatvan'dı. Önceleri Arapça, Türkçe ve Urduca olarak yayın yapan bu gazete h. 1331 / m. 1912-1913 yılında çıkarmış olduğu 50. sayısında artık Farsça olarak da yayın yapacaklarını duyurmuşlardı.⁷²

Bu gazete, İttihatçı çizgide bir sivil toplum örgütü olan Cemiyeti Hayriye-i İslâmiye'nin yayın organı olarak faaliyet göstermekteydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin destekleriyle *Cihân-ı İslâm* gazetesini yayımlamaya başlamışlardı. Üzerinde “ceride” yani gazete yazmaktaydı.⁷³

Gazetenin yayımlanmaya başlamasının ardından “Uzun zamandır İslâm'ın hilâlinin gölgesinde (Hilâfet'in koruması altında) bu gazeteyi çıkararak Müslümanlara tanıtmayı arzuluyorduk. Bu fırsatı gerçekleştirme imkânı bulduğumuz için Allah Teâlâ'ya hamd olsun.” söylemleri ortaya çıkmıştı. Bu ifadeler gazetenin Hilâfete doğrudan bağlı olduğunu göstermesi açısından önem arz etmekteydi. Bu gazete yazılanlardan da anlaşılacağı üzere Müslümanların birliği ve Hilâfet'in korunması gibi amaçlar doğrultusunda çıkarılmaktaydı.⁷⁴

I. Dünya Savaşı yıllarını kapsayan dönemde İslâm dünyasına dair yayınlar yapan dini içerikli⁷⁵ bu siyasî gazete Urduca olarak on-on beş günde bir İstanbul'da

⁷² Vahdet Keleşyılmaz, **Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 116-117.

⁷³ Mehmet Çanlı, “I. Dünya Savaşında Propaganda Amaçlı Yayınlanan Dergi: Cihan-I İslâm”, **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 3/4, Trabzon 2017, s. 81, 84.

⁷⁴ Halil Toker, **Cihan-ı İslâm**, Urdu Akademi Pakistan Yayınevi, Lahor 2011, s. 84.

⁷⁵ Kenan Demir, “Osmanlı'da Dergiciliğin Doğuşu ve Gelişimi (1849-1923)”, **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sy. 9, Nisan 2016, s. 94.

yayınlanmaktaydı. İlk sayısı 9 Nisan 1914'te çıkarılmaya başlayan gazetenin tespit edilen son sayısı 1915 yılında çıkarılan 53. sayısı olmuştur. Yayın amacını başlığının altında bulunan “*Cemiyet-i Hayriyye-i İslâmiyye'nin taht-ı himâyesinde menâfi-i İslâmiyye'ye hâdim siyasî, edebî, içtimâî risâledir*” sözlerinden anlamaktayız. Bu gazete İngiliz işgali altındaki Hindistan, Mısır ve İran'daki Müslüman halkı bilgilendirmek, İngilizlerin Osmanlı Devleti ve Hilâfeti aleyhine yaptığı propagandaları önleyebilmek ve etkisini yok etmek amacıyla yayım hayatına girmişti. Gazete konusu itibarıyla çıkardığı dillerin kullanıldığı ülkelerde kamuoyu oluşturmak amaçlı yazılar yayımlamaktaydı. Gazete, alt kıtada bulunan gazete sahiplerine ve diğer nüfuzlu kişilere düzenli bir şekilde gönderilmekteydi. İçeriğini İslâm dünyası hakkındaki gelişmelerin oluşturduğu gazetede çoğunlukla İngiltere'nin Müslüman halka yaptığı zulümler ele alınmaktaydı.⁷⁶

Enver Paşa da *Cihân-ı İslâm* gazetesinin bir sayısında Hindu veya Müslüman ayrımı yapmadan bütün Hindistanlılara, İngilizlere karşı ayaklanma, isyan anlamlarına gelen “Gadr” isimli 1857 ayaklanması için çağrıda bulunmuştu. Çağrının içeriği aşağıdaki gibidir:

“Hindistan'da Gadr ilanının zamanıdır. İngilizlerin dükkânları talan edilmeli, silahlarına el konulmalı ve onlar bu silahlarla öldürülmelidir. Hintlilerin sayısı 320 milyondur. İngilizler ise yalnızca 200 bindir. Onlar katledilmelidirler. Orduları yoktur. Süveyş kanalı kısa bir süre sonra Türkler tarafından kapatılacaktır. Ülkesine ve doğduğu toprakları kurtarmak için ölen kişi sonsuza dek yaşayacaktır. Hindular ve Müslümanlar siz hem ordunun askerlerisiniz hem de kardeşsiniz ve bu aşağılık İngilizler sizin düşmanınızdır. Cihat ilen ederek gazi olmalısınız ve kardeşlerinize birleşerek İngilizleri öldürmeli ve Hindistan'ı kurtarmalısınız.”⁷⁷

Bu gazetede ki başlıklara bakıldığında Türkler hakkında en çok İttihad-ı İslâm'ın ismi zikredildiği görülmektedir.⁷⁸ Gazetenin ilk sayısının içeriğinde Hilâfet, İslâm dünyasının ortak değerleri ve önemli şahsiyetler hakkında bilgiler

⁷⁶ <http://katalog.idp.org.tr/dergiler/9/cihan-i-islam>, Çevrimiçi 26.12.2020.

⁷⁷ Feroz Ahmed, **Kemalist Hareket ve Hindistan**, bkz. İskender Gökalp-François Georgeon, **Kemalizm ve İslâm Dünyası**, Çev. Cüneyt Akalın, İstanbul 1990, s. 151.

⁷⁸ Vahdet Keleşyılmaz, **a.g.e.**, s. 116-117.

verilmekteydi. Gazetenin ilk 16 sayısını Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişine kadarki dönemde yayımlanmış olan nüshalar oluşturmaktadır. Diğer nüshaları ise savaş döneminde çıkmıştı.⁷⁹ 51 ve 52. sayılarında ise Cihad-ı Ekber fetvası yayınlanarak cihadın farz olduğu ve şehadetin şerefli bir merteye olduğu vurgulanmak istenmişti.⁸⁰

İngiliz Hükümeti durumu fark edince, 1914 yılının ağustos ayında Osmanlı yanlısı bir gazete olan *Cihân-ı İslâm*'ın Hindistan'a girişine yasak koymuştu. Gazetenin çıktığı dönemin şartlarının zor olması ve ulaşım güçlüğü nedeniyle beklentileri karşılayamadığı bilinmektedir. Türkiye'de gazetelerin tüm sayıları mevcut olmamasına rağmen; Ankara'da Millî Kütüphane'de (1962 SA, nr.107) 1, 8, 9, 22, 25, 50 ve 51. sayıları, İstanbul'da Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde (nr. K 170) 1-16, 20, 22-25. sayıları, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda (nr. 0.426) 19. sayı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (nr. 5766) 50. sayı ve Biblioteka SSSR İmeni'de ise 53. sayısı bulunmaktadır.⁸¹

Aşağıda gazetede çıkmış olan bir yazı örnek olarak verilmiştir.

Cihan-ı İslâm Gazetesi, Sandık Numarası: 173, İstanbul

“Ey Müslüman Askerler! Fransa, Rusya ve İngiltere üçü de sizin düşmanınızdır. Onlara savaşta yardım etmek açık bir küfürdür ve Allah Teâlâ'nın gazabına uğramak için başlı başına bir sebeptir. Haşır gününde dinsiz olarak dirilecektir. Özellikle Fransa, Allah Teâlâ'ya, Resulüne ve kitaplarına savaş açmıştır. Onunla (Fransa ile) birlikte savaş meydanına gelen kişi Şeytan'ın rızasını almak için savaşmış olacak ve bu kesin bir küfürdür. Eğer onlarla bir olup savaşmazsak onlar bizi öldürecek, eğer onlarla savaşırsak bu sefer de Avusturya ve Almanya bize kılıcını çekecek. Yani ölüm her iki taraftan da gelebilir, ancak Rusya, Fransa ve İngiltere ile bir olup savaşmak küfürdür. Çünkü onlar açık bir şekilde İslâm'a düşmanlık etmekte. Onlara karşı savaşmak Allah Teâlâ'nın rızasını alma sebebidir. Gençlerimize kötü örnek olmaktadır. Mescitlere zarar vermekteler. Geçen yıl

⁷⁹ Mehmet Çanlı, **a.g.m.**, s. 87.

⁸⁰ Vahdet Keleşyılmaz, **a.g.e.**, s. 118.

⁸¹ Ziyad Ebüzziya, “Cihân-ı İslâm”, **DİA**, C. VII, 1993, s. 535.

Hindistan'ın Kanpur şehrinde büyük bir camiye yıktılar, bazı camileri ise kiliseye dönüştürdüler ve Müslümanların bağışlarına el koydular. Müslümanların mallarına el koydular, onlara hayır yapmayı yasakladılar. Şeriat kuralları yerine zalimane kurallar hayata geçirdiler. Peygamber Efendimize (s.a.v.) karşı asılsız ithamlarda bulundular. Ey Müslümanlar! Kendi ülkenizde bütün haklarınız ellerinizden alındı. Mevcut durumda köpekleriniz bile sizden daha saygın bir halde. Şimdi dini müdafaa, vatanın onurunu koruma, çocuklarımızı ve kadınlarımızı kurtarma vaktidir. Bizi öldüren, dinimize fitne sokan, mallarımızı yağmalayan ve onurumuzu ayaklar altına alanları neden bugün öldürüp ülkemizden temizlemeyelim. Buna engel olan şey nedir? Üzüntüye asla kapılmayın ey Müslüman askerler! Sizin vazifeniz birlik olup Müslümanlar Topluluğu ismi ile bir meclis kurarak bütün gücünüzle cihat için hazırlanın. Fransız, Rus ya da bir İngiliz görürseniz derhal öldürün. Osmanlı Saltanatı ile İslâm Hilâfeti ve onların dostu Almanya ve Avusturya'ya yardım etmek için açıklamalarda bulunun. Muhakkak ki başarılı olacaksınız. Almanlar ile birleşerek kendi ve Allah Teâlâ düşmanlarına karşı savaşmak Allah Teâlâ'nın emridir. Onlarla dostluk edenler zalimlerden olacak. Ey ordu! Atalarınızın onurunu geri alın, vatan ve din uğruna üzerinize düşen görevi yerine getirin. Allah Teâlâ size yardım edecektir.”⁸²

3.1.6. Uhuvvet (Brotherhood)

Cihân-ı İslâm gazetesinden sonra oluşan boşluğun doldurulması amacıyla bir gazeteye ihtiyaç duyulmuş ve Teşkilât-ı Mahsûs'nın ödenek sağlamasıyla birlikte 1915 yılının Kasım ayından itibaren Hilâfet mantığı ile Abdülcabbar Hayri tarafından Uhuvvet isimli bir gazete çıkarılmaya başlanmıştı.⁸³

Üç yıl süresince düzenli bir şekilde yayın hayatına devam eden *Uhuvvet'in* yanında, İngilizce bir gazete olarak daha çok Avrupa'da yayınlanan ve muhtemelen 1917 yılının başlarında yayın hayatına giren *Brotherhood* isimli bir gazete de çıkarılmaya başlanmıştı. İslâmi bakış açısı ile yayın yapan bu gazete Hindular arasında

⁸² Halil Toker, *Cihan-ı İslâm*, s. 249-253.

⁸³ Mehmet Çanlı, *a.g.m.*, s. 104.

rahatsızlık meydana getirmektedir.⁸⁴ Hayri kardeşler, Hindistan’da Müslüman bir devlet kurma fikrini savunmaktaydılar.⁸⁵

Gazetenin yazılarına baktığımızda 6 Ocak 1916’daki sayısına baktığımızda “Bu evrensel savaşta (Birinci Dünya Savaşı) acı çeken, kanı akan genç askerlerin, onların karılarının ve yetimlerinin günahı sadece İngilizlerin boynunadır”⁸⁶, “Özgürlükleri ve istiklâlleri için mücadele eden Müslümanların Halifesini ve bütün Dünya Müslümanlarını, İngilizler daima kendi köleleri yapmayı ve aralarında bu hükümetleri paylaşmayı arzu etmektedirler.”⁸⁷ ve “Müslüman kardeşlerime şimdi öyle bir ateş gerekiyor ki yanmak ve yakmak yerine kendilerini ve diğerlerini ısıtacak bir ateş. Her müminin içinde olan bu iman ateşi ile şimdi daha kararlı ve azimli olunmalı.”⁸⁸ şeklinde ifadeler yer aldığını görmekteyiz.

Paisa Ahbar gazetesinde olduğu gibi *Uhuvvet* gazetesi de Osmanlı Devleti yanlısı olumlu yazılar ile destek olmaya çalışmışlardı. Yayınladıkları haberlerden birkaç örneğe baktığımızda Anafartalar’da İngilizler kaçtıklarını ve arkalarında bıraktıkları ganimetlerin Osmanlı’nın eline geçtiğinden bahsedildiğini görmekteyiz. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin, Amerika’nın elçisi vasıtasıyla İtilaf devletlerine ciddi bir gözdağı verdiği; Selanik’teki Osmanlılar rehin alınırca bunun karşılığının verileceği ve sonucunun da ağır olacağı yönündeki haberlere de yer verdiği görülmektedir.⁸⁹

İngilizler ve Fransızların Osmanlılara karşı gerçekleştirdiği faaliyetleri de tüm gerçekliğiyle halkın bilgisine sunmuştu. Başkumandan Vekili Ali Cenab Enver Paşa’nın Meclis-i Mebusan’daki konuşmasına *Uhuvvet*’te yer verilmiş, bu konuşmaya göre İngilizler ve Fransızlar Osmanlı’ya zarar vermek maksadıyla İzmir sahilindeki yağma faaliyetlerinde bulunan eşkıyalara destek sağlamaktaydılar. Bu faaliyetleri ile

⁸⁴ Vahdet Keleşyılmaz, **a.g.e.**, s. 122.

⁸⁵ M. Ikram Chagatai, **Kheiri Brothers**, Maktaba Jadeed Yayınevi, Lahor 2016, s. 115.

⁸⁶ *Uhuvvet* Gazetesi, 6 Ocak 1916, İstanbul, s. 138.

⁸⁷ *Uhuvvet* Gazetesi, 6 Ocak 1916, İstanbul, s. 140.

⁸⁸ *Uhuvvet* Gazetesi, 6 Ocak 1916, İstanbul, s. 141.

⁸⁹ *Uhuvvet* Gazetesi, 6 Ocak 1916, İstanbul, s. 152.

ülkeye zarar verebileceklerini düşünüyorlarsa yanılıyorlar ifadeleri yazıda yer almaktaydı.⁹⁰

Zemîndâr, Comrade-Hemderd, el-Hilâl, Paisa Aḥbar, Cihân-ı İslâm, Uhuvvet gibi Urduca ve İngilizce yayım yapan gazetelerin dışında Türk gazetelerin ve edebî eserlerin tercümelerini yapan bazı gazete ve dergiler de bulunmaktaydı. Bu gazeteler sayesinde Türklerin yaşamış olduğu bütün siyasi olaylar Hint halkı tarafından yakından takip edilmekteydi. Bu bağlamda olup bitenlerin daha iyi anlaşılabilmesi için Hindistan’da yayın yapan bazı gazeteler, Türk ve Arap gazetelerinin haberleri ile makale yazılarını bazen Urducaya tercüme etmeye bazen de Urdu dilinde telif etmeye başlamışlardı. *Peyk-i İslâm* isimli Urduca olarak hazırlanan gazete İstanbul’da basılarak Hindistan’a ulaştırılıyordu. Şeyh Abdulkadir (1874-1950), Ağa Haşır (1879-1935) ve Hacı Muhammed İsmail Han gibi isimler de Türkler lehine yazı yazan yazarlar arasında bulunmaktaydı. Şeyh Abdulkadir, 1901 yılı başlarından itibaren Lahor’da Mahzen isimli bir dergi çıkarmaya başlamıştı. Bu dergide Türkçe eserlerin Urduca tercümeleri yayınlanmış, ayrıca Türkiye’yi Hindistan halkına tanıtmaya çalışmışlardı. İstanbul’a da gitmiş olan Şeyh Abdulkadir, burada yaşadığı izlenimlerini “Makam-e Hilâfet” ismi ile 1907 yılında yayınlamıştı.

Hâl böyleyken 20. yüzyılın başlarında Madras Eyaleti’ndeki Ulusal Müslüman basın da toplumsal ve dini çıkarlarını savunmak amacıyla birkaç tane gazete çıkarmaya başlamıştı. Bu gazetelerden *Seyf’ül İslâm* ve *Liv’ül İslâm* Müslümanlar üzerinde oldukça etkili olmuştu. Ayrıca *Kavmî Report* ismi ile çıkarılan gazete de Urduca konuşan Müslümanların milliyetçi duygularının ihtiyacını giderme açısından oldukça önemli bir yere sahipti. Müslüman basının İngilizlere karşı olan tutumu Birinci Dünya Savaşı sırasında Türklerin Halifesine karşı İngilizlerin takındıkları tutum ile birlikte değişmişti. Bu tarihten sonra Hindistan’daki Müslüman Basın, İngilizlerin Türklere yönelik politikasına karşı öfke dolu duygular hissetmeye başlamışlardı. Gandhi de bu durumu fırsata çevirerek Hindistan’daki Hilâfet Hareketi’ni organize etmede Hindular ve Müslümanları birleştirmeyi düşünmüştü. 24 Kasım 1919’da Bütün Hindistan Hilâfet Konferansı başkanı olarak, hükümetle olan

⁹⁰ Uhuvvet Gazetesi, 14 Aralık 1916, İstanbul, s. 100, 102.

tüm iş birliğini geri çekmeye karar vermişti. Böylece Milliyetçi Müslüman Basının İngilizlere karşı propagandası hız kazanmış oldu. Hindular ve Müslümanlar İngilizlere karşı birlik oldular, bu sayede her iki grubun da desteklerine sahip olan Gandi, Aralık 1920’de Nagpur’da İşbirliği’nden Sakınma Hareketini başlatmıştı. Buna karşılık İngiliz Hükümeti de Müslüman Basının İngiliz karşıtı söylemlerini kontrol altında tutabilmek için “Hindistan Basın Kanunu” gibi idari yasalar çıkarmıştı.⁹¹

3.2. Hindistan Hilâfet Hareketi Döneminde Urdu Edebiyatında Türkiye ve Türkler

Hindistan Hilâfet Hareketi döneminde yazılan bazı eserler aşağıda listelenmiştir.

Mes’ele-i Hilâfet aur Ceziretü’l-Arab: Yazar Hilâfet kurumunun tarihçesini verirken, Hindistan Hilâfet Hareketi’nin de teorik temelini bu eserinde açıklamıştır. Mevcut şartlar içerisinde Eserinde Müslümanlara öğütler verirken Osmanlı halifesine destek verilmesi gerektiğini, ayrıca onun siyasi ve dini otoritesine karşı yapılacak her türlü saldırılara karşı çıkılması gerektiğini savunmuştur. Urduca olarak kaleme alınan bu eser Mirza Abdülkadir Beg tarafından *Hilafat and Cazirat’ul-Arab* ismiyle 1920 yılında İngilizceye çevrilmiştir.⁹²

Muhammed Celaleddin Kadirî - *Abū’l-Kelām Āzād ki Tārīhī Şikast*: 184 sayfalık bu kitap 1921 yılında Lahor’da basılmıştır.

Hindistan Hilâfet Hareketi döneminde yazılan hikâye ve romanlar arasında Abd’ul Halim Şerar’ın *Hasan Ancelina* isimli eseri, Azim Beg Çağatay’ın *Kıssa-e Sahra* isimli eseri ve Ahmed Nedim Kasımi’nin *As Pas* isimli eseri bulunmaktadır.

Abd’ul Halim Şerar - *Hasan Ancelina*: Abd’ul Halim Şerar (1860-1926) Urdu dilinde ilk tarihsel roman yazan kişidir. *Hasan Ancelina* ismi ile yazdığı romanının

⁹¹ V. Venkatraman, “Indian Nationalism: The British Bureaucratic Control over the Nationalist Muslim Press and Political Literature in Madras Presidency, 1914 – 1923”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Rajapalayam Rajus’ College, Tamil Nadu 2018, s. 1-2.

⁹² Zekai Kardaş, **a.g.e.**, s. 54.

konusunu Türk-Rus harbi oluşturmaktaydı. 1887 yılında kendisinin çıkardığı bir dergi olan *Dilgudaz*'da bu romanı bölümler halinde yayınlamıştır.⁹³

Azim Beg Çağatay - *Kıssa-e Sahra*: Azim Beg Çağatay ise öğrencilik yıllarında, 1937'de *Dar'ul-Işaat*'te yayımlanan *Kıssa-e Sahra* ismi ile bir hikâye yazmıştı. Hikâyede hiç kaynak belirtilmemesine rağmen "Hazar Denizi'nin kuzeyine kadar ulaşan bir Türk boyunun hikâyesi" olduğu ibaresi bulunmaktaydı.⁹⁴

Ahmed Nedim Kasımî - *As Pas*: Ahmed Nedim Kasımî'nin 1948 yılında As Pas adlı eserinde yayınlanan *İrtika* isimli hikâyesi ise Hilâfet Hareketi ve sonrasında alt kıta Müslümanlarının kimliği ile siyasi gidişatının yön bulmasına neden olan çalkantıların hikâyesini içermektedir.⁹⁵

Hindistan Hilâfet Hareketi döneminde yazılan dergilerden *Urdu'yu Mu'alla* ve *Nida-e Hilâfet* isimli dergiler en önemlileri arasında yer almaktadır.

Urdu'yu Mu'alla: Hilâfet liderleri arasından başka bir şair gazeteci ise Aligarh'da yayınlanan şiirsel ve siyasi bir dergi olan *Urdu'yu Mu'alla*'nın editörü Hasret Mohânî idi. Birinci Dünya Savaşı sırasında, İngiliz yönetimine karşı sözünü sakınmadan yazdığı yazılar sebebi ile gözaltına alınmıştı.

Nida-e Hilâfet: Hilâfet düşüncesinin son bulmasından sonra bile Hilâfet Hareketi hâlâ devam etmekteydi. *Nida-e Hilâfet* isimli dergi buna en güzel örnek olarak verilebilir. Hilâfet Hareketi'nin etkileri günümüze kadar devam etmektedir.

Türki Fatah ki Peyşenguiyan Yurop ka Bahemi Cidal u Katal Dunya Bhar ke Müsulmanon ka Bol Bala (ترکی فتح کی پیشگوئیان یورپ کا باہمی جدال و قتال دنیا بھر کے مسلمانوں کا بول بالا)

(Türkiye'nin Avrupa'yı Fethine İlişkin Kehânetler Dünyadaki Tüm Müslümanların Dilinde) isimli kitapçık yıldız bilimci Hafız Şah Müştak Ahmed Han tarafından yazılmıştı. Alt kıta Müslümanları Türkiye'ye karşı öyle bir sevgi ve bağlılık

⁹³ 14. Hafta, <https://acikders.ankara.edu.tr>, Çevrimiçi 15.09.2021.

⁹⁴ Anwar Ahmed, **a.g.m.**, s. 8.

⁹⁵ Anwar Ahmed, **a.g.m.**, s. 8.

hissetmekteydi ki savaşların sonucunu önceden merak etmekteydiler ve bunun için falcılara dahi gitmekteydiler. İşte bu broşürde de Balkan Savaşları sırasında Türklerin İtilaf devletlerine karşı zafer kazanacaklarına dair kehânetler bulunmaktaydı. O dönemde bu kitapçık çok revaç görmüştü. Bu nedenle Hekim Muhammed İsmail isimli kişi de bu kitapçığı tekrar bastırmıştı.⁹⁶

Seyahatnamelerin yanı sıra bu dönemde Urduca yayınlanan gazeteler Hindistan'da Hilâfet bilincinin yayılmasında ve Hint Müslümanlarının Osmanlı topraklarında olan gelişmelerden an be an haberdar olmalarında önemli rol oynamıştır.

1857 Hint ayaklanmasından sonra siyaset, tarih, edebiyat ve gazetecilik gibi hayatın her alanında köklü değişiklikler meydana gelmişti. Gazete ve dergilerin amacı, çoğu zaman Müslümanların ıslahı, gelenek ve görenekler, yaşama tarzı gibi konularda aklı ve eleştiriyi içeren fikirler telkin etmek olmuştur. İlmi, edebi, siyasi, iktisadi ve toplumsal konularda makaleler yazılarak halkın duygularına tercüman olunmuş ve bilgi edinmeleri sağlanmıştır.⁹⁷ Siyasi ve toplumsal olaylar sebebiyle en çok etkilenen alan gazetecilik olmuştur. 1857'den sonra haftalık çıkan gazetelerin yanında günlük gazeteler de çıkarılmaya başlanmıştır.⁹⁸ Yirminci yüzyıla gelindiğinde gazetecilik yeni dönemde gereksinimleri karşılayacak şekilde gelişiminin son halini almıştı. Urdu gazeteciliğinde Mevlânâ Zafer Ali Han, Mevlânâ Abû'l-Kelâm Âzâd, Mevlânâ Muhammed Ali Cevher ve Mevlânâ Hasret Mohânî gibi çok yönlü ve dahi şahsiyetler yer almaktaydı. Bu dönemde gazetecilik coğrafi sınırlarını aşarak evrensel bir hâl almıştı. İngiliz gazete ve dergiler Urduca gazeteler için bir meydan okuma kaynağı olarak görülmekteydi. Yirminci yüzyılda Urdu gazeteciliğinin kalitesini belirleyenler Mevlânâ Zafer Ali Han'ın 1909'daki *Zemîndâr* gazetesi, Mevlânâ Muhammed Ali Cevher'in 1913 yılındaki *Hemderd* gazetesi, Mevlânâ Abû'l-Kelâm Âzâd'ın 1912 yılındaki *el-Hilâl* ve 1915'deki *el-Belâğ* gazeteleri olmuştur. Bu gazeteler sayesinde

⁹⁶ Hafız Şah Müştak Ahmed Han, "Türki Fatah ki Peyşenguiyan Yurop ka Bahemi Cidal u Katal Dunya Bhar ke Müsulmanon ka Bol Bala", **Bazar Lal Çah Delhi**, s. 3.

⁹⁷ Nuriye Bilik, "Urduca İlk Gazete ve Dergiler", **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, sy. 13, Konya 1999, s. 379.

⁹⁸ Müştak Sedef, **Urdu Shafat**, Seng-i Mil Publications, Lahor 2011, s. 129.

Urdu gazetelerinin temel alt yapısı ile içerikleri üslup ve tarz açısından en geniş hâline gelmiş ve bu gazeteler çağdaşlarıyla yarışmaya layık olmuştur.⁹⁹

Hilâfet Hareketi sırasında Hint alt kıtasında yazılan şiirler, siyasi mesaj iletmek için geleneksel olarak bilinen ve kabul edilen yöntemlerden yalnızca biriydi. İlettiği mesajlar ve etkilediği kitleler bakımından etkisini tahmin etmek neredeyse imkânsızdır. Burada tartışılacak önemli noktalar, Urdu edebiyatında şiirin önemi, geleneksel betimlemenin doğası ve bu betimlemelerin hangi şekilde siyasi anlamla yüklendiğidir. Urduca'nın Farsçadan miras aldığı uzun ve tanınmış bir şiir geleneği vardır. Romantik şiir, gazel, uzun hikâye tarzında şiir, mesnevi veya kaside gibi şekiller Urdu şiirinde Farsça ile aynıdır. Hem Farsçada hem de Urduca'da edebi şiir elitlerin işiydi¹⁰⁰ ve şiir, müşairelerde ezberden sesli olarak okunurdu. Urdu şiir geleneğinin elit doğası gereğince şairlere destek verilmiş ve müşairelerin düzenlenmesi için malikâneler kullanıma sunulmuştu. Başarılı bir gazel yazma becerisi kültürlü bir beyefendinin göstergesi olarak görülmekteydi. Profesyonel şairlere verilen desteğin azalmasına rağmen, mesleği ne olursa olsun her Müslüman beyefendinin içinde gizli bir şair bulunmaktaydı. Elitist geleneğine rağmen Urdu şiiri genellikle sesli olarak okunmak için yazılmaktaydı. Bu özelliği sayesinde okuma yazma bilmeyen birçok kişi için de ulaşılabilir hâle gelmişti. Şiir okumaları kalabalık siyasi toplantıların bir parçası haline geldiği için şiir, siyaset ile ilgilenen elitler ve onların izleyicileri arasında bir köprü oluşturmuştu. Ayrıca şiir duyguları harekete geçiren bir edebi tür olduğu için siyasi tartışmaların harekete geçiremediği duyguları Müslümanlara ulaştırmak için ideal bir yol olarak kabul edilmekteydi.¹⁰¹

Urdu şiirine genel olarak baktığımızda geleneksel temalar ve simgeler Farsça şiir tekniğinden türemiştir. Aşk şiirlerinde âşık olan kişi her zaman sevdiğinden ayırdır, onun yanında olmak ister ancak bu imkânsızdır. Kadın ve erkek arasında katı bir ayrımın bulunduğu geleneksel Müslüman toplumunda romantik aşk uygun bulunmamaktadır, bunun gerçekleşmesi imkânsız veya tehlikeli olarak görülmektedir.

⁹⁹ Müştâq Sedef, **a.g.e.**, s. 139.

¹⁰⁰ Cemil Calibi, **Tarih-i Edeb-i Urdu**, Meclis-i Terakki-yi Edeb, C. II, Lahor 2007, s. 20.

¹⁰¹ Gail Minault, "Urdu Political Poetry during the Khilafat Movement", **Modern Asian Studies**, sy. 8-4, s. 460-461.

Bundan dolayı, bu duyguları anlatmak için kullanılan imgeler bir çeşit yaklaşan felaket havası içerir. Güve ve mum, âşık ve onun sevdiği kişidir. Kafese kapatılmış bülbül, arzusu tarafından hapsedilmiş yuvasına ve bahçesine özlem duyan âşıktır. Sevgilisi ise genelde kuşu hapsedmeye ve yuvasını yok etmeye gelmiş kibirli ve mesafeli veya kaba ve uğursuz bir avcı veya bahçenin güzelliğini yok eden bir çiçek koparıcısı olarak betimlenir. Şenlik için kullanılan imgeler de yaygın imgelerdir. Bir karavan, yoldaşların birlikteliği veya şarap içen taraf, sevilen kişinin yanında olmayı ifade eder. Bu durumda, sevdiği kadın asla yalnızca şaire ait olmayacaktır. Şairin sevdiği kadından uzakta duyduğu boşluk hissi karışık imgeler ile anlatılır; geride yalnızca kumdaki izlerini bırakıp ortadan kaybolmuş karavan, dağılmış kalabalık, eriyen bir mumdan hâlâ çıkmakta olan bir duman kalmıştır.¹⁰²

Dini tasavvuf şiirlerinde de benzer semboller kullanılmıştır. Allah Teâlâ'yı arayan dindar kişinin sevdiğini arayan âşık olarak tasvir edildiği görülmektedir. Sufi şiirlerde kutsal aşk ve kutsal olmayan aşk arasındaki benzerlikler dikkat çekmektedir. Öyle ki bu şiirlerden hangisinin dünyevi aşkı hangisinin ise kutsal aşkı ifade ettiği tam olarak ayırt edilememektedir. Böyle belirsiz bir imgeye, yeni ve siyasi bir anlam yüklemek için küçük bir adım atılmıştır. Örneğin, yerle bir olmuş bahçe, kaybedilmiş lüks yaşam, şarap içmenin keyfi, İslâmi yönetimin kaybolan görkemini simgelemekteydi. Aşkta baskıcı davranan avcı şimdi politik bir baskıcı olmuştu. Kafesteki bülbül özgürlük arayan bir vatansever olmuştu veya daha sonra gerçek anlamıyla hapsedilmiş siyasi bir lider halini almıştı. Bu değişimin, mükemmel şiirsel betimleme örneği Sir Seyyid Ahmed Han'ın çağdaşlarından, Aligarh hareketinin şairlerinden Hâli tarafından yazılmış Müseddes: Madd u Cazr-i-İslâm'dır. Hâli İslâmi medeniyetin yükselişini ve düşüşünü düşünerek yas tutmuştu. Artık aşkın sembollerini ifade eden eriyen mum, sonbahardaki bahçe, kumda izlerini bırakıp ortadan kaybolmuş karavan gibi betimlemeler İslâmiyet'teki bozulmanın sembolleri haline gelmişti.¹⁰³

¹⁰² Gail Minault, **a.g.m.**, s. 461.

¹⁰³ Gail Minault, **a.g.m.**, s. 462.

Zafer Ali Han, Hasret Mohânî ve Ali kardeşler gibi önemli siyasetle ilgilenen hareket liderleri bu dönemde şiirler yazmışlardı. İkbâl'in şiirleri de bu yukarıda zikrettiğimiz siyasetçi şairlerin şiirleri gibi belirgin bir şekilde siyasidir. Ancak bu ruh hali değişerek İslâmiyet'in bozulması üzerine ağıtlar yakılmaya başlayınca İkbâl, Müslümanların kendilerine güvenmeleri ve kendilerini ifade etmeleri için çağrıda bulunmuştu. İkbâl, 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan, eski imgeleri yeni biçimlerde kullanan, genç neslin en yetenekli şairlerinden biri idi. Şiirlerinde sevdiği için yanıp tutuşma, her zaman başkaları da vardır der. Kuş gibi kafeste tutsak kalma, genç bir şahin gibi yüksekten uç gibi ilerlemeye yönelik mesajlar bulunmaktadır. Toplumsal geleneğin, eskimiş dini öğretilerin ve siyasi esaretin zincirlerini kırmak da İkbâl'in mesajları arasındadır.¹⁰⁴

Hilâfet Hareketi'nin en çok bilinen bir diğer şairi de "Cevher" takma adı altında şiir yazan Muhammed Ali'dir. Bareilly ve Aligarh Koleji'nde okumuş olmanın yarattığı etki ile Ali kardeşler, Hindistanlı Müslümanların bir zamanlar sahip oldukları liderlikten düştüklerini ve bu ihtişamı yeniden kazanmak için Sir Seyyid Ahmed Han'ın kurmuş olduğu Aligarh Koleji'nin ortak ruhu altında toplanmaları gerektiğini düşünmekteydiler. Bu ideoloji doğrultusunda tüm Hindistan Müslümanlarını bir topluluk altında bir araya getirmeye çalışmışlardı. Aligarh'dan mezun olduktan sonra Ali kardeşlerin her biri kamu sektöründe işe girmişse de üniversiteyi desteklemekten geri kalmamışlardı. 1900'lü yılların başında Muhammed Ali Londra Times gazetesinde Aligarh Koleji'ni destekleyen yazılar yazmaya başlamıştı. Ayrıca Hindistan'daki İngiliz yönetimine karşı siyasi faaliyetlerde bulunmuştu. Müslüman Birliği, Hükümet yanlısı görünse de üyeleri açıkça Halife'yi desteklemekteydiler. Durum İngiliz karşıtı bir hâl alınca bağımsızlık düşüncesi kaçınılmaz bir son olmuştu. Bu noktadan sonra Ali kardeşler, Hilâfet Hareketi'nin sorumluluğunu üstlenerek, hareketi Hindistan başkan yardımcısı ve İngiltere'deki liderler ile yapılan toplantılarda temsil etmişlerdi. Hindistan'daki tüm Müslümanları temsilen İslâm'ın ayakta kalması için başlattıkları kampanyaları ve popülerlikleri Hindistan'ın her yerine yayılmıştı. Dinî duygular ile başlayan hareket halifeliliğin kaldırılmasıyla birlikte biraz farklı politik hedeflere yönlendirilerek Türk yerine Hindistan halkının ihtiyaçlarına

¹⁰⁴ Gail Minault, **a.g.m.**, s. 463.

odaklanılmıştı. Muhammed Ali yenilgiyi kabul etmek yerine grubun hedeflerini basitçe değiştirerek bir halifelik altında İslâm'ın hayatta kalması konusundaki söylemine devam etse de Hindistan'daki İslâm'ın gücüne ağırlık vermişti.¹⁰⁵ Muhammed Ali'nin Hilâfet Hareketi sırasındaki yoğun konuşma programı nedeniyle şiir yazmasına çok vakti kalmıyordu, zaten şiirlerinin çoğu savaş ve Hilâfet Hareketleri sebebi ile hapse girdikleri 1922-1923 yıllarındaki esaret dönemlerinde yazılmıştı. Hapishanede yazılacak şiire uygun olarak kuş sembolü Cevher'in şiirlerinde sıkça görülür. Hapsedilmiş kuş gibi hapsedilmiş vatansever onu buraya hapseden baskıcıyı unutamaz ve özgürlük bahçesinin güzelliklerine özlem duyar. Diğer taraftan hapsedilme, ona yoğun siyasi hayatında şiir yazmak için asla sahip olamadığı boş zamanı sağlamıştı. Muhammed Ali'nin mecburi boş zamanı ona yalnızca şiir yazmak için değil aynı zamanda dini düşüncelere dalması için de vakit sağlamıştı. Özgürlük bahçesi dikenliydi ve bu yolda riskler almaya hazırdı.¹⁰⁶

Zafer Ali Han, Hasret Mohânî ve Ali kardeşler gibi önemli hareket liderleri dışında bu dönemde Gandhi'nin de destek vermesiyle birlikte hareket daha da önem kazanmış ve Müslümanlar ile Hintliler paralel siyasi aktivite içerisine girmişlerdi. Gandhi'nin içinde bulunduğu bütün faaliyetler şiirleri oldukça etkilemişti. Hatta öyle ki Gandhi hâlâ Güney Afrika'dayken bile Urduca şairler onu bir önder olarak görmeye başlamışlardı. 1915'de Gandhi'nin Hindistan'a gelmesiyle birlikte Birinci Dünya Savaşı'nın sarsıcı olayları, arkasından Caliyânvalâ Bağ ve 1920 yılındaki ilk kez gündeme gelen iş birliğinden sakınma hareketi Urduca şiir yazan şairlerin ruhunda bir şeyler değiştirmişti. Devrim çılgınlıkları daha da güçlenmiş, ulusluk duygusu perçinlenmişti. Hem seçkin hem de okuma yazma bilmeyen halk arasında her geçen gün daha da çok ilgi gören Gandhi, Hilâfet Hareketi kapsamında başlatmış olduğu iş birliğinden sakınma hareketinin Diyûbend ulemasından Mahmud Hasan'ın fetvasıyla kabul görmesi vesilesi ile Urdu edebiyatı için doğal bir konu hâline gelmişti.¹⁰⁷ İş birliğinden sakınma hareketinin bu heyecanlı döneminde Hint Ulema Cemiyeti'nin

¹⁰⁵ Tanya M. Murnock, "Stability in Pakistan: Realizing The Vision of Enlightened Moderation", **Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**, Oakland Üniversitesi, ABD 2006, s. 22-23, 25.

¹⁰⁶ Gail Minault, **a.g.m.**, s. 466.

¹⁰⁷ <https://www.thequint.com/voices/opinion/mahatma-Gandhi-150-birth-anniversary-inspiration-for-urdu-poets>, Çevrimiçi 02.03.2020.

önderleri Abū'l-Kelām Āzād'ın başkanlığında 1921 yılının Mart ayında Mukaddes toprakların ve İslâm Hilâfeti'nin korunması maksadıyla bir toplantı düzenlenmişti.¹⁰⁸ Gandhi, Hilâfet'in Hint Müslümanları için hayatî önem taşıdığına kanaat getirince bu uğurda ateşli bir şekilde çalışmalara başlamıştı. Hindistanlı Müslümanlar, şairler ve yazarlar için Gandhi ve Hilâfet kelimeleri artık eş anlamlı bir hâle gelmişti.

Şiire hak ettiği övgüyü anında gösteren Urdu şiirinin dinleyici kitlesi Türklere karşı ayrı bir sevgi beslemekte, yaşanan sıkıntılı süreçte her iki tarafta da bu sevgi daha da perçinlenmişti. Bu dönemde hemen hemen her toplantıda Türkler hakkında bir şiir mutlaka okunur olmuştu. Ünlü şairler dışında Hilâfet Hareketi'ne destek verenler arasında aslında bir tıp doktoru olan Türk hayranı Nayyar Vasti de vardı. Nayyar Vasti'ye ait bir şiir kitabı olan Şi'ir-u Hikmet'in girişinde Hikâyet-e Cunun'da şunları yazmıştır: “Hilâfet Hareketi ile ilgili Nahtur'da bir toplantı düzenlendi. Arkadaşlarım duaiye nazım okumam için beni sahneye çıkardılar.”¹⁰⁹ Daha sonraları Türk dili, kültürü ve tarihi ile ilgilenen Nayyar Vasti, tıp alanındaki çalışmaları dolayısıyla 1958 yılında Turkish History of Medicine kuruluşuna üye yapılmış, ve “Turki Nizam-i Tıbbi Tarih (Türk Tıp Tarihi)” isimli önem arz eden bir kitap yazmıştır.¹¹⁰

Şair, gazeteci, siyasetçi ve topluma önderlik etmiş biri olarak yaşadığı dönemde Urdu edebiyatı ve Hint alt kıtası için tarihe damga vurmuş önemli şahsiyetlerden biri olan Mevlânâ Zafer Ali Han'ın (1873-1956) aşağıda yer alan şiirinde de bülbül imgesi yer almaktadır. Şiir alanında kaside, gazel, rubai, nazım, kıta, naat gibi bütün türlerde eserler vermiş olan Zafer Ali Han, üstün bir maharete sahiptir. Kültürel, toplumsal ve siyasi amaçlar doğrultusunda yazmış olduğu şiirleri ve yapmış olduğu faaliyetleri ile alt kıtanın siyasi tarihi açısından büyük bir yer tutmaktadır. Muhammed İkbal, Zafer Ali Han'ın şiir yeteneğinden ne kadar etkilendiğini şu ifadeleri ile dile getirmişti: “*Zafer Ali Han'ın kaleminde Mustafa Kemal'in kılıcındaki keskinlik var. O, Pencab Müslümanlarını sarsıp uyandırmada büyük zaferler kazandı. Pencab Müslümanlarında siyasi uyanış ve coşkun inanç oluşturmada Mevlânâ Zafer*

¹⁰⁸ Muhammed Celalettin Kadiri, **Abul Kalam Azad ki Tareekhi Shikast**, Zahid Beşir Printerz, Lahor 1980, s. 30-31.

¹⁰⁹ Nayyar Vasti, **Şi'ir-u Hikmet**, Firuz Sons Yayın Evi, Lahor 1959, s. 8.

¹¹⁰ Anwar Ahmed, **a.g.m.**, s. 8.

Ali Han'ın yaptığı işin emsalsizliğini bir yana bırakıp baktığımızda, Alt kıtanın bütün milli ve siyasi akımları onun üstün çabalarına minnettar görünmektedir.”¹¹¹

Türkler için varını yoğunu ortaya koyan Zafer Ali Han, *Habsiyat* adlı eserinde *Türk* (Türkler) adlı şiirinde, Avrupalı güçlere ve özellikle İngiltere'ye seslenerek Türklerin Avrupa'dan atılamayacağı ve zafer kazanacakları vurgular. Allah Teâlâ'dan Türklere yardım etmesini ve düşmanlarını mağlup edilmeleri için yardımda bulunmasını niyaz eden Zafer Ali Han'ın Türklere karşı olan sevgisi ve duygularındaki samimiyeti son derece etkileyici idi.¹¹²

ترک

لیظہر لا کے وعدے کے وفا ہونے کا وقت آیا
گدائے بے نوا کے بادشاہ ہونے کا وقت آیا
ظہور غلبہ دین میں کی ساعت آ پہنچی!
جہاں میں حق کے باطل سے جدا ہونے کا وقت آیا
گھر آیا ابر رحمت ہر طرف سے بام گردوں پر
سروں پر سایہ لطف خدا ہونے کا وقت آیا
ہو اللہ احد کے نغمے کو بیتاب ہے گلشن
قفس سے عندلیبوں کے رہا ہونے کا وقت آیا
پسند آیا کشائش کو کسی کا عقدہ مشکل
رسول اللہ کے مشکل کشا ہونے کا وقت آیا

¹¹¹ Celal Soydan, “Zafer Ali Han'ın Bağımsızlık Mücadelesi ve Türkiye Vurgusu”, *Şarkiyat Mecmuası*, sy. 34, İstanbul 2019, s. 34.

¹¹² Zafer Ali Han, *Külliyat-ı Zafer Ali Han “Habsiyat”*, Al-Faisal Nashran, Lahor 2011, s. 30.

شراب جاں ہوئی گلرنگ مینائے شہادت سے
 زلال زندگی کے جانفزا ہونے کا وقت آیا
 بنی تیغ آزمائی پاسباں شب زندہ داری کی!
 خلافت کے نئے سر سے عطا ہونے کا وقت آیا
 یہ جا کر دشمنانِ دینِ حق سے برملا کہدو
 کہ تم سب کے زبوں ہو کر فنا ہونے کا وقت آیا
 ہے اسلام اک سمندر اور ترک اک قطرہ ہے اس میں
 اس اک قطرے سے اک طوفاں بپا ہونے کا وقت آیا
 تو اناؤں پہ کیوں کر ناتواں کو غلبہ ملتا ہے
 ان آیات میں کے رونما ہونے کا وقت آیا
 اکیلا سارے یورپ سے پچھاڑا جا نہیں سکتا
 کسی سے ترک کا لنگر اکھاڑا جا نہیں سکتا¹¹³

Türkler

Liyuzhir¹¹⁴ çekerek verilen sözlerin tutulma zamanı geldi

Yoksulun padişah olma zamanı geldi

Dinî Mubin'in galebe çalacağı vakit geldi çatı

Dünyada Hakk'ın Batıldan ayırılma zamanı geldi

¹¹³ Muhammed Asif Zahri, a.g.e., s. 155.

¹¹⁴ "O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir." Tevbe Suresi 33. Ayet.

Evrenin çatısını her taraftan rahmet bulutları kapladı
Başların üzerine Allah Teâlâ'nın lütfunun gölgesinin düşme vakti geldi
Gül bahçesi Huvallahu Ehad nağmelerini duymak için sabırsızlanıyor
Bülbüllerin kafesten kurtulma vakti geldi
Birinin karman çorman düğümünü açmayı başaran kişinin hoşuna gitti
Resulullah'ın müşkülleri ortadan kaldırma vakti geldi
Şehadetin kattığı renk ile canına can katan şarap gül renkli oldu
Yaşamın saf suyuna can katma vakti geldi
Gece uyanık kalıp kılıcını kullanan nöbetçinin sayesinde
Hilâfet'in tekrardan (Müslümanlara verilme) ihsan edilme vakti geldi
Gidip İslâm'a düşman olanlara şunu açık açık söyle
Hepinizin rezil olup yok olma vakti geldi
İslâm bir deniz ve Türk de bu denizde bir damladır
O damladan fırtına kopma vakti geldi
Güçsüz olan güçlülere nasıl yener
Bu ayetlerin ortaya çıkma vakti geldi
Tek başına bütün Avrupa ile başa çıkılamaz ama
Yine de Türk'ün çıpasını kimse söküp çıkaramaz.

Gulam Haydar Han Çiştî ise Hilâfet ile ilgili aşağıdaki dizeleri kaleme almıştır. “Hilâfet Rüzgârı” isimli bu şiirde Hilâfet sevdasının ve mücadele ruhunun Müslümanlar arasında ne kadar yayıldığını dile getirmektedir. Herkesin Hilâfet uğruna canını vermeye hazır olduğunu ve bu uğurda ölmenin şehitlik mertebesine ulaşmaya

vesile olduğunu ifade etmektedir. Şair, tüm Müslümanları Hilâfet için harekete geçmeye davet etmektedir:

ہوائے خلافت

میری زندگی ہے برائے خلافت

میں ہوں جان و دل سے فدائے خلافت

نہیں کچھ ٹھکانا ہے رفعت کا ان کی

جنہیں لے اڑی ہے ہوائے خلافت

ہے پاس ان کے مرگِ مسیحا کا درماں

جو ہیں کشتگانِ ادائے خلافت

تو تاریکی کفر کا فور ہو جا

کہ ہوتی ہے ظاہر ضیائے خلافت

کرے کوچِ اسلام کا قافلہ اب

کہ آتی ہے بانگِ درائے خلافت

رہا جاتا ہے پیچھے عرشِ بریں بھی

کہاں لے چلی تو ہوائے خلافت

مسیحا سے کہہ دو کہ خیر اپنی مانگے

خدا خود کرے گا دوائے خلافت

زوالِ خلافت ہیں آثار اس کے

کہ پھر سارے عالم پہ چھائے خلافت

اسے واقعی ملتی ہے پادشاہی

جو گھر بار چھوڑے برائے خلافت

اگر تو ہے چشتی حقیقت میں مسلم

تو سر تک بھی دے دے برائے خلافت¹¹⁵

Hilâfet Rüzgârı

Hayatım Hilâfet içindir

Hilâfet uğruna feda olmaya gönüllüyüm

Hilâfetin yüceliği paha biçilemez (Hilâfetin yüceliğini tarif edecek bir mevki yoktur)

Onlar Hilâfetin rüzgârına kapılmışlar

Hilâfet uğruna ölenler şehit oldular

Onlarda ölü Mesih'in dermanı vardır

Kâfirlerin karanlığı son bulsun

Hilâfetin ışığı ortadadır

İslâm kafilesi yola çıksın ki

Hilâfet hareketinin zili çalsın

Arş-ı berin¹¹⁶ bile arka da kalacak

Hilâfet rüzgârı nereye gitti

¹¹⁵ Halil Toker, Arzu Süren Çiftsüren, a.g.e., s. 175-176.

¹¹⁶ Göğün en yüksek tabakası.

Mesih'e iyiliğini istemesini söyle
Bizzat Allah Teâlâ Hilâfet'in devasını verecek
Halifelîğin çöküşü bunun bir sonucudur
Hilâfet bütün evrenin üzerine yayılmış
Gerçekten padişahlığa ulaştı
Hilâfet için evi terk eden
Çiştî eğer gerçekten Müslüman
Hilâfet uğruna başını bile verirsin

3.2.1. Hindistan Hilâfet Hareketi'nin Başlangıcında Birinci Dünya Savaşı

Birinci Dünya Savaşı'na gidilen süreçte alt kıta Müslümanları Osmanlı ile İngiltere arasında herhangi bir tercih yapmak istemedikleri için çıkacak olan savaşta Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması için girişimlerde bulunmuşlardı. Bu amaç doğrultusunda Balkan Savaşları döneminde tıbbî heyetin başında Türkiye'ye gelmiş olan Dr. Muhtar Ahmed Ensârî, Muhammed Ali ve Dakka'lı Navab Selimullah Han tarafından Dahiliye Nazırı Talat Bey'e göndermiş olduğu telgrafta Hint Müslümanlarının Halife ya da İngiltere'ye karşı sadakatsiz davranmalarına sebep olacak olası bir savaşın önlenmesi gerektiğini yazmıştı.¹¹⁷

Alt kıta Müslümanları zaten uzun zamandır savaşlar ile mücadele eden Osmanlı Devleti'nin yeni bir savaşa girmesini istemiyordu, ancak Almanya'nın yanında savaşa girildiği haberi duyulunca *Zemîndâr* gazetesinde de Osmanlıya destek olunması yönünde haberler çıkmaya başlamıştı. Aşağıdaki haberde de İngilizlerin oyunundan bahsedilmiş ve Osmanlıya destek olmak için 10 günlük Hilafet günü ilan

¹¹⁷ Salim Cöğce, "Türk İstiklal Mücadelesi ve Hindistan", **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyum Bildirileri**, Ankara 31 Ekim-1 Kasım 2002, s. 151.

edildiğini ayrıca Ankara'ya gönderilmek üzere bir sermaye toplanması yönündeki tavsiye haberi dikkatleri çekmektedir:

“Bugün dünyadaki bütün uluslar zafer kazanan güçlü Türkler ile birlikte olmak isterken sadece İngiltere şimdiye kadar dünyanın bu önemli kavmini yok etmeye çalışmış.

Türkler öyle bir kavimdi ki İslâmiyet'ten önce de İslâm'ın kabul edilmesinden sonra da periyodik olarak ateş ve kan denizinde yüzüp dururlardı. Bu milletin bütün tarihi savaş ve mücadele içerisindeki kahramanlıklar ile doluydu. Eğer Türkler yok olsalardı, dünyada birçok devrim olurdu, ancak Allah Teâlâ'nın hikmetine bakın ki Türkler bundan binlerce yıl önce oldukları gibi bütün dünyada cesaretleri ile bilinirken bugün de kılıçları ile meydandalar.

Yaklaşık olarak 500 yıldan beri İslâm Hilâfetine emaneti bu güçlü milletin başındadır (elindedir) ve Türklerin sadece Allah Teâlâ ve Peygamber efendimizin adının onur ve kutsallığı için savaşmadıklarına ve daima kâfir Avrupa'nın karşısında İslâm'ın bayrağını da yükseltmeye çalıştıklarına tarih şahittir.

Şeytani ve alaycı güçler birçok kez Asya ve Avrupa arasında ateşli olaylar çıkarıp keyfi eylemlerde bulunarak bütün Asya'yı köle yapıp dalga geçmek istemişlerse de Türkler bugüne kadar bu güçlerin amaçlarına ulaşmasına asla izin vermedi.

Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nda kendi siyasi sebeplerinden dolayı Almanya'nın yanında durmak zorunda kaldı. Bu savaşta maalesef düşmanlar galip geldi. Düşman kuvvetleri üç yıl kadar Türkler üzerinde söz sahibi oldu ancak Türk ve kölelik birbirine zıt şeylerdi. 40 milyon dünya Müslümanının bağımsızlığı onların güvencesi altındaydı, Türkler nasıl köle olabilirdi. Merhametli yüce Allah Teâlâ kudreti ile Gazi Mustafa Kemal Paşa gibi birini dünyaya gönderdi. Kemal Paşa sadece kendi ülkesi için değil aynı zamanda bütün İslâm dünyası için de büyük bir şanstı.

Mustafa Kemal Paşa'ya yardım etmek ve şanlı ulusa destek olmak için Hindistan Müslümanları hazırdır. Hindistan Müslümanları İslâm'ın kutsal

mücahitleri için daima Cihat'ta yer aldılar. İslâm'ın koruyucusu (Mustafa Kemal Paşa) Hint Müslümanlarına teşekkür ediyordu ve ahirette Hint Müslümanları bunun ecrine kavuşacaklardı, bundan daha fazla onur duyulacak ne olabilirdi.

Ey Müslümanlar! Kalkın kendi günlük işlerinizden bir kısmını Allah Teâlâ ve Resulü'nün isminin onuru için vakfedin ve Müslüman mücahitlere yardım ve destek ulaştırmak için çaba sarf edin ve büyük fedakârlıklar yapmaya hazır olun. Özellikle bu güçlere bağlı olarak hayatınızı geçirdiğiniz 1300 yıllık düşmanlarınıza her ne yaparlarsa yapsınlar yine de İslâm'ı yok edemeyeceklerini kanıtlayın.

23 Şubat 1923'den 4 Mart 1923'e kadar 10 günlük Hilâfet dönemi ilan edildi. 23 Şubat'ta Hindistan'ın her köy, kasaba ve şehirlerindeki insanlar Cuma namazı için toplandıklarında bağımsız olarak toplantılar düzenleyerek İngiltere'nin tavrına karşı Lozan toplantısında Türklerle ilgili seçim yapıldı. Son derece şiddetli protesto sesleri yükseldi.

Cuma namazından sonra bütün Müslümanlar, Allah Teâlâ'dan Müslümanların halifesi Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükümeti'nin zafer kazanması ve kutsal Hilâfetin onurunun ayakta kalması için dua ettiler.

Namaz bittikten sonra Hilâfet Hareketi için bütün Müslümanlar, büyük tüccarlar, büyük liderler herkes toplanıp on gün için diğer bütün iş sahipleri işlerini bırakıp köyden çıkarak pazarlarda ve mahallelerde dolaşmaya başlasınlar. Hilâfet ve Ankara sermayesi için para toplansınlar. Ankara ordusu için gençler de çalışsın, çünkü Cihat için sadece para toplanması yeterli değil. Türkler İslam uğruna nasıl milyonlarca canını feda ettiyse aynı şekilde Hint Müslümanları da Cihat uğruna canlarını feda etmek için hazır olmalılar.

Bu dönemde toplanan bu paralar Türkler için kullanılacak. Bunun için canla başla para toplamak ve son derece fedakâr bir şekilde çalışmak Müslümanların üzerine farzdır. Allah Teâlâ yolunda canını verdiğinde dünyada Allah Teâlâ'nın adının onurunu ayakta tutmuş olacak ve ahirette bunun sevabına erecektir. 10 günlük Hilâfet döneminde toplanan Ankara sermayesi uçak satın alınması, İslâm âlemine yardım edilmesi, kanun hazırlanması ve Hilâfet Hareketi için çeşitli şekillerde

harcanacaktır. Hint Müslümanları olarak bu dönemde başarılı olabilmek için elimizden gelen her şeyi yapabilmeyi ümit ediyoruz.”¹¹⁸

Zemîndâr gazetesinde, ilan edilen 10 günlük Hilâfet günü hakkında çıkan yine benzer bir haber aşağıdaki gibidir:

“Gazetenin 7 Şubat’taki yayınında, Merkezi Hilâfet Yüce Meclisi 23 Şubat’tan 4 Mart’a kadar olan 10 günlük süreyi Hilâfet günü olarak ilan etti. Belirlenen bu tarihlerde Türk kardeşlerinin yaşadıkları üzüntüleri hatırlamaları bütün Hintli Müslümanlara farzdır. İslâm merkezinin maruz kaldığı sıkıntıları göz önünde bulundurun ve Hilâfet Mücahitlerinin cesurluklarını analım ki ahiret için hazırlanalım (yeni hayat için eşya toplayalım). Onlar için gereken tüm malzeme sağlanmalı ve Cumhuriyet ordusunda çalıştırılmak üzere asker temin edilsin. Bütün bu sorunlar yıllardır İslam’ın onuru için kılıçların gölgesinde hayatını geçiren ve Allah Teâlâ yolunda kanlarını su gibi akıtan cesur mücahit Türk askerleri için hiçbir şey değildi. Zaman zaman bu sayfalarda yayınlanan Anadolu ve Trakya’daki yüzlerce şehir, kasaba ve köylerindeki Müslümanların acı veren sefaleti ele alınmalı. Sonuçta onların suçu ve eksikliği sadece İslâm merkezi olma onuruna sahip olan Saltanatla bağlantılı olması mıydı? Hindistan Müslümanları mazlum kardeşleri için en azından kendi mallarından bir kısmını onlar için ayıramazlar mıydı? Bu toprağın vatandaşları Türk kardeşlerine duyduğu sevgiyi çok önceden beri ifade etmişlerdi. Eskiden çeşitli zamanlarda bu iddia ettikleri sevginin kanıtlarını da sunmuşlardı hatta 10 günlük Hilâfet dönemi de bu sevgiyi göstermek adına özel olarak ilan edilmişti. Hint Müslümanları belirlenen bu günlerde kendi üzerlerine düşen görevleri daha iyi nasıl yapabilirlerdi.”¹¹⁹

Hilâfet hakkındaki şiirlere baktığımızda ise Zafer Ali Han’ın Kargaşa Âlemi isimli şiiri önemli bir yer tutmaktadır. Şair şiirdeki tasvirlerini özellikle belirsiz bir şekilde ifade etmiştir. Bu kendisinin kıvrak zekâsını da gözler önüne sermekteydi. Çünkü devlet bir gazeteciyi böyle belirsiz dizeler yazmaktan dolayı isyana teşvikle suçlayamazdı. Hali gibi Zafer Ali Han da İslâmiyet’in geçmiş görkemini bahçe ve

¹¹⁸ Mevlânâ Zafer Ali Han, a.g.e., C. I, s. 232.

¹¹⁹ Mevlana Zafer Ali Han, a.g.e., C. I, s. 214.

تہذیبِ مغربی کے پرستار ہو گئے
نصرانیوں سے رشتہ اخوت کا جوڑ کر
عثمانیوں سے برسرِ پیکار ہو گئے
قطعِ رگِ خلافتِ کبریٰ کے واسطے
برطانیہ کے ساتھ ہیں تلوار ہو گئے
اسلامیوں کی سیزدہ صد سالہ جائداد
یورپ کی نذر کرنے کو طیار ہو گئے
وہ گھر جو خود کبھی عربوں نے بسائے تھے
آج ان کے اپنے ہاتھ سے مسمار ہو گئے
ناموسِ کعبہ بیچ کے گو فیصل اور حسین
عقبیٰ کی ذلتوں کے سزاوار ہو گئے
شمرہ انھیں یہ اضاعوالا صواۃ کا
مغرب کی لعنتوں میں گرفتار ہو گئے
مانا کہ ان کی قوم فروشی کی آڑ میں
وہ مسئلے جو سہل تھے، دشوار ہو گئے
لیکن خدا کے فضل نے عقدہ کیا یہ حل
اس حیلہ سے جو خفتہ تھے بیدار ہو گئے

دنیا کے گوشہ گوشہ سے اٹھ کر خدا پرست

قرآن دین احمد مختار ہو گئے

ہندستان و کابل و ایران کے سرفروش

ترکوں کے یاور اور مددگار ہو گئے

کشتی ڈبو کے خود تو عرب غرق ہو گیا

لیکن شاورانِ عجم پار ہو گئے

آذر سے گھر خدا کا اُجاڑ نہ سکا

صد ہا خلیل کعبہ کے معمار ہو گئے¹²¹

Kargaşa Âlemi

Hint Hürriyetçileri zindanda tutuklu oldular

Hayır sahipleri şerlerin pençesinde esir oldular.

O günlerde günah o kadar değersiz ki,

Şaraba tövbe edenler yine günahkâr oldular.

Kalın kıyafet giyince azarlama konusu oldular,

Beyaz ince bez alınca vefakâr oldular.

Nasıl bir değişim ki Arap şerifi bile,

Batı medeniyetinin itaatkârı oldular.

¹²¹ Halil Toker, Arzu Süren Çiftsüren, a.g.e., s. 47-48.

Nasranilerden¹²² kardeşlik bağını koparıp,
Osmanlılarla mücadele başında oldular.
Ulu Hilâfetin damarlarını kesmek için,
Britanya ile birlikte kılıç oldular.
Müslümanların on üç asırlık servetini,
Avrupa'ya adamaya hazır oldular.
Arapların bir zaman kendi yaşadıkları o ev,
Bugün bizzat kendi elleriyle harap oldular.
Kâbe'nin namusunu satarak Faysal ve Hüseyin,
Ahiret zilletinin cezasını hak eden oldular
Onlar “edâu es salâte”nin¹²³ sonucu olarak
Batı'nın lanetine giriftar oldular.
Kolay olan meseleler zor oldular.
Ama Allah Teâlâ'nın lütfu bu sorunu çözdü,
Bu hileyle uymuş olanlar, uykularından uyandılar.
İnanç sahipleri dünyanın dört bir tarafından harekete geçip,
Kur'an, din, Ahmet, vekil oldular.
Hindistan, Kâbil ve İran'ın can verenleri

¹²² İsa peygamberin dininden olan kimse, Hristiyan, İsevi.

¹²³ Meryem Suresi 59. Ayet: وَأَتَّبِعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبِعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا (Bundan sonra onların arkasından gelen nesil namazı ihmal ettiler ve şehvetlere tabi oldular. Artık yakında gayy ile karşılaşacaklar.

Türklerin destekçisi ve yardımcısı oldular.

Gemiye batırıp, Araplar bizzat kendileri boğuldular,

Ama Acem yüzücüleri karşı kıyıya ulaştılar.

Ateşle, Allah Teâlâ'nın evi yerle bir edilemez,

Yüzlerce Halil, Kâbe'nin mimarı oldular.¹²⁴

Mevlânâ Zafer Ali Hân'ın Baharistân isimli külliyyatında bulunan "1912 yılı Hindistan Müslümanlarının Siyasi Görüşü" isimli şiirindeki beyit, alt kıta Müslümanlarının hissettikleri ikilemi ifade etmesi açısından güzel bir örnektir.¹²⁵

عشق لندن دل میں سودا سر میں استنبول کا
ہم مسلمانوں کی ہستی کا یہ اصلی راز کا

Gönülde Londra aşkı, serde İstanbul sevdası

Biz Müslümanların varlığının asıl sırrıdır.

İçine düşülen bu ikilemin en bariz örneğini Hint alt kıtasında Nizârî İsmâiliyye'nin en önemli ve teşkilatçı imamlarından biri olan Ağa Han Sultan Muhammed Şah'ın (1877-1957)¹²⁶ Türklere yönelik yaptığı açıklama ve bu açıklamaya Şibli Numani'nin "Sir Agha Khan ka Khitab Turkon Se" (Ağa Han'ın Türklere Hitabı) isimli şiir ile vermiş olduğu cevabı güzel bir örnektir.

III. Ağa Han'ın, the Times of India gazetesinde 14 Şubat 1914 yılında yayınlanan mektubunda Müslümanları sakin olmaya çağırıyor ve İngilizlere karşı şiddet göstermemelerini hatta mümkünse Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki dostluğun artması için çaba gösterilmesini istemekteydi. Ayrıca zor günler geçiren Türklere yardımda bulunulmasını da belirten III. Ağa Han, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan ayrılmasının aslında kendi lehine olduğunu ifade ediyordu. O, Asya

¹²⁴ Arzu Süren Çiftsüren, **a.g.t.**, s. 240-241.

¹²⁵ Mevlânâ Zafer Ali Hân, **Baharistân**, Düz. Zâhid Ali Hân, Lahor 2007, s. 267.

¹²⁶ Mustafa Öz, "Ağa Han", **DİA**, C. I, 1988, s. 454.

topraklarında gözü olmayan tek ülke olarak İngiltere'yi görmekte ve eğer Osmanlılar İngiltere'ye yönelirse bu durumun onlara her zaman fayda sağlayacağına inanmaktaydı. Ağa Han'a göre bu koşullar altında Hindistan Müslümanlarına düşen görev de İngiltere'nin İslam'a saygısını ve alt kıta Müslümanlarının sadakatine olan güvenini sarsacak herhangi bir açıklamada bulunmamaları ve yapmamalarıdır.¹²⁷

Ağa Han konuşmasında Türklerin Avrupa'dan gitmesi gerektiğini söylemiş, Hindistan Müslümanlarının İngiliz yöneticilerle çatışmadan kaçınması ve Türklerin kaderlerine razı olması şeklinde beyanda bulunmuştu. Ağa Han'ın düşmanlık seviyesine varan Türk karşıtlığı ve İngiltere başta olmak üzere İtilaf devletlerine olan bağlılık ve sadakatinin yanında Hint Müslümanlarını Osmanlı karşıtı bir cephe halinde birleştirmeye çalışması dikkatleri çekmektedir. Özellikle cihat ilanını ağır sözlerle eleştiren ve Osmanlı halifesinin Hint ve Dünya Müslümanları üzerindeki etkisini kırabilmek için yoğun çaba harcayan Ağa Han, "Ekselansları Ağa Han (İmam, Politikacı, Filozof Dost)" isimli çevrilen otobiyografisinde bu eleştirilerini şu şekilde ifade etmektedir:

"Churchill gibi bir strateji uzmanına göre bu karar Batı cephesinde süregelen katliamı durdurma ve Almanya ile Avusturya'ya güneydoğudan saldırma fırsatı sunmuştu. Bana kalırsa o anda bu, tahrip edici bir hamileydi. Sertliği ve şiddeti son derece onur kırıcıydı. Gerçekte keyfi ve bağışlanamaz bir saldırganlığa, saygın ve herkesçe anlaşılabilir bir boyut kazandırmaya çalışan Türk hükümeti, bunu Hristiyanlığa karşı kutsal bir savaş, yani bir cihat olarak lanse edince üzüntü ve hayal kırıklığım Türk idarecilerin dinle alakası olmayan bu akılsızlıklarına karşı büyük bir öfkeye dönüştü. Müzakerelerimizde başarıya ne kadar yaklaştığımızı düşününce öfkem iyice arttı. Tam ağaçtan meyveyi koparacakken sadece ağaç değil tüm bahçe viran olmuştu.

Şiddetli bir tepki gösterdim. Diğer Müslüman liderlerle beraber tüm İslâm alemine bu sözde cihada itibar etmemeleri, vazifelerini yapmaları ve Batılı İtilaf cephesinin özellikle de İngiltere ve Fransa'nın yanında sadakatle direnmeleri için

¹²⁷ Mehmet Beşirli, "III. Ağa Han'ın İslam Politikası ve Hindistan Müslümanları, 1913 (Alman Belgelerine Göre)", **Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 6/3, s. 72-73.

çağrıda bulundum. Kendi üzerime düşen vazifeyi yerine getirmek adına, Türkiye'nin yaptığı bu feci hata hakkındaki görüşlerimi açıkladığım bir bildiri yayınladım. Osmanlı Hükümeti ve benzer güçlerin Almanya'nın saldırgan ve emperyalist stratejisi uğuruna piyon olarak kullanılmaya mecbur edileceğini, İngiltere ve İtilaf devletlerine karşı savaş ilan etmekle Türklerin, Alman efendilerinin emirleri doğrultusunda hareket ettiğini, Padişah ve danışmanlarının Alman görevliler ve diğer gayri Müslimler tarafından bu adımı atmaya mecbur bırakıldıklarını beyan ettim. Ne Türkiye'nin ne de genel olarak İslâm dünyasının Batılı güçlerin saldırgan eylemlerinden endişe etmelerine gerek olmadığını belirttim ve bildirime şunları ekledim:

İngiliz ve Rus İmparatorlukları ile Fransız Cumhuriyeti, yalnızca tarafsız kalması koşuluyla Türkiye'ye tüm topraklarında tam bağımsızlık garanti etmişlerdir. Türkiye, İslâm'ın emanetçisidir ve tüm dünya, kutsal şehirlerin onun elinde kalmasına rıza göstermiştir. Herkes Türkiye'nin hiçbir şekilde tehlikeli bir konumda olmadığı ve onun ne İslâmiyet uğruna ne de bağımsızlığını savunmak adına savaşa girmediği gerçeğini görmelidir. Dolayısıyla, Müslüman olarak bizim yegâne vazifemiz, bağlı olduğumuz dünyevi ve laik devlete karşı sadakatimizi, inancımızı ve itaatimizi muhafaza etmektir.”¹²⁸

Bu açıklama o dönemin Hindistan kamuoyunda büyük tepki uyandırmış ve Şibli Numani örneğinde göreceğimiz gibi yoğun eleştirilere maruz kalmıştı.

Balkan Savaşı döneminde Sir Ağa Han, Türklere Avrupa'nın saldırılarından korunmak için Avrupa'yı terk ederek Asya'ya gitmelerinin daha iyi olacağını tavsiye ettiği bir makale yazmıştı. Makale Müslümanları çok kızdırmıştı ve itibarlarını zedeledi. Ağa Han'ın bu yazısından alıntılar yaparak onu eleştirmiştir. Şibli Numani, şiirde Ağa Han'ın Türklere hitaben söylediklerini anlattıktan sonra Sadi-i Şirâzî'den

¹²⁸ III. Ağa Han Sultan Muhammed Şah, **Ekselansları Ağa Han (İmam, Politikacı, Filozof Dost)**, Çev. Zeynep Özbek, İstanbul 2005, s. 180-181.

aktardığı aşağıdaki Farsça beyiti ile Ağa Han'ı çıkar karşılığında Müslümanları ve dolayısıyla cenneti satmakla suçlamıştır:¹²⁹

پدرم روضه رضواں بدو گندم بفروخت

ناخلف باشم اگر من به جوے نفور شوم¹³⁰

Babam cenneti 2 buğday karşılığında sattı

Ben onu 1 arpa karşılığında satmazsam namert olayım

Fakat özellikle Balkan Savaşları sırasında Müslüman Türk halkına yapılan katliam ve zulümlerin haberleri Hindistan'a ulaştıkça İngilizlerle uyumlu şekilde hareket edilmesini tavsiye eden Müslüman ileri gelenlerinin görüşleri tamamen saf dışı kalmıştı ve bütün Hindistan Müslümanları Trablus harbinden sonra Balkan Savaşları'nın sadece bölgesel savaşlar olmayıp Osmanlı Hilâfetini yıkmaya ve Müslüman halkı yok etmeye yönelik "Haçlı Seferi" türünde girişimler olduğunu idrak ederek tek bir cephe halinde bu girişimlere karşı çıkmışlardı. Hatta Osmanlı Devleti ile İngilizlerin karşı karşıya geldikleri Birinci Dünya Savaşı sırasında dahi Hint Müslümanları, yöneticileri olan İngilizleri karşılarına alma tehlikesini de göze almıştı. Osmanlı Padişahı ve Halifesi olan dönemin Şeyhülislâm'ı V. Mehmet Reşat, "Ordu ve Donanma" isimli bir ilan ile askerlere seslenerek cihadı resmi olarak duyurmuş, sonrasında 14 Kasım 1914 tarihinde Eminî Hıdır Efendi tarafından beş madde halinde oluşturulmuş bir metin olan asıl fetva İstanbul Fatih Camii'nde okunarak halka cihat duyurulmuştu.¹³¹ Böylece V. Mehmet Reşat, dünyadaki tüm Müslümanları, İtilaf Devletlerine karşı savaşa çağırarak Cihad-ı Ekber'i ilan etmişti. Cihadın ilanından sonra özellikle 1915'de gelindiğinde bu eğilim daha da artmış ve sadece kamuoyu oluşturmak ya da yardım yapmak seviyesinde kalmayıp doğrudan cihada katılma eylemleri de başlamıştı.

¹²⁹ Halil Toker, Arzu Süren Çiftsüren, **He Soda Cab Se Leyla-i Khilafat Ka**, Sanjh Publications, Lahor 2015, s. 246-248.

¹³⁰ Halil Toker, Arzu Süren Çiftsüren, **a.g.e.**, s. 248.

¹³¹ Meltem Kol, "Birinci Dünya Savaşı'nda Psikolojik Bir Operasyon Olarak Cihad-ı Ekber İlanı", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2017, s. 72.

Cihad-ı Ekber Fetvası aşağıdaki gibidir:

“İslâmiyet aleyhine tehacüm-i a’dâ vâki ve memalik-i İslamiyenin gasb ve gâreti ve nüfus-i İslâmiyyenin seby ve esir edilmeleri mütehakkık olunca Padişah-ı İslâm hazretleri nefir-i ‘âmm suretiyle cihadı emr etdikde ‘...infiru hifafen ve sikâlen ve câhidû bi-emvâlikum ve enfisüküm...’ ayet-i celîlesi hükm-i münîfince kâffe-i Müslimîn üzerine cihad farz olup genç ve ihtiyâr piyade ve süvari olarak bilcümle aktârdaki Müslimînin mâlen ve bedenen cihada müsâreat eylemeleri farz-ı ayn olur mu?

el-Cevab: Olur.

Bu suretde el-yevm makam-ı Hilâfet-i İslâmiyye ve Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne sefâin-i harbiyye ve asâkir-i berriyesiyle hücum etmek suretiyle Hilâfet-i İslâmiye’ye adv ve neûzü billahi te’âlâ nûr-ı âlî-i İslamiyetin itfâ ve imhasına sâit bulundukları mütehakkık olan Rusya ve İngiltere ve Fransa ile onlara mu’in ve zâhir olan hükûmetlerin taht-ı idarelerinde bulunan kâffe-i Müslimînin dahi mezkûr hükûmetlerin aleyhine ilân-ı cihad ederek bilfiil gazaya müsareat eylemeleri farz olur mu?

el-Cevab: Olur.

Bu surette maksudun husûlû cemi Müslimînin cihada müsareat eylemelerine mütevakkıf iken bazıları neuzubillahi Teâlâ tehalüf etseler tehalüfleri masiyet-i azîme olup gazab-ı ilâhiye ve bu mesiyet-i şenianın cezasına müstehak olurlar mı?

...”¹³²

Cihat fetvasında Dünya Müslümanları ümmetini cihada çağırarak bunun farz olduğu yazılı bulunan cümleler mevcuttur. Cihadın farz olduğuna dair beyanlar Urduca, Arapça ve Farsçaya tercüme edilerek İslâm âlemine yayılmıştı. Hindistan’da ve İstanbul’daki Urduca basınında geniş yer alan bu ilan özellikle Hint genç tabakası üzerinde büyük etkisi olmuş ve yüzlercesi cihada katılmak için ev, akraba, dost ve hatta eğitimlerini yarıda bırakarak gizli yollardan Türkiye’ye gelmeye başlamışlardı.

¹³² <https://www.topragizbiz.com/konular/cihad-i-ekber-osmanliyi-birinci-dunya-savasina-sokan-fetva.12102/>, Çevrimiçi 22.03.2022.

Bunlardan bir tanesi de 1915'te cihat ilanından sonra yola çıkan ve ancak karşılaştıkları engeller sonucunda Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye ulaşabilen Zafer Hasan Aybek'tir.

Zafer Hasan Aybek'ten biraz bahsetmek yerinde olacaktır. Hindistan'ın Pencap eyaletine bağlı Karnal'da 26 Eylül 1895 tarihinde dünyaya gelmişti. 1911 yılında Anbala'da yapılan merkezi sınavı başarılı bir şekilde geçmiş ve Lahor'daki Government Kolejinde burs almaya hak kazanmıştı. Kolejdeki ilk yılının ardından Balkan Savaşı patlak vermiş, Hindistan'daki Müslüman gençler gibi kendisi de bu durumdan oldukça etkilenmişti. Balkan Savaşı ile başlayan Türk sempatisi ve İngiliz karşıtı duygular, 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile daha da artarak yayılmıştı. Osmanlı Devleti'nin cihat ilan etmesi ile de durum bambaşka bir boyut kazanmıştı. Cihat ilanının ardından Zafer Hasan'ın da içlerinde olduğu bir grup genç bu çağrıya karşılık vererek Osmanlıların yanında savaşa katılmaya karar vermişti. 5 Şubat 1915 tarihinde Lahor'dan ayrılarak Kabil'e ulaşmış ve 8 yıl bu şehirde yaşamıştı. 1922 yılında Zafer Hasan, hocası Ubeydullah Sindî ile birlikte Afganistan'dan ayrılarak ilk önce Moskova'ya daha sonra ise 1924'te Türkiye'ye gelerek İstanbul'a yerleşmişti. Hasan Aybek Türk vatandaşlığına kabul edildikten sonra harp okuluna girmiş ve Türk-Afgan Antlaşması kapsamında 1933 yılında bir Türk subayı olarak Afganistan'a geri dönmüştü. Afganistan'da harp akademisinde hoca olarak eğitim vermiş, ayrıca Afganistan'ın top alımı için Çekoslovakya'ya gönderdiği heyetin başkanlığını da yürütme görevinde bulunmuştu. 2 Kasım 1937 tarihinde İstanbul'a geri dönmüş ve Emine Mükerrerem adlı bir Türk kızı ile evlenmişti. 1987 yılında ise İstanbul'da vefat etmiştir.¹³³

Hasan Aybek, o günkü genç Hint Müslümanlarının duygularını ve Müslüman Türk kardeşlerine destek vermek için hayatlarını bile hiç çekinmeden tehlikeye atabileceklerini gösteren en iyi örneklerden birisidir.

¹³³ Halil Toker, "Zafer Hasan Aybek ve Afganistan Anıları (1915-1922, 1933-36, 1937)", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, Yayına Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, İstanbul 2002, s. 150.

O günlerde G. C. Üniversitesi Zafer Hasan Aybek katılmak için yola çıkışının öyküsünü Urduca kaleme aldığı “Hatırat” adlı eserinde anılarından şöyle bahsetmektedir:

“Üniversite günlerimde, bu topluluğun temsilcisi Pencap’ta Nüfus Bakanı Maulvi Fazl İlâhi idi ve o Lahor’da Maulvi Beşir olarak tanınan Maulvi Abdurrahim ile temas halindeydi. G. C. Üniversitesi Müslüman öğrencilerine Şeyh Abdullah tanıtıldı. Bu sayede diğer Müslüman öğrencilerin görüşleri hakkında bilgi edinilmiş oldu. Kanaat getirince bize Müslümanların Halifesi’nin Cihat fetvasının bir nüshasını gönderdi. Bu fetva üzerine hepimiz Türklerin saflarına katılarak İngilizlere karşı cihat duyguları beslemeye başladık. Düşüncelerimizi güçlendirmek için bize Tevbe Suresi’nin (3) 24. ayetini verdiler.¹³⁴

De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah Teâlâ’dan, peygamberinden ve onun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah Teâlâ’nın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah Teâlâ fasık topluluğu doğru yola erdirmez.”¹³⁵

“Onu okumamızı, anlamamızı ve uygulamamızı tavsiye etti ve cihat için bu Dar-ül küfr’ü terk etmemiz ve bir Dar-ül İslâm’a gitmemiz ve oradan da Türk ordusuna katılmak için Türkiye’ye ulaşmamız gerektiğini söyledi. Hepimiz bu söylenenlere razı olduk.”¹³⁶

Zafer Hasan Aybek’in anılarına baktığımızda İslâm dini ve Türk din kardeşleri uğruna dâr’ul-Harb olarak nitelendirdikleri Hindistan’dan ayrılarak dâr’ul-İslâm olarak gördükleri Afganistan’a gelen alt kıta Müslümanları, yolculukları sırasında birçok olumsuzluklar yaşamış; yaşlı kadın ve çocuk ihtiyaçları olan hiçbir şeyi yanlarına alamadan memleketlerindeki ev bark tarla neleri varsa satarak yola koyulmuşlar ancak bir kısmı yollarda telef olmuştu. Hicret edenler Afganistan’daki

¹³⁴ Zafer Hasan Aybek, **Hatırat**, Seng-i Meel Yayınevi, Lahor 1990, s. 39.

¹³⁵ <https://kuran.diyinet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-1/tevbe-suresi-9/ayet-21/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>, Çevrimiçi 21.03.2022.

¹³⁶ Zafer Hasan Aybek, **a.g.e.**, s. 40.

kötü koşullar nedeniyle büyük bir hayal kırıklığına uğrayarak memleketlerine geri dönmek zorunda kalmışlardı. Ancak memleketlerine döndüklerinde ne evleri kendi evleri ne de tarlaları kendi tarlalarıydı artık. Hicrete sevk eden ve fetvalar veren hiçbir din adamı ve politikacı bu hicret hareketine katılmamıştı, olan halka olmuştu. Birkaç ay içerisinde olayın vahameti ortaya çıkınca Hicret'e teşvik eden baş aktörlerden Mevlânâ Âzâd, bu yaşananların ardından bir daha Hicret kelimesini ağzına dahi almamış, Mahatma Gandhi'nin saflarında “sivil itaatsizlik” hareketinin savunucularından biri olmuştu. İşin ilginç yanı Mevlânâ Âzâd, Hindistan'ın bağımsızlığına kavuşmasını anlattığı “Âzâdî-yî Hind” adlı kitabında ne verdiği fetvaya ne de Hicret Hareketi'ne hiç değinmemişti.¹³⁷

Görüleceği üzere Hindistan'da Ağa Han örneğinde olduğu gibi Osmanlı Devleti ve Hilâfeti karşıtı bir cephe olmasına rağmen savaşın ilk günlerinde bir ikilem içerisine düşen Hint Müslümanları savaş ilerledikçe yöneticileri olan İngilizleri karşılarına alma tehlikesini de göz önüne alarak Türklerin yanında yer almışlardı. Bu durum cepheden tutun da siyasete, siyasetten edebiyata kadar her sahada kendisini göstermiştir. Örneğin, cihat sonrası İngiliz karşıtı görüşler, Singapur'un da aralarında bulunduğu pek çok farklı bölge Müslümanları arasında revaç bulmuştu. Savaşmak için Avrupa'ya değil de Osmanlı topraklarına gönderileceğini öğrenen Singapur'da İngiliz ordusuna bağlı bulunan 5. Hafif piyade alayına mensup askerler ayaklanmış, ayaklanma bastırılmış ve Divan-ı Harb'e çıkarılan askerler suçlu bulunarak kurşuna dizilerek şehit edilmişlerdi. Yine bunun gibi cihat ilanından sonra Mısır ve diğer bölgelere görev yapmak için gönderilen Müslüman Hintli askerler İngiliz ordusuna bağlı birliklerinden kaçarak Osmanlı ordusuna katılmışlardı.¹³⁸ Müslüman askerlerin gösterdiği bu cesareti Edebiyatçılar da göstermiş ve tutuklanma tehlikesini göze alarak eserlerinde Osmanlı taraftarlıklarını açıkça ortaya koymuşlardı. Bu duygular sadece İngiliz ordusundaki Müslüman askerler arasında değil, tüm Hindistan Müslümanları arasında hızla yayılmıştı. O dönemde Urduca yazan edebiyatçılar ve şairler, takibata

¹³⁷ Halil Toker, “Hindistan Hicret Hareketi”, **Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, sy. 17, İstanbul 2004, s. 162.

¹³⁸ Halil Toker, Zekai Kardaş, **Journey of Friendship and Brotherhood (A Pictorial Survey of Turkey and Pakistan Relations)**, Mavra Books Yayınevi, Pakistan 2021, s. 77-78.

(soruşturma) uğramayı da göze alarak eserlerinde Osmanlı taraftarlıklarını açıkça göstermiş ve İngiltere başta olmak üzere İtilaf Devletlerini eleştirmişlerdi.

Birinci Dünya Savaşı döneminde 1915-1916 yılları arasında yaşanan en kanlı çarpışmalardan biri Gelibolu Yarımadası'nda gerçekleşmiş, bu savaş hem karadan hem denizden gerçekleşmişti. Hindistan Müslümanlarının çok yakından takip ettiği ve Osmanlı düşmanlarına karşı protestolarını ortaya koydukları bu dönem şiirlerinde Londra ve Paris şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir. Hindistan Diyûbendî Ekolüne Mensup Mevlânâ Nahmud Diyûbendî de, aşağıdaki şiirinde görüleceği gibi Londra ve Paris'i eşkıyalıkla suçlamış ve bunların Çanakkale'de misafir olduklarını belirtmiştir. Şair, Türklerle birlikte savaşa katılmak için giden Hintlilere de Allah Teâlâ'nın yardım etmesini niyaz etmektedir.¹³⁹

کیا کہوں اللہ اکبر کیا ہے شانِ دردِ نیل
سجدہ گاہِ اشتیاق ہے آستانِ دردِ نیل
ہم نے یہ مانا نہیں ہیں گو عزیز و مہربان
لندن و پیرس مگر ہیں مہمانِ دردِ نیل
ہر پیا سے کو پلا یا جامِ لبریز اجل
آفریں صد آفریں اے ساقیانِ دردِ نیل
اے عجب روباہ بازی سے سگِ زرد و شغاں
چاہتے تھے کہ مدیںِ پاسبانِ دردِ نیل
کثرتِ جن و شیاطین سے نہیں خوف و خطر

¹³⁹ Ebû Salmân Şâhchihânpûrî, **Külliyat-ı Şeyhü'l-Hind: Hazreti Mevlânâ Mahmûd Hasan Diyûbendî ke Kelâm-ı Farisi u Urdu ka Mecmua**, Karaçi, Meclis-i Yâdgâr-ı Şeyhülislâm, 1994, s. 118-121.

شعلہ باری کر رہا ہے آسمانِ دردِ نیل
مٹ گے سب صفحہ ہستی سے چوں حرفِ غلط
جو مٹانے آئے تھے نام و نشانِ دردِ نیل
سرویہ روس و فرانس و بٹلی و اہلِ فرنگ
روزِ محشر تک رہیں گے نوحہ خوانِ دردِ نیل
کفر لرزے ہے دل کفار میں کہتے ہیں جب
نعرۃ اللہ اکبر غازیانِ دردِ نیل
نادم و خوار و ذلیل ہیں پر نہیں ہیں زور و
خون سے یعنی سرخرو میں دشمنانِ دردِ نیل
لندن و پریس کا ہے کیا ذکر جملہ اشتیاء
روتے ہیں دوزخ میں بھی کر کے بیانِ دردِ نیل
بھیڑیے یورپ کے بسم اللہ آئیں شوق سے
سر بکف جانباز اشرف ہے شبانِ دردِ نیل
اُن ضعیفوں کی الہی عاقبت محمود ہو
حُبِ اسلامی سے جو ہوں مدح خوانِ (گلہ بان) دردِ نیل
کٹ کے سر انگریز کا تاریخ نکل بے بدل
سجدہ گاہِ اشتیاء ہے آستانِ دردِ نیل

Nasıl anlatayım! Allah Teâlâ! Ne yüce Çanakkale'nin şanı,
Eşkîyanın baş eğdiği yerdir, Çanakkale eşiği.
Her ne kadar biz bunu kabul etmesek de, aziz ve saygıdeğer
Londra ve Paris Çanakkale'de misafirdir.
Ecel dolu kadehi her susamışa içirtti
Aferin, yüzlerce aferin ey Çanakkale'nin sakileri.
Hayret! Tilki oyundan sarı köpek ve çakal
Çanakkale'nin muhafızı olmayı istediler.
Cin ve şeytanların çokluğundan korku ve tehlike yoktur
Çanakkale'nin göğü ateş püskürüyor.
Çanakkale'nin nam u nişanını silmeye gelen herkes
Yanlış yazılan yazı gibi varlık sayfasından silindi.
Sırbistan, Rus, Fransa, İtalya ve Avrupalılar
Mahşere kadar Çanakkale'nin matemini tutacaklardır.
Çanakkale gazileri "Allahu Ekber" narasını attığında
Kâfirlerin gönlünde küfür titriyor.
Pişman, itibarsız, zelildirler ama yüzleri sarı değil
Çünkü Çanakkale'nin düşmanlarının yüzü kanla kıpkırmızı olmuş.
Londra, Paris'ten ne bahsedeyim ki hepsi eşkıya onların
Çanakkale'den bahsedip, ağlayıp duruyorlar.
Avrupa'nın kurtları buyursun gelsin isterlerse
Çanakkale'nin çobanı şerefli mücahit korkusuzca onları bekler.
Ey Rabbim! O zayıfların (Hintlilerin) akıbeti hayrolsun
İslâm sevgisiyle Çanakkale'yi methedenler
"Başını kesti" İngilizin kelimesinden tarih çıktı

Eşkîyanın baş eğdiği yerdir Çanakkale'nin eşiği.¹⁴⁰

Alt kıta Müslümanları, İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı döneminde Osmanlıya dokunulmayacağına dair vermiş olduğu sözleri tutmayacaklarını görmekte ve İngiliz yönetimi altında bulunmalarına rağmen Osmanlıya saldırılarından dolayı Londra'ya eşkıya dahi demekten çekinmemişlerdi.

Bu da göstermektedir ki İngiliz yönetiminin gazabına uğramamak için bazı konularda sessiz kalmış şairler ve yazarlar varsa da edebiyatçı ve fikir adamlarının çoğu Osmanlının ve Türklerin haklılığına inanmış ve mümkün olduğunca Türkler lehine kamuoyu oluşturmak için ellerinden geleni yapmışlardı. İngiliz baskısına rağmen Türkleri desteklemişlerdi.

Birinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da patlak vermesinin ardından, zaten Trablusgarp ve Balkan Savaşları'ndan henüz çıkmış olan Osmanlı Devleti'nin tarafsız olduğunu ilan etmesi İngiltere'nin sömürgesi konumundaki alt kıta Müslümanlarını oldukça mutlu etmişti. Ancak işin tersine dönerek Osmanlı'nın Almanya'nın yanında savaşa gireceğini fark eden İngilizler sistemli bir şekilde propaganda yaparak tebaası konumundaki Müslümanlar ile Türkler arasında bir seçim yapma zorunluluğunu ortadan kaldırmaya çalışacaklardı.¹⁴¹ Çünkü alt kıta Müslümanlarının Türklere ve bağımsız olarak kalmış son Müslüman Devlet'in Halifesine karşı derinden sevgi ve bağlılık hissettikleri İngilizler tarafından bilinmekte ve endişe ile karşılanmaktaydı. Olası bir taraf tutma durumunda Osmanlı'nın yanında olacakları aşikârdı. Sistemli propagandaları arasında Jön Türklerin İslâmla ve Hilâfetle bir ilgileri olmadığı yönünde karalama kampanyası da bulunmaktaydı. *Comrade* gazetesine göre alt kıta Müslümanları ile Osmanlı ortak bir İslâmi mirasa sahipti ve bu yüzden idarecilerin dini inançları ve samimiyetleri oldukça önemliydi. Bu söylentiler o kadar inandırıcıydı ki Jön Türk taraftarlığı ile yakından tanınan *Comrade* gazetesi bile Jön Türkleri uyarma ihtiyacı duymuştu.¹⁴² Osmanlı henüz savaşa katıldığını ilan etmeden önce yapılan tüm bu propagandalar bir işe yaramamış ve Almanya'nın yanında savaşa katıldığını ilan etmesinin ardından alt kıta Müslümanları arasında büyük bir üzüntü ve

¹⁴⁰ Arzu Süren Çiftsüren, **a.g.t.**, s. 234-237.

¹⁴¹ Mim Kemal Öke, **Hilâfet Hareketleri**, İrfan Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 44-45.

¹⁴² Azmi Özcan, **Pan-İslâmizm ...**, s. 219.

tedirginlik baş göstermişti. Tebaasını karşısına almak istemeyen İngilizler, savaş ilanı ile birlikte Hinistan Genel Valisi Harding, kutsal topraklara ve Halifeye karşı İtilaf devletleri tarafından herhangi bir saldırı olmayacağı yönünde teminatlar vermişti.¹⁴³

3.2.2. Birinci Dünya Savaşı'nın Bitiminin Ardından İngilizlerin Sözlerini Yerine Getirmemesi

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce savaşın ardından Osmanlı'ya karşı anlayışlı olacakları Mukaddes topraklara dokunmayacaklarını ve Osmanlı'yı parçalamak gibi bir niyetleri olmadığını ve paylaşmayacaklarını taahhüt etmişlerdi.¹⁴⁴ Hatta Ağa Han'a göre Osmanlının tarafsızlığını koruması kaydıyla İngiltere, Rusya ve Fransa yardımında bulunacak; bu ülkeler ayrıca Osmanlı'nın şan ve şöhretini koruma konusunda da taahhütte bulunmuşlardı. Ağa Han'ın bu dedikleri doğrultusunda tüm dünya Haremeyn-i Muhteremeyn'in¹⁴⁵ anahtarlarının Osmanlı'da kalmasına razı olmuştu.¹⁴⁶

Zahide Hatun Şirvanî, Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan barış antlaşması sayesinde karanlık devrin sona erip aydınlık devrin başladığı ve Batıların Kutsal mekânlara dokunulmayacağına dair vermiş olduğu taahhütü gerçekleştireceğini ancak bu sözleri gerçekleştirmenin kolay olmadığını ve vakit alacağı yönündeki düşünceleri ile yazmış olduğu şiiri aşağıdaki gibi dile getirmiştir. Ancak ne yazık ki şairin bu düşüncesi doğru çıkmamış ve İngilizler bu sözlerinde durmamışlardı.¹⁴⁷

سنہ ہے ہم نے دور عیش و عشرت آنے والا ہے

ہوئی کافور ظلمت اب اجالا ہی اجالا ہے

مبارک باد لو اس مسلم دل ریش کی جس نے

¹⁴³ Azmi Özcan, , **Pan-İslâmizm ...**, s. 225.

¹⁴⁴ ¹⁴⁴ Mim Kemal Öke, **Hilâfet...**, s. 47.

¹⁴⁵ Mekke ve Medine şehirlerini birlikte ifade eden tabirdir.

¹⁴⁶ Vahdet Keleşyılmaz, **a.g.e.**, s. 44.

¹⁴⁷ Muhammedurrahman, **Ceng-i Âzâdî Ke Urdu Şuerâ: 1857 tâ 1947**, Kavm-i İdâre Berâ-yı Tahkîk-i Târîh u Sekâfet, İslamabad 1986, s. 287.

تمہارے واسطے اسلام کو خطرے میں ڈالا ہے
مقاماتِ مقدس میں نہ ہوگی دخل اندازی
طلبِ گارِ عمل یہ وعدہ سرکارِ دالا ہے
مسیحی ہو مسیحائی کرو بیمار ترکی کی
بڑے نازوں سے جس کو مادرِ گیتی نے پالا
نہیں استغفر اللہ! کون کہتا ہے کہ جلدی ہو
ہنسی ٹھٹھا ہے کچھ انصاف یا منہ کانوا لالا ہے

Duyduk ki zevk ve sefa dönemi gelmek üzeredir

Karanlık yok oldu, şimdi aydınlık mı aydınlık.

Senin için İslâm'ı tehlikeye atan,

Bu gönlü yaralı Müslümanın selamını al.

Makam sahipleri (Batı) amel talepkârlarına (Doğu) şu sözü verdi ki:

“Kutsal makamlara müdahale eden olmayacak”.

Son derece sevgiyle ana toprağını büyüten,

Hasta Türkiye'nin Hristiyanlarını Hristiyan bırak.

Hayır, estağfurullah! Kim diyor ki çabuk olsun,

Biraz insaf kolay bir iş midir, ya da küçük bir iş midir?

Ancak 30 Ekim 1918 yılında Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile birlikte Osmanlı Devleti yenilgiyi kabul etmiş ve savaştan çekilmişti. Mütareke'nin ağır şartları ile birlikte Anadolu'nun çeşitli bölgelerinin işgali Osmanlı'nın parçalanmak istendiğini göstermekteydi. Oysaki daha savaş başlamadan İngilizler, Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne dokunulmayacağı yönünde vaatlerde

bulunmuşlardı.¹⁴⁸ Bu anlaşma ile birlikte verdikleri sözlerin hiçbir hükmünün olmadığı açık bir şekilde ortaya çıkmıştı.

Zahide Hatun Şirvani'nin verilen sözlerin yerine getirilmemesine ilişkin Hilâfet'e ithafen yazdığı şiirde de görüleceği üzere Hilâfet'in de Musul'un petrolü gibi paylaşıldığı ve yine bu paylaşımı İngiltere'nin kazandığı ancak gözünü para, mal, toprak hırsı kaplamış olan İngiltere'nin kendi yönetimi altında bulunan alt kıta Müslümanlarının taleplerini görmezden geldiği dile getirilmektedir. Müslümanlar için önemli olan kutsal mekânlara ve Hilâfete dokunulmayacağına dair İngilizlerin verdiği sözler eğer tutulsaydı bugün yok olmazlardı denilmektedir:

موصل کا تیل

بزم میں مثل تبرک بٹ گیا موصل کا تیل
اے خلافت! تیرا ہم قسمت ہوا موصل کا تیل
محرم اسرار قیمت جب کلیم نشو ہوئے
پیٹ کر سر چیخ اٹھے، "ہے ہر امر موصل کا تیل"
کہیے ملیرینڈ صاحب! کس طرح کٹتی ہے شب؟
رشتک کے آتش پہ ہے چھڑکا ہوا موصل کا تیل
موسیو بھی، سینیئر بھی اور پریسیڈنٹ بھی
ہاتھ ملتے ہیں کہ مسٹر لے اڑا موصل کا تیل
نت نئے فتنے اٹھا کر گرم اسے کرتے تو ہیں

¹⁴⁸ Şule Sevinç Kışi, "Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti ve Türkiye'ye Yardımları (1911-1923)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sy. 32, s. 762.

اور اگر ان پر اچھل کر جا پڑا موصل کا تیل
حلق بوسی، ہی سے اسہالی عمل ظاہر ہوا
ہضم ہو گا کس طرح بارِ خدا موصل کا تیل
دیکھنا! بجھ کر رہے گا دولت اندوزوں کا دل
دیکھنا! ہو کر رہے گا شعلہ زاموصل کا تیل
قحطِ روغن کا چراغِ حرب جب شاکِ ہوا
جھٹ فروغِ بخت نے دکھلا دیا موصل کا تیل
مغربی چلتے ہوئے پرزوں کا اب دگنا ہے زور
روح بن کر ان کی رگ رگ میں گھسا موصل کا تیل
ان کی بو بھی سو نگھنا، ان کی ادا بھی دیکھنا
عطر بن کر جن کے کپڑوں میں بسا موصل کا تیل
دخلِ نظمِ فارسی میں رکھتے ہیں روغنِ فروش
کھیلِ قدرت کا دکھاتا ہے نیا موصل کا تیل
شیونِ دنیاے اسلامی سنیں تو کیا سنیں
آج کل ہے ان کے کانوں میں پڑا موصل کا تیل
کیوں ڈریں دردِ آفرینی عراق و ہند سے
کیا نہیں پاس ان کے مالش کی دواموصل کا تیل

کیا اثر ہوا شک کے قطروں کا لائڈ جارج پر
کر چکا ہے آپ کو چکنا گھڑا موصل کا تیل
دفع کر دے طامعان ارض کی خشکی سر
گر نہیں اس کام کا، کس کام کا موصل کا تیل
آہ، اے برطانیہ! نایاب تھی خلعت تری
گر نہ ہو تا داغ دامن قبا موصل کا تیل¹⁴⁹

Musul'un Petrolü

Hibe gibi masada dağıtılmış Musul'un petrolü

Ey Hilâfet! Senin kaderini paylaştı Musul'un petrolü

Sırlar ortaya döküldüğünde

Herkes elini başına vurarak "Benimdir benimdir Musul'un petrolü" diyerek
bağırdı

Söyle Milerand Bey! Bu gece nasıl geçecek?

Kıskançlığın ateşi üzerine serpilmiştir Musul'un petrolü

Mösyönün de Senyörün de Başkanın da

Elleri boş kaldı Mister kaptı Musul'un petrolünü

Her gün yeni fitneler çıkararak ateşliyorlar onu

Eğer onların üzerine fişkirırsa Musul'un petrolü

Boğazlarından geçmeden mideleri bulanır

¹⁴⁹ Halid Alim, **Küllüyat-ı Zahide Hatun Şirvani**, Mahnama Fanus Yayınları, Lahor 2013, s. 235-236.

Nasıl hazmedilir Allah Teâlâ'nın belası Musul'un petrolü
Bak serveti toplayanların kalbi sonunda sönecek
Bak sonunda alevin sebebi olacak mutlaka Musul'un petrolü
Savaşın meşalesi yağ kıtlığından şikâyetçi olduğunda
Hemen İngilizler (bahtı güzel olanlar) gösterdiler Musul'un petrolünü
Artık Batı'nın hareket eden araçları iki kat güçlendi
Onların damarlarında ruh olmuş geziniyor Musul'un petrolü
Onların kokusunu da kokla, işvesine de bak
Parfüm olarak onların elbiselerine işlemiş Musul'un petrolü
Yağ satıcısı Farsça şiir söylüyor
Kudret yeni oyunlarını gösteriyor Musul'un petrolü
İslâm Dünyasının derdini kim dinlesin
Bugünlerde onların kulaklarında çınlıyor Musul'un petrolü
Neden onlar Irak ve Hindistan'ın doğum sancısından korksunlar ki
Onların bulantısının dermanı yok mu Musul'un petrolü
Etkiler mi Lloyd George'u gözyaşı damlaları
Yapmış sizi onursuz Musul'un petrolü
Hindistan'ın problemlerini bitir
Bu işi bitirmezsen senin olması ne işe yarar Musul'un petrolü
Ey İngilizler! Senin Hilât'ın eşsizdi
Bitmezdin eğer kötülük yapmasaydın.

Güney Asya Müslümanlarını, kültürel çalkalanmalar ve politikayı kullanarak milliyetçilik duyguları ile parçalamaya çalışmışlardı. Bu dönemde halk arasında Altaf Hüseyin Hâli ve İkbal'in kaleme aldığı Urduca epik şiirler fazlaca rağbet görmekteydi. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte bu duygular daha da yoğunlaşmaya başlamıştı. Hindistan Müslümanları, İngiliz Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne karşı takındığı tutumu ve 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması'nı çok ciddi şekilde eleştirmişti. Müslüman Türkleri ve Halife'yi korumak için başlayan Hilâfet Hareketi, İngiliz karşıtı bir harekete dönüşmüş ve Müslümanları Gandhi'nin iş birliğinden kaçınma hareketine meyil etmesine sebep olmuştu. Bu dönemde şiirlerde sömürgecilik karşıtı fikirler sıkça görülmeye başlamıştı.¹⁵⁰

Zafer Ali Han'ın "Sevr Antlaşması" başlığı ile kaleme almış olduğu şiirde Türk halkı tarafından kabul görmeyen ve uygulamaya geçmeyen Sevr Antlaşması'nın ağır hükümleri sonrasında ortaya çıkan elim tabloyu konu edinmişti. Şair gül bahçesi olarak tasvir edilen ülkenin artık eskisi gibi olmadığını, evlerde sokaklarda huzur kalmadığını ve üzüntülü bir hava estiğini şiirde belirtmektedir. Osmanlı Devleti'nin yenilgisinden düşmanların memnun olacağı ve böyle bir durumda İslâm âleminin öndersiz kalacağı ifade edilmek istenmiş.¹⁵¹

عہد نامہ سیورے

قدیم وضو پر اندازہ جہاں نہ رہا
مکیں رہے مگر ان کا کہیں مکاں نہ رہا
زمین پاؤں تلے سے نکلتے جاتے ہے
سروں پہ سایہ فگن تھا جو آسماں نہ رہا
ہوا اک ایسی یکایک چلی زمانہ میں

¹⁵⁰ Mark Juergensmeyer, *The Oxford Handbook of Global Religions*, Oxford University Press, ABD 2006, s. 480.

¹⁵¹ Zafer Ali Hân, *a.g.e.*, s. 32.

کہ جس کے ہم تھے عناد دل وہ گلستاں نہ رہا
وہ رونقیں نظر آتی نہیں خیاباں پر
فضا وہ پہلی سی اگلا سا وہ سماں نہ رہا
وہ بوئے نسترن ویا سمین وگل نہ رہی
وہ رنگ لالہ و نسرین وار عوان نہ رہا
خموش ہے چمکتاں کہ شاخساروں میں
خروشِ نالہ مرغانِ صبح خواں نہ رہا
یہ کہہ رہے ہیں نصاریٰ کہ آج دنیا میں
کہیں بھی سطوتِ اسلام کا نشان نہ رہا
بچا حرم بھی صیدِ افکنوں کے ہاتھوں سے
سلامت ایک بھی طائر کا آشیاں نہ رہا
بھٹک رہے ہیں اندھیرے میں قافلے والے
کہ رہبری کے لیے میر کارواں نہ رہا
دل شکستہ کو امیدِ عافیت نہ رہی
زبانِ بستہ کو یارائے الاماں نہ رہا
کبھی زمانہ میں ڈالا تھا غلغلہ جس نے
وہ نامِ زینتِ عنوانِ داستاں نہ رہا

زوالِ ولتِ عثمان پہ خوش نہ کیوں ہو رقیب
کہ اک حجاب جو حائل تھا درمیاں نہ رہا
ہزار سال وہ سر-سبز؟ تھوڑا رہا جس پر
ہزار حیف وہی سنگِ آستان نہ رہا
گلہ ہے بخت کی نیرنگیوں سے لا حاصل
عبث ہے شکوہ کہ گنبد پہ گردِ گاہ نہ رہا
گئی جو خاتمِ جم ہاتھ سے تو غم کیسا
خدا تو سر پہ رہا گر خدا یگاں نہ رہا
فلک نے بادہ کشوں کا اُلٹ دیا ساغر
تو کیا حجاز کا ساقی بھی مہرباں نہ رہا؟
بیا کہ قاعدۂ آسماں بگردانم
"قضا بگردش رطل گراں بگردانم"

Sevr Antlaşması

Cihan o eski konumunda kalmadı
Yerleşeni kaldı ama onların hiçbir yerde evi kalmadı
Korku ve dehşetle ayakta zor duruluyor
Başlar üzerinde gölge olan o gökyüzü kalmadı.
Günümüzde tek tek öyle bir gidişat oldu ki
Bülbülü olduğumuz o gülistan kalmadı.
O ısıltılar görünmüyor sokakta

Fezada, o önceki gökyüzü kalmadı.
O yaban gülünün, yaseminin, gülün kokusu
O lale, nesrin ve erguvanın rengi kalmadı.
Sessizdir, bahçedeki ağacın dalları üzerinde
Seher vakti inleyen kuşun coşkusu kalmadı.
Ensârî diyor ki: "Bugün dünyada
Hiçbir yerde, İslâm'ın ağırbaşlılığının izi kalmadı".
Harem bile avcılarının elinden kurtulmadı
Bir kuşun yuvası bile selamette kalmadı.
Kafile karanlıkta yanlış yola sapıyor
Zira rehberlik edecek kafile başkanı kalmadı.
Yenilmiş kalpte iyileşme ümidi kalmadı,
Lâl olmuş dilde "el'aman" deme gücü kalmadı.
Bir zamanlar şöhreti her yana yayılan
O destanının esamesi bile kalmadı.
Osmanlı Devleti'nin yenilgisinden düşman neden mutlu olmasın?
Aralarında olan o örtü nihayet ortadan kalktı!
Bin yıldır gereksiz çaba sarf ettiği
İşte o eşiğin taşında bin pişmanlık kalmadı.
Bahtın hilekârlığından şikâyet var,
Ama şikâyet saçmadır zira o kümbette gülle kalmadı.
Son topluluk da elden gittiyse ne gam!
Ulu padişah kalmadıysa de yukarıda Allah Teâlâ var.
Felek şarap içenleri ters çevirdiyse
Hicaz'ın sakisi de mi lütufkâr olarak kalmadı.

Hilâfet liderleri arasından başka bir şair gazeteci ise Aligarh'da yayınlanan şiirsel ve siyasi bir dergi olan Urdu-yu Mu'alla'nın editörü Hasret Mohânî idi. Birinci Dünya Savaşı sırasında, İngiliz yönetimine karşı sözünü sakınmadan yazdığı yazılar sebebiyle gözaltına alınmıştı ancak sadık okuyucu kitlesi düzyazılarından çok dokunaklı ve zengin yapıllı şiirlerine ilgi duymaktaydı. Şair her ne kadar aşk şiirleri yazmışsa da siyasi şiirleri de bir o kadar etkileyici idi.¹⁵² Hasret Mohânî'nin Birinci Dünya Savaşı ve Hilâfet Hareketi sırasında hapisanede uzunca bir süre kalmış olması şaşırtıcı değildir. Bu durum hakkındaki yorumunu aşağıdaki özlü çift mısradaki şöyle belirtmiştir:

Fikirlerim özgür, ruhum da öyle

Hasret'in bedenini kilit altında tutmak hiçbir işe yaramaz.¹⁵³

3.2.3. İstanbul ve İzmir'in İşgali

İngiltere, İstanbul'un işgali ile başta Hindistan olmak üzere diğer sömürgelerine giden yolların güvenliğini sağlamayı, İslâm birliği oluşumlarını engellemeyi başarabilmek için halifeyi nüfuzları altına alarak halifenin manevi gücünü İslâm dünyasında kullanmayı planlamaktaydılar.

İstanbul Hükümeti'ni kendi istekleri doğrultusunda iş birliğine zorlamayı düşünmekteydiler. İstanbul'un işgali ile İngilizler Meclis-i Mebusan üzerinde baskı kurarak şehri maddi ve manevi yönetim altına almayı planlamaktaydılar. Lloyd George ve Curzon, Türklerin baskı altında tutulabilmesi için İstanbul'un ne pahasına olursa olsun işgal edilmesi gerektiğini dile getirmekteydiler. Fransızlar ve İtalyanlar da işgale razı olunca "İşgal Harekâtı", İngilizlerin 16 Mart 1920 yılında Şehzadebaşı'ndaki karargâha düzenledikleri baskın ile başlamıştı. İşgalin halka ve Osmanlı Hükümeti'ne bildirilmesinin ardından şehrin çeşitli bölgeleri askeri olarak kontrol altına alınmış, askeri binalar işgal edilmiş, silahlar toplanmış, haberleşme

¹⁵² Gail Minault, **a.g.m.**, s. 465.

¹⁵³ Gail Minault, **a.g.m.**, s. 466.

kontrol altına alınmış, resmi binalar işgal edilmiş, aydın ve bürokrat kesimde tutuklamalar gerçekleşmişti.¹⁵⁴

İstanbul'un işgali üzerine *Zemîndâr* gazetesindeki yazıları ile Hilâfet hareketinde faal olarak yer alan Mevlânâ Zafer Ali Hân, Kutsal toprakların elden çıkması ile ilgili aşağıdaki şiiri kaleme almıştır. Bu şiirde Avrupa'nın yıllardır beslediği hayalin gerçek olduğu, Mekke'nin Konstantiniye'den ayrıldığı, Kâbe'nin yağmalandığı, toz toprak içinde kaldığı, resmen kıyamet koptuğu dile getirilmektedir.¹⁵⁵

تیشہ یورپ سے جڑا انصاف کی کٹ ہی گئی
انقطاع رشتہ مہر و وفا ہو ہی گیا
خوش ہواے یورپ بر آئی تیری صدیوں کی امید
مکہ قسطنطنیہ سے آخر جدا ہو ہی گیا
خدا یا تیرے گھر کی خاک اڑائی جا رہی ہے کیوں
قیامت وقت سے پہلے ہی آئی جا رہی ہے کیوں
بجائی جا رہی ہے انیٹ سے کیوں انیٹ کعبے کی
خلیل اللہ کی بنیاد ڈھاتی جا رہی ہے کیوں
اڑائے جا رہے کس لیے پرزے خلافت کے
رسول اللہ کی دولت لٹائی جا رہی ہے کیوں¹⁵⁶

¹⁵⁴ Gürkan Fırat Saylan, "İstanbul'un Resmen İşgali (16 Mart 1920)", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, C. XI, sy. 41, İstanbul 2014, s. 20, 23-24.

¹⁵⁵ Mu'inniddîn Akîl, *Tehrik-i Azadi meyn Urdu ka Hissah*, Meclis-i Terakki-yi Adab Yayınları, Lahor 2008, s. 292.

¹⁵⁶ Mu'inniddîn Akîl, *a.g.e.*, s. 292.

Avrupa'nın keseriyle insafın bağı kesildi

Kesilen bağ bizzat şefkat ve vefa oldu

Mutlu ol sen ey Avrupa! Asırlardır beslediğin hayal gerçek oldu

Mekke Konstantiniye'den nihayet ayrı düştü

Ey Allah'ım! Senin evinde neden böyle toz toprak uçuşuyor bugün?

Kıyamet vaktinden önce neden kopmaya başladı bugün?

Kâbe'nin her bir taşı yağmalanmakta

Halilullah'ın temeli niçin sarsılıyor bugün?

Hilâfet parçaları neden uçuşuyor

Resulullah'ın mirası neden yağmalanıyor bugün?¹⁵⁷

Hindistan Müslümanları, İngiliz Hükümeti'ne dilekçeler sunarak İstanbul'un Müslüman Türklerin hâkimiyetinde kalması gerektiğini ve tüm Müslümanlar için ruhani lider olarak kabul edilen halifenin İstanbul'da ikâmet etmesi gerektiğini bildirmişlerdi.¹⁵⁸

Millî mücadelenin başarıya ulaşmasından korkan İngilizler, millî harekete düşman bir hükümeti başa getirmeye çalışmışsa da başarılı olamamış ve İstanbul çetin mücadeleler sonucunda Türklerin elinde kalmıştı.¹⁵⁹

I. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğramış olan Osmanlı ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın maddelerinin çok ağır olmasından dolayı Osmanlı Devleti'nin yıkılacağı düşüncesi ortaya çıkmıştı. Bu anlaşma ile birlikte İtilaf Devletleri'ne olası bir güvenlik tehdidi yaratacak durumda

¹⁵⁷ Arzu Süren Çiftsüren, **a.g.t.**, s. 215.

¹⁵⁸ Abdurrahman Bozkurt, "İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2009, s. 153.

¹⁵⁹ Ş. Can Erdem, "İtilâf Devletleri'nin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXI, sy. 62, 2005, s. 693.

Osmanlı topraklarına girme hakkı verilmişti. Böyle bir yol açılınca başta İngiltere olmak üzere İtalya, Fransa ve Yunanistan zaman harcamadan Mondros Mütarekesi'nin hükümleri bahanesiyle aralarında paylaştıkları bölgeler ile Osmanlı'yı işgal etmeye başlamışlardı.

Bu işgallerin arasında toplum içinde en fazla infial yaratanı Hilâfet merkezi olmasından dolayı İstanbul ve onun ardından da İzmir'in işgali idi. Özellikle Yunanlıların İzmir'de başlattıkları katliamlar Hint Müslümanları arasında İstanbul'un işgalinden daha fazla infiale sebep olmuştu.

15 Mayıs 1919 yılında İngiliz gemileri vasıtasıyla Yunan askerleri İzmir'e çıkmış, bunun nedeni ise Yunanlıların evvelden beri İzmir ve Batı Anadolu'yu Yunanistan'a katma hayalleri bulunmasıydı. Halk diğer işgalci güçlerin eninde sonunda Anadolu'yu terk edebileceklerini ancak Yunanlıların asla çıkmayacaklarını düşünmekteydiler.¹⁶⁰

Yunanlılar o kadar zalimlerdi ki daha İzmir'e ilk girdikleri gün Kordon boyunda 2000'e yakın Türk'ü katletmişler, halka çeşitli işkenceler uygulamışlar, işyerlerini ve evleri soymuşlardı.¹⁶¹

İzmir'in işgal edilmesiyle birlikte Türk Kurtuluş Savaşı'nın fitili de ateşlenmiş oldu. Atatürk'ün 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkarak başlattığı milli sınırlar içinde *"Millî egemenliğe dayalı, tam bağımsız yeni bir Türkiye kurma"* düşüncesi, Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile daha da perçinlenmiş, alt kıta Müslümanlarında da yankı uyandırmıştı.¹⁶²

Yunanlıların İzmir'den temizlendiği 9 Eylül 1922 tarihine kadar geçen sürede Yunanlılar bölgede asker sivil ayrımı yapmadan birçok Türk vatandaşını katletmişlerdi. Türklere karşı yaptıkları katliamlar, yağmalar, soygunlar ve işkenceler

¹⁶⁰ Hasan Mert, "9 Eylül'de Türk Askerinin Bornova'ya Girişi", **Kurtuluş**, İzmir 2020, s. 29.

¹⁶¹ Zekeriya Türkmen, "İzmir'in İşgali Olayı ve Yunanlıların XVII. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp ve Yağmalama Hareketi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sy. 10, Kayseri 2011, s. 121-155.

¹⁶² Şule Sevinç Kişi, **a.g.m.**, s. 763.

gibi zalimlikleri alt kıtada derin üzüntüye sebep olmuştu.¹⁶³ Şiirde, Yunanlıların eziyetleri dile getirilerek Allah Teâlâ'ya başarılı olamamaları için dua ettikleri yazmaktadır. Tüm İslâm âleminin Hilâfet uğruna canını dahi çekinmeden feda etmeye hazır olduklarını ve zalimler başarılı olmak istiyorlarsa kendilerinin de onların karşısında olduğunu bilmeleri gerektiği şiirde dile getirilmiştir. Aşağıda yer alan şairi belli olmayan bu şiir tüm bu olayların hissettirmiş olduğu duygular ile kaleme alınmıştı.

خبر لو خدا را مدینہ کے والی
 کہ دشمن جفا پر جفا کر رہے ہیں
 بے انصاف کی آرزو ہونہ پوری
 خدا سے یہ ہم التجا کر رہے ہیں
 تھریس اور سمرنا کو لے کر ستم گر
 نہ سمجھیں کہ اپنا بھلا کر رہے ہیں
 مصر، ہند، ترکی، مدینہ کے باشی
 دکھی دل سے ہر دم دعا کر رہے ہیں
 ہمیں قتل کر دو یا اولاد کو تم
 خلافت پہ ہم جاں فدا کر رہے ہیں¹⁶⁴

Medinelilerden Allah Teâlâ'ya haber götür ki

Düşman cefa üzerine cefa yapmakta.

¹⁶³ Zekeriya Türkmen, "İzmir'in İşgali Olayı ...", s. 121-122, 130.

¹⁶⁴ Arzu Süren Çiftsüren, a.g.t., s. 223.

Allah Teâlâ'dan bunu diliyoruz ki
İnsafsızların arzuları gerçek olmasın
Zalimler Trakya ve İzmir'i alarak
Kendileri için iyilik ettiklerini düşünmesinler
Mısır, Hint, Türkiye ve Medine sakinleri
Kederli gönülleriyle her an dua ediyorlar
Bizi ya da çocuklarımızı öldür sen,
Zira biz Hilâfet uğruna canımızı fedaya hazırız.¹⁶⁵

İzmir'in işgalinin ardından Zafer Ali Hân tarafından da "Hurûş-i Müslim" isimli bir şiir yazılmıştı. Bu şiirde Yunanlıların zalimliklerinin ve Türklerin Yunanlılar tarafından katledilmesinin yansımaları görülmektedir. Şair bu şiirde Hilâfet düşüncesinin savunulması sonucunda hayatın zindan edildiği ve masumların hapse atıldığını ancak Hindistan Müslümanları başta olmak üzere tüm İslâm âleminin zulme uğrayan Türklerin yanında olmakla gurur duyduklarını ifade etmektedir. Zafer Ali Hân, Hilâfeti destekleyen masum halkı hapse atarak caydırabileceğini düşünen Hristiyanlık âleminin asla başarılı olamayacağını ve Müslümanların iman gücünden her zaman için korkmaları gerektiğini belirtmekteydi:

خروشِ مسلم

ہے سودا جب سے لیلائے خلافت کا مرے سر کو
جنوں نے حشر کا میدان بنایا ہے مرے گھر کو
مجھے اس وقت دھوکا ساز میں سے پر آسماں کا ہے

¹⁶⁵ Arzu Süren Çiftsüren, a.g.t., s. 224.

ستم گاروں نے ڈالا جب سے زنداں میں ہے اختر کو
حرم میں بھی جب اس کا آشیاں ہو جائے خاکستر
گلہ بجلی سے کیا پھر ہند میں ہو گا کبوتر کو
زمین تھرا گئی آوازہ اللہ اکبر سے
خروشِ مسلم شوریدہ شرماتا ہے تندر کو
جلایا اس نے مردوں کو باذن اللہ قم کہہ کر
جگایا اس نے ایک اواز میں ہندوستان بھر کو
لگا دی سب کے دل میں ایک ساتھ اس نے لگن اپنی
ملایا اس نے مالا بار کی سرحد سے خیبر کو
مسیحی مسلمانی سے ٹکڑائی تو ہے لیکن
کسی نے آج تک شیشے سے توڑا بھی ہے پتھر کو
ڈراوا دے رہے ہیں کیا وہ ہم کو طوق و جولاں کا
پہنتا ہے خوشی سے مومن اس ایماں کے زیور کو¹⁶⁶

Müslümanın Coşkusu

Kafamda Hilâfet sevdası olduğundan beri

Evimi mahşer meydanına çevirdiler

¹⁶⁶ Halil Toker, Arzu Süren Çiftsüren, a.g.e., s. 330.

Ne zaman ki zalimler özgürleri zindana tıktı

O vakittir bende aldatmacanın farkındalığı var.

Harem'de de onun yuvası küle dönünce

Güvercin yıldırıma şikâyet etti sonra Hindistan'da

Yeryüzü Allahu Ekber nidasıyla sallandı

Perişan Müslümanın coşkusu gök gürültüsünü utandırmakta

Ölüler: "Allah Teâlâ'nın izni ile kalk" diye

Bir çılgılıkta bütün Hindistan'ı uyandırdı.

Kendi arzusunu herkesin gönlüne de yerleştirdi

Malabar'dan Hayber'e kadar birleştirdi.

Hristiyanlık Müslümanlıkla mücadeleye girdi ama

Biri bugüne kadar şişe ile taşı da kırabildi ki

O bizi boyunduruk ve pranga ile tehdit ediyor

Mümin mutlulukla bu imanın ziverini takıyor.¹⁶⁷

Avrupalı kâfirleri dikene benzeten şair, iman gücü ile Osmanlı'nın zafere ulaştığını ve benzeri olmayan bu fethin Dünyayı kendine hayran bıraktığını anlatmaktadır. Hint Müslümanları Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına çok seviniyorlar ve bu sebeple kurban kesiyorlar. İşte Zafer Ali Hân da İzmir'in işgalinin 9 Eylül 1922 tarihinde son bulmasının ardından yaşadığı coşkuyu aşağıdaki dizeler ile dile getirmişti:

ایمان نے آ کے شعلہ غیرت کو دی ہوا

¹⁶⁷ Arzu Süren Çiftsüren, a.g.t., s. 252-253.

روشن چراغ دودہ عثمان کر دیا
عثمانیوں کے خنجر خارا شگاف نے
یورپ کے کافروں کو مسلمان کر دیا
دین مبین کے مجدد و شرف کے لزوم کو
تمہید عہد نامہ لوزان کر دیا
"مشرق کو زندہ کر نہیں سکتا خدا بھی آج"
مغرب کے اس عقیدہ کا بطلان کر دیا
اس فتح نے زمانہ میں جس کی نہیں نظیر
سارے جہاں کی عقل کو حیران کر دیا
پھر ماجرایہ کیا ہے کہ اپنی ہی فتح نے
اہل وطن کو سر بگربان کر دیا
کس سمت سے ہوا یہ چلی جس نے یک بیک
دانشوران ہند کو نادان کر دیا
کیا سوچ کر انھوں نے جو تھے مصلحت پسند
ہر مصلحت کو گائے پہ قربان کر دیا
اپنے کیے پر آپ پشیمان ہو گئے

İman gelip gayretin ateşini körükledi,

Aydınlığı Osmanlı devri yaptı.

Osmanlıların hançeri diken kesti,

Avrupalı kâfirleri Müslüman yaptı.

Din-i mübeyyenin (İslâm Dini'nin) büyüklüğü ve şerefi lüzumuna (uğruna),

Lozan Antlaşması'nı sundu.

“Allah Teâlâ bile bugün Doğu'yu canlı tutamaz” diyen Batı'nın

Bu inancını hükümsüz kıldı.

Bu zamanda benzeri olmayan bu fetih,

Tüm dünyayı kendine hayran bıraktı.

Sonra serüven şöyle oldu ki, bizzat kendi fethi

Vatan ehlini düşünceye sevk etti.

Hint bilginlerini bir bir cahil yapan bu gidiş

Ne taraftan geldi?

İyiliği sevenler düşünüp yaptılar,

Her iyiliğe kurban kestiler.

Kendi yaptıklarına kendileri pişman oldular,

¹⁶⁸ Arzu Süren Çiftsüren, **a.g.t.**, s. 253-254.

Zira kendi bahçelerini çöle çevirdiler.¹⁶⁹

Zafer Ali Hân, yukarıdaki şiirinde İzmir'in Yunanlılardan geri alınmasıyla birlikte "Allah Teâlâ bile bugün Doğu'yu canlı tutamaz" şeklinde ifadelerde bulunan Batı'nın sözlerinin boşa çıktığını dile getirirken, Cevher kardeşlerden Muhammed Ali Cevher de aynı konu üzerine aşağıdaki şiiri yazmıştı. Şair bu şiirde müjde olarak görülen fethin coşkusunun tüm Dünyada yankı bulduğunu ve Allah Teâlâ'nın tutuklu masum halkın yalvarışlarına karşılık verdiğini açıklamak istemişti:¹⁷⁰

علم میں آج دھوم ہے فتح مبین کی
سن لی خدا نے قیدی گوشہ نشین کی
شیطان جلد باز کا جادو نہ سکا
تفسیر آج ہوگی کیدی متین کی
ہے نام مصطفیٰ کی یہ برکت کہ پھر خدا
یوں جڑ جمار ہا محمدؐ کے دین کی

Dünyada müjdelenmiş o fethin velvelesi var bugün

Allah Teâlâ tecrit edilmiş tutukluların sesini duydu

Şeytan çabucak sihrini yapamadı

Açıklama bugün yapıldı o çetin aldatmanın

Allah Teâlâ'ya şükürler olsun ki yine Mustafa'nın adı var

Mustafa'nın (s.a.v) dinini böyle sağlamlaştırdı.

¹⁶⁹ Arzu Süren Çiftsüren, **a.g.t.**, s. 254-255.

¹⁷⁰ Muhammedurrahman, **Ceng-i Âzâdî Ke Urdu Şuerâ: 1857 tâ 1947**, Kavm-i İdâre Berâ-yı Tahkîk-i Târîh u Sekâfet, İslamabad 1986, s. 274.

Atatürk'ün varlığı sayesinde Yunanlıların ettikleri zulümlerin cezasını çekerek sona erdiği ve Allah Teâlâ'nın da Hilâfetin korunması için Türklere yardım ettiği "Süleyman'ın Tacı" isimli şiirde anlatılmak istenmiştir:

تاجِ سلیمان

شکست اہل "یوناں" اگر کھا رہے ہیں
تو اپنے کئے کی سزا پا رہے ہیں
سنجھل جائیں جنگ آزمایاں یورپ
کہ ترکانِ احرار گر مار رہے ہیں
وہ گر زِ گراں جس سے "البرز" لرزے
سرِ کفر پر ترک برسا رہے ہیں
خود اپنے حریفوں کے ہاتھوں سے "کرزن"
حلیفوں کا تختہ الٹوا رہے ہیں
ہوا مصطفیٰ کا جلال آشکار
"حنین" اور "بدر" آج یاد آرہے ہیں
فرشتوں کے جھنڈ آسماں سے اتر کر
خلافت کو امداد پہنچا رہے ہیں¹⁷¹

Süleyman'ın Tacı

Eğer Yunanlılar yeniliyorsa

¹⁷¹ Halil Toker, Arzu Süren Çiftsüren, a.g.e., s. 326.

Kendi yaptıklarının cezasını çekiyorlar

Kendinizi toplayın Avrupa'nın savaş düşkünleri

Hür Türkler de savaşa hazırlar

Elbruz'u sallayan ağır gürzü

Küfrün başına Türkler yağıdırıyor

Curzon kendi rakiplerinin elinde

Kendi dostlarının tahtını tepe taklak ediyor

Mustafa'nın görkemi ortaya çıktı

Huneyn ve Bedir bugün hatırlanıyor

Melekler saf saf gökyüzünden inip

Hilâfet'e yardım ediyorlar

3.2.4. Hindistan Hilâfet Hareketi'nin Organize Olmaya Başlaması ve Hilâfet Tartışmaları

1919 yılının başlarında Laknovlu Molvi Abdülbari, bazı din adamlarından Hilâfet ve kutsal yerler ile ilgili fetvalar almıştı. Bu fetvalara göre özetle:

- Halife atama görevi Müslümanlara aittir.
- Türk Sultanı'nın Kureyş'ten olmaması, halife olmasına herhangi bir engel teşkil etmez. Kureyş kabilesinin bir üstünlüğü yoktur.
- Türkiye'nin son sultanı Halife olarak kabul edilmeli ve onun emirlerine itaat edilmelidir. Sultan geçici olarak sınır dışı edilmiş olsa dahi bu onun Halifelik sıfatına herhangi bir helal getirmez. Bu sebeple Müslümanlar Sultan'a kutsal yerleri geri almasında yardımcı olmalıdırlar.

- “İslâmi ülke” tanımına göre Arabistan, Suriye ve Mezopotomya’yı da içine almaktadır. Bu sebeple tüm dünya Müslümanları, Osmanlı Sultanı’na yardım etmelidir.¹⁷²

İtilaf Devletleri’nin halifelik makamını yeniden yapılandırmayı düşündükleri dönemde Şerif Hüseyin, Kureyş kabilesinden gelmediği için halifeliğin Türklerden alınıp kendisine verilmesini talep etmekteydi. İngilizler, halifeliğin Arap halifeye geçmesi yerine halifenin Müslümanlar üzerindeki dünyevi ve dini yetkililerinin etkisinin azaltılmasının daha iyi olacağını düşünmekteydiler.¹⁷³ İngilizlere göre bunun yolu halifenin işgal altındaki topraklarda esir konumunda yaşamasını sağlamaktı. Böylece halifenin saygınlığını ortadan kaldırabileceklerini planlamaktaydılar.

İngilizlerin bu düşünceleri *Times of India*’daki köşe yazısında kendisini şu şekilde göstermekteydi:

“Emir Abdullah İngiltere’ye müracaat ettikten sonra Şah Hüseyin, Filistin’in İngiltere Yüksek komisyonu ve devrik sultan ile birçok kez görüşme yapmıştı. Görüşmelerden Sultan Abdülmecid Han’ın yerine belki Şah Hüseyin’in Hilâfet makamına seçileceği anlaşılmaktaydı.

Şah Hüseyin Kureyşi kabilesindendi ve iki oğlu Emir Faysal ve Emir Abdullah onunla birlikteydi. İngiltere Hükümeti Hilâfet merkezinin Mekke-i Mükerrerme’ye taşınması hakkında özel bir istekte bulunmuştu.”

Yukarıdaki bu yazıdan şu anlaşılmaktadır ki devrik sultanın Mekke-i Mükerrerme’de olduğu ve hangi maksatla orada olduğu haberleri tam olarak asılsız değildi. Eğer Şah Hüseyin, oğulları veya devrik sultan değerli Hilâfet’e herhangi bir saygısızlık yaparsa İslâm dünyası ayaklanacaktır. İngiltere hükümeti gaddar efendinin (Şah Hüseyin’in) saygısızlığı noktasında ona engel olmaya gerek duymayacaktır. Bu durumu düzeltmek için şu ana kadar yaptıklarımız faydasız oldu, faydalı hâle gelmesi için çabalamaya gerek yok. İngiltere iktidar düşkünlüğü nedeni ile kendi bekası için Asya’da İslâm’ın güçlü olmasına izin vermez. Savaş başladığından beri İngiltere’nin

¹⁷² Fida Hussain, **a.g.t.**, s. 48.

¹⁷³ Abdurrahman Bozkurt, **a.g.t.**, s. 154.

maksadı aynı idi. Ancak İngiltere'nin bütün çabaları başarısız oldu ve İslâm yeniden güçlenmeye başladı. Hayal kırıklığından dolayı huzur ve güven ortamı sağlanamaması diye gaddar efendiyi kışkırtarak İslâm âleminde yeni bir fitne doğmasını planlamaktaydılar.

Şimdiye kadar Avrupalı yazarlar, Hilâfet sadece İslâm dünyasının meselesi olduğunu tekrar tekrar söylüyorlardı. Bu meseleye başkasının karışmaya hakkı yok.¹⁷⁴

İngilizler tarafından gerçekleştirilen tüm bu üzüntü verici söylemlerin yaşandığı dönemde Hindistan Müslümanları da boş durmamış, 17 Ekim 1919 yılında halifenin egemenliğinin bekası için alt kıta Müslümanları ve Gandhi liderliğinde Hindular birlikte dua etmişler ve oruç tutmuşlardı. Hinduların da Müslümanların yanında olması İngilizlerin daha da endişe duymasına sebep olmuştu.¹⁷⁵

Zemîndâr gazetesinde çıkan aşağıdaki haberde Hindu ve Müslüman birliğinden bahsedilmesi ve tüm alt kıtanın Türklerin derdi ile hemderd olduklarını göstermesi açısından önem taşımaktadır:

"Bombay'daki Cronicle'da 10 satırlık bir makale yayımlanması birkaç gün önce idi. Bu makale Hilâfet ile ilgili idi. Bu makalede Amritsarlı Beyristır Gulam Sadık'ın Hint Müslümanları için Türkiye'nin yeni Halifesi tarafından getirdiği mesajlar da vardı. Bu 10 satırlık makalede Bombaylılara Türk bayrağının istikbali için sahil kenarında buluşmaları yazılmıştı. Sanki o gün editör için bu gerekli bir makale idi. Bombay Cronical sadece İslâm gazetesi olmayıp aynı zamanda Hint Müslümanları ile bir bütündü, dini değil aksine siyasi bir gazetedir. Ancak buna rağmen İslâm'ı öyle şekilde yayıyor ki, onun etkisi boşa gitmiyordu."

Hint Müslümanları ile bir bütün olan ulusal Pratap gazetesi Müslümanların halifesini hayırla karşılamak için davet etmişti. 3 yıl boyunca Kongre'nin çalışmalarının yol ve yöntemlerine destek olduktan ve ulusal meydanda aktif olduktan

¹⁷⁴ Mevlânâ Zafer Ali Han, **Ruznama "Zemîndâr" Lahor**, Düz. Ahmed Said, Ocak-Nisan 1923 (C.I), Lahor 2012, s. 88.

¹⁷⁵ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele-I Mutlakıyete Dönüş 1918-1919**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 312.

sonra da Pratap gazetesi, kendi Müslüman kardeşlerinin duygu ve düşünceleriyle bu kadar hem hâl olmuştu ki bu durum satırlarda açıkça görülebilmekteydi ve biz bunun dışında sadece Allah Teâla bizim halimize merhamet etsin diyebilirdik. Kongres, Hilâfet meselesini kendi amaçlarının arasına kattı; Mahatma Gandhi kendi konuşma ve yazısında sürekli olarak Hilâfet için Hindu ve Müslümanların birlikte olması gerektiğini vurgulamaktaydı. Ülkenin bütün büyük din adamları birçok defa Hilâfet Hareketi'nin başarılı olmasının Hindistan ve bütün Asya'nın özgürlüğü ve kurtuluşu ile eş anlamlı olduğunu ifade ettiler. Kongre'nin küçük büyük bütün üyeleri Hindular ve Müslümanlardan oluşan toplantıda Türklerin mağduriyeti ile üzüldüklerini belirten açıklamalarda bulundular.”¹⁷⁶

Hinduların Türklere yardımları hakkında Zemîndâr gazetesinde çıkan bir diğer haber de aşağıdaki gibidir:

“Hinduların geçtiğimiz 3-4 yıldan beri Hilâfet taleplerinin destekçisi olduğunu ve onlardan bazı iyi niyetli kişilerin maddi yardımda da bulunduğunu kabul ediyoruz ancak bunu ne Türkler ne de Hindistan Müslümanları istediği için değil, sadece ve sadece Türkler zor durumda ve çaresiz oldukları için yardımda bulunmuşlardı. Avrupa'nın büyük ülkeleri fetih sarhoşluğu içerisinde Türklere haksızlık yapıyordu. Bu olaylardan dolayı Hindular müteessir oluyorlardı ve Hilâfet Hareketi konusunda Müslümanlar ile birlik oldular. Mahatma Gandhi ve diğer yüksek makamdaki Hindular bu hususta Müslümanların yanında yer aldılar. Her dürüst, adaletli ve iyi kalpli insanın Türklerin durumuna üzülmek onların yanında durması gerekirdi. Hindistan Müslümanları ve Türkler, Mahatma Gandhi'nin yaptığı iyiliklerin çok önemli olduğunu düşündüler. Bu durum dünyadaki her dürüst ve iyi kalpli insanların çıkar amacı gütmekten birbirine yardım etmesi için çok güzel bir örnek oldu. Şair Kayseri ve onun arkadaşları bu zor durumdan kendileri yani Hindular olmadan Müslümanların kurtulamayacağını düşünüyorlardı. Bu düşünceyi ancak ahlak yoksunu kişiler söyleyebilirdi. Müslümanlar her iyiliğin kıymetini bilirler ve kalplerinde her zaman Hindu büyüklerinin Hilâfet Hareketi için yaptıkları iyiliklere karşı saygı duyacaklar. Hindular güzel kalpli oldukları için Müslümanların yanında

¹⁷⁶ Mevlana Zafer Ali Han, a.g.e., C. I, s. 264.

yer aldılar. Ancak insanlar onların yaptıkları bu iyiliklere ticaret diyorlardı ve bu yaptıkları karşısında bütün İslâm âlemini köle yapmaya çalıştıklarını düşünüyorlardı ama böyle değildi.”¹⁷⁷

Zemîndâr gazetesindeki yine bir başka habere göre Hinduların Türklere desteklerinden ve Hilâfet Meclislerinin görevini hakkıyla yerine getirmesi gerektiğinden bahsedilmekteydi:

“Son günlerde Hilâfet Meclislerinin görevlerini ihmal ettiklerini görmekteyiz. Lozan Antlaşmasındaki hassas durumda bile bir yayın dahi yayınlamamışlardı. Şüphesiz bir süreden beri Hindu ve Müslüman birliği ilişkileri hassas bir sürece girmişti. Gün be gün aradaki gerginlik artmaktaydı. Ancak asıl maksat Hilâfet’in ve İslâm’ın mukaddes topraklarının kurtuluşu idi. Her ne kadar şu an Hindu ve Müslümanlar arasında sorunlar varsa da asıl amaç unutulmamalıdır. Ancak şu da bir gerçek ki amaca ulaşabilmek için ilişkilerinin iyi olması son derece önem arz etmekteydi. Hindular için Hilâfet Hareketine katılmak son derece önemli bir işti. Müslümanlar bu harekete katılan Hindu kardeşlerine minnettar kalacaklardır. Ancak iç çatışmalar nedeniyle harekete yeteri kadar ilgi gösteremiyorlardı. Hilâfet hareketini başarıyla sonuçlanmasını sağlamak her Müslümanın görevidir. Bu düşünceler içerisinde Hilâfet Meclislerinin sessiz kalmasına bir anlam veremiyoruz. Her yerde toplantılar düzenlenmesi Hilâfet Meclislerinin sorumluluğudur ve Müslümanlara Türklerin halini anlatsın ki ne yapılması gerektiği iyice anlaşılsın. Avrupalı Devletlerin Müslümanları nasıl köle etmek istediklerine ve onlara nasıl zulüm ettiklerine dikkat çekmek gerekir. Bütün bunlara ilave olarak Hilâfet Meclisleri, Hint Müslümanlarının sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında ilgili olmalı ve eksiklikleri düzeltmelidir. Müslümanları ticaret yapmaya ve harekete faydası olacak fabrikalar açmaya teşvik etmelidir. Ayrıca okullar açılıp ilim öğretilsin. Müslümanlar olarak üç-dört yıldır çok çalışmamıza rağmen yaptıklarımızın bir işe yaramaması bizleri çok üzüyor. Ümit ediyoruz ki Hilâfet Meclislerinin bu tutumu Merkezi Hilâfet cemiyeti tarafından göz önüne alınır. Eğer bir an önce kendilerine çeki düzen

¹⁷⁷ Mevlânâ Zafer Ali Han, **Ruznama “Zemîndâr” Lahor**, Düz. Ahmed Said, Mayıs-Ağustos 1923 (C. II), Lahor 2013, s. 153.

*vermezlerse halkın Hilâfet Meclislerine olan ilgisinin azalmasından korkuyoruz. Hilâfet Merkezi cemiyetinin yeni başkanı Dr. Ensârî harekete büyük bir can kattı. Dr. Ensârî'nin bu olumsuz duruma bir son vereceğini ümit ediyoruz.*¹⁷⁸

Tam bir bağımsızlık tutkunu ve İslâm'ın güçlenmesini isteyen bir lider olan Zafer Ali Han, Hilâfet Hareketi'nin ön saflarında yer almıştı. İngiliz yönetimi karşıtı faaliyetleri nedeniyle hapis cezasına çarptırılmış olsa da hiçbir cebir onu yolundan alıkoyamamıştı. O da aşağıdaki dizelerde kendi düşüncelerini şu şekilde yansıtmıştır:

Birdenbire kamaşacak despotların gözleri
Parıldayan kılıçlarımız kınlarından çıkar çıkmaz.
Nereye kadar onun önünde kölelik safı tutacağız
Özgürlük ırmağının akışı durdurulamaz.¹⁷⁹

Zemîndâr gazetesindeki bir habere göre de Müslümanlar Batı karşısında birlik olmalıydı, başarı ancak bu şekilde elde edilebilirdi.

“İslâm dünyasındaki bütün Müslümanlar, her yönden birliktelik içerisinde olduklarından kendilerini aynı ailenin farklı üyeleri ve bir bedenin farklı azaları gibi görmekteydiler. Bununla birlikte birbirlerini dert ortağı olarak kabul ederler ve akraba gibi birbirlerini severlerdi. Aralarında birlik bağı vardı. Birinin çektiği zahmeti diğeri de hisseder, diğeri üzüntüsüyle beriki dertlenirdi. Böyle oldukça dünyada açgözlü kimse onlara el uzatmaya cesaret edemezdi. Onların bir arada olmasından dolayı düşmanlar korkuya kapılırlardı. Bu şekilde onların Milli değerleri, Onların özgürlüğü ve bağımsızlığı, onların saygınlığı korunmuştu. Ancak İslam Âleminin hırslı hükümdarları iktidara gelince onlar İslam'ın gerçeklerinden uzaklaşıp büsbütün cahilleştiler. Böylece İslam'da ayrılıklara sebep oldu. Bütün aile çeşitli kısımlara bölündü, Bir ev birden fazla parçalara ayrıldı. Bir bedene ait bütün uzuvlar birbirlerine karşı oldular. Bu ayrılıklar ve şüpheye düşmeler neticesinde düşmanlar fırsat bularak İslam ülkelerini kendi hükümleri altına almaya başladılar. Gitgide İslâm'ın elinde küçük küçük saltanatlıklar kaldı. Oysa zillet, nasipsizlik, ekonomik

¹⁷⁸ Mevlânâ Zafer Ali Han, **a.g.e.**, C. II, s. 227.

¹⁷⁹ Celal Soydan, “Zafer Ali Han'ın Bağımsızlık Mücadelesi ve Türkiye Vurgusu”, **Şarkiyat Mecmuası**, sy. 34, İstanbul 2019, s. 37.

*çöküntü ve düşüşten sonra Kudretli Allah Teâlâ bizi Rönesans ve yeni hayatı bahşederek rahmetiyle onurlandırdı. Artık geçmiş hatalarımızın sebeplerini ortaya çıkararak düşüşümüze son vermeye çabalayalım. İslâm'ın kaynaklarını kurutan fesat işlerden uzaklaşalım.*¹⁸⁰

İngiltere 1870'lerden önce de Hilâfet ile yakından ilgilenmekteydi. Osmanlı halifesinin dünya Müslümanları üzerindeki etkisinin farkında olan İngilizler, kendi çıkarları uğruna önceleri Osmanlı yanlısı bir siyaset izlerken özellikle 93 Harbi'nden sonra Osmanlı Devleti'nin bu gücünün kendileri aleyhine olabileceğini düşündükleri için halifenin itibarını sarsmak gibi karşı politikalar üretmeye başlamışlardı.¹⁸¹

Balkan Savaşları'ndan kısa bir süre önce ise bir İslâm Üniversitesi kurma konusunda göstermiş olduğu yoğun çabaları nedeniyle Hindistan Müslümanları tarafından büyük bir şöhret ve saygınlık kazanan Ağa Han, gitmiş olduğu bölgelerde sokaklar bayraklar ile donatılmış, zafer kutlamaları ile karşılanmıştı. Ancak Balkan Savaşları'nın sonlarına gelindiği zaman bir İngiliz-Hint gazetesinde yayımlanmış olan makalesinde, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan çekilmesi konusundaki fikrini beyan etmesiyle birlikte bir anda rüzgâr tersine dönmüş ve Müslümanların gözünden büyük oranda düşmüştü.¹⁸²

Hilâfat aur Englistan metni aşağıdaki gibidir:

“Batının çaresiz ve batmış, Avrupa'nın ise hasta dediği ve gözündeki batan dikenini olan Türkiye'ye söz gelince: Mutlaka varlık sayfasından yok edilmeliydi. Suçu affedilmezdi. Zira dinen Müslüman soyca Tatar'dı ve varlığı Hristiyan Avrupa'da istenmiyordu. Hindistan'a giden yolda bir engel olduğu için varlığı Asya'da oldukça büyük bir tehlikeydi. Yine İslam'ın manevi lideri olarak, İngiltere'nin Müslüman halklar üzerindeki egemenliğine karşı her zaman mevcut bir tehlikeydi. Böylece müttefik güçler tüm kuvvetini bir dakika bile kaybetmeden Türkiye'yi yok etmek için

¹⁸⁰ Mevlânâ Zafer Ali Han, **a.g.e.**, C. I, s. 99.

¹⁸¹ Azmi Özcan, “İngiltere’de Hilâfet Tartışmaları, 1873-1909”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, sy. 2, İstanbul 1998, s. 71.

¹⁸² Müşir Hüseyin Kıdwai, **a.g.e.**, s. 187.

kullandı. Tebaasına rüşvet olarak altın ve mal verildi, isyana teşvik edildi. Valisi sözde özgürlük vaatleriyle bağlılıktan uzaklaştırıldı.

Diğer ülkelerin Müslümanları, bu savaşın dini bir savaş olmadığına, İslâm'ın kutsal mekânlarının korunacağına, dini kurumlarına herhangi bir zarar verilmeyeceğine inandırılarak Müslümanlar Müslümanlarla savaşa yönlendirildi.

Savaş sürerken bu sözleri tutmak elbette mümkün değildi. Ancak işler o kadar pervasızca yapıldı ki, İntikam Tanrıçası kısa sürede kötülük yapanları ve sözünden dönenleri geride bıraktı. Savaş süresince katı bir sansür, İslam'ın takipçilerini kutsal topraklarında olup bitenler konusunda karanlıkta bıraktı. Ancak savaşın bitmesiyle asıl durum anlaşılınca İslam dünyasına ateş düştü.

Dört yüz milyon İslam takipçisi o denli hayal kırıklığına uğradı ki adeta çileden çıktı. Gelecekteki tehlikeyi fark eden Hindistan'ın hayırlı/büyük oğlu Mahatma Gandhi halkı yönetici güçlere karşı Sivil İtaatsizlik Hareketine yönlendirdi. Bu iş birliği olmasaydı Hindistan Müslümanlarının öfkesinin sonu gelmeyecek ve içinde bulundukları durum tahammül edilemez, kabul edilemez ve içler acısı bir hâl alacaktı. Afganlar, Mısırlılar, Türkler, Araplar hepsi İngiltere'ye muhalif. Çünkü İngiltere'nin dinlerine zarar verdiğini düşünmekteler. Türkiye siyasi bir varlık olmaktan çıkarıldı ve onunla anılan Hilâfet makamı sadece bir isim/unvan olarak kaldı. Müslümanların halifesi İngiltere'nin elinde gücü olmayan bir tutsaktır. Son bilgilere göre düşmanlarının işgalini püskürtmek için birliklerini kendi başkentinde bile toplayamıyor.

Fransa ve İtalya Sevr Antlaşmasını yürürlüğe sokmak konusunda görüş birliğindeyken sadece İngiltere karşı çıktı. Peki neden? Sadece şu sebeple ki İngiltere bu yağmada en büyük lokmayı yutmuştu. Yuttuğunu geri çıkarmak istemiyordu. Bu yağmayı haklı göstermek için her taraftan girişimlerde bulunuyordu. Nasıl savaş sırasında sözler, vaatler çoksa savaştan sonra da inkâr çoktu. İslam'ın kutsal mekânlarına saygısızlık yapıldığı inkâr ediliyordu. Araplara verilen sözler inkâr ediliyordu. Sayın Lord George'un açık açık verdiği sözler de inkârdı. Hatta Hilâfet makamı bile inkâr edilmekteydi. Dünyaya, "Bu zamanımızda ortaya çıkan

Panislamizm (İslam Birliği) merhum Sultan Abdülhamid'in icadıdır, bir grup insan çıkmış olayları çarpıtarak İslam tarihini en baştan yazmak için uğraşıyorlar” diyordu.

Bu insanların bunu vatan sevgisi için yaptığı inkâr edilemez. Ama kimse de onların sunduğu bu olayları gerçek kabul edemez. İslam'a karşı sürekli devam eden bu savaş tamamen yeni ama son derece tehlikeli bir surettedir. Ülkede dini tebliğde bulunmak için devlet çalışanları görevlendirildi ve İngiltere'deki bazı politikacılarda onlara katıldı. Ama tarihi gerçekler bu propagandayla yok edilemez.”¹⁸³

Yukarıda gördüğümüz gibi Doktor Mazhar'ul-Hak'ın 1921'de kaleme aldığı “Hilâfet ve İngiltere” adlı eserinde de görüleceği üzere Urdu düz yazımında Hilâfet konusu tarihi, siyasi ve bilimsel çerçevelerde irdelenmiş, olayların hızlı gelişimi nedeniyle roman ve öykü gibi türlere fazla aktarılamamıştır.

Bu dönem Urdu edebiyatında şiir ağırlıklı bir eğilim olduğundan ve halk kitlelerini harekete geçirebilmekte şiirin büyük etkisi olmasından dolayı Hilâfet ve Hilâfet Hareketi ile ilgili örnekler Urdu şiirinde yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Şam-ı Gam isimli şiirde yine Hz. Peygamber'den yardım istenmekte ve sadece Hindistan Müslümanları değil Hinduların da Türklerin yanında olduklarını dile getirilmektedir. Hilâfet ile ilgili Munşi Ali Hüseyin Sahba Murad Abadi tarafından yazılan bu şiirde buluna “Dilim kesilse de Hilâfeti anmayı terk etmeyeceğim-Başım kesilsin ama Hilâfet sevgisi bitmesin” dizeleri de Hilâfete olan bağlılığın ne kadar güçlü olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Ayrıca Hilâfetin yok olmasını isteyenler için beddualar dile getirilmektedir:

شام غم

امداد کو جلد آئیے آقائے خلافت

خدام کے ہاتھوں سے چلی جائے خلافت

¹⁸³ Mazhar'ul-Haq, “Hilafat aur Englistan”, **Yayımlanmış Doktora Tezi**, Patna 1921, s. 14-17.

مسلم کی زباں پر ہی نہیں "ہائے خلافت!"
ہندو بھی یہ کہتا ہے کہ "اے وائے خلافت!"
ہم دونوں کے دونوں ہوئے شیدائے خلافت
"میں ہائے مدینہ!" کہوں تو "ہائے خلافت!"
جان بازی کے دعویٰ کو ڈاروانہ سمجھے
جو کہتے ہیں کر گزریں گے شیدائے خلافت
کٹ جائے زباں ذکرِ خلافت کا نہ چھوٹے
سر جائے مگر جائے نہ سودائے خلافت
کیا دیر لگا رکھی ہے اے چرخ، گرا دے
اک برقِ ستم بر سرِ اعدائے خلافت
چاہے جو خلافت کا برا اس کا برا ہو
مٹ جائے وہ خود جو کہے مٹ جائے خلافت
گلزارِ خلافت پہ خزاں ٹوٹ پڑی کیا
پڑمر دہ نظر آتے ہیں گلہائے خلافت
وہ پانوں نہیں جو رہِ ہجرت میں نہ دوڑیں
وہ سر نہیں جس میں نہیں سودائے خلافت
دیکھے ہیں بہت کاٹھ کی پتلی کے تماشے

کیا ہم کو دکھاتے ہو تماشائے خلافت
آتی ہے یہ جانکاہ صدا "پوپ" کے بت سے
تعمیرِ صنم خانہ کوئی جائے خلافت
صہبامہ و خورشید کی گردش رہے جب تک
گردش میں رہے ساغرِ صہبائے خلافت¹⁸⁴

Hüzün Akşamı

Ey Hilâfet'in Efendisi (s.a.v.) yardım için bir an önce gelin
Hilâfet makamı hizmetkârlarının elinden çıktı
Sadece Müslümanların dilinde değildir "Ay Hilâfet"
Hindu da "Yazık Hilâfeti kaybettik" der
İkimiz de Hilâfetin aşığı olduk
Eğer ben "Yazıklar olsun Medine gitti" diyeyim sen de "Yazıklar olsun
Hilâfet gitti" de
Fedakârlık iddiasını sadece tehdit olarak algılama
Hilâfet sevdalıları biz bu işi başaracağız dediklerinde
Dilim kesilse de Hilâfeti anmayı terk etmeyeceğim
Başım kesilsin ama Hilâfet sevgisi bitmesin
Ey felek! Niçin geciktirdin, düşür
Bir zulüm yıldırım Hilâfet düşmanları başına

¹⁸⁴ Halil Toker, Arzu Süren Çiftsüren, a.g.e., s. 263-264.

Hilâfetin kötülüğünü isteyenin başına kötülük gelsin

Hilâfet yok olsun diyenler kendileri de helâk olsun

Hilâfetin gül bahçesine sonbahar gelmişse ne olmuş

Hilâfet çiçekleri pejmurde görünüyorlar

Hicret yoluna koşmayan ayaklar ayak değildir

Hilâfet sevdası ile dumanlanmayan baş, baş değildir

Biz kukla gösterisi çok gördük.

Bize oyun olarak Hilâfeti mi izletiyorsunuz?

Bu can yakıcı ses Papa'nın putlarından gelir

Hilâfet makamının yerinde bir put tapınağı kurdurun.

Sabah içilen şarabın ve Güneş'in dönüşü sürdüğü müddetçe

Hilâfet âşıklarının kadehinin dönüşü sürsün.

Yukarıdaki şiirde de olduğu gibi alt kıta Müslümanları, Osmanlı halifesine ve Hilâfet'e bağlılık duymaktaydılar. *Zemîndâr* gazetesindeki bir haberde de güçlü bir hilâfet merkezine ihtiyaç duyulduğu ve tüm Müslümanların, Osmanlı Hilâfeti çatısı altında toplanılmasının ne kadar iyi olduğundan bahsedilmekteydi:

“Biz şimdiye kadar hep şunu iddia ediyoruz ki Hilâfet bizim gelecek vaat eden çeşitli unsurlarımızdandır, o bizim güç merkezimizdir. Bu öyle bir ilişkidir ki bütün bileşenlerimiz (uzuvlarımız birlikte) olmalıdır. Bunun için gerekli olan tek şey bütün çabamızı bu merkezin güçlü, bu bağın kuvvetli olması ve güçlerimizi birleştirmek için harcamalıyız. Biz, Müslümanların Halifesinin bizim dini liderimiz olduğunu söylüyoruz. Ancak bu iddia sadece söz ile sınırlı kalmamalı, aksine gerekli olan bizim bütün hareketlerimizden Hazreti Memduh'un (Türklerin) hegemonyasının (hâkimiyetinin), büyüklüğünün, güç ve otoritesinin açığa çıkmasıdır. Bunun için İslâm dünyasındaki her Müslüman padişah tahta oturmadan ve taç giymeden önce

Müslümanların halifesinden izin alsın; din ve millet adına yapacağı hizmetlerde bütün emirlere bağlı kalsın ve kararları kendisi versin. Bu yeni bir şey değil. Başından beri de bütün Müslüman padişahlar Hilâfet merkezine bağlılık duymaktaydı. Gazneli ve İltutmuş gibi güçlü padişahlar Müslümanların halifesi tarafından kendilerine verilen ödüllerden onur duydukları herkes tarafından bilinmekteydi.”¹⁸⁵

Müslümanlar Birliği ve Hilâfet Hareketi oluşumu konusunda önemli çalışmaları bulunan ve yakından ilgilenen Seyyid Süleyman Nedvî'nin, “Hilâfet Dilenciliği” isimli şiirini aşağıda vermeden önce Nedvî hakkında kısa bir bilgi vermek uygun olacaktır. Seyyid Süleyman Nedvî, Hilâfet'in, Hindistan Müslümanları için tarihi değerini “Maarif” isimli dergisinde yayımladığı makaleler ile geniş kitlelere ulaştırmaya çalışmıştı. 1920 yılında Hindistan Hilâfet Hareketi'ni destekleyenler tarafından Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan devletlerin Osmanlı Devleti'ne eşit ve adil muamele yapmaları yönünde görüşmelerde bulunmak üzere Londra'ya gönderilen heyette Süleyman Nedvî de bulunmakta idi. Aslında bu heyetin gelmesini 1919 yılında Ağa Han talep etmişti. Aralık 1919'da Amritsar'da gerçekleşen kongre, Bütün Müslümanlar Birliği ve Hilâfet Hareketi oluşumu ortak bir oturum gerçekleştirmiş ve burada yukarıda da belirttiğimiz gibi Mevlânâ Muhammed Ali Cevher'in bir heyet oluşturarak İngiltere'ye giderek burada İngiliz Hükümeti'ni alt kıta Müslümanlarının Hilâfet konusundaki hassasiyetleri ile ilgili bilgilendirmelerine dair bir karar çıkmıştı.¹⁸⁶

Ancak İkbal bir sonuç alınamayacağını düşündüğünden dolayı bu düşünceye karşı çıkmıştı. Çünkü İngiliz güçlerinin Mustafa Kemal'in gücünü kırmak istediğini düşünüyordu. Nitekim 27 Eylül 1919 yılında Süleyman Nedvî'ye yazdığı mektupta baş ağrısı yüzünden daha fazla yazamadığını belirterek ertesi gün Süleyman Nedvî'ye *Maarif* dergisinde basılmak üzere bir şiir göndermişti. İkbal yazdığı mektupta “Olaylar açık ve ortadadır ama alt kıta Müslümanları bunu anlamıyorlar ve Londra Şiilerinin yönlendirmeleriyle hareket ediyorlar. Maalesef hassas bir dönem olduğu için daha detaylı anlatamadım.” şeklinde ifadelerde de bulunmuştu. Şiirin başlığını

¹⁸⁵ Mevlana Zafer Ali Han, **a.g.e.**, C. I, s. 100.

¹⁸⁶ Arzu Süren Çiftsüren, **a.g.t.**, s. 210.

Süleyman Nedvî'nin belirlemesini, şiir beğenilmez ya da dergi için uygun olmazsa da geri gönderilmesini istemişti. Nitekim Süleyman Nedvî'den daha sonra gelen mektupta şiirin adını دريوزہ خلافت (Hilâfet Dilenciliği) koyduğu yazılıydı.¹⁸⁷ Bu şiire göre Hilâfeti kurtarmak ülkeyi kurtarmaktan bile daha önemliydi. Hilâfeti korumak için Batıya yalvarmak bir utanç sebebiydi ve kanlarının son damlasına kadar savaşarak elde edilmeliydi:

دریوزہ خلافت

اگر ملک ہاتھوں سے جاتا ہے جائے
تو احکام حق سے نہ کر بے وفائی
نہیں تجھ کو تاریخ سے آگہی کیا؟
خلافت کی کرنے لگا تو گدائی
خریدیں نہ ہم جس کو اپنے لہو سے
مسلمان کو ہے ننگ وہ پادشاہی
"مرا از شکستن چناں عار ناید
کہ از دیگران خواستن مومیائی"¹⁸⁸

Hilâfet Dilenciliği

Ülke elden gidiyorsa, varsın gitsin

Sen Allah Teâlâ'nın emrinden çıkma

¹⁸⁷ Hürrem Ali Şefik, **Iqbal ka Darmeyani Dovr**, Iqbal Akademi, Pakistan 2012, s. 514.

¹⁸⁸ Allame Muhammed İkbâl, **Külliyat-ı İkbâl (Bang-ı Dara)**, Ilm u Irfan Publishers, Lahor 2002, s. 254.

Tarihten hiç mi haberin yok senin?

Hilâfet dilenciliğine başladın!

Eğer kanımızla alamıyorsak,

Müslüman için bir ayıptır o padişahlık!

“Başkalarından mumya ilacı dilenmek

Kemiklerimin kırılmasından da utanç vericidir.”¹⁸⁹

Hilâfet’in korunabilmesi için Hilâfet Meclislerinin kurulması gerektiği düşünülmekteydi. *Zemîndâr* gazetesinde de bu konu ile ilgili çıkan haber şu şekildedir:

“En üzüntü verici durum Hilâfet Hareketi için en önemli ve en gerekli şey olan Arabistan’ın küfür ve isyandan kurtarılamaması idi. Bu yüzden Kıdvâî’nin Hilâfet Meclislerini güçlendirmesi gerekiyordu. Zafer Ali Han tarafından Hilâfetin korunmasının ne kadar önemli olduğunu Müslümanlara anlatılmıştı.

3-4 yıllık sıkıntılı bir mücadele döneminin ardından Müslümanlar için müstakil Millî bir düzen kuruldu. Bu düzeni yok olmaktan kurtarmak Müslümanların göreviydi. Hilâfet sorunu çözülene kadar Hilâfet Meclislerinin mevcut durumu korunsun. Hilâfet Meclisleri düzenin sağlanabilmesi için çok gereklidir. Hilâfet Meclisleri sayesinde maddi konuların düzenlenmesi, zekâtın tanzimi, İslâm’ın tebliği ve Müslümanların ıslahı gibi bütün konular çok iyi bir şekilde sonuçlandırılabilir. Bu amaçlar doğrultusunda kurulan Hilâfet Meclisleri hâlâ istenilen noktaya ulaşmamıştı. Bu yüzden durum böyleyken meclislerin kapatılması yönünde tavsiyelerde bulunmak çok yanlıştı. Eğer eksik olduğu düşünülüyorsa onu düzeltmek gerekir. Bize göre amaçlar gerçekleştikten sonra bile bu meclislerin devam etmesi gereklidir. Ümit ediyoruz ki Kıdvâî Bey, bizim bu uyarılarımızı dikkate alsın ve kendisi de bu düzen için çaba göstere sin.”¹⁹⁰

¹⁸⁹ Celal Soydan, **Hareket Zili Muhammed İkbâl**, Hece Yayınları, Ankara 2013, s. 296.

¹⁹⁰ Mevlânâ Zafer Ali Han, **a.g.e.**, C. II, s. 278-279.

Urduca naat şairleri arasında bulunan Kadı Muhammed Hüseyin de Hilâfete ilişkin “Müslüman’ın Feryadı” isimli aşağıdaki şiiri kaleme almıştı. Bu şiirde ise Hilâfetin paramparça olduğu, İslâm’ın şan ve şöhretinin çöküşte olduğu, Avrupa’nın Arapları kendi tarafına çektiği, mukaddes mekânların kâfirlerin eline geçtiği yazılıdır. Ayrıca şair Hilâfeti düşmanların elinden kurtarması için Allah Teâlâ’dan yardım niyaz etmektedir.¹⁹¹

فریادِ مسلم

ہوئی پارہ پارہ خلافت ہماری
تترّیل پہ ہے شان و شوکت ہماری
گھٹادی ہے یورپ نے طاقت ہماری
بجھادی ہے شمع حکومت ہماری
عرب کو بھی غیروں نے اپنا بنایا
حرم محترم میں بھی سکھ جمایا
مقدس مکاموں میں کفار جائیں
حرم محترم میں بھی آفات ڈھائیں
خلافت کا دیکھیں گے یہ حال کب تک
رہیں گے ہم اس طرح پامال کب تک
ہماری مدد کو خدا را اب آؤ

¹⁹¹ Arzu Süren Çiftsüren, a.g.t., s. 221.

Müslümanın Feryadı

Hilâfetimiz parça parça oldu

Şan ve şevketimiz çöküştür

Avrupa bizim gücümüzü parçaladı

Devletimizin meşalesini söndürdü

Düşmanlar Arapları bile kendilerinin yaptılar

Harem-i Muhteremi ayaklar altına aldılar

Mukaddes mekânlardaki kâfirler gidin!

Muhterem haremdeki afetler yok olun!

Hilâfetin bu durumunu ne zamana kadar göreceğiz?

Ne zamana kadar böyle ezilmiş yaşayacağız?

Allah'ım yardımımıza şimdi gel

Hilâfeti düşmanların elinden kurtar¹⁹³

Hilâfet Hareketi zamanında bir diğer dikkat çeken şiir de Hilafet Hareketi toplantısı yapıldığı sırada tekbir nidaları yükseldiği zaman orada bulunan Müslümanlardan biri coşku nedeni ile hayatını kaybetmişti. Ayrıca şiirde Avrupa kültürüne özenenler uyarılmaktadır. Aşağıdaki şiir de bu olay üzerine yazılmıştı:

اے کہ ہے بندوق پر اور توپ پر ایماں ترا

¹⁹² Halil Toker, Arzu Süren Çiftsüren, **He Soda Cab Se Leyla-i Khilafat Ka**, Sanjh Publications, Lahor 2015, s. 337.

¹⁹³ Arzu Süren Çiftsüren, **a.g.t.**, s. 222.

نعرہ اللہ اکبر کا اثر بھی دیکھ لے
 جاں بحق مسلم ہوا سنتے ہی اس آواز کے
 مصطفیٰ کو دیکھ اور ان کا نامہ بر بھی دیکھ لے
 وادیِ تثلیث کی دیکھی ہے تو نے دوڑ دھوپ
 میں مسلمان کا گزر بھی دیکھ لے کوئے وحدت
 شوق ہے تہذیبِ یورپ کے تماشے کا تجھے
 مڑ کر او گبر کلیسائی ادھر بھی دیکھ لے¹⁹⁴

İmanlarınız top ve silah üzerinedir

Allahu Ekber nidalarının etkisine bakın

Müslüman bu sesi duyar duymaz can verdi

Peygamber efendimize (s.a.v) ve onun yaptıklarına bak

Üçlü vadinin Güneşi'ni uzaktan gördün

Yalnız oldukları zaman Müslümanların haline bak

Avrupa'nın kültürü size hoş geliyor

Arkanı dön ve kiliseye de bir bak

آشاغیداکے شیئر Bombay Hilâfet Meclis Merkezi'nin kuruluş aşamasında
 yazılmış 'Merkezî Hilâfet Komitesi' isimli شیئرde Fil Vak'ası'nda¹⁹⁵ olduğu gibi Ebabil
 kuşları، Hilâfet دشمنانlarının üzerine taş atarak bozguna uğratmak için
 چاگیریلماکتادیر۔ Seth Ahmed ve Seth Chotânî gibi Hilâfet savunucularının Bombay'da

¹⁹⁴ Mevlânâ Zafer Ali Hân, **Baharistân**, Düz. Zâhid Ali Hân, Lahor 2007, s. 77.

¹⁹⁵ Fil Vak'ası için bkz. Mustafa Fayda, **DİA**, C. XIII, 1996.

Hilâfet Komitesi kurmalarının çok mübarek bir iş olduğunu ve halk tarafından memnuniyetle karşılandıklarını dile getirmektedir:

مرکزی خلافت کمیٹی

نقشہ کھینچا جب سے میں نے شوکتِ اسلام کا
گرد میرے سامنے "بہزاد" اور "مانی" ہوئے
کی رسول اللہ پر قربان اپنی جان جب
زینتِ رنگ "قسططنیہ" "عثمانی" ہوئے
ہے خلافت سے ارادت مایہ نازش جنھیں
صاحبِ ایماں برائے نصِ قرآنی ہوئے
اڑ کے آکواے ابابیلو! کہ بیت اللہ میں
"ابرہہ" کے جانشین وقفِ ستم رانی ہوئے
کیا قیامت ہے کہ خود "یثرب" میں فرزندِ انِ کفر
ملتِ بیضا کے آئینہ کی حیرانی ہوئے
برق بن کر اپنے خرمن کو دیا خود ہم نے پھونک
آپ ہم اپنے لیے اسبابِ ویرانی ہوئے
جن کو کہتے ہو "شریف" اس سے تو اچھے ہیں رذیل
دوست سمجھا تھا جنھیں وہ دشمن جانی ہوئے
کفر کی ظلمت میں نورِ اسلام کا مسلم نہ ڈھنڈ

وسو سے تیرے تجھے وجہ پریشانی ہوئے
ہے تمنا موت کی اسلام میں معیار صدق
دہر میں باقی وہی رہتے ہیں جو فانی ہوئے
زندگی کی بھاپ کے بننے میں اب کیا دیر ہے
جب ہمارے دیدہ و دل آگ اور پانی ہوئے
ساحل "ہندوستان" پر کچھ غلامانِ رسول
خاک بوسِ عتبہ ایوانِ سلطانی ہوئے
چند مسلم جن کے دل میں ہے تڑپ اسلام کی
"بمبئی" میں اس مبارک کام کے بانی ہوئے
بن گئے مخدوم ملت خدمت اسلام سے
اس میں "سیٹھ احمد" ہوئے یا "سیٹھ چھوٹانی" ہوئے
چند نکلتے ہیں یہ حاضر ورنہ مجھ پر منکشف
لکھتے لکھتے بے شمار اسرارِ حقانی ہوئے
اور بھی کچھ شعر ہو جاتے مگر آکر مغل
عالم اشراق میں آزاد "سجانی" ہوئے¹⁹⁶

Merkezi Hilâfet Komitesi

İslâm'ın yüceliğinin resmini çizdiğimde

¹⁹⁶ Mevlânâ Zafer Ali Hân, **Baharistân**, s. 176.

Behzad ve Mani¹⁹⁷ önümde toz bulutu oluşturdu
Resulallah için hayatını feda ettiğinde
Renkleri parıldatan Konstantinopolis ve Osmanlılar oldu
Hilâfet'in övüncü ile
İman sahibi bir şekilde Kuran'a delil oldular
Uçup gelin ey Ebabel kuşları Beytullah'a
Zulüm yapmak için (Şerif ailesi), Ebrehe'nin halefi oldu
Bu nasıl bir kıyamet ki Yesrib'de küfrün çocukları
İslâm ümmetinin aynasına yansıyan şaşkınlık oldu
Biz kendimiz yıldırım olarak kendi harmanımıza düştük ve ateşi üfleyerek
harladık
Biz kendimiz perişanlığımızın sebepleri olduk
Rezil denilen insan senin şerefli dediğinden daha iyidir
Dost zannettiğiniz can düşmanınız çıktı
Küfrün karanlığında İslâm'ın nuruyla nurlanmış Müslüman arama
Vesveselerin senin mahvolmanın sebebi oldu
Ölüm arzusu İslâm'da sadakâtin göstergesidir.
Bu dünyada fani olmayı başaranlar baki kalır
Hayatımızın buhar olup uçması için artık çok zaman gerekmiyor
Gözümüz ve gönlümüz ateş ve gözyaşı ile dolu olduklarında

¹⁹⁷ Behzad ve Mani isimli her iki şahıs da İran'ın önemli ressamlarındandır. Ayrıca Mani isimli kişi daha sonraları İran'da "Mani" dininin kuruculuğunu da yapmıştır.

“Hindistan” kıyısında Peygamber Efendimizin bazı sevdalıları

Sultan’ın sarayının eşiğini öptüler

Kalbinde İslâm’ın acısını taşıyan bazı Müslümanlar

“Bombay”da bu mübarek işin kurucusu oldular

İslâm’ın hizmetinde bulunarak ümmetin sevilen evladı oldular

İster “Seth Ahmed” olsun ister “Seth Chotânî” olsun

Benim bu değindiklerim sadece birkaç husus

Buna rağmen yaza yaza birçok gerçek sırrı ortaya koydum

Ben daha da şiir yazardım ancak bana engel oldu

Doğu Âlemini bilen anlayış sahibi Âzâd gelerek

“Gecenin Feryadı” isimli şiirde Hint Müslümanlarının tutuklanma gibi yıldırma politikalarına veya zulümlerine asla göz yummayacaklarını Hilâfet uğruna ölümü dahi hiç çekinmeden gözlerine aldıklarını, İslâm’ın galip geleceğine inanarak boş durmayıp çalıştıklarını, halkın bu zulümlerden memnun olmadığını ve elbet hak ettikleri mevkilere tekrar sahip olacaklarına inandıkları dile getirilmektedir. 23 Mayıs 1920 yılında Zafer Ali Han tarafından Hilâfet ile ilgili yazılmış olan bu şiir aşağıdaki gibidir:

نالہ شہگیر

خلافت پر فدا ہونے کو سب دین دار بیٹھے ہیں

گئے زنداں میں فاخر، ماجد اب تیار بیٹھے ہیں

وہ ہم پر جبر کرتے ہیں ہم اس پر صبر کرتے ہیں

وہ گربا کار ہیں ہم بھی نہیں بے کار بیٹھے ہیں

خوشی سے کاٹ لیے شوق سے زیب سناں کیجے
 لیے سر ہاتھ میں دیں کے علم بردار بیٹھے ہیں
 یہ مانا ہم کبھی جس بزم کی مسند کی زینت تھے
 اب اس پر ڈٹ کے باصد کرو فراغیاری بیٹھے ہیں
 مگر اسلام ہمارے یہ نہ ممکن تھا نہ ممکن ہے
 غلط سمجھا ہے یورپ، ہم یہ بازی ہار بیٹھے ہیں
 ہمارا دردِ دل کس طرح پہنچے "جارج پنجم" تک
 کہ وہ "قصر بنگھم" میں سمندر پار بیٹھے ہیں
 شہنشاہ کیوں نہیں اپنی رعایا کی خبر لیتے
 کہ سب اپنے وطن کی خاک سے بیزار بیٹھے ہیں¹⁹⁸

Gecenin Feryadı

Hazırlar bütün Müslümanlar Hilâfete feda olmaya

Fahir zindana düştü, Macit de şimdi hazır hapsolmaya

Onlar bize zulüm ederler, biz ise sabrederiz

Onların işleri varsa, bizde işsiz oturuyoruz

Coşkuyla kesin, şevkle mızrağın ucuna saplayın bizi

Din sancaktarları aldılar başlarını ellerine bekliyorlar

Biliyoruz ki bir zamanlar meclisin güzelliği bizdik

¹⁹⁸ ¹⁹⁸ Halil Toker, Arzu Süren Çiftsüren, a.g.e., s. 288.

Artık o mecliste başkaları oturuyor

Ancak İslam'ın hezimete uğraması mümkün olmadı, olmayacak da

Avrupa bizim oyunu kaybettiğimizi vehmetti

Bizim kalbimizin derdi V. George'a nasıl ulaşacak?

Denizin ötesinde Buckingham sarayında oturuyorken

Kral halkından niçin habersiz

Herkes vatan toprağına küsmüşken

7 Temmuz 1920 tarihinde Hilâfet ile ilgili yazılmış bir başka şiir de aşağıdaki gibidir. Bu şiirde de Hindistan'ın kurtuluşunun da ancak Hilâfetin kurtuluşu ile mümkün olacağı, bunun için Arap ve İranlıların değil de Türklerin yanında olmaları gerektiği ve pes etmeden biraz daha sabretmeleri gerektiği vurgulanmak istenmiştir:

خلافت کی بنیاد

نئی اک قبا کو سلاتے ہوئے

خلافت کی بنیاد اکھیڑو گے تم

تو اچھی طرح سے سمجھ لو یہ بات

خود اپنے ہی بنجئے ادھیڑو گے تم

عرب اور عجم سے الگ ہی رہو

کہاں تک یہ جھگڑے نہیڑو گے تم

نہ دیں گے تمہیں چین لینے کبھی

ستائے ہوئوں کو جو چھیڑو گے تم

بچالو گے "ہندوستان" کو، اگر

ذرا پائوں اپنے سکیڑو گے تم¹⁹⁹

Hilâfetin Temeli

Yeni bir aba dikerek

Hilâfetin temelini sökeceksin

O zaman sen bunu anla

Sen kendi kendini ortaya çıkaracaksın

Arap ve Acemlerden ayrı yaşa

Bu kavgayı nereye kadar sürdüreceksin

Asla huzur vermeyecekler

Şikâyet edenlerin damarına basacaksın

Eğer "Hindistan'ı" kurtaracaklarsa

Biraz daha dişini sıkacaksın.

Zafer Ali Han'ın kaleme almış olduğu "Manşab-ı Hilâfat" isimli şiir aşağıdaki gibidir. Cumhuriyet'in ilan edilmesinin ardından şaşkınlık içerisinde düşen alt kıta Müslümanları, ilk önce Mustafa Kemal Atatürk'e Halife olmayı teklif etmişlerse de Atatürk bu teklifi kabul etmemişti. Hindistan Müslümanları da Hilâfetin devamı için yeni fikirler üretmekte ve şariat kurallarının tek bir merkezden yönetilmeye devam etmesi için Araplardan Halife seçilmesini önermekte idiler:

منصب خلافت

اگر اسلامیوں کا سیزدہ صد سالہ نظام

رغم نصاریٰ و یہود اب بھی قائم ہے علی

¹⁹⁹ Halil Toker, Arzu Süren Çiftsüren, a.g.e., s. 289.

اگر "انگورہ" کے اعلان کے باوصف اب تک
آپ کی رائے میں لازم ہے خلافت کا وجود
ناگزیر اب بھی اگر ہے کوئی مرکز ایسا
جس میں جاری ہوں محمد کی شریعت کی حدود
کہہ سکیں رابطہ ملت بیضا جس کو
جس میں ہو جلوہ گہ سطوت کبریٰ کی نمود
تو یہ فرمائیے "بطحا" کے سوا اور کہاں
پائی جاتی ہیں یہ اسلام کی دیرینہ قیود
جب کہ جاروب کش صحن حرم بھی ہے وہی
کیوں خلیفہ نہ پھر اسلام کا ہو "ابن سعود" ²⁰⁰

Hilâfetin Makamı

Eğer Müslümanların 13 yüz yıllık düzeni
Hristiyan ve Yahudilere rağmen hâlâ ayakta
Yine de Cumhuriyet'in ilanı
Size göre gerekliyse
Hilâfetin varlığı da kaçınılmaz ise
Müslümanlar ile ilişkilendirilen
Hz. Muhammed'in şeriatı tek bir merkezden devam etsin
Ve o merkez büyük bir yükselişin örneği olsun.

²⁰⁰ Halil Toker, Arzu Süren Çiftsüren, a.g.e., s. 295.

O zaman şunu söyleyin "Batha"dan başka nerede

Bulunabilir İslâm'ın kadim koşulları

O zamana kadar Kâbe'nin bahçesini işte o süpürenler de var

Niçin İslâm'ın İbn-i Suud'u tekrar halife olmasın.

Aşağıdaki şiirde Halifelik sancağını elinde bulunduran Osmanlı Devleti'nin zor günlerinde Türk kardeşlerine destek olmak için Pencap halkının ayaklandığını, İngilizler gibi uyuşuk olunmadığını ve mücadelelerini ne pahasına olursa olsun sürdürecekleri anlatılmaktadır. Ayrıca Bombay'da Seth Chotanî önderliğinde kurulan Bombay Hilâfet Komitesi'nin İslâm'ın yayılması için yardım toplayarak finans konusunu da sorumluluk üstlenmeleri gerektiği vurgulanmak istenmiştir:

بابائے خلافت

پوچھی گئی لکھنؤ میں جب رائے خلافت

اٹھ لے کے چلے ہاتھ میں بابائے خلافت

اے وائے خلافت

کہتے ہیں کہ پنجاب کی ٹولی نے بہایا

"نہرو" کے لیے خونِ تمنائے خلافت

اے وائے خلافت

دل میں یہ ہو س ہے کہ نشستوں کی ہو تخصیص

سر میں ہے مگر آپ کے سودائے خلافت

اے وائے خلافت

ہندو سے رہے جنگِ پباحشر کے دن تک

کیا ہے یہی اس ملک میں منشائے خلافت

اے وائے خلافت

انگریز کی ڈھیلی نہ پکڑ ہو کبھی ہم پر

کیا سب ہے اسی کے لیے غوغائے خلافت

اے وائے خلافت

کیا پیٹ پہ ہم ہی رہیں باندھے ہوئے پتھر

اور "بمبئی" میں چندہ اڑا جائے خلافت

اے وائے خلافت

چندے کا یہ دھندا ہے کہ اسلام کا پھندا

اب تک نہ کھلا ہم پہ معمائے خلافت

اے وائے خلافت²⁰¹

Kutsal Halifelik

Laknov'da Hilâfet'in görüşü sorulduğunda

Kutsal halifeliğin sancağı elden gitti

Ah vah Hilâfet

Diyorlar ki Pencap halkı akın etti

Hilâfet arzusu ile Nehru için canlarını vermeye bile tereddüt etmediler

Ah vah Hilâfet

²⁰¹ Halil Toker, Arzu Süren Çiftsüren, a.g.e., s. 304.

Gönüldeki arzu, ayrıcalıkların yerli halkta olmasıdır

Ancak Hilâfet ticareti yapanlar baştadır.

Ah vah Hilâfet

Hinduların kurtuluş savaşı Kıyamet gününe kadar devam edecek

Bu ülkede Hilâfetin amacı nedir?

Ah vah Hilâfet

Asla biz İngilizler gibi uyuşuk olmadık

Hilâfetin bütün gürültüsü bunun için miydi?

Ah vah Hilâfet

Midemize taş bağlayarak mı yaşayalım

Ve Hilâfet Bombay’da finanse edilmelidir

Ah vah Hilâfet

Bağış talebimiz İslâm’ın yayılması içindir

Hilâfetin gizemini şimdiye kadar çözemedik

Ah vah Hilâfet

Hilâfete ilişkin halk arasında nakil yolu ile bugünlere kadar ulaşmış iz bırakan bazı şiirler bulunmaktadır. Ancak bazen bu şiirlerin kimler tarafından yazıldığı belli değildir. Aşağıda vermiş olduğumuz şiir de buna örnektir. Aşağıdaki şiire göre tüm Hindistan Müslümanları, Hilâfet uğruna canlarını vermeye hazırdırlar ve Hilâfet’i yok etmek isteyenlere her daim beddua etmektedirler:

میں جان دے دوں خلافت کے نام نامی پر

دعا قبول یہ رب الانام ہو جائے

کیا کروں یا رب کوئی دلیبر نظر آتا نہیں
بس خلافت کے سوا کچھ بھی نظر آتا نہیں
آسمان ٹوٹ پڑے اور زمیں کھا جائے
جو خلافت کے مٹانے پہ کھڑا ہو جائے
کیوں خلافت کے مٹانے پہ کمر باندھی ہے
ہوش میں آ کہیں یورپ نہ فنا ہو جائے
خلافت کا جھگڑا اٹھایا ہے جس نے
وہ مٹ جائے یہ التجا کر رہے ہیں
ہمیں قتل کر دو یا اولاد کو تم
خلافت پہ ہم جاں فدا کر رہے ہیں²⁰²

Ben Hilâfet uğruna can vereyim!

Bu duamın kabulü benim için ödülüdür

Ne yapayım Ya Rabbim! Hiçbir sevgili görünmüyor

Hilâfet dışında hiçbir şey görünmüyor.

Hilâfeti yok etmek üzere harekete geçen

Asuman delinsin, yer yarılsın.

Hilâfeti yok etmek için neden böylesi amadedirler?

²⁰² Mu'îniddîn Akîl, a.g.e, s. 294.

Avrupa artık kendine gelsin, yoksa yok olacak!

Hilâfet kavgası yapan

Bizzat kendisi yok olsun, bu dua ediliyor.

Bizi ya da çocuklarımızı öldür sen

Zira Hilâfet uğruna biz can veriyoruz.²⁰³

Hilâfet Hareketi üzerine yazılan en meşhur şiirlerden birisi de Muhammed ve Şevket Ali kardeşlerin annelerine ithafen Münşi Nur Muhammed Sagarapur tarafından yazılan “Seda-i Hatun” isimli şiirdir. Bu şiir halk şarkısı gibi herkesin diline dolanmış, Hilâfet Hareketi’nden 50 yıl sonra bile insanlar Ali kardeşleri anarken bu dizeleri ezberden okumaya devam etmişlerdi. Bir annenin en değerli varlığı evlatlarıdır, buna rağmen Ali kardeşlerin annesi onlara Hilâfet uğruna canlarını feda etmeyi öğütlemektedir. Hapse atıldıkları dönemde sabretmelerini ve kendileriyle gurur duyduğunu da ifade etmektedir. Ali kardeşlerin annesi Allah Teâlâ’dan çare dilemekte ve emeklerinin boşa çıkmayacağına inanmaktadır. Hilâfet uğruna atılan her adımın dünyevi ve dini saygı vesilesi olduğunu bildirmektedir. İslâm’ın gücünden korkan Avrupalılar kâfir olarak nitelendirilmekte ve yaptıkları zulümleri Allah Teâlâ’ya şikâyet edeceğini söylemektedir. Eğer Hilâfet mücadelesi yolunda ölünürse bunun ancak şehitlik mertebesi olacağı ifade edilmektedir:

صدائے خاتون

بولی اماں محمد علی کی

جان بیٹا خلافت پہ دے دو

ساتھ تیرے ہے شوکت علی بھی

جان بیٹا خلافت پہ دے دو

²⁰³ Arzu Süren Çiftsüren, a.g.t., s. 216-217.

ہو تم ہی میرے گھر کا اجالا

تھا اسی واسطے تم کو پالا

کام کوئی نہیں اس سے اعلیٰ

جان بیٹا خلافت پہ وے دو

اے میرے لاڈلو! اے میرے پیارے!

اے میرے چاند! اے میرے تارے!

میرے دل اور جگر کی سہارے!

جان بیٹا خلافت پہ وے دو

صبر سے جیل خانہ میں رہنا

جو مصیبت پڑے اس کو سہنا

مانیو اپنی ماں کا یہ کہنا

جان بیٹا خلافت پہ وے دو

ہتھکڑی تو ہے مردوں کا گھنا

جانگیہ تم نے کسبل کا پہنا

آدھے ٹانگوں سے بالکل برہنہ

جان بیٹا خلافت پہ وے دو

بورھی اماں کا کچھ غم نہ کرنا

کلمہ پڑھ کر خلافت پہ مرنا
پورا اس امتحاں میں اترنا
جان بیٹا خلافت پہ وے دو
گر ذراست دیکھوں گی تم کو
دودھ ہر گزنہ بخشوں گی تم کو
میں دلاور نہ سمجھوں گی تم کو
جان بیٹا خلافت پہ وے دو
میرے بچوں کو مجھ سے چھڑایا
دل حکومت نے میرا دکھایا
اس بڑھاپے میں مجھ کو ستایا
جان بیٹا خلافت پہ وے دو
میرے بچوں کو بکڑا سفر میں
کس طرح چین ہو مجھ کو گھر میں
خاک دنیا ہے میری نظر میں
جان بیٹا خلافت پہ وے دو
اب میری حق سے فریاد ہوگی
غیب سے میری امداد ہوگی

میری محنت نہ برباد ہوگی
جان بیٹا خلافت پہ وے دو
ہوتے میرے اگر سات بیٹے
کرتی سب کو خلافت پہ صدقے
ہے یہی دین احمد کے رستے
جان بیٹا خلافت پہ دے دو
کالے پانی خوش ہو کے جانا
سجدہ شکر میں سر جھکانا
میں پڑھوں گی خدا کا دو گانا
جان بیٹا خلافت پہ وے دو
پھانسی آئے اگر تم کو جانی
مانگنا مت حکومت سے پانی
بات رکھو بچو خاندانی
جان بیٹا خلافت پہ وے دو
دین و دنیا میں پائو گے عزت
سب کہیں گے شہید خلافت
اے محمد علی اور شوکت

جان بیٹا خلافت پہ وے دو
حشرین حشر برپا کروں گی
پیش حق تم کو لے کر چلوں گی
اس حکومت پہ دعو اکروں گی
جان بیٹا خلافت پہ دے دو
آج اسلام نرغے میں آیا
ظلم ہے کفر نے مل کر ڈھایا
چین یا سین ہم نے نہ پایا
جان بیٹا خلافت پہ وے دو²⁰⁴

Hatun Kışının Haykırışı

Muhammed Ali'nin annesi
Oğlum Hilâfet uğruna canını ver! dedi
Şevket Ali de seninle birliktedir
Oğlum Hilâfet uğruna canını ver!
Sen benim evimin ışığsın
Bu şekilde seni yetiştirmiştım
Bundan daha âlâ bir iş yok

²⁰⁴ Seda-i Hatun, Şah Akademi Matbaası, 1922, s. 2-9.

Oğlum Hilâfet uğruna canını ver!

Ey benim biriciğim! Ey benim sevdiceğim!

Ey benim ayım! Ey benim yıldızım!

Kalbim ve ciğerimin her şeyi

Oğlum Hilâfet uğruna canını ver!

Sabırla hapishanede yaşamalı

Başımıza gelen musibetlere katlanmalı

Anneniz gurur duyar

Oğlum Hilâfet uğruna canını ver!

Kelepçe erkeklerin mücevheridir

Cesetten battaniyeler giymelisiniz

Yarım bacaklarla tamamen çıplak

Oğlum Hilâfet uğruna canını ver!

Yaşlı annene hiç kederlenme

Kelime-i Şahadet getirip gerekirse Hilâfet uğruna öl.

Sınavında başarılı ol

Oğlum Hilâfet uğruna canını ver

Size biraz bitkin bir halde bakacağım

Sütümü size asla helal etmeyeceğim

Sizi kahraman olarak görmeyeceğim

Oğlum Hilâfet uğruna canını ver!

Çocuklarımı benden ayırdılar

Hükümet benim gönlümü üzdü

Bu yaşta beni sıkıntıya soktular

Oğlum Hilâfet uğruna canını ver!

Çocuklarımı tutun seferde

Evimde nasıl rahat olayım

Benim gözümde toprak dünyadır

Oğlum Hilâfet uğruna canını ver!

Artık Hakk'a haykıracağım

Benim çarem Gayb'dan gelecek

Emeklerim boşa çıkmayacak

Oğlum Hilâfet uğruna canını ver!

Yedi oğlum olsa

Hepsini Hilâfet için sadaka verirdim.

İşte budur Ahmed'in dininin yolu

Oğlum Hilâfet uğruna canını ver

Siyah suyu mutlu ederek gitmeli

Secdede şükrederken başımızı eğmeliyiz

Allah Teâlâ'ya iki satır dua okuyacağım

Oğlum Hilâfet uğruna canını ver!

Eğer idam geldiyse

Hükümetten su dahi istememeli

Çocuklarım ailenizden bahsedin

Oğlum Hilâfet uğruna canını ver!

Saygıyı din ve dünyada elde edeceksiniz

Herkes size Hilâfet şehitleri diyecek

Ey Muhammed Ali ve Şevket

Oğlum Hilâfet uğruna canını ver!

Felakete sebep olacağım

Allah Teâlâ'ya sunup sizi alıp gideceğim

Bu hükümeti dava edeceğim

Oğlum Hilâfet uğruna canını ver.

Bugün İslâm'ın bilincine varıldı

Kafir birleşip zulüm etti

Huzur bulamadık

Oğlum Hilâfet uğruna canını ver!

3.2.5. Kurtuluş Savaşı

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'nin yenilmesi üzerine alt kıtadaki Hindu çoğunluk içinde, siyasi güçlerinin azalmasını istemeyen Hindistan Müslümanları, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve Hilâfetin otoritesini korumak maksadıyla Muhammed Ali ve Şevket Ali isimli iki aktivist kardeşin

önderliğinde Hindistan Hilâfet Hareketi'ni başlatmışlardı.²⁰⁵ Hint Müslümanları tarafından meydana getirilen bu hareket ile Türk halkına ve onların haklı mücadelesine maddi-manevi her türlü destek sağlanmaya çalışılmıştı. Osmanlı'nın İtilaf Devletleri tarafından parçalanmak istemesi ve Türk topraklarının işgal edilmesine karşı alt kıtada şiddetli bir tepki doğmuştu.

Yunanlıların İzmir'i işgalinden 4 gün sonra 19 Mayıs 1919 tarihinde 9. Ordu müfettişi olarak Mustafa Kemal Samsun'a çıkmış, Millî Mücadele veya Türk Kurtuluş Savaşı olarak bilinen süreci başlatmıştı. Alt kıta Müslümanları, XVIII. yüzyıldan beri İngiliz sömürsü altında yaşadığı için bağımsız kalan son Osmanlı Devleti'ne dolayısıyla da Türklere her zaman destek olmaya çalışmışlar ve Türk Kurtuluş Mücadelesi döneminde de olayları yakından takip etmişlerdi. Yayımlamış oldukları gazete ve dergiler vasıtasıyla Türklerin içinde bulundukları zorlukları her an kamuoyuna duyurarak destek toplamaya çalışmışlardı.

Kurtuluş Savaşı süresince İngiliz çıkarları, Hindistan'daki huzursuzluk ve kargaşa ortamından zarar görmüştü. Hindistan Müslümanlarının tüm diretmelerine rağmen İngilizler, Osmanlı'yı parçalama görüşlerinden oldukça uzun bir süre vazgeçmemişlerdi. Hatta İstanbul ve İzmir'in işgali sırasında Hint askerlerini kullanmaktan da çekinmemişlerdi. Ancak bu askerler savaşmak yerine Türklere yakınlık göstermişlerdi.²⁰⁶

1922 yılı Türkler için bir önceki yıldan daha kötü geçmekteydi. Bu sebeple alt kıta Müslümanları, Türk halkının ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla yardım göndermeye çalışmışlardı. İngiltere'deki üniversitelerde öğrencilik yapan Müslüman Hintliler bile dullara ve şehit ailelerinin çocuklarına maddi yardım göndermekteydiler.²⁰⁷

İkbâl, 1923 yılının Mart ayında İslâm'ı Koruma Derneği'nin 38. yıllık toplantısında Türk Milli Mücadelesinden esinlenerek yazmış olduğu "İslâm'ın

²⁰⁵ M. Naeem Qureshi, "Hindistan...", s. 109.

²⁰⁶ Şule Sevinç Kişi, **a.g.m.**, s. 763-764.

²⁰⁷ Ali Asghar Khan, "Hint Müslümanlarının Kurtuluş Hareketine Mali Yardımı (1919-1923)", Çev. Ahmet Özgirey, **Önasya Mecmuası**, 1 Kasım 1966, s. 214.

Doğuşı” isimli şiirini okumuştı.²⁰⁸ Bu şiirde Milli Mücadele dönemindeki yaşanan olaylar, Türklerin ve Mustafa Kemal’in mücadeleleri ele alınmış, sanayisi ile ilk başlarda üstünlüğe sahip olan Batı’nın aslında bir hiç olduğunu, Atatürk’ün başarılarının Batı’nın esareti altındaki İran ve Afganistan gibi Müslüman ülkelerde de bağımsızlıkları için mücadele etme konusunda umut verici olduğunu belirtmişti. Almanlar, her ne kadar teknolojik olarak üstün olsalar da yenilgi karşısında cesaretleri kırılmıştı, ancak Türkler Almanların aksine tüm elverişsiz şartlara rağmen cesaretlerini kaybetmeyip büyük zaferler elde etmişti. Şiirde Batı’nın zulümleri ve zorlu mücadelelerin Müslümanları daha da güçlendirdiği; gaflete ve ümitsizliğe düşüldüğünde tekrar kendini toplamak gerektiği; üzüntünün sonunun sevinç olacağı gibi mesajlar verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca şair tüm Müslümanların, Osmanlı’nın arkasında olduğunu ve sırtının asla yere gelmeyeceğini, sonunun mutlaka zafer olacağını ifade etmektedir. Yine verilen bir başka mesaj da Müslümanların Allah Teâlâ’ya güvenerek iman gücüne dayanmaları gerektiği ve haklı mücadelelerinden asla vazgeçmemeleri gerektiği idi. (Not: Bu şiirde “Türk” kelimesi yerine “Turanlılar” kelimesi kullanılmıştır).²⁰⁹

طلوع اسلام

دلیل صبح روشن ہے ستاروں کی تنک تابلی
 افق سے آفتاب ابھر اگیادورِ گراں خوابلی
 عروقِ مردہ مشرق میں خونِ زندگی دوڑا
 سمجھ سکتے نہیں اُس راز کو سینا و فارابی
 مسلمان کو مسلمان کر دیا طوفانِ مغرب نے

²⁰⁸ Celal Soydan, **Aşk ve Tutku (Muhammed İkbâl’in On Uzun Manzumesi)**, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 90.

²⁰⁹ Allame Muhammed İkbâl, **Külliyat-ı İkbâl (Bang-ı Dara)**, Al-Faysal Publication, Lahor 2008, s. 206-214.

تلاطم ہائے دریاہی سے ہے گوہر کی سیرابی
عطا مو من کو پھر درگاہِ حق سے ہونے والا ہے
شکوہِ ترکمانی، ذہنِ ہندی، نطقِ اعرابی
اثر کچھ خواب کا غنچوں میں باقی ہے تو اے بلبل
"نوار تلخ ترمی زن چو ذوقِ نغمہ کم یابی"

تڑپِ صحنِ چمن میں، آشیاں میں شاخساروں میں
جدِ پارے سے ہو سکتی نہیں تقدیرِ سیمابی
وہ چشمِ پاک میں کیوں زینتِ برگستواں دیکھیے
نظر آتی ہے جس کو مردِ غازی کی جگر تابی
ضمیرِ لالہ میں روشن چراغِ آرزو کر دے
چمن کے ذرے ذرے کو شہیدِ جستجو کر دے
سرشکِ چشمِ مسلم میں ہے نیساں کا اثر پیدا
خلیل اللہ کے دریا میں ہوں گے پھر گہر پیدا
کتابِ ملتِ بیضا کی پھر شیرازہ بندی ہے
یہ شاخِ ہاشمی کرنے کو ہے پھر برگ و بر پیدا
رہو دآں ترک شیرازی دلِ تبریز و کابل را
صبا کرتی ہے بوئے گل سے اپنا ہم سفر پیدا

اگر عثمانیوں پر کوہِ غم ٹوٹا تو کیا غم ہے
کہ خون صد ہزار انجم سے ہوتی ہے سحر پیدا
جہاں ہانی سے ہے دشوار تر کارِ جہاں بینی
جگر خوں ہو تو چشمِ دل میں ہوتی ہے نظر پیدا
ہزاروں سال نرگس اپنی بے نوری پہ روتی ہے
بڑی مشکل سے ہوتا ہے چمن میں دیدہ ور پیدا
نوا پیرا ہواے بلبل کہ ہو تیرے ترنم سے
کبو تر کے تن نازک میں شاہیں کا جگر پیدا
ترے سینے میں ہے پوشیدہ رازِ زندگی کہہ دے
مسلمان سے حدیثِ سوز و سازِ زندگی کہہ دے
خدائے لم یزل کا دستِ قدرت تو، زباں تو ہے
یقین پیدا کر اے غافل کہ مغلوبِ گماں تو ہے
پرے ہے چرخِ نیلی فام سے منزلِ مسلمان کی
ستارے جس کی گردِ راہ ہوں، وہ کارواں تو ہے
مکاں فانی، مکیں آنی، ازل تیرا، ابد تیرا
خدا کا آخری پیغام ہے تو، جاوداں تو ہے
حنابندِ عروسِ لالہ ہے خونِ جگر تیرا

تری نسبت براہمی ہے معمارِ جہاں تو ہے
تری فطرت امیں ہے ممکناتِ زندگانی کی
جہاں کے جوہرِ مضمر کا گویا امتحان تو ہے
جہاں آب و گل سے عالم جاوید کی خاطر
نبوتِ ساتھ جس کو لے گئی، وہ ار مغاں تو ہے
یہ نکتہ سرگزشتِ ملت بیضا سے ہے پیدا
کہ اقوامِ زمین ایشیا کا پاسباں تو ہے
سبق پھر پڑھ صداقت کا، عدالت کا، شجاعت کا
لیا جائے گا تجھ سے کام دنیا کی امامت کا
یہی مقصود فطرت ہے، یہی رمزِ مسلمانی
اخوت کی جہانگیری، محبت کی فراوانی
بتانِ رنگ و خوں کو توڑ کر ملت میں گم ہو جا
نہ تورانی رہے باقی، نہ ایرانی، نہ افغانی
میانِ شاخساراں صحبتِ مرغِ چمن کب تک!
ترے بازو میں ہے پروازِ شاہینِ قہستانی
گماں آباد ہستی میں یقینِ مردِ مسلمان کا
بیاباں کی شبِ تاریک میں قندیلِ رہبانی

مٹایا قیصر و کسری کے استبداد کو جس نے
وہ کیا تھا؟ زورِ حیدر، فقرِ بوذر، صدِ سلمانی
ہوئے احرارِ ملت جاہِ پیا کس تجل سے
تماشائی شگافِ در سے ہیں صدیوں کے زندانی
ثباتِ زندگی ایمانِ محکم سے ہے دنیا میں
کہ المانی سے بھی پابندہ تر نکلا ہے تورانی
جب اس انگارہِ خاکی میں ہوتا ہے یقیں پیدا
تو کر لیتا ہے یہ بال و پر روحِ الا میں پیدا
غلامی میں نہ کام آتی ہیں شمشیریں، نہ تدبیریں
جو ہو ذوقِ یقیں پیدا تو کٹ جاتی ہیں زنجیریں
کوئی اندازہ کر سکتا ہے اس کے زورِ بازو کا
نگاہِ مردِ مومن سے بدل جاتی ہیں تقدیریں
ولایت، پادشاہی، علمِ اشیا کی جہانگیری
یہ سب کیا ہیں؟ فقط اک نکتہِ ایمان کی تفسیریں
براہمی نظر پیدا مگر مشکل سے ہوتی ہے
ہوش چھپ چھپ کے سینوں میں بنالیتی ہے تصویریں
تمیز بندہ و آقا فسادِ آدمیت ہے

حذر اے چیرہ دستاں سخت ہیں فطرت کی تعزیریں
حقیقت ایک ہے ہر شے کی خاکی ہو کہ نوری ہو
لہو خورشید کا ٹپکے اگر ذرے کا دل چیریں
یقین محکم، عمل پیہم، محبت فاتح عالم
جہادِ زندگانی میں ہیں یہ مردوں کی شمشیریں
چہ باید مردِ راطعِ بلندے، مشربِ نابے
دلِ گرمے، نگاہِ پاکِ بینے، جانِ بیتا بے
عقابی شان سے جھپٹے تھے جو بے بال و پر نکلے
ستارے شام کے خونِ شفق میں ڈوب کر نکلے
ہوئے مدفونِ دریا زیرِ دریا تیرنے والے
طمانچے موج کے کھاتے تھے جو، بن کر گھر نکلے
غبارِ رگدڑ ہیں، کیمیا پر ناز تھا جن کو
جبینینِ خاک پر رکھتے تھے جو اکیسر گر نکلے
ہمارا نرم رو قاصدِ پیامِ زندگی لایا
خبر دیتی تھیں جن کو بجلیاں وہ بیخبر نکلے
حرمِ رسوا ہوا پیرِ حرم کی کم نگاہی سے
جو انانِ ستاری کس قدر صاحبِ نظر نکلے

زمیں سے نوریاں آسمان پرواز کہتے تھ
یہ خاکی زندہ تر، پابندہ تر، تابندہ تر نکلے
جہاں میں اہل ایماں صورتِ خورشید جیتے ہیں
ادھر ڈوبے، اُدھر نکلے، اُدھر ڈوبے، اُدھر نکلے
یقین افراد کا سرمایہ تعمیرِ ملت ہے
یہی قوت ہے جو صورتِ گرِ تقدیرِ ملت ہے
تورازِ کن فکاں ہے اپنی آنکھوں پر عیاں ہو جا
خودی کارازِ داں ہو جا، خدا کا ترجمان ہو جا
ہوس نے کر دیا ہے ٹکڑ ٹکڑے نوعِ انساں کو
اخوتِ کابیاں ہو جا، محبت کی زباں ہو جا
یہ ہندی، وہ خراسانی، یہ افغانی، وہ تورانی
تو اے شرمندہ ساحل اچھل کر بیکراں ہو جا
غبارِ آلودہ رنگ و نسب ہیں بال و پر تیرے
تو اے مرغِ حرم اڑنے سے پہلے پر فشاں ہو جا
خودی میں ڈوب جا غافل! یہ سُرِ زند گانی ہے
نکل کر حلقہٴ شام و سحر سے جاوداں ہو جا
مصافِ زندگی میں سیرتِ فولاد پیدا کر

شبستانِ محبت میں حریر و پرنیاں ہو جا
گزر جا بن کے سیلِ تند رو کوہ و بیاباں سے
گلستاں راہ میں آئے تو جوئے نغمہ خواں ہو جا
ترے علم و محبت کی نہیں ہے انتہا کوئی
نہیں ہے تجھ سے بڑھ کر سازِ فطرت میں نوا کوئی
ابھی تک آدمی صیدِ زبونِ شہریاری ہے
قیامت ہے کہ انساں نوعِ کا شکاری ہے
نظر کو خیرہ کرتی ہے چمک تہذیبِ حاضر کی
یہ صنّاعی مگر جھوٹے نگوں کی ریزہ کاری ہے
وہ حکمت، ناز تھا جس پر خرد مند انِ مغرب کو
ہوس کے پنہ پنوں میں تیغِ کار زاری ہے
تدبّر کی فسوں کاری سے محکم ہو نہیں سکتا
جہاں میں جس تمدّن کی بنا سرمایہ داری ہے
عمل سے زندگی بنتی ہے جنت بھی جہنم بھی
یہ خاکی اپنی فطرت میں نہ نوری ہے نہ ناری ہے
خروشِ آموزِ بلبل ہو گرہ غنچے کی وا کر دے
کہ تو اس گلستاں کے واسطے بادِ بہاری ہے

پھر اٹھی ایشیا کے دل سے چنگاری محبت کی
 زمیں جو لانگہِ اطلس قبایںِ تناری ہے
 بیپیدِ خریدارِ راست جانِ ناتوانے را
 "پس از مدت گذار افتاد بر ما کاروانے را"
 بیاساقی نوائے مرغِ زار از شاخسار آمد
 بہار آمد، نگار آمد، نگار آمد، قرار آمد
 کشید ابر بہاری خمیہ اندر وادی و صحرا
 صدائے آبشاراں از فرازِ کوہسار آمد
 سرت گردم تو ہم قانونِ پیشیں سازدہ ساقی
 کہ خیلِ نغمہ پروازاں قطار اندر قطار آمد
 کنار از زاہداں برگیر و بیابانہ ساغر کش
 پس از مدت ازیں شاخِ کہن بانگِ بزار آمد
 بہ مشتاقاں حدیثِ خواجہ بُدرو حنین آور
 تصرفِ ہائے پنهانش بچشمِ آشکار آمد
 دگر شاخِ خلیل از خونِ مانمناک میگردد
 ببازارِ محبت نقدِ ماکمل عیار آمد
 سرِ خاکِ شہیدے برگہائے لالہ می پاشم

که نوش بانہال ملت ماسازگار آمد
"بیاتا گل بیفشانیم وے در ساغر اندازیم"
"فلک راستف بشگافیم و طرح دیگر اندازیم"

İslâm'ın Doğuşu

Yıldızların sönmesi, aydınlık sabahın delilidir

Ufukta güneş yükseldi, derin uyku devri bitti

Şark'ın ölü damarlarından yaşam kanı aktı

İbn-i Sina ve Farabi anlayamaz o sırrı.

Batının bu tufanı Müslümanı Müslüman yaptı

Denizin sert dalgalarıyla oluşur inci.

Hakk'ın dergahından müminlere o ihsan tekrar gelmek üzeredir,

Türkmen'in azameti, Hintlinin zekâsı ve Arap'ın fesahati.

Ey Bülbül! Goncalarda biraz da olsa uyku sersemliği kalmışsa,

Nağme zevki azaldığında, daha acı feryat et.

Debelen çimenlikte, aşiyanda, dallar üzerinde

Civanın kaderi civadan ayrılamaz.

O güzel gören göz neden zırh ziynetine baksın?

Ona gazi erin ciğer yakanı görünür.

Lalenin gönlünde arzu meşalesini parlat

Çimenliğin her bir zerresini arayış aşığına

Müslümanın gözündeki yaşta nisan yağmurundan izler göründü

Halilullah'ın denizinde tekrar inci ortaya çıkacaktır.

İslâm milletinin kitabı tekrar ciltlenecektir

Bu Haşimi dalında tekrar yaprak ve meyve açmak üzeredir

O Şirazlı Türk, Tebriz ve Kâbil'i cezbetti

Saba rüzgârı gül kokusundan kendine yoldaş ortaya çıkardı

Osmanlıların üzerine felaket dağı düşmüşse de gama ne hacet!

Yüzbinlerce yıldızın kanıyla sabah olur.

Dünya hâkimiyetinden zordur hakikati görme işi

Cığere kan dolunca ancak gönül gözü açılır.

Binlerce yıl nergis kendi körlüğüne ağladı,

Çimende gören göz ender bulunur.

İnlemeye devam et ey bülbül!

Senin terennümünle, güvercinin nazık bedeninde şahin cesareti oluşmaktadır.

Yüreğinde gizli olan yaşamın sırrını anlat

Müslümanlara yaşamın yakıcı hikayesini anlat.

Ebedi olan Allah Teâlâ'nın hem eli hem dilisin sen,

İnancını pekiştir ey gafil, şüphenin mağlubusun sen.

Müslümanın menzili mavi renkli göğün ötesindedir

Yolun tozu yıldızlar olan kervan sensin

Mekân fani, mekân sahipleri gelip geçici, ezel de sensin ebet de

Allah Teâlâ'nın son mesajı sensin, ebedi olan sensin.

Senin ciğerinin kanından lale gelinine kına yapılır
Sen İbrahim'in soyundansın, dünyanın mimarı sensin.
Senin yaratılışın yaşam mümkünâtının emindir
Cihanın gizli cevherinin sözde imtihanısın sen.
Su ve çamur dünyasından ebedi âlemin hatırına
Peygamberin beraberinde armağan olarak getirdiğisin sen.
İslâm milletinin serüveninden şu sonuç ortaya çıkar ki,
Asya uluslarının koruyucususun sen.
Sadakat, adalet ve cesaretin dersini tekrar çalış
Dünyanın liderliği senden alınacaktır.
İşte yaradılışın gayesi, işte Müslümanın sembolü
Kardeşliğin tüm cihana yayılması, sevginin bolluğu.
Kan ve renk putunu kırıp, milletin içinde kaybol
Ne Turanlı kalsın geri, ne İranlı ne Afganlı!
Dallar üzerinde çimen kuşunun sohbeti ne zaman kadar?
Kanatlarında Kahistan²¹⁰ şahininin uçuşu vardır.
Şüpheyle yoğrulmuş varlık aleminde, Müslüman inancı
Çölün karanlık gecesinde dervişin kandilidir.
Kayser ve Kisra'nın baskısına son veren neydi?
Haydar'ın gücü, Ebuzer'in yoksulluğu, Salman'ın doğruluğu.

²¹⁰ Horosan'da şahinleriyle meşhur bir bölge.

Hür millet nasıl bir ihtişamla yola koyuldu
Yüzlerce yıllık mahkûmlar kapı aralığında seyirci.
Dünyada hayatın sebatı sağlam bir imandır
Turanlılar Almanlardan daha dayanıklı çıktı.
Şu toprak bedende inanç peyda olduğunda
Ruhu'l-Emîn (Cebrail)'in kol ve kanadına sahip olur.
Kölelikte ne kılıçlar işe yarar, ne tedbirler
İnanç zevki ortaya çıktığında ise tüm zincirler kırılır.
Onun kol kuvvetini kim tasavvur edebilir?
Müslüman kişinin bakışıyla tüm mukadderat değişir.
Velilik, sultanlık, madde iliminde hâkimiyet,
Bunların tümü nedir ki? Sadece imanın bir noktasının tefsirleri.
İbrahim görüşüne sahip olmak oldukça zordur
Arzular gönüllerde gizli gizli yer ediyor.
Kulu ve efendiyi ayırt etme insanlığın fesadıdır
Sakının ey kudretli insanlar! Yaratılışın cezası çok serttir.
İster topraktan (insan) ol, ister nurdan (melek) her şeyin hakikati birdir
Zerrenin kalbini deş, güneşin kanı damlar.
Sağlam inanç, sürekli amel, alemin feth eden muhabbet
Yaşam savaşında işte bunlar kişinin kılıçlarıdır.
Erkeğe yüksek mizaç, saf şarap ne lazımdır?

Sıcak bir kalp, temiz gören göz ve takatsiz bir can yeterlidir.

Kartal ihtişamıyla saldıranlar kanatlarını yitirdi

Akşam yıldızları şafağın kanına batarak çıktılar.

Denizin altında yüzenler, denize gömüldüler

Dalganın tokadını yiyenler, inci olup yüceldiler!

Kimya ile övünenler, yolun tozu oldular

Alınlarını toprağa sürenler, kimyager oldular.

Bizim ağır giden postacımız yaşam mesajını getirdi

Yıldırım hızıyla haberleşenler ise habersiz kaldılar.

Harem, harem şeyhinin dar görüşlülüğünden rüsva oldu

Tatar gençleri ne kadar da geniş görüşlü çıktılar!

Gökte uçan melekler yeryüzüne hitaben diyorlardı ki:

Bu topraktan olan (insan), bizden daha canlı, daha kalıcı, daha parlak çıktılar.

Dünyada iman sahipleri güneş gibi yaşarlar

Buradanatar oradan doğarlar, oradanatar buradan doğarlar.

Fertlerin inancı milletin ömrünün uzamasının sermayesidir

İşte o güç milletin mukadderatının belirleyenisidir.

Sen yaratılışın sırrısın, gözlerini aç!

Benliğin sırrına malik ol, Yaradan'ın tercümanı ol!

Arzular insan türünü parça parça etti

Kardeşliğin açıklayanı ol, muhabbetin dili ol.

Bu Hintli, o Horasanlı, bu Afganlı, o Turanlı
Sen ey sahilin utangacı! Hoplayıp zıplayıp hudutları aşan ol.
Soy ve renk tozuna bulanmıştır senin kolun kanadın
Sen ey harem kuşu! Uçmadan önce bir silkin.
Benliğin içine gömül ey gafil! Bu hayatın sırrıdır,
Gece ve gündüz bağından kurtul da ebedi ol!
Yaşam savaşında çelik zırhına bürünerek
Muhabbet haremliğinde yumuşacık ipek ol.
Hızlı akan sel olup, dağları çölleri aş,
Yolun gül bahçesine düşerse, şarkı söyleyen ırmak ol.
Senin ilim ve muhabbetinin sonu yoktur
Yaratılış sazında seni aşıp da geçecek seda yoktur.
İnsanlık hala padişahlığın zavallı avıdır
Ne acıdır ki, insan insanın avı olmuştur.
Mevcut medeniyetin parlaması gözleri kamaştırıyor ama
O sanayi, ancak sahte taş işçiliğidir!
Batı bilgelerinin övündüğü o bilgi
Arzuların kanlı pençesindeki savaş kılıcı gibidir!
Cihanda medeniyeti sermayeye dayanan medeniyet,
Tedbirin efsunudur, bununla asla sağlamlaşamaz.
Yaptıklarımızla hayat cennet de olur, cehennem de

Bu topraktan olanın kendi fitratında ne nurluktur ne ateşlik.

Bülbüle feryat öğreten ol, goncanın düğümünü çöz

Zira sen o bahçenin bahar rüzgârı gibisin.

Asya'nın gönlünde tekrar muhabbet kıvılcımı çaktı,

Yeryüzü Atlas elbiseli Tatar'ın gezinti yeri oldu.

Gel, bu takatsiz canın bir müşterisi vardır

Uzun zamandan sonra bir kfile bizim yanımızdan geçti.

Gel ey saki, inleyen kuşun sesi ağaçlıktan geldi

Bahar geldi, sevgili geldi; sevgili geldi, huzur geldi.

Bahar bulutu vadi ve sahraya çadır kurdu

Şelalelerin sesi dağ tepelerinden geldi.

Kurban olayım, sen de eski usulde düzen kur ey saki!

Zira şarkıcılar ordusu kfile kfile geldiler.

Zahitlerden ayrıl, hesapsızca şarap iç,

Uzun zamandan sonra bu eski dallardan bülbül sesi geldi.

Aşıklara Bedir ve Huneyn sahibinin maceralarını anlat,

Onun gizli tasarrufu gözlere aşıkâr oldu.

Artık Halil'in dalı bizim kanımızla tekrar yeşeriyor

Muhabbet pazarına bizim paramız tam ayarında geldi.

Şehit toprağının başında lale yaprakları saçıyorum

Ki onun kanı milletimin fidanını yaşıyor.

Gel, gül saçalım, kadehe şarap koyalım,

Feleğe delik açıp, başka bir düzen kuralım.²¹¹

İkbal'in kaleme aldığı "İslâm'ın Doğuşu" isimli şiiri, Türklerin Batı emperyalizmine karşı kazandığı büyük zaferin yansıması olması hasebiyle bu dönemde ortaya çıkan en önemli eserlerden biri olarak kabul edilmekteydi.

Türkiye'nin bağımsız bir devlet olarak uluslararası arenada kabul edilmesinin sağlandığı Lozan Konferansının ardından imzalanan Barış Antlaşması'nın coşkusunun her evde yaşandığı dile getirilirken, Zafer Ali Hân coşkusu şu şekilde anlatmaktadır.²¹²

جشن صلح لوزان

جس وقت جشن صلح کے گھر گھر جلے چراغ
سمجھاتھیں کہ یہ چراغاں مرے لیے
اتریں گی آسماں سے فروشتوں کی ٹولیاں
کھولیں گی حلقہ درزنداں مرے لیے
ممکن کسی طرح یہ نہیں ہے کہ آج بھی
صبح و طن ہو شام غریباں مرے لیے
برسوں میں مرے چمن میں خزاں کا عمل رہا
پھر کیوں نہ ہو بہار گل افشاں مرے لیے
اس پر یہ ایک حامی سرکار نے کہا

²¹¹ Arzu Süren Çiftsüren, a.g.t., s. 277-283.

²¹² Zafer Ali Hân, a.g.e., s. 62.

تیرے لیے نہیں، ہے یہ سماں مرے لیے
تھی تیرے دم سے رونق ہنگامہ شام تک
اب ہے خروشِ حلقہ زنداں مرے لیے
تُو خوگرِ جفا ہے تو میں پیکرِ وفا
آنسو ترے لیے ہیں چراغاں مرے لیے
تُو عافیت شناس ہے میں عافیت پسند
زنداں ترے لیے ہے گلستاں مرے لیے
عقبی تری عروس ہے دنیا مری کنیز
موزوں ترے لیے وہ، یہ شایاں مرے لیے
تیرے لیے حریمِ رسولِ خدا کی خاک
اور وائسرائے ہند کا داماں مرے لیے
طاقت ترے لیے ہے مرے واسطے ثواب
روزے ترے لیے ہیں سوپاں مرے لیے

Lozan Barış Antlaşmasının Coşkusu

Ev ev barış kutlamasının meşalesi yandığında

Sandım ki bu meşaleler benim için.

Gökyüzünden melekler güruhu yeryüzüne inecek,

Zindan kapısının kilidini açacaklar benim için.

Bu bir şekilde mümkün değil mi ki bugün de,
Vatanın sabahı olsun, gariplerin akşamı benim için.
Yıllardır bahçemde hazan yaşanmakta
Gül saçan bahar tekrar neden gelmesin benim için?
Bunun üzerine bir yönetici söyledi ki,
Senin için değil bu her şey, benim için!
Senin nefesinle o hengâmenin canlılığı akşama kadardı,
Şimdi zindan mahkûmunun coşkusu benim için.
Sen cefa alışkınısın ben vefa takipçisi
Gözyaşı senin için, meşaleler benim için.
Sen sonucu bilensin (ileri görensın), ben selameti beğenen
Zindan senin için, gülistan benim için.
Ahiret senin gelinin, dünya benim cariyem
O senin için uygun, bu münasip benim için.
Allah Teâlâ Resulü'nün toprağı senin için ev
Hindistan valisinin eteğı benim için.
İbadet senin için var, benim vesilemle sevap
Oruçlar senin için var, erişte benim için.

3.2.6. Hilâfet'in Kaldırılması Sırasındaki Tepkiler

Kurtuluş Savaşı dönemindeki mücadeleler ile birlikte Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması 23 Nisan 1920 tarihinden itibaren örgütlenme döneminin başlamasına vesile olmuştu. Londra Barış Konferansı'nın 17 Ocak 1921

tarikhinde imzalanması ile TBMM, İtilaf Devletleri tarafından resmen tanınmıştı. 29 Ekim 1923 tarihine gelindiğinde de saltanat kaldırılarak Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştu.

Halifeliğin kaldırılıp Cumhuriyet'in kurulması üzerine şaşkınlığa uğrayan alt kıta Müslümanları halifeliğin Türklerde kalması gerektiğine inanmaktaydılar. Bunun için Atatürk'e Hâlife olmayı bile teklif etmişlerdi.

Cevab-ı Şikve yani Şikâyet Cevap isimli manzumede de İkbâl, şikâyetin tersi olarak Allah Teâlâ'dan kullarının serzenişlerine ve isyanına karşı verilen cevabı içermektedir. Bu manzumede genel olarak işlenen tema Müslümanların Allah'a isyanlarının yersiz ve temelsiz olduğunu göstermektir.²¹³ Cevab-ı Şikve manzumesine ait aşağıdaki dizelerde Halifeliğin Türklerin elinde olmasının İslâm âlemi için çok önemli olduğunu ve hâlâ kendilerine ihtiyacı olduğunu dile getirmektedir:

جواب شکوہ

چشم اقوام سے مخفی ہے حقیقت تیری
ہے ابھی محفل ہستی کو ضرورت تیری
زندہ رکھتی ہے زمانے کو حرارت تیری
کو کب قسمت امکاں ہے خلافت تیری

وقت فرصت ہے کہاں کام ابھی باقی ہے
نور توحید کا اتمام ابھی باقی ہے²¹⁴

Şikâyet Cevap

Senin gizli hakikatini fark etmedi diğer uluslar

²¹³ Halil Toker, **Muhammed İkbâl Şikâyet ve Cevabı**, Demavend Yayınları, İstanbul 2015, s. 36.

²¹⁴ Muhammed Asif Zehri, **a.g.e.**, s. 56.

Varlık âleminin sana hâlâ ihtiyacı var
Senin hararetin yaşadığımız çağı diri tutar
Senin halifeliğin bu imkân âleminin yıldızıdır, parlar

Dinlenmeye vakit yok, yapılacak çok iş var
Tevhit nurunun parıldaması için daha vakit var²¹⁵

İkbâl, İslâm ülkelerinin içinde bulunduğu durumu ve geçmişte olduğu gibi bir Hilâfet arzusunun varlığını 16 Nisan 1922 yılında İslâm'ı Koruma Derneği'nin 37. yıllık olağan toplantısında okuduğu "Hızır-ı Rah" adlı şiirinde "İslâm Dünyası" başlığı ile aşağıdaki gibi dile getirmektedir. Ayrıca şiirde "Hicaz toprağı kilisenin temeli oldu" diyerek mukaddes toprakların Batının eline geçtiğini, ülke elden gidip iş iştin geçtikten sonra milletin gözünün açıldığı ifade edilmekteydi. Hilâfeti tekrar geri almak için dilenmek yerine savaşmak gerekmekteydi. Doğu'nun kurtuluşunun ancak ırk ayrımı yapmadan tüm Müslümanların birliği ile mümkün olacağı anlatılmak istenmiştir ve şair bu sayede tekrar zafer kazanılacağına inancının tam olduğunu dile getirmektedir. Allah Teâlâ'nın da zaferi nasip edeceğinden şüphesi yoktur:

دنیاۓ اسلام

کیا سنا تا ہے مجھے ترک و عرب کی داستاں
مجھ سے کچھ پنہاں نہیں اسلامیوں کا سوز و ساز
لے گئے تشلیث کے فرزند میراث خلیل
خشتِ بنیادِ کلیسا بن گئی خاکِ حجاز
ہو گئی رسوا زمانے میں کلاہ لالہ رنگ

²¹⁵ Halil Toker, **Muhammed İkbâl Şikâyet ...**, s. 103.

جو سراپا ناز تھے، ہیں آج مجبورِ نیاز
لے رہا ہے مے فروشانِ فرنگستاں سے پارس
وہ مئے سرکش، حرارت جس کی ہے مینا گداز
حکومتِ مغرب سے ملت کی یہ کیفیت ہوئی
ٹکڑے ٹکڑے جس طرح سونے کو کر دیتا ہے گاز

ہو گیا مانندِ آبِ ارزاں مسلمان کا لہو
مضطرب ہے تو کہ تیرا دل نہیں دانائے راز
گفت رومی "ہر بنائے کہنہ کا باداں کنند"
می ندانی "اول آں بنیاد را ویراں کنند؟"
ملک ہاتھوں سے گیا ملت کی آنکھیں کھل گئیں
حق ترا چشمے عطا کر دستِ غافل درنگر
مومیائی کی گدائی سے تو بہتر ہے شکست
مور بے پر! حاجتے پیش سلیمانے مبر
رابط و ضبطِ ملت بیضا ہے مشرق کی نجات
ایشا والے ہیں اس تکتے سے اب تک بے خبر
پھر سیاست چھوڑ کر داخلِ حصارِ دیں میں ہو
ملک و دولت ہے فقط حفظِ حرم کا اک ثمر

ایک ہوں مسلم حرم کی پاسبانی کے لیے
نیل کے ساحل سے لے کر تاجخاک کا شجر
جو کرے گا امتیاز رنگ و خوں، مٹ جائے گا
ترک خرگا ہی ہو یا اعرابی والا گھر
نسل اگر مسلم کی مذہب پر مقدم ہو گئی
اڑ گیا دنیا سے تو مانندِ خاک رہ گزر
تا خلافت کی بنادِ نیامیں ہو پھر استوار
لا کہیں سے ڈھونڈ کر اسلاف کا قلب و جگر
اے کہ شناسی خفی را از جلی ہشیار باش
اے گرفتارِ ابو بکر و علی ہشیار باش
عشق کو فریاد لازم تھی سو وہ بھی ہو چکی
اب ذرا دل تھام کر فریاد کی تاثیر دیکھ 0
تو نے دیکھا سطوتِ رفتارِ دریا کا عروج
موج مضطر کس طوحِ نبی ہے اب زنجیر دیکھ
عام حریت کا جو دیکھا تھا خواب اسلام نے
اے مسلمان آج تو اس خواب کی تعبیر دیکھ
اپنی خاکستر سمندر کو ہے سامان وجود

مر کے پھر ہوتا ہے پیدا یہ جہان پیر دیکھ
کھول کر آنکھیں مرے آئینہ گفتار میں
آنے والے دور کی دھندلی سی اک تصویر دیکھ
آزمودہ فتنہ ہے اک اور بھی گردوں کے پاس
سامنے تقدیر کے رسوائی تدبیر دیکھ
مسلم استی سینہ راز آرزو آباد دار
ہر زماں پیش نظر لایخلف المیعاد دار²¹⁶

İslâm Dünyası

Arap ve Türk'ün destanını bana ne anlatırsın!

İslâm ülkelerinin geçmişini ben de biliyorum.

Masih oğulları, Halil'in mirasına el koydular

Hicaz toprağı kilisenin temeli oldu.

Lale renkli külah günümüzde rüsva oldu

Baştan ayağa gururdu, bugün niyaza mecbur.

İranlı Frengistan satıcısından şarap alıyor

Baş döndürür, sıcaklığı sürahiyi kavurur şarabı.

Batılı devletlerden millete şu hâl geldi,

²¹⁶ Muhammed İkbal, a.g.e., s. 264-266.

Sanki altını ısırarak parçalara ayırıyor.
Müslümanın kanı ucuz su gibi oldu,
Sen mustaripsin, senin gönlün sırları bilen değildir.
Rumi der ki, “Bir köhneyi abat etmek isterler”
Bilmiyorsun, “Önce onu temelden viran ederler”.
Ülke elden gitti, milletin gözü açıldı,
Allah Teâlâ sana göz bağışladı, etrafa bak gafil!
Mumya dilenciliğinden yenilgi daha iyidir,
Ey kanatsız karınca! Süleyman’a bile el açmaya imtina et.
Doğu’nun kurtuluşu Müslümanların birliği ile
Asyalılar bu husustan hala haberdar değildir.
Sonra siyaseti bırakıp, dinin hudutları dâhiline gir,
Mülk ve devlet sadece Harem’i korumanın neticesidir.
Birlik olsun Müslüman, Haremi korumak için,
Nil sahillerinden Kaşgar toprağına kadar.
Kan ve renk ayrımı yapanlar yok olacaklar,
İster otaklı Türk olsun, ister Bedevî Arap.
Nesil eğer İslâm dininden önde gelirse,
Toprak misali dünyadan uçup gidecek.
Hilâfetle dünyayı tekrar sağlamlaştırmak için

Bir yerlerden ecdadındaki kalp ve ciğeri ara getir.

Ey saklıyı bilinenden ayırt edemeyen, akıllı ol,

Ey Ebubekir ve Ali tutkunu, akıllı ol.

Aşka feryat gerekiyordu, o da oldu

Şimdi biraz kendini tut da feryadın tesirine bak.

Sen denizin kabardığını gördün,

İzle bak, şimdi azgın dalgalar nasıl zincir örüyorlar.

İslâm genel hürriyet rüyası görmüştü,

Ey Müslüman! Şimdi sen işte bu rüyanın tabirini izle.

Kendi külü semenderin²¹⁷ varlığıdır

Ölüp tekrar dirilecek olan bu cihanı izle.

Benim sözlerimin aynasında gözlerini açıp

Gelmekte olan dönemin puslu resmini izle.

Feleğin yanında denenmiş bir fitne daha var

Takdirin karşısında tedbirin rüsva oluşunu izle.

Müslümansın sen, yüreğin bu arzuyla abat olsun

Her zaman aklında ki “La yuhlif-ul miyad”²¹⁸ olsun.²¹⁹

²¹⁷ Ateşte yanmadığına, hatta ateşi söndürdüğüne inanılan efsanevi hayvan.

²¹⁸ Al-i İmran Suresi, 9. ayet: رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَّا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ (Rabbimiz muhakkak sen geleceğinde şüphe edilmeyen bir günde, insanları toplayansın. Şüphe yok ki Allah Teâlâ vaadinden dönmez.

²¹⁹ Arzu Süren Çiftsüren, **a.g.t.**, s. 244-246.

Şair aşağıdaki şiirde Osmanlı Halifeliğinin tüm dünyada itibar gördüğünü, Müslümanların akılları ve iman gücüyle her zorluğun üstesinden gelebileceğini dile getirerek Müslümanlığın bir görevi olarak elden geleni yapıp gerisini Allah Teâlâ'ya bırakmaları gerektiğini öğütlemektedir:

عقل ہے تیری سپر عشق ہے شمشیر تری

مرے درویش خلافت ہے جہانگیر تری

ماسوا اللہ کے لیے آگ ہے تکبیر تری

تو مسلمان ہو تو تقدیر ہے تدبیر تری

کی محمد سے وفا تو نے تو ہم تیرے ہیں

یہ جہاں چیز ہے کیا لوح و قلم تیرے ہیں²²⁰

Akıl senin kalkanın, aşk ise kılıcıdır senin

Ey derviş! Tüm dünyaya yayılmıştır senin halifeliğin

“Mâsiva”yı²²¹ yakan bir ateştir senin tekbirin

Eğer Müslümansan kaderini belirler tedbirin

Eğer sen Muhammed’e (s.a.v.) vefa gösterdinse biz seniniz

Bu âlem ne ki! “Levh” ve “Kalem”i²²² bile senin emrine verimiz.²²³

²²⁰ Muhammed Asıf Zehri, a.g.e., s. 57-58.

²²¹ Mâsivâllah: Allah Teâlâ’dan gayri her şey.

²²² Levh ve Kalem: Levh ya da Levh-i Mahfûz, Allah Teâlâ’nın katında bulunan, geçmiş ve gelecekte olacak her şeyin kaydedildiği bir levha ya da kitap. ‘Kalem’ ise Levh-i Mahfuz’a olayları kaydeden nurdan bir kalem.

²²³ Halil Toker, a.g.e., s. 107.

Her ne kadar büyük bir arzuyla Atatürk'e alt kıta Müslümanları tarafından Hâlife olması teklif edilmişse de Atatürk TBMM için şu sözleri söylemişti:

*“Şimdi beyler, hilâfet makamı korunarak onun yanında milli egemenlik ve saltanat makamı ki TBMM'dir, elbette yan yana durur ve elbette Melikşah'ın makamı karşısında zavallı bir çaresiz bir makam sahibi olmaktan daha yüce bir durumda bulunur. Çünkü bugünkü Türkiye Devleti'ni temsil eden TBMM'dir. Çünkü bütün Türkiye halkı, bütün gücüyle o hilâfet makamının dayanağı olmayı doğrudan doğruya yalnız vicdani ve dini bir görev olarak üzerine alıp kefil olur.”*²²⁴

Lahor'da günlük olarak yayımlanan *Afîtab* isimli gazetenin editörü Vajahat Hüseyin Vajahat'ın yazdığı kitapta “Mustafa Kemal Paşa” isimli şiirine aşağıda yer verilmiştir. Bu şiire göre Mustafa Kemal, milleti bir araya getirerek eski Osmanlı ruhunu canlandırmış, yaşlı-genç herkesin sevgisini ve güvenini kazanmış, insanları yüreklendirerek birlik ve beraberliği sağlamıştır. Türk milletini yeniden zaferle buluşturmuştur.²²⁵

مصطفیٰ کمال پاشا

ترکی کو پھر بجا لکيا مصطفیٰ کمال

تو نے بڑا کمال کیا مصطفیٰ کمال

ترکی بہ ترکی تو نے جواب اُس کا دیدیا

یورپ نے جو سوال کیا مصطفیٰ کمال

اسلاف کے کمال کے جوہر دکھا دیئے

ماضی کو تو نے حال کیا مصطفیٰ کمال

²²⁴ Ramazan Boyacıoğlu, “Atatürk’ün Hilâfet ile İlgili Görüşleri”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırma Dergisi*, sy. 1, s.112.

²²⁵ Sher Muhammed Garewal, *Ataturk and Muslims of the Punjab (1919-1924)*, Mustafa Kemal Atatürk, Modern Türkiye and Pakistan: Some Aspects, National Institute of Historical and Cultural Research Centre of Excellence, Quaid-iAzam University, Islamabad 2005, s. 95.

مدت سے خشک بھتا شجر آرزوئے قوم
تو نے اسے نہال کیا مصطفیٰ کمال
پہنچا دیا تھا جنگ نے ترکی کو چشم زخم
یکسر خراب حال کیا مصطفیٰ کمال
انگورہ جا کے تو نے تدابیر خاص سے
زخموں کا اندمال کیا مصطفیٰ کمال
پیر و جواں کا الفت قومی کی راہ میں
کیا خوب اتصال کیا مصطفیٰ کمال
اپنی زباں سے تو نے انہیں دیدیا جو حکم
ترکوں نے امتثال کیا مصطفیٰ کمال
میدان کاراز میں خوش ہو کے جان دی
قربان اپنا مال کیا مصطفیٰ کمال

Mustafa Kemal Paşa

Türkiye'ye tekrar can verdin sen Mustafa Kemal

Ne de büyük iş yaptın sen Mustafa Kemal!

Avrupa'nın sorduğu soruya

Mertçe cevap verdin sen Mustafa Kemal.

Atalarının büyüklüğünün özünü gösterdin

Geçmişte olan durumu sergiledin sen Mustafa Kemal!

Milletin arzularının ağacı bir süredir kurumuştı.

Onu sen yeşerttin, Mustafa Kemal!

Savaş Türkiye'ye pek çok yara vermişti

Ankara'ya gidip aldığın özel tedbirlerle

Yaralıları sağlığına kavuşturdu sen Mustafa Kemal

Genç-yaşlının dostluğunu milletin yolunda

Ne de güzel birleştirdin sen Mustafa Kemal

Senin kendi ağzından onlara verdiğin emre

Türkler de itaat etti Mustafa Kemal

Savaş meydanında mutlu olup can verdi

Kendi malını kurban etti Mustafa Kemal²²⁶

Avrupa'nın Atatürk karşısında çaresiz kalarak geri adım attığını, Yunanlıları bozguna uğrattığını ve Doğu'nun hâlâ Dünya'da sözü geçtiğine değinen Seyyit Tahir Hasan'ül-Hüseyni Mustafa Kemal ile ilgili aşağıdaki şiiri yazmıştı:

یورپ بھی تھکومان گیا مصطفیٰ کمال

ٹرکی کو تونے زندہ کیا مصطفیٰ کمال

اللہ رے کمال ترا مصطفیٰ کمال

واللہ تو ایسی چال چلا مصطفیٰ کمال

یورپ بھی تھکومان گیا مصطفیٰ کمال

²²⁶ Arzu Süren Çiftsüren, a.g.t., s. 285-286.

جرأت کو تیری مان گئی اہل کارزار
کیا کہنا تیرے حوصلہ کا مصطفیٰ کمال
ہمدرد ایسا قوم کا ہونا محال ہے
کب کوئی اور تجھسا ہوا مصطفیٰ کمال
جو کام پہلے اور کسی سے نہ ہو سکا
وہ کام آج تو نے کیا مصطفیٰ کمال
حق کی صداؤں گونج اٹھیں کوہ و دشت میں
تو جب سپاہ لے کے چلا مصطفیٰ کمال
منصوبے سارے دشمنوں کے خاک میں ملے
یونانیوں کو پست کیا مصطفیٰ کمال
یورپ سے دب سکا نہ کسی باتیں بھی تو
دندان شکن جواب دیا مصطفیٰ کمال
جب تک فلک پہ خسروِ خاور کا ہے چلن
روشن رہے گانا ترا مصطفیٰ کمال
طاہر کے پاس اور تو دولت نہیں ہے کچھ
ہے جانِ زار تجھ پہ فدا مصطفیٰ کمال

Sana Avrupa da Baş Eğdi Mustafa Kemal

Allah Teâlâ! Muhteşemsin sen Mustafa Kemal

Vallahi öyle bir tavır sergiledin ki
Avrupa’da baş eğdi sana Mustafa Kemal
Askerler cesaretine hayran kaldılar
Yiğitliğine ne demeli Mustafa
Ulus için böyle dert ortağı bulmak zordur
Senin gibisi bir daha ne zaman çıkar Mustafa Kemal
Daha önce hiç kimsenin yapamadığını
Bugün sen gerçekleştirdin Mustafa Kemal.
Askeri alıp yürüdüğünde Mustafa Kemal
Yeryüzünde Hakk’ın sesi yankılandı
Düşmanların bütün planları alt üst oldu
Yunanlıları bozguna uğrattın Mustafa Kemal.
Hiçbir şeyde Avrupa’ya baş eğmedin
Sert bir şekilde verdin Mustafa Kemal
Dünyada Doğu’nun padişahı hükmettikçe
Aydınlık kalacak adın Mustafa Kemal
Tahir’in yanında başka sermaye yoktur
Hakir can feda olsun sana Mustafa Kemal.

Türklere karşı derin bir sevgi besleyen Zafer Ali Han, Kurtuluş Savaşı’nın lideri olan Atatürk’ün ölümünden iki gün sonra ona karşı duyduğu saygıyı ve üzüntüyü aşağıdaki dizeler ile dile getirmişti. Bu şiirde, eşi benzeri bulunmayacak böyle bir liderin ölümü nedeniyle Çin bölgesinden Portekiz illerine kadar Arap olsun İranlı

olsun tüm Müslümanların aynı şekilde üzüntü duyduğu ve İslâm'ın Türkler sayesinde tekrar parlak bir devre kavuştuğu yazmaktadır:

اتاترک مصطفی کمال نور اللہ مرقدہ

کیا پوچھتے ہو امت خیر الوری کا حال
دیکھو گے جس کو پاؤ گے غم سے اسے نڈھال
یہ غم وہ ہے جو دل سے جگر تک اتر گیا
اقصائے چین سے تابہ مضافات پر تگال
اس غم میں مبتلا ہے عرب بھی عجم کے ساتھ
صاحب دلو! یہ غم ہے غم مصطفی کمال
دنیا سے وہ مجاہد اعظم گزر گیا
ڈھونڈے سے بھی ملے گی نہ جس کی تمھیں مثال
ملت کی مشکلات کو آسان کر دیا
اس کی عزیتوں نے بتائید ذوالجلال
گزرے تھے جس کو رستے ہوئے تین سو برس
اس زخم کے لیے وہ بنا وجہ اندمال
جو سلطنت زمانہ کی سر تاج تھی کبھی
اس کا وقار از سر نو کر گیا بحال
چر کے دیے صلیب پر ستوں کو پے بہ پے

لے کر بڑھا وہ ہاتھ میں جب خنجر ہلال
 نوبت پھر ایشیا میں وہ بجنے لگی جسے
 سنتے رہے ہیں قیصر و پاپا ہزار سال
 کابل سے تارے انقرہ ایران سے تارے مصر
 بسنے لگا پھر آنکھ میں اسلام کا جمال
 قائم کمال کر کے چلا جس نظام کو
 اے رب کعبہ اب نہ ہو شرمندہ زوال
 ترکوں کی جن بلاؤں کو رد کر چکا ہے تو
 اسلامیان ہند کے سر سے بھی ان کو ٹال²²⁷

Ne sorarsın peygamber ümmetinin hâlini
 Kime baksan matemden bitkin haldedir.
 Bu öyle bir matem ki yüreği deldi geçti
 Çin bölgesinden Portekiz illerine kadar!
 Aynı mateme gark olmuştur Arap da Acemle birlikte
 Ey gönül erbapları! Bu matem Mustafa Kemal matemidir.
 Bu dünyadan o büyük mücahit göçtü
 Aramakla bulamazsın bir emsalini...
 Bir zamanlar dünyanın tacı olan saltanatın

²²⁷ Zafer Ali Han, **Külliyat-ı Zafer Ali Han “Çemenistan”**, Al-Faisal Nashran, Lahor 2011, s. 138-139.

Yeni baştan vakarını sağladı.

Asya'da tekrar o nakkareler çalınmaya başladı

Kayser ve Papa bin yıldır dinlemekteydi.

Kabil'den Ankara'ya, İran'dan Mısır'a kadar

İslâm'ın cemali gözlerde parlamaya başladı.

Kemal'in kurup göçtüğü o nizam

Ey Kâbe'nin Rabbi, artık zeval bulmasın.

Türklerin başından belaları savdığın gibi

Hint Müslümanlarının başından da sav. (Delhi, 12 Kasım 1938)²²⁸

Yukarıdaki şiirde Atatürk'ün liderlik vasıfları övülmekte ve onun bağımsızlık mücadelesi, İngiliz sömürgesi altında bulunan alt kıta Müslümanları için örnek gösterilmekteydi. Türk kurtuluş mücadelesi Zafer Ali Han'a ilham olmuş ve Müslüman ulusların da teker teker esaretten kurtulacağına olan inancının pekişmesine vesile olmuştu.²²⁹

3.2.7. Osmanlı için Toplanan Yardımların Akıbetinin Ne Olduğuna Dair Yaşanan Tartışmalar

Ahmet Özgiray'ın çevirmiş olduğu Ali Asghar Khan tarafından yazılan "Hint Müslümanlarının Kurtuluş Hareketine Mali Yardımı (1919-1923)" isimli makalesinde;

"İngiliz Devlet Arşivi, (P.R.O.)'da, Hint Müslümanlarının Türklere yaptığı maddi yardım hakkında; F.O. 371 dosyaları içerisinde para gönderme makbuzlarının

²²⁸ Celal Soydan, **a.g.m.**, s. 39.

²²⁹ Celal Soydan, **a.g.m.**, s. 39-40.

sayısı çok fazladır. Genel olarak bu paralar, Rahip Frew ismiyle tanınan. İstihbaratına mensup Robert Frew aracılığıyla gönderilmiştir.

Foreign Ofiece, (F.0.371) dosyalarında bu gönderilen paraların kime ve nerelere sarf edildiğine dair hiçbir belge yoktur.

Tahminimize göre; bu paraların, çoğunluğu, Ali Kemal Bey'in Anti-Kemalist yanlısı olarak çıkardığı, Peyam-Sabah gazetesi ile Sait Molla'nın çıkardığı İstanbul gazetesinin finansmanında kullanılmıştır. Artan paranın bir kısmı Türk aleyhtarı kuruluşlara mali destek olarak verildiği gibi, bir kısmının da Rahip Frew'in şahsi hesabına geçirildiği kanısındayız.” şeklinde bir çevirmen notu bulunmaktadır.²³⁰

Bu nottan da anlaşılacağı üzere o dönemde toplanan paraların Osmanlı'ya ne kadarının ulaştığı konusunda şaibeler bulunmaktaydı.

Yine *Zemîndâr* gazetesinde çıkan bir habere göre Merkezi Hilâfet Meclis Başkanı'nın mesajı da toplanan paraların doğru şekilde kullanılmadığına dair görüşün bir kanıtı olarak gösterilebilir:

“21 Ocak yayınında, Merkezi Hilâfet Yüce Meclisi başkanının “Hindistan Müslümanlarının, yeni İslam halifesine bağlılıklarını ve devrik sultanın Mekke'ye getirilmesi ile ilgili İngiltere başbakanına (bir mektup) gönderdiğini sayın okuyucularımıza sunmuştuk. Bu tarz mesajlar daha önceden de zaman zaman adı geçen Yüce Meclis tarafından gönderilmişti. Böyle silsile halinde gönderilen mektuplara hiçbir zaman olumlu bakmadık. Çünkü Terk-i Mavalat Hareketi'ni (Gandi'nin iş birliği yapmama hareketi) Hükümetin çaresizliği ve ümitsizliğinin bir neticesi olarak görmekteyiz. İçimizde bu yöneticilerden umudumuz hala varken onlarla yakın bir halde ve ilişki içerisindeydik. Ancak iyileşme ve doğru yola girme adına her ümit tükenince, her güven sarsılınca, her düşünce faydasız çıkınca Terk-i Mavalat hareketi başladı ve bütün bağlar koparıldı. Bu gerçek göz önünde bulundurulduğunda Merkezi Yüce Meclisin bu mesajları son derece itiraza açık bir durumdadır.

²³⁰ Ali Asghar Khan, “Hint Müslümanlarının...”, s. 216-217.

Bu tarz mektuplar en fazla üç surette olabilir. İlki sadece bildiri, ikincisi şikâyet protesto, üçüncüsü ise korkutma ve tehdit içerir. Yüce Meclis'in İngiliz Hükümetinin başbakanına ilk türden mesaj göndermesi galiba herkese göre bir çuval inciri berbat etmek ve gereksiz ağır yükün altına girmek olur. Ayrıca Yüce Meclis'in şanına yakışmayacak şekilde görevlerinin ve farzlarının yerine getirilmesinde bir faydası dokunmaz ki Yüce Meclis bu amacı gözetererek mektup göndermektedir. Diğer tür mesaj oldukça kötü bir görünüm sergilemektedir. Bahse konu mesajlarının nihai içeriğinden de bu anlaşılmaktadır. Ancak dikkat ettiğimiz de bu Terk-i Mavalat reddiyle güven silsilesinin bozulmasıyla ortaya çıkan ümitsizlik nedeniyle yapılan şikâyetlerin münasip olmadığını görüyoruz. Üçüncü türde yani tehdit ve korkutma türünün ise bazı durumlarda uygun ve işe yarar olduğu söylenebilir ancak tek bir şartla o da eğer yeterince eylem gücü varsa. Ancak bizim görüşümüze göre eğer zaten bir şekilde harekete geçecek gücünüz varsa sözlü tehdit etmeye gerek kalmaz. Çok saygıdeğer Meclis başkanının bu mektubu göndermesindeki maksadı neydi anlamıyoruz. Keşke meclis bu paraları Türk şehit eşi, yetim ve gazilere zaruri ihtiyaçlarını karşılamak üzere gönderilseydi. Umarız bu mektuplaşma bir an önce son bulur.”²³¹

Yardım için toplanan paraların nereye gittiğine dair *Zemîndâr* gazetesindeki bir haberde Müşir Hüseyin Kıdvâî de Hilâfet için çalışanları, Hilâfet sermayesini pervasızca harcadıkları ve topladıkları 16 milyon rupiden sadece %20 sini Ankara'ya ulaştırdıkları yönünde suçlamalarda bulunmuştu.²³²

Zemîndâr gazetesinde çıkan habere göre her yeni başlayan oluşumlarda yardım kampanyalarını kendi menfaatleri için kullanan, yolsuzluk yapan kötü niyetli kişiler olabileceğinin doğal olduğu ancak bu tür olayların insanların şevkini kırmaması gerektiğini ifade eden yazı aşağıdaki gibidir:

“Bazı Hilâfet taraftarları hakkında yolsuzluk yapıldığına dair bilgi alınınca Merkezi Meclis'in ilk oturumunda masrafların araştırılması için bir komisyon kurulmasına karar verilmişti. Borcu olan kişilerden bu paralar muhakkak tahsil

²³¹ Mevlânâ Zafer Ali Han, **a.g.e.**, C. I, s. 96.

²³² Mevlânâ Zafer Ali Han, **a.g.e.**, C. II, s. 277-278.

edilmiş olacak. Bütün muameleler ile ilgili Merkezi Hilâfet Meclisi yayınladıkları bildiri ile her şeyi açıklamış olacaktır.

Ancak bu üzücü rapor yayınlandıktan sonra hayal kırıklığına uğramayalım ve hareketin ruhunu kaybetmeyelim. Her bir hareketin başlangıcında böyle olaylar olur. Eğer onlar ıslah olursa harekete küsmeye gerek kalmaz.

Millî hareketlerde bir kişi ya da kişilerden veya cemaatlerden dolayı bir sorun yaşanır bu utanç verici bir durum olur, bu durumda bu kişilerin hareketten çıkarılması gerekir. Yaşanan hırsızlık gibi kötü olaylardaki hatıraların silinmesi için çok güçlü bir şekilde çalışmak lazım ve millete bunun kötü niyetle yapılmadığını sadece başlangıçtaki heyecan ve yeterli kişi bulunmamasından kaynaklandığını göstermek gerekir.

Hindistan'daki halklar hareket için elindeki her şeyi feda ettiklerini çok iyi biliyorlardı ve hareket uğruna çalışanların fedakârlıklarını düşünerek ufak hataları affedebiliriz. Yaptıkları hataları kabul ettikten sonra artık onlara güvenebiliriz. Milletin köle hayatı yaşamaktan sıkıldığına eminiz ve her zaman özgürlük hedefine ulaşabilsinler diye böyle bir lider arayışı içinde oldukları aşikârdır. Milletin güveninin kıymetini bilmeleri çalışanların üzerine farzdır. Bütün olumsuzlukları göz ardı ederek özgürlük yolunda hedefe ulaşmak için çok çaba sarf etmek gerekir. Kendi özgürlük yolculuğumuzdan asla vazgeçmemeliyiz. Başarılı olmanın şartı doğru yolda yürümektir ve düşmanların sözlerine karşı şöyle cevap vermeliyiz:

Ters rüzgârdan bana hiç zarar gelmez

Bu lamba daha da çok yanacak”²³³

3.2.8. Hilâfet Kaldırıldıktan Sonraki Tepkiler

3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen yasa ile Halifelik kaldırılmış, ileriki dönemlerde olası bir saltanat ve halifelik iddiası ortaya çıkmasını diye de hanedan

²³³ Mevlana Zafer Ali Han, a.g.e., C. I, s. 314.

üyelerinin yurt dışına gönderilmelerine karar verilmişti.²³⁴ Alt kıta halkı Osmanlı Devleti'ni kendileri için Batılı Devletlere karşı bir dayanak olarak görmekte ve halifelğe karşı derin bir bağ hissetmekteydiler.²³⁵

İngiliz gazeteleri, Halifeliğin kaldırılmasını büyük bir hata olarak yorumlarken alt kıtadan tepkiler gelmekteydi:

“Aligarh (Britanya Hindistan'ı), 8 Mart- Ali Kardeşlerden Muhammed Ali, namaz çıkışında verdiği vaazda, Ankara'daki Türk yöneticileri Hilâfeti kaldırmalarından dolayı eleştirdiği ve bütün Dünya Müslümanlarının bir konferans çatısı altında toplanması gerektiğini söylediği bilinmektedir.

Londra, 8 Mart- Bombay Müslümanları bu zamana kadar Mustafa Kemal Paşa'yı sorgusuz sualsiz desteklemiş olsalar da halifeyi makamından etmesini anlayışla karşılamadıkları bildirilmekteydi. Bu olay karşısında Hindistan Müslümanları kendilerini aşağılanmış hissetmekteydiler.²³⁶

Halifeliğin kaldırılmasından önce Türk basını alt kıtadaki yansımaları olumlu bir şekilde ele almış, Hindistan Müslümanlarının Türkiye'ye karşı bağlılıklarını bildiren mesajları yayımlamışlardı. İngiltere'nin Osmanlı'ya karşı verdiği sözleri yerine getirmemesinin ardından alt kıta Müslümanları, Türkiye'nin bağımsızlığını sürdürmesinden dolayı memnun olduklarını ifade etmişlerdi. “Bütün Hintliler Türkiye için Tam Bir İstiklal İstiyor” başlığı ile yayımlanan makalede Hindistanlıların Türkler ile ilgili İngilizlerin yayımladıkları yalan haberlere inanmadıklarını ve tam bağımsızlık konusunda Türklerin yanında olduklarını ifade ediyorlardı. Ayrıca bu olayların ardından Hindistan'ın da bağımsızlık faaliyetlerinde bulundukları ve İngiltere'ye karşı ayaklanmalar yaşandığı Türk basınında yer almıştı.²³⁷

²³⁴ Hilâfetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun, Kanun Numarası: 431, Kabul tarihi: 3/3/1924.

²³⁵ Gamze Yaylagül, “Halifeliğin Kaldırılmasının Hindistan Müslümanlarına ve Türk Basınına Yansıması”, *Asya Araştırmaları Dergisi*, C. IV, sy. 1, Ankara 2020, s. 106.

²³⁶ Gamze Yaylagül, *a.g.m.*, s. 110.

²³⁷ Gamze Yaylagül, *a.g.m.*, s. 110.

Tevhid-i Efkâr; Hindistan Hilâfet Komitesi'nin gerçekleştirdiği toplantıda İngiltere'yi İslâm'ın düşmanı olarak ilan etmeleri hakkındaki haberi Türk basınında "İngiltere, İslâm'ın En Büyük Düşmanıdır" isimli yazı ile gazetelerde yerini almıştı.

Şiirlere baktığımızda ise "Şevval Hilali veya Bayram Hilali" isimli şiirde Hilal'in doğuşu ile oruç tutan tüm Müslümanların bayrama kavuştuğu gibi çekilen sıkıntıların ardından Müslümanların bayram sevinci gibi aydınlığa kavuşmak için bekleyişte olduklarını anlatan dizelere rastlamaktayız. Hilâfet sancağını dalgalandırmak için düşmanla savaşıldığını ve bu savaşta alt kıta Müslümanları olarak Türk dostlarının yanında olduklarını bildirmektedir. "Müslüman'ın Müslüman'ı darılmasına bak" ifadesiyle Batıyla dost olan Araplara sitem edilmektedir:

غرہ شوال یا ہلال عید

غرہ شوال! اے نور نگاہ روزہ دار

آ کہ تھے تیرے لیے مسلم سراپا انتظار

تیری پیشانی پہ تحریر پیام عید ہے

شام تیری کیا ہے، صبح عیش کی تمہید ہے

سرگزشت ملت بیضاکا تو آئینہ ہے

اے مہ نو! ہم کو تجھ سے الفت دیرینہ ہے

جس علم کے سائے میں تیغ آزما ہوتے تھے ہم

دشمنوں کے خون سے رنگیں قبا ہوتے تھے ہم

تیری قسمت میں ہم آغوشی اسی رایت کی ہے
حسن روز افزوں سے تیرے آبر و ملت کی ہے

آشنا پرور ہے قوم اپنی، وفا آئیں ترا
ہے محبت خیزیہ پیرا، ہن سیمیں ترا

اوج گردوں سے ذرا دنیا کی بستی دیکھ لے
! اپنی رفعت سے ہمارے گھر کی بستی دیکھ لے

قافلے دیکھ اور ان کی برق رفتاری بھی دیکھ
رہر و در ماندہ کی منزل سے بیزاری بھی دیکھ

دیکھ کر تجھ کو افاق پر ہم لٹاتے تھے گھر
اے تہی ساغر! ہماری آج ناداری بھی دیکھ

فرقہ آرائی کی زنجیروں میں ہیں مسلم اسیر
اپنی آزادی بھی دیکھ، ان کی گرفتاری بھی دیکھ

دیکھ مسجد میں شکست رشہ تسبیح شیخ

بت کدے میں برہمن کی پختہ زناری بھی دیکھ

کافروں کی مسلم آئینی کا بھی نظارہ کر
اور اپنے مسلموں کی مسلم آزاری بھی دیکھ

بارش سنگ حوادث کا تماشا بھی ہو
امت مرحوم کی آئینہ دیواری بھی دیکھ

ہاں، تملق پیشگی دیکھ آبرو والوں کی تو
اور جو بے آبرو تھے، ان کی خود داری بھی دیکھ

جس کو ہم نے آشنا لطف تکلم سے کیا
اس حریف بے زباں کی گرم گفتاری بھی دیکھ

ساز عشرت کی صدا مغرب کے ایوانوں میں سن
اور ایراں میں ذرا ماتم کی تیاری بھی دیکھ

چاک کردی ترک ناداں نے خلافت کی قبا
سادگی مسلم کی دیکھ، اوروں کی عیاری بھی دیکھ

صورت آئینہ سب کچھ دیکھ اور خاموش رہ

شورش امروز میں محسوس دوش²³⁸

Şevval Hilali veya Bayram Hilali

Ey Şevval hilali! Ey oruç tutanların gözünün nuru!

Gel! Müslüman senin için tepeden tırnağa bekleyişte.

Alnında bayram haberi yazılıdır,

Senin akşamın bayram sabahının başlangıcıdır.

Sen İslâm milletinin hikâyesinin aynasıdır

Ey yeni ay! Sana olan sevgimiz çok eskidir.

Bu bayrağın gölgesinde biz kılıç sallardık

Düşman kanlarıyla elbiselerimizi boyardık.

Kaderin hep o bayrakla kucak kucağa olsun,

Her gün artan güzelliğin milletimize onur olsun.

Dostları gözetendir ulusumuz, sen de vefanda kaimsın

Bu gümüşü giysinle sevgiyi artırmaktasın.

²³⁸ Muhammed Asif Zehri, *Urdu Nazm meyn Zikr-i Türki*, New Delhi 2015, s. 35-36.

Gökyüzü yüksekliğinden dünya beldesini seyret!

Enginliğinden, evimizin bataklığını seyret!

Kafilelere bak, onların yıldırım gibi hızına bak

Yolda bitkin düşen yolcunun bıkkınlığına bak.

Seni ufukta gördüğümüzde inciler saçardık

Ey boş kadeh! Bugünkü yoksulluğumuza bak.

Fırkacılık zincirlerine vurulmuş Müslüman esir

Bir kendi özgürlüğüne, bir onların tutsaklığına bak.

Camide şeyhin tesbihinin ipi kopmuş haldedir

Put hanede brahmanın sapasağlam zünnarına bak.

Kâfirlerdeki Müslümansız tavırları bir seyret

Bir de Müslüman'ın Müslüman'ı darıltmasına bak.

Buradaki taş yağmuru gibi hadiseleri seyret

Ve İslâm milletinin ayna duvarlarına da bak.

Saygınların dalkavukluğu benimsemesine bak

Ve saygı görmeyenlerin onurluluğuna bak.

Konuşma zevkiyle bizim tanıştırdığımız

O dilsiz rakibin Őu hararetli konuŐmalarına bak.

Mutluluk sazının sesini Batı saraylarında dinle
Ve biraz da İran'daki matem hazırlıklarına bak.

Yırttı Hilâfet elbisesini akılsız Türk,
Müslüman'daki saflığa bak, elin kurnazlığına bak.

Ayna misali her Şeyi gör ama suskun dur
Bugünün kargaŐasında eski Őarkıyı söyleyedur.²³⁹

Halifeliğın başka bir devletin baskısı olmadan Türkiye'nin yöneticileri tarafından kendi iradeleri ile kaldırılmasının ardından alt kıta Müslümanları kendi aralarında bu durumu destekleyenler, desteklemeyenler ve önce karşı çıkıp daha sonra desteklemeye başlayanlar olmak üzere üçe ayrılmıştı. Halifeliğın kaldırılmasına olan tepkinin en büyük nedenlerinden biri de alt kıta Müslümanları ile birlikte Hinduların dahi katıldığı Hindistan Hilâfet Hareketi gibi büyük çapta ve önemli bir hareketin temelsiz kalması idi.²⁴⁰

3.2.9. Atatürk ile Görüşmeler

Halife ve Türk kardeşlerine destek olmak amacı ile başlatılan Hilâfet Hareketi halifeliğın kaldırılması ile birlikte bir bocalama dönemine girmişti. Tüm bu mücadele boşa mıydı soruları akıllarından çıkmıyordu. Son çare olarak Abü'l-Kelâm Âzâd başta olmak üzere Hilâfeti destekleyenler, Mustafa Kemal Paşa'nın halife olmasını önermişlerdi. Ancak bu teklif Atatürk'ün kendisi tarafından kabul görmemişti. Hilâfeti savunanlara ve Halife olmasına dair kendisine yapılan teklife karşı Atatürk, Nutuk'ta Őu söylemlerde bulunmuştu:

²³⁹ Celal Soydan, **a.g.e.**, s. 218-219.

²⁴⁰ Gamze Yaylagül, **a.g.m.**, s. 110-111.

“Efendiler, Hilâfet makamının korunmasında, dinî ve siyasî menfaat ve zaruret bulunduğuna inanan bazı kimseler, belirttiğim kararların alınmakta olduğu son dakikalarda, Hilâfetin benim tarafımdan üstlenilmesi teklifinde bulundular. Bu gibilere hemen gerekli ret cevabını vermiştim. Burada yeri gelmişken diğer bir noktayı da arz edeyim. Büyük Millet Meclisi Hilâfeti kaldırdığı zaman Antalya mebusu ve din âlimlerinden Rasih Efendi, Kızılay adına Hindistan'da bulunan bir heyetin başkanı idi. Rasih Efendi, Mısır'a uğrayarak Ankara'ya döndü. Benden görüşme isteyerek şunları anlattı: Gezdiği memleketlerdeki Müslüman halk benim Halife olmamı istiyormuş. Yetkili ve etkili İslâmî heyetler Rasih Efendi'yi bu hususu bana tebliğ etmek için vekil etmişler.”²⁴¹

Halifeliğin kaldırılmasının ardından alt kıtada bir süre daha bu konudaki tartışmalar devam etmiş, bir süre sonra ise bazı kesimler bu yeniliğin kendilerine yol gösterici olması gerektiğini ve kendi ülkeleri için de bu durumun örnek olması gerektiğini düşünmüşlerdi. Nitekim bir süre sonra Hilâfet Hareketi dönüşüm sürecine girmiş ve alt kıtanın kendilerine dönerek ülkelerinin bağımsızlığı için mücadele etmelerine bir zemin oluşturacaktı.

1919-1924 yılları arasındaki Hilâfet Hareketi döneminde pek çok şiir yazılmıştı. Bu dönemde Ali Kardeşlerden Muhammed Ali'nin Türkler ile ilgili yazmış olduğu “Türklerin Seçimi” isimli makalenin ardından İngiliz Hükümeti tarafından tutuklanmasına ve akabinde de kardeşi Şevket Ali ile Abû'l-Kelâm Âzâd'ın tutuklanmalarına tepki olarak aşağıdaki gazeli yazmıştı. Şair bu gazelde yapılan haksızlıklardan şikâyet ederek Allah Teâlâ'nın şahit olduğunu ve yardım etmesini dilemektedir:²⁴²

زباں ہے ناتوانی سے اگر بند
مرے دل پر نہیں معنی کے در بند

²⁴¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk(Söylev)**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, C. I-II Tam Metin, İstanbul 2003, s. 632.

²⁴² Mu'inniddin Akil, **Tahrîk-i Âzâdî mein Urdu ka Hissah**, Meclis-i Terakki-yi Edeb Yayınları, Lahor 2008, s. 290.

بیاد رنج یارانِ نظر بند
کیا ہم نے بھی اب ملنے کا در بند
ہمارے بے کسی کب تک چھپے گی
خدا پر تو نہیں راہ خبر بند
بت مشرق نہیں محتاج ساماں
کمری جب نہیں کیسا کمر بند
کہوں گا مرثیہ اس غم میں ایسا
کھلے معنی دکھا کے جس کا در بند

Güçsüzlükten dilimiz lal olsa da

Gönlümde mananın kapıları kapalı değildir.

Gözaltındaki dostların hatırına

Biz de başkalarıyla görüşmeyi kestik

Biz de şimdi görüşmeye tutsak

Kimsesizliğimiz ne zamana kadar saklı kalacak

Allah Teâlâ'da hiçbir şey gizli kalmaz

Doğunun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur

Beli bile yokken nasıl kemere ihtiyacı olsun?

Bu gamla öyle bir mersiye okuyacağım ki

Onun manayı gösterecek her bir kapısı açılsın.²⁴³

3.2.10. Hindistan Hilâfet Hareketi Sonrasında Yansımalar

Hindistan Hilâfet Hareketi'nin gerçekleştiği 1919-1924 yılları arasında olduğu gibi önceki ve sonraki dönemde de hareketin Urdu Edebiyatı'na yansımalarını görmekteyiz. Hint alt kıtası halkı tarafından oldukça ilgi gören bu önemli hareketin 1924 yılından sonraki dönemde de yansımaları olmuştur. Aşağıda zikrettiğimiz eserler bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Zamir Ahmed Haşmi - *Turkî Cumhuriyyah ki Nişatu's-Saniyah*: 14 bölümden oluşan ve 1932 yılında basılan bu kitapta batılıların gözünde Türkiye'nin hangi konumda olduğu açıklanmış, Türklerin İslâm'a girişi ve fetihleri ele alınmış, Türklerin Devlet sistemi ve Ordu teşkilatı hakkında bilgi verilmiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarından bahsedilmiş, Abdülhamid'in tahttan indirilişi, Yunanlılar ile yaşanan savaş, inkılabın ilk izleri, Lozan Antlaşması, Erzurum ve Sivas Kongreleri, Türkiye'ye Milliyetçiliğin girişi, Saltanatın kaldırılışı, Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı olarak seçilişi, Hilâfetin kaldırılışı gibi konular okuyucuya sunulmuştu.²⁴⁴

Muhammed Tevfik - *Kemal Atatürk*: 1939 yılında Lahor'da basılan 360 sayfadan oluşan bu kitapta Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden Cumhuriyetin ilanına kadar geçen olaylar ile Saltanat ve Hilâfetin kaldırılışı ele alınmıştır.²⁴⁵

Saadet Hasan Manto - *Matemî Celsah*: Önemli Urduca hikâye yazarlarından olan Saadet Hasan Manto'nun 1941 yılında yayınlanan Dhuvan adlı kitabında yer alan *Matemî Celsah* isimli hikâyesinde Atatürk'ün vefatı üzerine tertip edilen bir toplantıdaki konuşmacılar ile dinleyiciler arasındaki farklı algılamalar konu edinmişti.²⁴⁶

²⁴³ Arzu Süren Çiftsüren, **a.g.t.**, s. 207.

²⁴⁴ Durmuş Bulgur, "Pakistan ve Hindustan Kütüphanelerinde Bulunan Türkiye ve Türkler Hakkındaki Matbu Kitapların Tavsif ve Tanzimi", **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, sy. 12, Konya 1998, s. 58.

²⁴⁵ Durmuş Bulgur, **a.g.m.**, sy. 12, s. 53.

²⁴⁶ Anwar Ahmed, **a.g.m.**, s. 8.

Hatice Mastur - *Āngan*: Urdu edebiyatının ünlü yazarlarından olan Hatice Mastur'da Hilâfet Hareketi'ne romanında yer vermişti. Mastur'un en meşhur eserlerinden olan 1962 yılında yayınladığı *Āngan (Avlu)* adlı romanında roman kahramanlarından birinin amcasının Hilâfet Hareketi başlayınca Türkiye'ye gittiği ancak bir daha kendisinden haber alınamadığı yazmaktadır.²⁴⁷

Muhammed Celâleddin Kâdirî - *Abū'l-Kelām Āzād ki Tārīhī Şikast*: Muhammed Celaleddin Kadiri tarafından düzenlenen bu kitap Zahîd Beşir Printerz yayınevi tarafından Lahor'da 1980 yılında basılmıştır. 184 sayfalık bu kitapta Gandhi'nin iş birliğinden sakınma hareketinden, 1919 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı aleyhine sonuçlanmasından ve alt kıta halkının 1857 Hint ayaklanmasında başarısız olmasının ardından İslâm'ın Hilâfet makamı olarak kabul edilen bağımsız Müslüman devleti Osmanlı'nın korunması ve bu hususta düzenlenen toplantılardan ve eylemlerden bahsedilmektedir.

K. Kemal Aziz - *Hint Hilâfet Hareketi Belgelerle (1915-1933)*: Orijinal adı *The Indian Khilafat Movement 1915-1933* olan kitap 2006 yılında Sang-e Meel Publications yayınevinde basılmıştır. Kitap Hindistan Hilâfet Hareketi'ni belgelerle ortaya koymuştur. Hilâfetin kaldırılmasından önceki ve sonraki olayların Hint Müslümanlarının üzerinde oluşturduğu etkiyi göstermesi açısından önem arz etmektedir.

²⁴⁷ Hadije Mastur, *Āngan*, Sang-e Meel Publication, Lahor 2009, s. 16.

SONUÇ

Hindistan Müslümanları ve Türkler arasındaki ilişki oldukça köklü bir geçmişe sahiptir. Türklerin Hint alt kıtasına yönelmeleri ile tarihi, kültürel, siyasi, dini her türlü alanda taraflar birbirlerinden etkilenmiş ve ilişkilerimiz günümüze kadar devam etmiştir. İslâmiyet'ten önce Hint alt kıtasına Türk akınları Akhunlar ile başlamıştı. Bu akınlar İslâmiyet'ten sonra ise Gazneliler ile birlikte hız kazanmıştı. Gaza inancı üzerine kurulu olan Gazneliler Devleti'nin bütün hükümdarları bu düşünceye büyük önem vermekteydi. Özellikle Gazneli Mahmud, şahsi kahramanlığı, siyasi ve askeri dehası ile büyük başarılar kazanmış, Hindistan'a düzenlediği 17 sefer ile bölgede derin izler bırakmıştı. Gazneliler'in bölgedeki hâkimiyetini Gurlular, Tuğluklar, Türk Şahi Krallıkları ve son Hint-Türk İmparatorluğu takip etmişti. Türkler Hindistan'a karşı daima sevgi ile yaklaşmışlar ve her zaman Hint halkına ellerinden gelen desteği sağlamışlardı. Hindistan'da İslâmiyet'in yayılmasına ve Ordu adı verilen yeni bir dilin ortaya çıkmasına Türkler vesile olmuştu.

Yüzlerce yıllık süreçte Türk soylu devletler tarafından yönetilen ve onlara aşinalık kazanıp sempati besleyen Hint halkı, 19. yüzyıla gelindiğinde İngilizlerin Hindistan'a hâkim olmalarıyla kendi benliklerini kaybetme noktasında gelince kendileri için bir çıkış yolu, sığınak arayışına girmişti. Bağımsız kalan son Müslüman Türk devleti olan Osmanlılara karşı bir bağlılık duygusu hissetmekteydiler. Sultan Halifeye de İslâm dünyasının birliğinin sembolü ve Müslümanların hamisi gözüyle bakmaktaydılar. Hindistan topraklarında yaklaşık altı asır hüküm süren Müslüman Türklerin burada siyasi hâkimiyetlerini kaybetmeleri ve bunun İngilizlere geçmesi ile Hint halkı dillerini, dinlerini yani kimliklerini muhafaza konusunda ciddi endişeye düşmüşlerdi. Bir yandan buralarda açılan İngiliz okulları ve misyonerlik çalışmaları, öte yandan 1836 yılında Urduca ve Farsçanın yasaklanarak İngilizcenin resmi dil ilan edilmesi onları derinden etkilemişti. Bu endişe ve ümitsizlik, Hindistanlı Müslümanları güvenilebilecekleri bir merkez aramaya sevk etmiş, tüm bunların sonucunda da halifelik makamını elinde bulunduran Osmanlı'nın varlığı Hindistan Müslümanları için bir ümit ışığı olmuştu.

Bu sonuç Hindistan Müslümanlarını en güçlü İslâm devleti durumundaki Osmanlılar ile yakınlaşmaya sevk etmişti. Dini duygularla Osmanlı halifesine bağlı olmalarından dolayı Kırım Harbi'ndeki yenilgiden sonra başlayan maddi ve manevi destekleri 93 Harbi, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ile devam etmişti.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor günlerde Hindistan Müslümanları basın yayın organları yoluyla Osmanlı lehine yaptıkları propagandalar ile yardım toplayıp gösteriler yaparak İngilizlere karşı yoğun bir kampanya başlatmışlardı. Bu amaç doğrultusunda oluşturulan Hindistan Hilâfet Hareketi, Hindu ve Müslümanlardan oluşan tüm Hintlilerin katılımı ile büyük bir millî dava hâline gelmişti. Bir yandan Avrupa'ya heyetler gönderilerek Osmanlı topraklarının bütünlüğü ve Hilâfetin otoritesi korunmaya çalışılırken, bir yandan da Gandhi önderliğinde gerçekleştirilen pasif direniş ile İngiltere'ye karşı baskı yapılmaktaydı.

Hindistan'ın Millî Mücadele yıllarında da yaptığı desteklerin ardından başarıyla sonuçlanan bu mücadelenin ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması İslâm Âleminin kurtuluşu olarak kabul edilmekteydi. Ancak 1924 yılına gelindiğinde Hilâfetin kaldırılması Hindistan Müslümanları arasında şaşkınlığa yol açmıştı.

Hilâfetin kaldırılmasına kadar geçen Panislamizm hareketlerinin güçlendiği Müslüman ülkeler arasında yardımlaşma ve dayanışmanın en güzel örneklerinin ortaya çıktığı bu dönemde Türklerin Urdu dilinin oluşumu ve gelişimine katkıları, diğer yandan yüzyıllar boyunca oluşan kültürel, siyasi, askeri etkileşim sonucu bölgede güçlenen Türkiye ve Türk sevgisi, Türklerle ilgili konuların ilk dönemlerden bu yana Urdu edebiyatına girmesini sağlamıştı. Osmanlı Devleti, Hilâfet, Türkiye ve Türkler hakkında yazılan kitaplar, makaleler, şiirler giderek artmıştı. 93 Harbi, Balkan ve Trablusgarp savaşları, Urdu Edebiyatında geniş yer tutmuş, I. Dünya Savaşı ve akabinde Kurtuluş Savaşı sırasında, Türklerin kahramanlıkları destanlaştırılmıştı. Türkler ve Hint Müslümanları arasındaki ortak kültürle beslenen yüzyılların getirdiği sevgi ve bağlılık kaçınılmaz olarak dile ve edebiyata da yansarak Urdu edebiyatında Türkler ve Hilâfet ile ilgili olarak geniş bir literatür oluşmasına vesile olmuştu.

Biz de tüm bunlardan hareketle, bu literatürü kapsamlı bir şekilde tarayarak Urdu Edebiyatı'nda önemli bir yer kaplayan ve 1919-1924 yılları arasında Hindistan alt kıta halkı tarafından başlatılan Hindistan Hilâfet Hareketinin özellikle bölge Müslümanları üzerindeki edebi etkilerini araştırarak Urduca şiir ve düz yazıya ne şekilde yansıdığını ve edebiyatı ne şekilde etkilediğini ortaya çıkarabilmek amacıyla tezimizi hazırlamış bulunmaktayız.

Bu çalışma sonucunda Hindistan kamuoyunda şiir ve düzyazı doneleri gün yüzüne çıkmıştır. Bu verilere göre Urdu Edebiyatı'nın yüzyıllar içerisinde Hindistan kamuoyunda oluşan Osmanlı Hilâfeti ve Türkiye sevgisinde ne kadar önemli rol oynadığı ortaya çıkmıştır. Bölgede Türk sevgisinin yerleşmesini ve hilâfet bilincinin oluşmasını sağlamıştır. Hilâfet Hareketi'nin düzenli bir hal alması ve tüm Hindistan'a yayılmasında da en büyük etkenlerden biri olmuştur. Osmanlı Hilâfeti'nin önemi İttihad-ı İslâm düşüncesinin gelişip sağlamlaşmasına sebep olmuştur. Hint Müslümanlarına ve hatta İngiliz devletinin yöneticilerine Osmanlı Hilâfeti'nin ne kadar önemli olduğunu göstermiş ve bu nedenle İngiliz devlet adamlarının Osmanlı Devleti ile ilgili karar alırken daha dikkatli ve dengeli davranmasına sebep olmuştur. Günümüze kadar Türkiye'de Osmanlı-Hint ilişkileri ve Osmanlı Hilâfeti ile ilgili yazılmış olan eserlerde ortaya konmayan yönü, yani Hilafet Hareketi sürecinde Türkiye lehine kamuoyu oluşmasında büyük etki eden Urdu Edebiyatının Hilafet Hareketi üzerine iz düşümleri araştırılıp irdelenerek günümüze kadar ihmal edilmiş yönleri ortaya çıkarılmaya gayret edilmiştir. Bunun da sadece Urdu Edebiyatı sahasına değil aynı zamanda Güney Asya-Türkiye araştırmalarına yeni bir boyut kazandıracağı ve bu saha ile meşgul olan araştırmacıların çalışmalarına katkıda bulunacağı umut edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abbasi, Kadı Muhammed Adil: **Tahreek-e Khilafat**, Yeni Delhi 1997.
- Abbâsî, Kadı Muhammed Adil: **Tahreek-e Khilafat**, Progressive Books, Urdu Bazar, Lahor 1986.
- Abdulkâdir, Şeyh: **Maḳâm-ı Hılâfet (Safar-ı İstanbul ke Hâlât)**, Maḳzan Press, Delhi 1906.
- Afyoncu, Erhan: “Süleyman Paşa, Hadım”, **DİA**, C. XXXVIII, Ankara 2010, s. 96-98.
- Afzal, M. Rafique: **A History of the All-India Muslim League 1906-1947**, Oxford University Press, 2013.
- Afzal, Nasreen: “Khilafat Movement and The Province of Sindh”, **JHSS**, Pakistan 2010, sy. 1, s. 51-72.
- Ağır, Abdullah Mesut: “Memlûk Sultanlarının Gölgesi Altında Hilâfet Kurumu”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sy. 10/2, Gaziantep 2011, s. 637-651.
- Ağır, Mesut; Solak Kürşat: “Memlûk Devleti’nin Doğu Akdeniz’deki Önemli Siyasî Faaliyetleri”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Bahar 2013, sy. 14, s. 107-130.
- Ahmed, Anwar: “Bir Dönem Türk Tarihi ve Edebiyatının Urdu Edebiyatındaki Yansımaları”, **Bilge Dergisi**, sy. 31, Ankara 2001, s. 6.
- Ahmed, Ishtiaq: “From Pan-Islamism to Muslim Nationalism: The Indian Muslim Response to the Turkish War of Liberation”, **International Conference Turkish War of Liberation**, 12-13 Mayıs 2005, s. 1-16.
- Ahmed, Mevlânâ Ebû'l Kelâm: **Hindistan’da İngiliz Zulmüne Karşı Savunma**, Haz. A. Emre Müftüoğlu, Zafer Matbaası, İstanbul 1982.
- Ahmed, Müştâq: **Khilafat aur Englistan**, Meerut, Hindistan 1921.

- Ahmet, M. Aziz: **Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu**, Tercüman 1001 Temel Eser-60.
- Ak, Mahmut: “Seydi Ali Reis”, **DİA**, C. XXXVII, Ankara 2009, s. 21-24.
- Akbulut, Dursun Ali: **Saltanat, Hilâfet ve Milli Hâkimiyet**, Samsun 1994.
- Akgün, Seçil Karal; Murat Uluğtekin: **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, TDV Yayınları, Ankara 2002.
- Akıl, Mu'inniddîn: **Tahrik-i Âzâdî mein Urdu ka Hissah**, Meclis-i Terakki-yi Edeb Yayınları, Lahor 2008.
- Akşin, Sina: **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele-i Mutlakiyete Dönüş 1918-1919**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- Akyüz, Vecdi: **Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991.
- Âlem, Munşî Maḥbûb: **Safarnâmah-ı Yûrop (Bilâd-ı Rûm u Mısr u Şâm)**, Lahor 1908.
- Âlemgîr, Evrengzîb: **Seccad Haydar Yıldırım (Tahkikî ve Tenkidî Mütalaa)**, Sengit Publishers, Lahor 2005.
- Alim, Halid: **Küllüyat-ı Zahide Hatun Şirvani**, Mahnama Fanus Yayınları, Lahor 2013.
- Altıntaş, Ahmet; Tuba İşler: “Muhammed İkbâl'in Hayatındaki Türk Kavramı”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. XXI, sy. 2, Haziran 2019, s. 449-459.
- Amritsarî, Moulavî Abdurrahman: **Safarnâmah-ı Bilâd-ı İslâmiyah**, Mufîd Âm Press, Lahor 1908.
- Anees, Nuzhat: “Biyşvin Saddi ki Urdu Şairi meyn Âlemi İslam ke İlmiyon kî Akasi: Tahkiyk-i Mütalaa”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Karaçi 2017.
- Apak, Adem: **İslâm Tarihi I**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009.
- Apak, Rahmi: **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, TTK Basımevi, Ankara 1988.

- Arshad, Iftikhar: “The Role of Maulana Abul Kalam Azad in National Movement”, **International Journal of Research and Scientific Innovation**, sy. 4-1, Ahmedabad Hindistan, s. 468-471.
- Arslanyürek, Yaşar: “Balkan Savaşları ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, sy. 89, Mart 2019, s. 99-113.
- Asrar, Nisar Ahmed: “Muhammed İkbâl’in Eserlerinde Türkiye ve Türkler”, **Muhammed İkbâl Kitabı**, Uluslararası Muhammed İkbâl Sempozyumu Bildirileri, 1-2 Aralık, İstanbul 1995, s. 76-80.
- Atalan, Mehmet: “Hz. Muhammed’in Vefatından Sonraki Hilâfet Tartışmaları”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Elâzığ 2004, s. 55-68.
- Ataöv, Türkkaya: “Mevlânâ Âzâd”, **Ankara Üniversitesi Anma Toplantısı Konuşma Metni**, Ankara 1991, s. 69-76.
- Atatürk, Mustafa Kemal: **Nutuk**, Haz: Bedi Yazıcı, İstanbul 1995.
- Atatürk, Mustafa Kemal: **Nutuk(Söylev)**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, C. I-II Tam Metin, İstanbul 2003.
- Atay, Tayfun: **Din Hayattan Çıkar: Antropolojik Denemeler**, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- Atçeken, İsmail Hakkı: “Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervan b. Hakem’in Rolü”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 9, Konya 2000, s. 315-348.
- Avcı, Casim: “Hilâfet”, **DİA**, C. XVII, Ankara 1998, s. 539-546.
- Avcioğlu, Ayten: “İbn Battuta’ya Göre Delhi Türk Sultanlığı’nda Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Hayat”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2010.
- Aybek, Zafer Hasan: **Hatırat**, Seng-i Meel Yayınevi, Lahor 1990.
- Aydın, Mahir: “Doksanüç Harbi”, **DİA**, C. IX, Ankara 1994, s. 498-499.

- Aydın, Salim: “Osmanlı Basınında Balkan Savaşları (1912-1913)”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2012.
- Ayyubi, N. Akmal: “Hindistan Türklere Neler Borçludur”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. II, sy. 2, Ankara 1964, s. 277-283.
- Azimli, Mehmet: “Hulefa-i Raşidin Dönemi Halife Seçimleri”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, VII, Samsun 2007, sy. 1, s. 35-59.
- Aziz, K. Kemal: **Hint Hilâfet Hareketi Belgelerle (1915-1933)**, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Mahya Yayınları, İstanbul 2014.
- Bâbü, Gazi Zahirüddîn Muhammed: **Vekayi-Bâbü'ün Hâtıratı**, TTK, C. I, Ankara 1943.
- Badayani, Abdülmecid: “Mesele-i Khilafat”, **el-Izhar**, Institute of Islamic Studies, s. 27.
- Bâdemci, Ali: **1917-1934 Türkistan Milli İstiklâl Hareketi ve Enver Paşa**, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1975.
- Baha, Lal: “The Hijrat Movement and the North-West Frontier Province”, **Islamic Studies**, sy. 18/3, İslamabad 1979, s. 232-233.
- Balcı, İsrail: “Hz. Ebû Bekr Döneminde İç Siyaset ve İdare”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 11, s. 185-215.
- Balık, İsmet; Mehmet Salih, Karaalioğlu: “2013 Yılında Büyük Türk Denizcisi Pîrî Reis”, **Mavi Yaşam Araştırma Ve Haber Bülteni**, sy. 7, Ordu 2013, s. 3-6.
- Banu, Şah: **Seyâhat-ı Sultânî**, Mufid Âm Press, Agra 1915.
- Barthold, Vasilij Vladimiroviç: **Halife ve Sultan**, Çev. İlyas Kamalov, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006.
- Bayur, Yusuf Hikmet: **Hindistan Tarihi**, C. I, TTK, Ankara 1987.
- Bayur, Yusuf Hikmet: **Hindistan Tarihi**, C. II, TTK, Ankara 1987.

- Bayur, Yusuf Hikmet: **Hindistan Tarihi**, C. III, TTK, Ankara 1987.
- Begüm, İhtiram Hamîdiyah: **Dunyâ Aurât ki Nazar meyn**, Hâce Barkî Press, Delhi 1910.
- Benli, Selma: “Modern Urdu Şiiri (1850-1900)”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara 1994.
- Beşirli, Mehmet: “III. Ağa Han’ın İslâm Politikası ve Hindistan Müslümanları, 1913 (Alman Belgelerine Göre)”, **Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 6/3, s. 63-74.
- Bey, Hayreddin: **Kırım Harbi**, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1976.
- Beydilli, Kemal: “Portekiz”, **DİA**, C. XXXIV, Ankara 2007, s. 327-332.
- Bhattacharjee, Arun: **Assam in Indian Independence**, Mittal Publications, Hindistan 1993.
- Bilgin, Oğuzhan: “Türk Milliyetçiliği ve Kemalizm Meselesi: Hegemonya, Asimilasyon, Mücadele”, **The Academic Elegance**, C. V, sy. 10, s. 331-360.
- Bilik, Nuriye: “Urduca İlk Gazete ve Dergiler”, **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, sy. 13, Konya 1999, s. 375-380.
- Birişik, Abdülhamid: “Mahmûd Hasan Diyûbendî”, **DİA**, C. XXVII, Ankara 2003, s. 366-367.
- Birişik, Abdülhamid: “Batı İçin Pakistan Medreselerinin İfade Ettiği Anlam Üzerine Yerinden Bir Bakış”, **Dem Dergisi**, sy. 3, s. 72-82.
- Birişik, Abdülhamid: “Mahmûd Hasan Diyûbendî”, **DİA**, C. XXVII, Ankara 2003, s. 366-367.
- Bokuleva, Bota; Rausangul Avakova; Jenisbek Abeldayev: “Türk Kültürünün Hindistan Uygarlığına Etkisi”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. XII, sy. 1, 2012, s. 441-454.
- Bostan, İdris: “Selman Reis”, **DİA**, C. XXXVI, Ankara 2009, s. 444-446.

- Bostan, İdris: “Pîrî Reis”, **DİA**, C. XXXIV, Ankara 2007, s. 283-285.
- Bosworth, Clifford Edmund: **Doğuşundan Günümüze İslâm Devletleri Devletler, Prenslükler, Hanedanlıklar Kronolojik Soykütüğü**, trc. Hande Canlı, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005.
- Boyacıoğlu, Ramazan: “Atatürk’ün Hilâfet ile İlgili Görüşleri”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırma Dergisi**, sy. 1, s. 99-136.
- Bozdağ, İsmet: **II. Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, Pınar Yayınları, İstanbul 1985.
- Bozkurt, Abdurrahman: “İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2009.
- Bulgur, Durmuş: “Pakistan ve Hindistan Kütüphanelerinde Bulunan Türkiye ve Türkler Hakkındaki Matbu Kitapların Tavsif ve Tanzimi”, **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, sy. 12, Konya 1998, s. 45-69.
- Bulut, Yücel: “Hindistan’da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, İstanbul 2012, C. III, sy. 6, s. 71-106.
- Buzpınar, Tufan: “Osmanlı Hilâfeti Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. II, sy. 1, 2004, s. 113-131.
- Buzpınar, Tufan: **Hilâfet ve Saltanat. II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar**, Alfa Yayınları, İstanbul 2016.
- Calibi, Cemil: **Tarih-i Edeb-i Urdu**, Meclis-i Terakki-yi Edeb, C. II, Lahor 2007.
- Chagatai, M. Ikram: **Kheiri Brothers**, Maktaba Jadeed Yayınevi, Lahor 2016.
- Cöhce, Salim: “İlkçağda Hindistan’da Türk Varlığı”, **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, sy. 1, Ocak-Haziran 2001, s. 9-22.

- Cöhce, Salim: “Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan ile Ortadoğu Arasındaki Tarihi Bağlar ve Güncel İlişkiler”, **Akademik Bakış**, C. II, sy. 3, Kış 2008, s. 65-80.
- Cöhce, Salim: “Türk İstiklâl Savaşı ve Hindistan Müslümanları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIII, sy. 37, Mart 1997, s. 77-88.
- Cöhce, Salim: “Türk İstiklal Mücadelesi ve Hindistan”, **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyum Bildirileri**, Ankara 31 Ekim-1 Kasım 2002, s. 127-215.
- Çanlı, Mehmet: “I. Dünya Savaşında Propaganda Amaçlı Yayınlanan Dergi: Cihan-I İslâm”, **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 3/4, Trabzon 2017, s. 79-111.
- Çerağ, Muhammed Ali: **Tarih-i Pakistan**, Seng-i Mil Publications, Lahor 2001.
- Çetin, Nurten: “Balkan Savaşları’nda İzmit’te Seferberlik Uygulamaları”, **Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II**, Kocaeli 2016, s. 977-987.
- Çiftsüren, Arzu Süren: “93 Harbi’nden Sonra Hindistan-Pakistan Alt-Kıtası’nda Urduca ve Farsça Şiirde Türkiye ve Türkler”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2013.
- Çiftsüren, Arzu Süren: “Urdu Dili ile Yazılan Seyahatnameler Bibliyografyası”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C. XV, sy. 2, 2020, s. 559-567.
- Dale, Stephen F.: **The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids, and Mughals**, Cambridge University Press, 2010.
- Davaz, Kemal Özcan: **Atatürk-Bangladeş-Kazi Nazrül İslam**, Divan Yayıncılık, Ankara 2000.
- Demir, Kenan: “Osmanlı’da Dergiciliğin Doğuşu ve Gelişimi (1849-1923)”, **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sy. 9, Nisan 2016, s. 71-112.

- Demiryürek, Meral: “1897 Türk-Yunan Savaşı’nın Servet-i Fünun ve Kokonoz-Akbaba Gazetelerine Yansımaları”, **Türkiyat Araştırmaları**, s. 123-139.
- Dingeç, Emine: “XVI. Yüzyılda Osmanlı-Açe İlişkileri”, **Turkish Studies**, sy. 5/1, Kış 2010, s. 954-973.
- Durgun, Recep: “Modern Urdu Hikâyesinin Doğuşu ve Gelişimi”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 29, Konya 2013, s. 59-74.
- Ebüzziya, Ziyad: “Cihân-ı İslâm ”, **DİA**, C. VII, Ankara 1993, s. 535.
- Emecen, Feridun: “Selim I”, **DİA**, C. XXXVI, Ankara 2009, s. 407-414.
- Emecen, Feridun: “Selim I”, **DİA**, C. XXXVI, Ankara 2009, s. 407-414.
- Eraslan, Cezmi: “Abdülhamid Devrinde Osmanlı Devleti’nin İslâm Birliği siyaseti”, **Yayımlanmış Doktora Tezi**, İstanbul 1991.
- Eraslan, Cezmi: **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılâp Tarihi**, PEGEM Akademi, Ankara 2017.
- Eraslan, Cezmi: **II. Abdülhamid ve İslâm Birliği**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1992.
- Erdem, Sargon: “Amritsar”, **DİA**, C. III, Ankara 1991, s. 97-98.
- Erdem, Ş. Can: “İtilâf Devletleri'nin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXI, sy. 62, 2005, s. 677-694.
- Erinç, Sırrı: “Hindistan”, **DİA**, C. XVIII, Ankara 1998, s. 69-73.
- Eşref, Ahmet Bahtiyar: “Türkler ve İkbal”, **Muhammed İkbal Kitabı**, Uluslararası Muhammed İkbal Sempozyumu Bildirileri, Çev. Şevket Bulu, 1-2 Aralık, İstanbul 1995, s. 57-64.
- Fayda, Mustafa: **DİA**, C. XIII, Ankara 1996, s. 70-71.

- Fazal, D. Abul: “Muslims and the Rowlatt Act Satyagraha”, **Indian History Congress**, sy. 63, 2002, s. 733-740.
- Feyzioğlu, Hamiyet Sezer: “Hatıraların Işığında Balkan Savaşları”, **DTCF Dergisi**, Ankara 2016, sy. 56/2, s. 200-213.
- Galip, Mübarek: **Hindistan’da Türk Hükümdarları**, Haz. Saadettin Gömeç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Garewal, Sher Muhammed: **Ataturk and Muslims of the Punjab (1919-1924)**, Mustafa Kemal Atatürk, Modern Türkiye and Pakistan: Some Aspects, National Institute of Historical and Cultural Research Centre of Excellence, Quaid-iAzam University, İslamabad 2005.
- Gazel, Ahmet Ali: “İttihat ve Terakki’nin 1913 Kongresinde Hükûmetine ve Şahsına Yönelik İthamlara Ahmet Muhtar Paşa’nın Cevabı”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum 2015, s. 625-651.
- Ghosh, Durba: **Political Violence and the Colonial State in India 1919–1947**, Cambridge University Press, New York 2017.
- Gökalp, İskender; François Georgeon: **Kemalizm ve İslâm Dünyası**, Çev. Cüney Akalın, İstanbul 1990.
- Gökçe, Ali Fuat: “Devlet Adamı Hz. Ali’nin Yönetim ve Adalet Anlayışı”, **Geçmişten Günümüze Alevilik 1. Uluslararası Sempozyumu**, 3–5 Ekim 2013, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2014, s. 400-417.
- Günay, Umay Türkeş: **Türklerin Tarihi-Geçmişten Geleceğe**, Ankara 2007.
- Gürer, Mümtaz Onur: “İtalyan Krallığı’nın Doğu Akdeniz Politikası (1861-1913)”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İzmir 2007.
- Güzel, Hasan Tevfik: ““Hasta Adam” Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp

- Savaşı”, **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, sy. 2/1, Mart 2017, s. 78-118.
- Han, Hafız Şah Müştak Ahmed: “Türki Fatah ki Peyşenguian Yurop ka Bahemi Cidal u Katal Dunya Bhar ke Müsulmanon ka Bol Bala”, **Bazar Lal Çah Delhi**, s. 1-8.
- Han, Mevlânâ Zafer Ali: **Ruznama “Zemîndâr” Lahor**, Düz. Ahmed Said, Ocak-Nisan 1923 (C.I), Lahor 2012.
- Han, Mevlânâ Zafer Ali: **Ruznama “Zemîndâr” Lahor**, Düz. Ahmed Said, Mayıs-Ağustos 1923 (C. II), Lahor 2013.
- Han, Mevlânâ Zafer Ali: Mevlânâ Zafer Ali Han, **Ruznama “Zemîndâr” Lahor**, Düz. Ahmed Said, Eylül-Aralık 1923 (C. III), Lahor 2013.
- Han, Mevlânâ Zafer Ali: **Külliyat-ı Zafer Ali Han “Habsiyat”**, Al-Faisal Nashran, Lahor 2011.
- Han, Mevlânâ Zafer Ali: **Baharistân**, Düz. Zâhid Ali Hân, Lahor 2007.
- Han, Mevlânâ Zafer Ali: **Külliyat-ı Zafer Ali Han “Çemenistan”**, Al-Faisal Nashran, Lahor 2011.
- Han, Muḥammad Ḥamidullah: **Safarnâmah-ı Kostantiniyyah**, Kasim Press, Haydarâbad Dekken, 1911.
- Han, Navvab Ömer: **Safarnama-i Ainah-ı Frang**, Munşî Naval Kişor Yayınevi, Lakhnov 1885.
- Hanioğlu, M. Şükrü: “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, **DİA**, C. XXIII, Ankara 2001, s. 476-484.
- Hatiboğlu, Mehmed Said: “İslâmda İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilâfetin Kureyşliliği, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXIII, sy. 1, Ankara 1979, s. 121-213.
- Hizmetli, Sabri: **İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1991.
- Hizmetli, Sabri: “Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara 1999, sy. 1, C. XXXIX, s. 27-54.

- Hussain, Fida: “Hindistan Matbu’atında Türk Kurtuluş Savaşı ve İnkılâbı”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara 2012.
- Imam, Hassan: “Jallianwala Bagh Proscribed Literature”, **Indian History Congress**, sy. 73, 2012, s. 588-596.
- İkbal, Allame Muhammed: **Külliyat-ı İkbâl (Bang-ı Dara)**, Ilm u Irfan Publishers, Lahor 2002.
- İkbâl, Allame Muhammed: **Külliyat-ı İkbâl (Bang-ı Dara)**, Al-Faysal Publication, Lahor 2008.
- İnalçık, Halil: **Rönesans Avrupası Türkiye’nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- İzgöer, Ahmet Zeki: “1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnamesine Göre Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı’ya Yardımları”, **Journal of History and Future**, C. I, sy. 1, Aralık 2015, s. 99-171.
- Joshi, D.K.: “Gandi’s Attitude Towards the Khilafat Movement”, **Indian History Congress**, sy. 54, 1993, s. 489.
- Juergensmeyer, Mark: **The Oxford Handbook of Global Religions**, Oxford University Press, ABD 2006.
- Kadiri, Muhammed Celaledin: **Abul Kalam Azad ki Tareekhi Shikast**, Zahîd Beşir Printerz, Lahor 1980.
- Kadyrov, Mederbek: “Ağa Han İsmailîleri”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara 2009.
- Kandhalvi, Nur-ul Hasan Raşid: **Qaim-e Uloom Hazreti Maulana Muhammad Qasim Nanutavi**, Ramazan el-Mubarek Yayınları, Pakistan 2000.
- Kardaş, Zekai: “The Last Struggle for the Sake of Turk Brothers: Hijrat Movement”, **Türkiye’de Urdu Dili ve Edebiyatı’nın 100. Yılı**, Haz. Halil Toker-Ali Moeen, Fazli Sonz, Pakistan 2015.

- Kardaş, Zekai: “Abū’l-Kelām Āzād ve el-Hilâl Gazetesi Çerçevesinde Türkiye ve Türkler”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2011.
- Kardaş, Zekai: **Indian Hijrat Movement on British Archives**, Demavend Yayınları, İstanbul 2016.
- Kaye, John William; George Bruce Malleson, **Kaye's and Malleson's History of the Indian Mutiny of 1857-8**, London 1888.
- Keleş, Erdoğan: “Kırım Savaşı’nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, sy. 23, Ankara 2008, s. 150-194.
- Keleş, Erdoğan: “Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara 2009.
- Keleşyılmaz, Vahdet: **Teşkilât-ı Mahsûsa’nın Hindistan Misyonu (1914-1918)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.
- Kerimoğlu, Hasan Taner: “Trablusgarp ve Balkan Savaşları’nda Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti’ne Yaptıkları Yardımlar”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Kış 2012, s. 161-181.
- Keskin, Mustafa: **Hindistan Müslümanları’nın Millî Mücadele’de Türkiye’ye Yardımları (1919-1923)**, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri 1991.
- Khalfallah, Zoubeir: “Trablusgarp Meselesi ve Osmanlı Kamuoyunun Tutumu (1878-1912)”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2009.
- Khan, Ali Asghar: “Hint Müslümanlarının Kurtuluş Hareketine Mali Yardımı (1919-1923)”, Çev. Ahmet Özgirey, **Önasya Mecmuası**, 1 Kasım 1966, s. 203-217.
- Kıdwai, Müşir Hüseyin: **Osmanlı’nın Son Dostları**, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Nehir Yayınları, İstanbul 2004.
- Kinross, Lord: **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çev. Necdet Sander.

- Kişi, Şule Sevinç: “Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti ve Türkiye’ye Yardımları (1911-1923)”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, sy. 32, s. 747-777.
- Kişmir, Aykut: **Pakistan Tarihinde Türkler**, Demavend Yayınları, İstanbul 2019.
- Kol, Meltem: “Birinci Dünya Savaşı’nda Psikolojik Bir Operasyon Olarak Cihad-ı Ekber İlanı”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2017.
- Koloğlu, Orhan: “Libya”, **DİA**, C. XXVII, Ankara 2003, s. 179-184.
- Konukçu, Enver: “Hindistan’daki Türkler”, **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, sy. 1, Ocak-Haziran 2001, s. 23-31.
- Konukçu, Enver: “Bâbürlüler:Hindistan'daki Temürlüler”, **TÜRKLER**, C. VIII, Ankara 2002, s. 744-760.
- Konukçu, Enver: “Bopal”, **DİA**, C. VI, Ankara 1992, s. 283.
- Kortel, S. Haluk: “Delhi Sultanlarından Halaciler (Alâeddin Muhammed-Şâh Halacî Devri)”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 1994.
- Kortel, S. Haluk: “Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilat (1206-1414)”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2001.
- Koya, S.M. Mohammad: “Mappila Khilafat Struggle in Malabar as Part of the National Movement”, **Indian History Congress**, sy. 60, s. 706-708.
- Kök, Bahattin: “Gazneli Mahmut’la Abbasi Halifesi el-Kadir Arasındaki İlişkiler”, **EKEV Akademi Dergisi**, C. I, sy. 2, Ankara 1998, s. 117-126.
- Kulke, Hermann; Dietmar Rothermund: **A History of India**, London 2002.
- Kurat, Akdes Nimet: **Türkiye ve Rusya**, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını, Ankara 1970.
- Kurtcephe, İsrail: “Osmanlı Parlementosu ve Türk-İtalyan Savaşı (1911-1912)”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı**

- Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, sy. 5, Ankara 1994, s. 235-258.
- Kurtulmuş, Numan: “Açe”, **DİA**, C. I, Ankara 1988, s. 329-332.
- Kutay, Cemal: **Anavatanda Son Beş Osmanlı Türkü**, Tarih Yayınları, İstanbul 1962.
- Kutty, O.P. Mayan: “Khilafat Movement and Kerala “Majlis-ul Ulama” in Malabar”, **Indian History Congress**, sy. 67, s. 470.
- Küçük, Cevdet: “Balkan Savaşı”, **DİA**, C. V, Ankara 1992, s. 23-25.
- Küçük, Cevdet: “Sevr Antlaşması”, **DİA**, C. XXXVII, Ankara 2009, s. 1-5.
- Laskar, Fakhrul Islam: “Assam Muslims in the Khilafat and Non-Cooperation Movement: An Overview”, **Intellection: A Bi-annual Interdisciplinary Research Journal**, sy. 4, Hindistan 2016, s. 75-85.
- Lewis, Bernard: **The Emergence of Modern Turkey**, Oxford University Press, London 1961.
- Majumdar, Ramesh Chandra: **History of the Freedom Movements in India**, C. III, Kalküta.
- Maki, Muhtar Ahmed: **Tahreek-i Azadî ke Numainde Müslim Mucahideyn**, Lahor.
- Malkoç, Eminalp: “20. Yüzyılın İkinci Yarısında Türkiye ile Hindistan’ın Siyasi İlişkileri”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, sy. 1, 2016, s. 109-145.
- Mastur, Hadije: **Aangan**, Sang-e Meel Publication, Lahor 2009.
- Mazhar’ul-Haq: “Hilafat aur Englistan”, **Basılmış Doktora Tezi**, Patna 1921.
- McElhiney, Larry: “The Revolt of 1857”, **Excell Career India**.
- Mehmood, Syed Qasim: **İslâm ki Ehyai Tahrikain aur Aalam-e Islâm**, Al-Faisal Nashran Yayınevi, Lahor 2012.

- Merçil, Erdoğan: “Gazneliler”, **Türkler**, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 479-508.
- Merçil, Erdoğan: “Gazneliler’in Hindistan Siyaseti”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991.
- Merçil, Erdoğan: **Gazneliler Devleti Tarihi**, TTK, Ankara 1989.
- Merçil, Erdoğan: **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, TTK, Ankara 1991.
- Mert, Hasan: “9 Eylül’de Türk Askerinin Bornova’ya Girişi”, **Kurtuluş**, İzmir 2020, s. 29-34.
- Mete, Şengül: “Trablusgarp Savaşı ve İtalya’nın Akdeniz’deki Faaliyetleri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. III, sy. 8, İzmir 1998, s. 261-292.
- Minault, Gail: “Urdu Political Poetry during the Khilafat Movement”, **Modern Asian Studies**, sy. 8-4, s. 459-471.
- Miyan, Maulana Muhammad: **Silken Letters Movement**, MANAK Publications, Yeni Delhi 2012.
- Mughul, Muhammad Yakub: **Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri 1517-1538**, Fetih Yayınevi, İstanbul 1974.
- Muhammedurrahman: **Ceng-i Âzâdî Ke Urdu Şuerâ: 1857 tâ 1947**, Kavm-i İdâre Berâ-yı Tahkîk-i Târîh u Sekâfet, İslamabad 1986.
- Murnock, Tanya M.: “Stability in Pakistan: Realizing The Vision of Enlightened Moderation”, **Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi**, Oakland Üniversitesi, ABD 2006.
- Müderrişoğlu, Alptekin: “Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları”, **Atatürk Yolu Dergisi**, C. IV, sy. 13, Ankara 1994, s. 27-53.
- Nedvî, Seyyid Süleyman: **Khilafat aur Hindustan**, Maarif Azim Yayınları.

- Niyazi, Mevlânâ Abdülsettar Han: **Khilafat-e Pakistan**, Chattan Printing Press, Lahor
- Nizamî, Khaliq Ahmed: “Evrengzîb”, **DİA**, C. XI, Ankara 1995, s. 537-539.
- Nizamî, Khaliq Ahmed: “Gucerât”, **DİA**, C. XIV, Ankara 1996, s. 171-173.
- Numani, Şibli: **Safarnama-i Rum u Mısır u Şam**, Komi Press, Delhi 1894.
- Öke, Mim Kemal: “İngiliz Belgelerinde Türkçülük”, 1916-1918, **Türk Yurdu**, C.VIII/1, Şubat 1987, s. 13-18.
- Öke, Mim Kemal: **Hilâfet Hareketleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.
- Öke, Mim Kemal: **Hilâfet Hareketleri**, İrfan Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Ömer, Sabahaddin: **İntihab-ı Hemderd**, Urdu Akademi, Laknov 1988.
- Önalp, Ertuğrul: “Pîrî Reis’in Hürmüz Seferi ve İdamı Hakkındaki Türk ve Portekiz Tarihçilerinin Düşünceleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, sy. 47, Ankara 2010, s. 1-21.
- Öz, Mustafa: “Ağa Han”, **DİA**, C. I, Ankara 1988, s. 453-455.
- Özaydın, Zuhâl: “The Indian Muslims Red Crescent Society’s Aid to the Ottoman State During the Balkan War in 1912”, **JISHIM**, 2003, sy. 2, s. 12-18.
- Özbozdağlı, Özer: “İttihat ve Terakki’nin Balkan Siyaseti (1908-1914)”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Hatay 2005.
- Özcan, Abdülkadir: “Mehmed IV”, **DİA**, C. XXVIII, Ankara 2003, s. 414-418.
- Özcan, Azmi: “Osmanlı ve Bâbürlü Devleti Arasındaki İlişkiler”, **Türkler**, C. VIII, s. 761-765.
- Özcan, Azmi: “Şah Cihan”, **DİA**, C. XXXVIII, Ankara 2010, s. 251-252.

- Özcan, Azmi: “Osmanlı-Hindistan Münasebetleri”, **DİA**, C. XVIII, Ankara 1998, s. 81-85.
- Özcan, Azmi: “Malabar”, **DİA**, C. XXVII, Ankara 2003, s. 465-466.
- Özcan, Azmi: **Pan-İslâmizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.
- Özcan, Azmi: “Osmanlı-İngiltere Münasebetleri”, **DİA**, C. XXII, Ankara 2000, s. 302-307.
- Özcan, Azmi: “Encümen-i Huddâm-ı Kâbe”, **DİA**, C. XI, Ankara 1995, s. 178-179.
- Özcan, Azmi: “İngilizlere Karşı Hind-Osmanlı Planı Yahut İpek Mendil Komplusu”, **Tarih ve Toplum**, C. XVIII, sy. 103, Temmuz 1992, s. 36-41.
- Özcan, Azmi: “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi”, **DİA**, C. XXII, Ankara 2000, s. 294-295.
- Özcan, Azmi: “Hindistan Hicret Hareketi”, **DİA**, C. XVIII, Ankara 1998, s. 108-109.
- Özcan, Azmi: “Diyûbend Dârülulûmu”, **DİA**, C. VIII, Ankara 1993, s. 554-555.
- Özcan, Azmi: “İngiltere’de Hilâfet Tartışmaları, 1873-1909”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, sy. 2, İstanbul 1998, s. 49-71.
- Özcan, Emine Sonnur: “Asya’dan Afrika’ya Osmanlı’nın 16. Yüzyıl Kanal Projeleri”, **TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi**, sy. 552, Kasım 2013, s. 34-35.
- Özçelik, Selahattin: **Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Özdemir, Seçil: “Milli Mücadele Dönemi Bazı Casusluk Faaliyetleri ve Mustafa Sagır”, **Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları**, Ankara 2014, s. 1165-1187.

- Özel, Ahmet: “Klasik İslâm Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye’nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Bazı Fetvalar”, **M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 43, İstanbul 2012, s. 41-64.
- Özel, Taha İsmet: **İngiliz Doğu Hindistan Şirketi**, Vadi Yayınları, İstanbul 2021.
- Özervarlı, M. Sait: “Şah Veliyyullah”, **DİA**, C. XXXVIII, Ankara 2010, s. 262-267.
- Özşenel, Mehmet: “Hindistan’da Hilâfet Meselesine Aykırı Bir Bakış: Şiblî Numanî ve Hilâfet Makalesi”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sakarya 2007, s. 153-160.
- Özşenel, Mehmet: “Gelenek ile Modernite Arasında Bir Sentez Denemesi: Seyyid Süleyman Nedvî (1884-1953)”, **Dîvân İlmî Araştırmaları**, sy. 21, 2006, s. 115-126.
- P’yankov, Igor Vasilyeviç: “Sakalar”, **Türkler**, C. I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 611-619.
- Palabıyık, M. Hanefi: “Yeni Bir Türk İslâm Devleti Modeli Olarak Gazneliler”, **Türkler**, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 509-521.
- Parlak, Nizamettin: Sakîfe’deki Halife Adayları, **İSTEM**, sy. 19, 2012, s. 121-136.
- Pincince, John: “V.D. Savarkar and The Indian War of Independence: Contrasting Perspectives of an Emergent Composite State”, **The Centre for South Asian Studies**, University of Edinburgh, Scotland, July 23-26, 2007, s. 1-28.
- Qureshi, M. Naeem: “The Indian Khilafat Movement”, **Journal of Asian History**, Quaid-i-Azam University, sy. 12, Islamabad 1978, s. 152-168.
- Qureshi, M. Naeem: **Pan-Islam in British India (The Politics of the Khilafat Movement 1918-1924)**, Oxford University Press, 2009.

- Qureshi, M. Naeem: **Mohamed Ali's Khilafat Delegation To Europe (February-October 1920)**, Pakistan Historical Society, Karaçi 1980.
- Qureshi, M. Naeem: "Moplahlar", **DİA**, C. XXX, Ankara 2005, s. 279-280.
- Qureshi, M. Naeem: "Hindistan Hilâfet Hareketi", **DİA**, C. XVIII, Ankara 1998, s. 109-111.
- Rahaman, Kazi Sufior: "The Indian Medical Mission in Turkey During the World War I", **1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak**, s. 263-282.
- Rauf, Abdul: Khilafat Movement in the North West Frontier Province A Historical Perspective, **Journal of the Research Society of Pakistan**, sy. 36/3, 1999, s. 30, s. 1-11.
- Rome, Sultan-ı: "The Role of the North-West Frontier Province in the Khilafat and Hijrat Movements", **Islamic Studies**, sy. 43/1, İslamabad 2004, s. 51-78.
- Said, Ahmet: **Ruzname-i Paysa Ahbar aur Tahreek-e Azadi**, Mağrib-e Pakistan Urdu Akademi, Lahor 2003.
- Saklîn, Hacı Ghulam: **Rûznâmçe-i Sayâhat**, Ticaretî Press Mirath, 1912.
- Saylan, Gürkan Fırat: "İstanbul'un Resmen İşgali (16 Mart 1920)", **Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi**, C. XI, sy. 41, İstanbul 2014, s. 17-40.
- Sedef, Müştâq: **Urdu Shafat**, Seng-i Mil Publications, Lahor 2011.
- Sevinç, Tahir: "Nadirşah'ın 1738-1739 Hindistan Seferi ve Sonuçları", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sy. 24, Isparta, Aralık 2011, s. 13-35.
- Sonat, Ramazan: "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devletinin Muhasım Devlet Tebaası Politikası (1914-1918)", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Konya 2014.
- Soydan, Celal: **Hareket Zili Muhammed İkbâl**, Hece Yayınları, Ankara 2013.

- Soydan, Celal: **Çağdaş Urdu Edebiyatı Seçkisi**, Elips Kitap, Ankara 2010.
- Soydan, Celal: **Aşk ve Tutku (Muhammed İkbâl'in On Uzun Manzumesi)**, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Soydan, Celal: "Zafer Ali Han'ın Bağımsızlık Mücadelesi ve Türkiye Vurgusu", **Şarkiyat Mecmuası**, sy. 34, İstanbul 2019, s. 31-40.
- Soyluer, Serdal: "Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Yardım Kampanyalarının Osmanlı Basınına Yansımaları", **İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası**, İstanbul 2011, sy. 13, s. 91-117.
- Stein, Burton: **A History of India**, Wiley-Blackwell, Oxford, İngiltere, 2. Baskı, 2010.
- Sultân, Nâzî Rafî'ah: **Seyr-i Europe**, Union Asfîm Press, Lahor 1908.
- Sümer, Faruk: "Yavuz Selim Halifeliği Devraldı Mı?", **Belleten**, C. LVI, Aralık 1992, s. 675-701.
- Şah, III. Ağa Han Sultan Muhammed: **Ekselansları Ağa Han (İmam, Politikacı, Filozof Dost)**, Çev. Zeynep Özbek, İstanbul 2005.
- Şah, III. Ağa Han Sultan Muhammed: **Ekselansları Ağa Han (İmam, Politikacı, Filozof Dost)**, Çev. Zeynep Özbek, İstanbul 2005.
- Şah, Razaulhak: "Açı Padişahı Sultan Alâeddin'in Kanunî Sultan Süleyman'a Mektubu", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. V, sy. 8, Ankara 1967, s. 373-409.
- Şahbaz, Davut: "Romantizmin Urdu Nesrine Etkisi ve Öncüleri", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2015.
- Şahbaz, Davut: "Secad Haydar Yıldırım'ın Öykülerinde Romantik Öğeler", **International Journal of Social Sciences and Education Research**, sy. 1 (4), 2015, s. 1581-1590.

- Şâhcihânûrî, Ebû Salmân: **Külliyyat-ı Şeyhü'l-Hind: Hazreti Mevlânâ Mahmûd Hasan Diyûbendî ke Kelâm-ı Farisi u Urdu ka Mecmua**, Karaçi, Meclis-i Yâdgâr-ı Şeyhülislâm, 1994.
- Şahin, H. Hilal: “Osmanlı Devleti ile Hindistan Müslümanlarının Tarihî Bağı ve Hindistan Hilâfet Hareketi”, **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sy. 24, Kars 2019, s. 731-754.
- Şahin, H. Hilal: “Osmanlı Devleti ile Hindistan Müslümanlarının Tarihî Bağı ve “Hindistan Hilâfet Hareketi””, **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sy. 24, Kars 2019, s. 731-754.
- Şefik, Hürrem Ali: **Iqbal ka Darmeyani Dovr**, Iqbal Akademi, Pakistan 2012.
- Şıvgın, Hale: **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk - İtalyan İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- Şimşir, Bilal N.: “Pakistan Devletinin Kuruluşu”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. XIII, sy. 4, Ankara 1958, s. 128-179.
- Tanrıverdi, Hasan: “Hz. Ömer Dönemi Sosyal Devlet Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme”, **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, 2003, sy. 4, C. XVI, s. 672-677.
- Taşagıl, Ahmet: **Orta Asya Türk Tarihi**, Eskişehir 2011.
- Taşagıl, Ahmet: “Haydar Ali Han”, **DİA**, C. XVII, Ankara 1998, s. 25-26.
- Taşagıl, Ahmet: “Bahadır Şah II”, **DİA**, C. IV, Ankara 1991, s. 456.
- Tepekaya, Muzaffer; Leyla Kaplan: “Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sy. 10, Konya 2003, s. 147-202.
- Toker, Halil; Arzu Süren Çiftsüren: **He Soda Cab Se Leyla-i Khilafat Ka**, Sanjh Publications, Lahor 2015.

- Toker, Halil; Zekai Kardaş: **Journey of Friendship and Brotherhood (A Pictorial Survey of Turkey and Pakistan Relations)**, Mavra Books Yayınevi, Pakistan 2021.
- Toker, Halil: “Hint-Türk İmparatorluğu’nun Son Temsilcisi Bahâdur Şah Zafer (1189-1279/1775-1862)”, **Nüşa**, Yıl: IV, sy. 12, Kış 2004, s. 59-77.
- Toker, Halil: “Hindistan’da Farsça ve Urduca Şiir ve II. Bahadır Şah Devri Şairleri”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 1995.
- Toker, Halil: “**Cihân-ı İslâm: Turki ka Eik Urdu Ahbâr**”, Urdu Akademi, Lahor 2011.
- Toker, Halil: **Türk aur Turkî**, Narratives Yayınevi, Lahor 2012.
- Toker, Halil: **Muhammed İkbâl Şikâyet ve Cevabı**, Demavend Yayınları, İstanbul 2015.
- Toker, Halil: **Cihan-ı İslâm**, Urdu Akademi Pakistan Yayınevi, Lahor 2011.
- Toker, Halil: “Hindistan Hicret Hareketi”, **DİVÂN İlmi Araştırmalar**, sy. 17, 2004/2, s. 147-162.
- Toker, Halil: “Zafer Hasan Aybek ve Afganistan Anıları (1915-1922, 1933-36, 1937)”, **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, Yayına Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, İstanbul 2002, s. 149-176.
- Toker, Halil: “Hindistan Hicret Hareketi”, **Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, sy. 17, İstanbul 2004, s. 147-162.
- Turan, Mustafa: “İzmir’in İşgali Üzerine”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, sy. 36, Ankara 1996, s. 739-753.
- Turan, Şerafettin: “Bayezid II”, **DİA**, C. V, Ankara 1992, s. 234-238.
- Tuteja, K. L.: “Jallianwala Bagh: A Critical Juncture in the Indian National Movement”, **Social Scientist**, sy. 25, No. 1/2, Ocak-Şubat 1997, s. 25-61.
- Türkmen, Erkan: “Seccad Haydar Yıldırım’ın Türkçe Tercümeleri Üzerine”, **ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, C. I, sy. 3, 1985, s. 775-787.

- Türkmen, Zekeriya: “İzmir’in İşgali Olayı ve Yunanlıların XVII. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp ve Yağmalama Hareketi”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sy. 10, Kayseri 2001, s. 121-155.
- Türkmen, Zekeriya: “İzmir’in İşgali Olayı ve Yunanlıların XVII. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp ve Yağmalama Hareketi”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sy. 10, Kayseri 2011, s. 121-155.
- Uçmaz, Meral: “Kültürel Mirasın Dijitalleştirilmesi: Hindistan’daki Türk Kültür Varlığı Örneği”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2013.
- Vasti, Nayyar: **Şi’ir-u Hikmet**, Firuz Sons Yayın Evi, Lahor 1959.
- Venkatraman, V.: “Indian Nationalism: The British Bureaucratic Control over the Nationalist Muslim Press and Political Literature in Madras Presidency, 1914 – 1923”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Rajapalayam Rajus’ College, Tamil Nadu 2018.
- Vikram, Nand Kişor: “Khilafat Tehreek aur Mahatma Gandhi”, **Turki meyn Urdu Zeban ve Adab ka So Saleh Sefer**, Fazli Sonz, Pakistan 2015, s. 156-164.
- Yasin, Abdüsselam: **Hilâfet ve Saltanat**, Çev. Muhammed Ateş, Divan Kitap, Ankara 2012.
- Yavuz, Yusuf Şevki: “Peygamber”, **DİA**, C. XXXIV, Ankara 2007, s. 257-262.
- Yaylagül, Gamze: “Halifeliğin Kaldırılmasının Hindistan Müslümanlarına ve Türk Basınına Yansıması”, **Asya Araştırmaları Dergisi**, C. IV, sy. 1, Ankara 2020, s. 103-114.
- Yazıcı, Nesimi: **İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005.
- Yıldırım, Ramazan: **20. Yüzyıl İslâm Dünyasında Hilâfet Tartışmaları**, Anka Yayınları, İstanbul 2004.

Yıldız, Özgür; Canan
Karaçağıl:

“Kırım Savaşı Üzerine Bir Değerlendirme (1853-1856)”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Şubat 2012, sy. 5, s. 273-285.

Yılmaz, Ziya:

“Murad IV”, **DİA**, C. XXXI, Ankara 2006, s. 177-183.

Zehri, Muhammed Asif:

Urdu Nazm meyn Zikr-i Türki, New Delhi 2015.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=131153> (Çevrimiçi 10.08.2017).

<http://www.jstor.org/stable/311549> (Çevrimiçi 12.06.2018).

https://www.academia.edu/35116200/İTTİHAT_VE_TERAKKİ_CEMİYETİNİN_KURULUŞU_VE_BAB-I_ALİ_BASKINI?auto=download (Çevrimiçi 18.11.2019).

<https://www.rekhta.org/ebooks/paighaam-jild-1-number-6-28-oct-1921-shumara-number-006-abdurrazzaq-malihabadi-magazines> (Çevrimiçi 25.02.2020).

<http://www.pjsymes.com.au/articles/Khilafat.htm> , (Çevrimiçi 25.02.2020).

<https://www.thequint.com/voices/opinion/mahatma-Gandi-150-birth-anniversary-inspiration-for-urdu-poets> (Çevrimiçi 02.03.2020).

<https://www.britannica.com/topic/satyagraha-philosophy>, (Çevrimiçi 05.03.2020).

<https://open.themagazine.com/features/history/the-last-remains-of-khilafat/> (Çevrimiçi 18.04.2020).

<https://learn.culturalindia.net/chaury-chaury-incident.html> (Çevrimiçi 18.04.2020).

<https://www.britannica.com/place/Chauri-Chaura> (Çevrimiçi 18.04.2020).

<https://twitter.com/ottomanarchive/status/929774955516096520?lang=fa> (Çevrimiçi 06.11.2020).

https://en.wikipedia.org/wiki/The_Comrade (Çevrimiçi 08.11.2020).

<https://katalog.idp.org.tr/sayilar/484/19-sayi> (Çevrimiçi 26.12.2020).

<http://katalog.idp.org.tr/dergiler/9/cihan-i-islam> (Çevrimiçi 26.12.2020).

<https://www.dunyabulteni.net/makale-yorum-1/is-bankasi-sehit-dul-ve-yetimler-icin-gonderilen-yarim-paralariyla-mi-kuruldu-h460585.html> (Çevrimiçi 20.04.2021).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/nezir-ahmed-dihlevi> (Çevrimiçi 15.09.2021).

<https://acikders.ankara.edu.tr> (Çevrimiçi 15.09.2021).

<https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-1/tevbe-suresi-9/ayet-21/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1> (Çevrimiçi 21.03.2022).

<https://www.topragizbiz.com/konular/cihad-i-ekber-osmanliyi-birinci-dunya-savasina-sokan-fetva.12102/> (Çevrimiçi 22.03.2022).

EKLER

Ek-1: Hilâfet Komitesi, Türklere bağış toplamak için Peygam gazetesinde bildiri yayınlamıştı.⁶³⁴

634 <https://www.rekhta.org/ebooks/paighaam-jild-1-number-6-28-oct-1921-shumara-number-006-abdurrazzaq-malihabadi-magazines>, Cevrimici 25.02.2020.

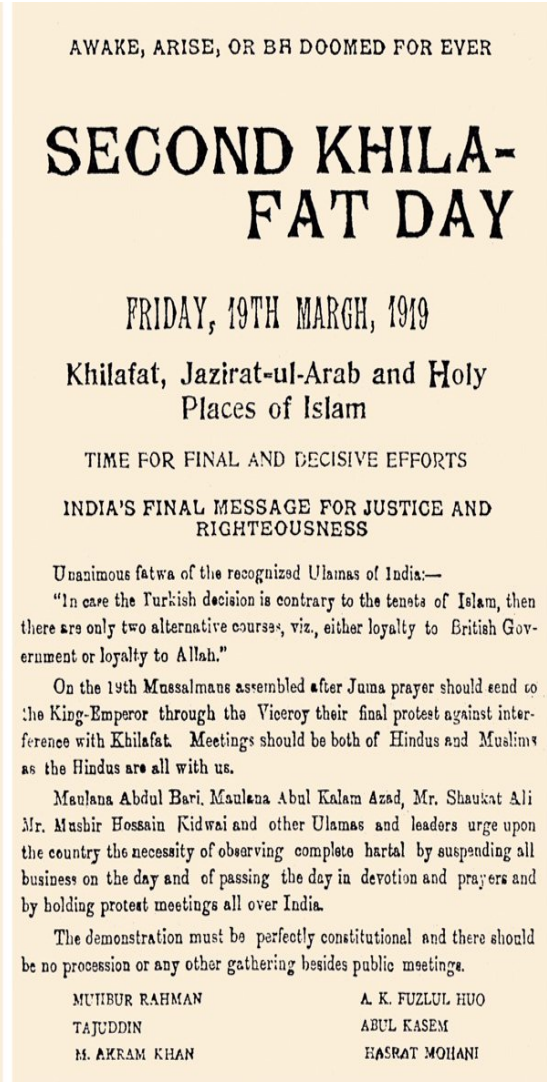
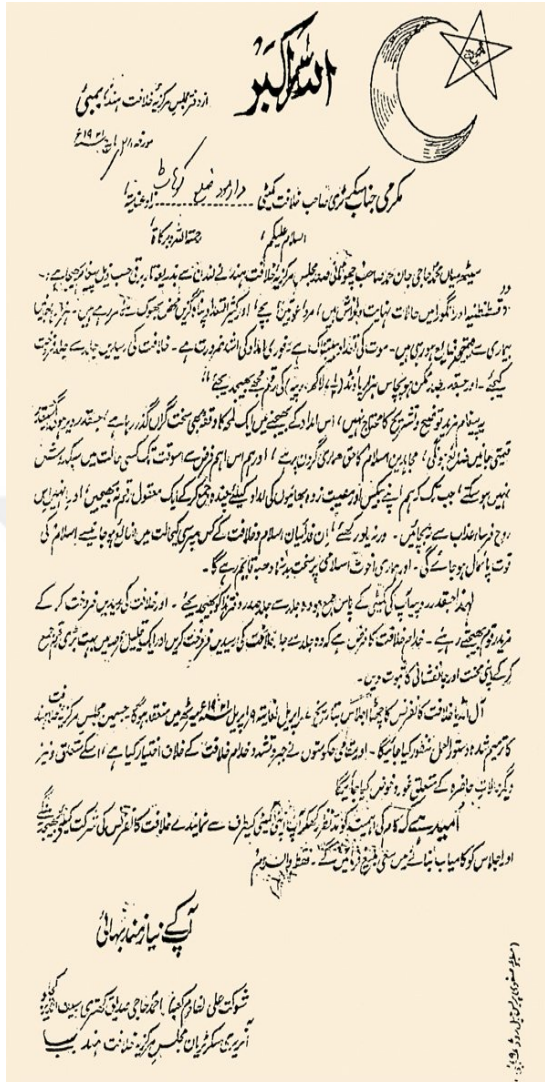
Ek-2: Hilâfet Komitesi tarafından Kalküta'da basılan 1 Rupilik para.⁶³⁵

⁶³⁵ <http://www.pjsymes.com.au/articles/Khilafat.htm> , Çevrimiçi 25.02.2020.

Ek-3: Hilâfet Hareketi Kudüs Konferansı.⁶³⁶

⁶³⁶ <https://www.dunyabulteni.net/makale-yorum-1/is-bankasi-sehit-dul-ve-yetimler-icin-gonderilen-yardim-paralariyla-mi-kuruldu-h460585.html>, Çevrimiçi 20.04.2021.

Ek-4: Hilâfet Hareketi döneminde Urduca ve İngilizce olarak hazırlanmış iki duvar yazısı.⁶³⁷

⁶³⁷ M. Naeem Qureshi, "Hindistan Hilâfet Hareketi", *DİA*, 1998, XVIII, 110.

ہندوستان کی جمہوریت خلافت ہند

مقاصد

۱۔ جمہوریت خلافت ہند کے مقاصد مسودہ ذیل ہوں گے
 (۱) خلافت غلطی کی قوت: آئندہ کو برقرار رکھنا اور ترقی دینا
 (۲) جزیرۃ العرب اور مملکت مصر کے متعلق اپنا فیصلہ کرنا جو شریعت اسلامی کے مطابق ہو۔

(۳) ہندوستان میں حصول سواج کے ۲ بعد وید کرنا

مقاصد متذکرہ بالا کے حصول کے لئے

(الف) ہندوستان اور دیگر ممالک میں تحریک خلافت کو کامیاب بنانا

(ب) غیر مسلم کے مسلمانوں کے ساتھ ہمیشہ "اخوت قائم کرنا

(ج) ہندوستان میں غیر مسلم اقوام کے ساتھ اتفاق و اتحاد کو ترقی دینا

(د) مسلمانوں عالم میں باہمی تعاون کو رائج کرنا

(ه) تحریک ترک مخالفت کو کامیاب بنانا اور مسلمانوں کی تعلیمی، تمدنی اور اقتصادی ترقی

کی تہہ بیکر کرنا

(و) مزدور طبقہ اور کاشتکاروں کی جماعتوں کی تعلیم میں اعانت کرنا اور دیگر اچھے

مسائل اختیار کرنا جو دنیا فوقتاً منہ ہی خیال کے ہائیں

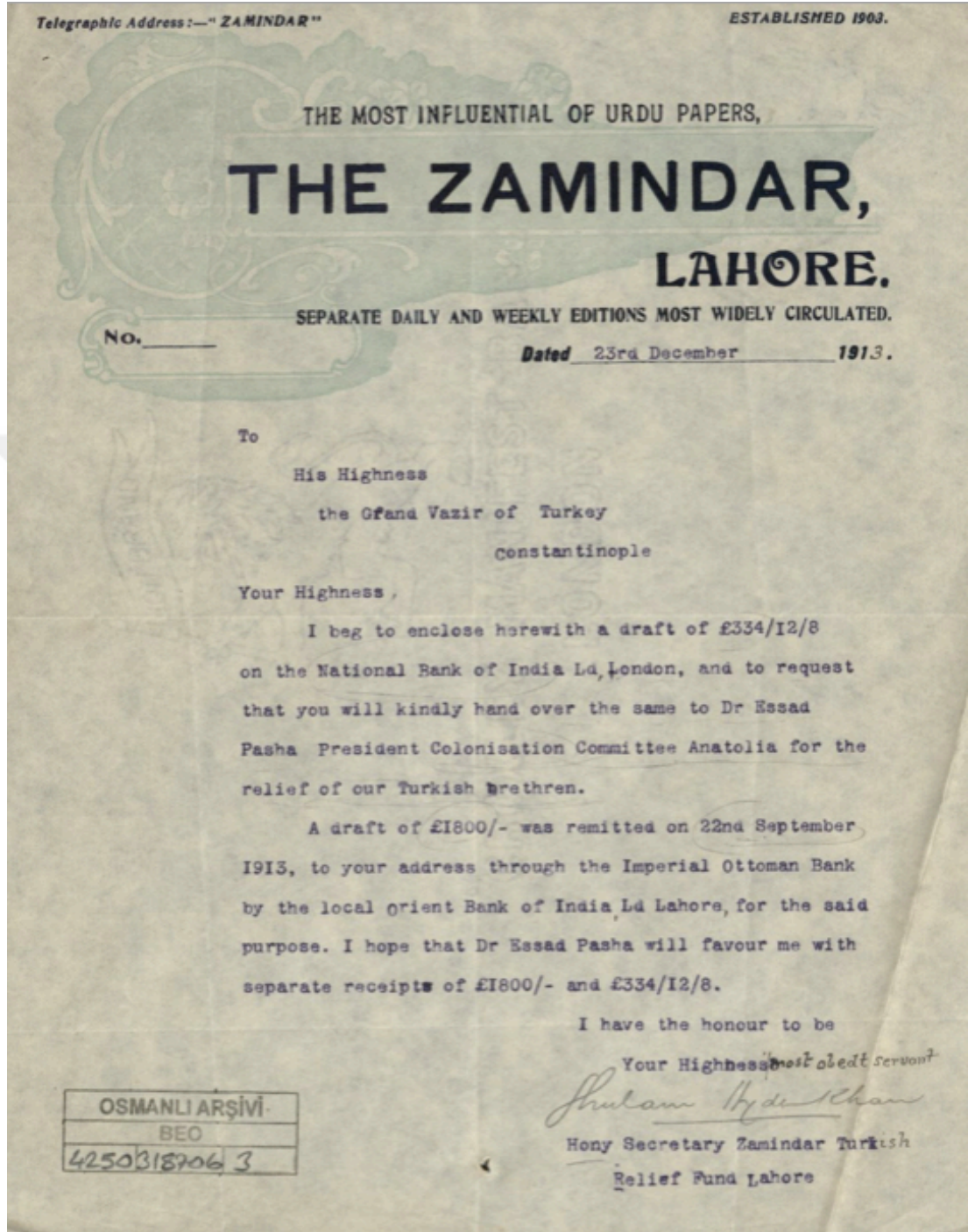
Ek-5: 1920'li yıllarda Bombay'da hazırlanan nizamnâmenin ilk sayfası.⁶³⁸

⁶³⁸ M. Naeem Qureshi, "Hindistan...", s. 111.

Ek-6: Hilâfet Hareketi'nin son kalıntılarından olan "Hilâfet Evi" kolej olarak kullanılan bir eğitim kurumuydu. Burası aynı zamanda Gandhi'nin iş birliğinden sakınma hareketinin başlangıç noktasıdır. (Byculla-Mumbai)⁶³⁹

⁶³⁹ Fotoğrafçı Ritesh Uttamchandani, <https://openthemagazine.com/features/history/the-last-remains-of-khilafat/>, Çevrimiçi 18.04.2020.

Ek-7: Zemîndâr gazetesinin Osmanlı Devleti'ne yaptığı yardımlar.⁶⁴⁰

⁶⁴⁰ <https://twitter.com/ottomanarchive/status/929774955516096520?lang=fa>, Çevrimiçi 06.11.2020.

Ek-8: Türkiye’de yayımlanarak Hint alt kıtasına gönderilen *Cihân-ı İslâm* isimli gazete.⁶⁴¹

⁶⁴¹ <https://katalog.idp.org.tr/savilar/484/19-sayi>, Çevrimiçi 26.12.2020.

ÖZGEÇMİŞ

İlköğretim ve lise eğitimimi tamamladıktan sonra 2006 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda lisans eğitimime başladım. 2008 yılında aynı üniversitede Tarih Bölümü'nün çift-anadal programına kaydoldum. 2009 yılında ise İstanbul Üniversitesi'nde Pedagojik Formasyon eğitimine başladım ve 2010 yılında eğitimi tamamladım. 2010 yılında Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı ile Tarih Bölümü'nden mezun oldum. 2013 yılında İstanbul Üniversitesi Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'na Araştırma Görevlisi olarak atandım. 2013 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Urdu Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Halil TOKER'in danışmanlığında *Muhammed Hüseyin Âzâd'ın "Derbâr-i Ekberî" Adlı Eserinde Türkler ve Türk Kültürü* adlı çalışma ile Yüksek Lisans eğitimimi tamamladım. 2013 yılında yine İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Urdu Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı'nda doktora eğitimime başladım. Halen İstanbul Üniversitesi Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktayım.

DİZİN

A

Abd'ul Halim Şerar, 163
Abdülbârî, 95, 96, 100, 112, 114, 116
Abdülhak Hamid, 138
Abdullah Cevdet, 56
Abdurrab Kıl, 133
Abdülbari, 55, 110, 219
Abdülbârî Firengi Mahalî, 107
Abdülcabbar Hayri, 160
Abdülhamid, 58
Abdüllatif Bey, 83
Abdülmecid Salik, 106
Abû'l-Kelâm Âzâd, 96, 110, 112, 117, 124, 129, 141, 146, 154, 165, 170, 303, 304
Abû'l-Kelâm Âzâd ki Târîhî Şikast, 163, 307
Acaibat-ı Freng, 133
Ağa Han, 61, 146
Ağa Han, 60, 61, 62, 95, 185, 186, 187, 192, 197, 225, 231, 322, 327, 331
Ağa Haşır, 161
Ahmed Nedim Kasımî, 164
Ahmet Hikmet Müftüoğlu, 139
Ahmet Muhtar Paşa, 48, 319
Ahmet Özgiray, 293
Aine-i Freng, 134, 137
Akmal Aḥbar, 148
Al Mazan, 136
Alfonso de Albuquerque, 9
Ali Asgar Bey, 59
Ali Asghar Khan, 258, 293, 294
Ali kardeşler, 95, 96, 100, 109, 146, 154, 168, 169
Aligarh Enstitüsü Gazetesi, 37
Alp Tegin, 2
Ângan, 306, 307
Arslan Ağa, 16
As Pas, 163, 164
Aurat key Nazar Main, 136
Âzâd Sübhânî, 115
Azim Beg Çağatay, 163
Azîzüddin II. Âlemgir, 33

B

Babür, 6, 314
Bahadır Şah, vi, 11, 12, 22, 23, 24, 28, 30, 332

Bay Sungur Mirza, 15
Baybars, 78
Begum Hazrat Mahal, 29
Behram Bey, 11
Beni Saide, 72
Bi Amman, 128, 149
Bibi Sultan, 19
Bidarbaht, 23
Binbaşı Hudson, 30
Bingazi Kumandanı Enver Paşa, 44
Bismark, 35
Brigadier Inglis, 29
Brotherhood, viii, 65, 160, 192, 332
Buharalı Şeyh Süleyman Efendi, 83
Büyük Petro, 32

C

Celaletdin Ekber Şah, 15
Celalettin Harzem Şah, 139
Cemal Paşa, 133
Cemaleddin Afganî, 86, 87
Ceng-i Balkan, 133
Ceng-i Trablus ke Çeşm-i Dîd Hâlât, 132
Ceng-i Trablus ya Hüsn-ü Hamra, 132
Ceng-i Türkî ve Yunan, 131
Cevaharlal Nehru, 105
Cevdet Paşa, 86
Cihandar, 22
Cihân-ı İslâm, viii, 65, 156, 157, 158, 160, 161, 318, 332, 343
Colonel James Neill, 30
Comrade, vii, 50, 52, 109, 129, 144, 145, 161, 196, 335
Curzon, 122, 207, 219

Ç

Çar I. Petro, 32
Çarıçe II. Katerina, 33
Çin Bahadır Han, 22
Çin Kılıç Han, 22, 23

D

Dakka'lı Navab Selimullah Han, 176
 Danyal Mirza, 15
 Dar'ul-İşaat, 163
 Daryûza-i Hilâfet, 128
 Dhuvan, 306
 Dilgudaz, 163
 Dr. Ahmed Ensârî, 42
 Dr. Ahmed Muhtar Ensârî, 100, 116
 Dr. Ensârî, 96, 224
 Dr. Muhtar Ahmed Ensârî, 54
 Dr. Muhtar Ahmed Ensârî, 54
 Dr. Muhtar Ahmed Ensârî, 105
 Dr. Selim Bey, 52
 Dr. Seyfeddin Kaçlu, 106
 Dr. Seyfeddin Kaçlu, 116

E

Ebû Saîd El Arabî, 65, 156
 Ebu Ubeyde, 72
 Ebû'l Kelâm Âzâd, iv
 Ebû'l Kelâm Âzâd, 20, 55, 61, 94, 105, 115, 165, 322
 ed-Destûr, 65
 Edwin Montagu, 103, 122
 Ekber Şah, 6
 el-Belağ, viii, 146, 147
 el-Hilâl, viii, 20, 50, 94, 112, 129, 141, 146, 147, 161, 165, 322
 el-Kadir Billah, 78
 el-Vekîl, 129
 Emir Ali, 44, 54
 Enver Paşa, 57, 58, 157, 161, 314
 Eşref Kuşçubaşı, 44
 Evrengzîb Âlemgîr, 6, 22, 139

F

Fatih Sultan Mehmet, 9
 Fazl'ül Hak, 106, 110
 Ferruh Siyer, 22
 Fesane-yi Âzâd, 132
 Feth-i Kustantîniyah, 131
 Fetih Ali, 19, 20
 Franscis Drake, 25
 Fughani Ali, 102
 Fughani Muslim, 102

G

Galip Paşa, 55, 64
 Gandi, 96, 98, 99, 100, 105, 106, 112, 113, 114, 119, 146, 155, 162, 169, 170, 335
 Gavri (Kansu Gavri), 10
 Gazneli Mahmud, 77, 78, 308
 Gecenin Feryadı, 240, 242
 General Baht Khan, 29
 Gıyâseddin (Şemseddin) Muhammed, 3
 Gıyaseddin Tuğluk, 5
 Gulam Haydar Han Çiştî, 174
 Gülistan, 139

H

Hâcî Bedreddin Ahmed, 131
 Hafîz Sıddîkî, 133
 Hakîm Muzaffer Hüseyin, 132

H

Hacı Muhammed İsmail Han, 161
 Hadım Süleyman Paşa, 11, 12
 Hafız Abdurrahman Amritsarî, 135H
 Hakem, 75, 139
 Hâkim İbrahim, 92
 Hâkim Mahmud Han, 148

H

Hablü'l-Metîn, 141
 Hace Ghulam Saklin, 136
 Hâce Hasan Nizamî, 105
 Hacı Ahmet Abdüllatif Efendi, 53
 Hacı Ali, 18
 Hacı İsmail Han, 138, 139
 Hacı Mustan Saheb, 82
 Hacı Yusuf Ağa, 18
 Hâli, 167, 202
 Halide Edip Adivar, 138
 Halife Mu'temid, 78
 Halil Efendi, 83
 Halil Paşa, 65
 Halil Rüştü, 138
 Hamdard, 129, 141
 Hamidullah Han, 136, 137
 Harding, 196
 Haristan, 139
 Hasan Ancelina, 163

Hasan Paşa, 15
Hasan Tahsin, 91
Hasret Mohânî, 96, 105, 106, 138, 141, 164, 165,
168, 169, 180, 207
Hasret Mohânî, iv
Hatice Mastur, 306
Hatun Kişinin Haykırışı, 254
Haydar Ali, 19, 20
Hekim Ahsenullah, 24
Hekim Ecmel Han, 96, 100, 105, 108
Hekîm Ecmel Han, iv
Hekim Muhammed İsmail, 165
Hemderd, vii, 144, 145, 161, 165, 326
Henry Havelock, 29
Henry Lawrence, 29
Hızır Han, 5

H

Hilâfat aur Englistan, 225
Hilâfet aur Englistan, 129
Hilâfet aur Hindustan, 129
Hilâfet Dilencililiği, 231, 232, 233
Hilâfet Rüzgârı, 174, 175
Hilâfetin Makamı, 245
Hilâfetin Temeli, 243
Hindistan, 14
Hindu, 221
Hint Hilâfet Hareketi Belgelerle (1915-1933), 89,
93, 108, 126, 307, 314
Hint-Türk İmparatorluğu, 6
Hümâyün, 6, 30
Hüseyin Efendi, 83
Hüsrev Melik, 3
Hüzün Akşamı, 229
Hz. Âdem, 68
Hz. Ali, 73, 75, 76, 319
Hz. Ebu Bekir, 72, 73, 74
Hz. Muhammed (s.a.v.), vii, 68, 69, 70, 71, 72, 73,
76, 114, 245, 313
Hz. Osman, 73, 74, 75, 76, 313
Hz. Ömer, 72, 73, 74, 75, 76, 332

I

I. Abdülhamid, 19
I. Abdülmecid, 33
I. Mahmud, 10, 17, 18
I. Selim, 10, 79
II. Abdülhamid, vii, 38, 39, 57, 58, 83, 84, 85, 86,
87, 88, 118, 134, 136, 316, 318

II. Bahadır Şah, 23, 24, 25, 28
II. Bayezid, 9, 10, 79
II. İbrahim Adil Şah, 5
II. Süleyman, 16
II. Şah Âlem, 23
III. Ağa Han, vi, 59, 60, 61, 63, 185, 315
III. Ahmed, 17
III. Mahmud, 12
III. Selim, 19
IV. Mehmed, 16
IV. Murat, 15, 16

I-İ

İbrâhim Temo, 56
İhtiram Hamdiye Begüm, 136, 137
İntihab-ı La Cevab, 130
İrtika, 164
İshak Sükûti, 56
İslâm Dünyası, 282
İslâm'ın Doğuşu, vii, 68, 258, 267
İslâmâbâdlı Munîruzzaman, 115
İsmail Kemal, 56
İsmet Paşa, 148

J

James Lancaster, 25
James Outram, 29
John Nicholson, 29

K

K. Kemal Aziz, 89, 93, 103, 104, 108, 109, 126, 307
Kadı Muhammed Hüseyin, 234
Kansu Gavri, 10
Kanuni Sultan Süleyman, 13, 14, 80
Kargaşa Âlemi, 183
Kayserü'l Ahbâr, 21
Khan Bahadur, 29
Kırım Savaşı, 322
Kıssa-e Sahra, 163
Kolağası Mustafa Kemal (Atatürk), 44
Kunhi Koya Thangal, 119
Kunwar Singh, 29
Kurdoğlu Hızır Bey, 14
Kurdoğlu Hızır Reis, 14
Kurmaya Albay Neş'et Paşa, 43
Kurmaya Binbaşı Ali Fethi (Okyar), 43
Kutbüddin Aybeg, 4, 5

Kutsal Halifelik, 247

L

Lahor, 23, 53
Lala Har Dayal Singh Mathur, 64
Lane-i Münkesir, 139
Lieutenant Hudson, 29
Lieutenant Willoughby, 29
Liv'ül İslâm, 162
Lloyd George, 93, 102, 103, 104, 107, 122, 152, 153, 202, 207
Llyod George, 110, 121, 122
Lord Chelmsford, 98
Lord Curzon, 59, 103, 122
Lord Fisher, 110
Lord Harding, 90
Lord Lytton, 83
Lord Minto, 60
Lord Northbrook, 83
Lord Salisbury, 82
Lozan Barış Antlaşmasının Coşkusu, 276

M

M. Aziz Ahmet, 312
Ma'reke-i Trablus, 132
Mahatma Gandhi, 96, 97, 99, 101, 117, 153, 155, 170, 191, 203, 221, 222, 226, 294, 307, 309, 321, 341
Mahmûd, 193, 315, 331
Mahmûd Hasan Diyobendî, 43, 64, 193, 331
Mahmûd Hasan Diyûbendi, 43, 315
Mahmud Thangal, 119
Mahmûd-ul-Hasan, 117
Mahzen, 138, 161
Makam-ı Hilâfet, 135
Makam-ı Hilâfet-Sefer-i İstanbul ke Halat, 137
Makand Lâl, 24
Mampratti Thangal, 120
Manzar B'agılıpûrî, 132
Manzar-ı Trablus, 132
Matemî Celsah, 306
Maulvi Abdurrahim, 190
Maulvi Ahmedullah, 29
Maulvi Fazl İlâhi, 190
Maulvi Şems'ul-Hak Hayâl, 132
Mazhar'ul-Hak, 146, 227
Mehmed Reşad, 90
Mehmed Reşid, 56
Mehmed Sâlim Efendi, 18

Mekke, 65
Melik Celâleddin Fîrûz, 5
Merkezi Hilâfet Komitesi, 109, 142, 239
Mervan b. Hakem, 75, 313
Mes'ele-i Hilâfet aur Ceziretû'l-Arab, 163
Mesud, 3
Mevlânâ Abdülbârî, iv, 55
Mevlânâ Abdülmecid, 105
Mevlânâ Ahmed Saîd, 117
Mevlânâ Fahr Allahabadi, 105
Mevlânâ Nahmud Diyûbendî, 193
Mevlevi Abdurrahman Amritsarî, 137
Mevlevi Mahbûb-i Âlem, 148
Meyan Fazl'ul Hüseyin, 107
Mir Zarîf, 16
Mirza Abdülkadir Beg, 163
Mirza Fida Ali Hancer, 132
Motîlâl Nehru, 105, 109, 114
Mucâhidîn-i Turkî, 131
Muhammed Ali, iv, 55, 96, 103, 109, 110, 112, 113, 114, 116, 126, 129, 145, 154, 165, 168, 176, 180, 254, 256, 257, 297, 304, 317
Muhammed Ali Cevher, 109, 116, 129, 138, 141, 144, 165, 216, 231
Muhammed Bedî'uz-Zaman, 36
Muhammed Celâleddin Kadirî, 163
Muhammed Celâleddin Kâdirî, 307
Muhammed Gurî, 3
Muhammed Hafîzullah Kureyşî, 132
Muhammed Hasan Hân, 131
Muhammed İkbâl, 231, 258, 259, 321, 330
Muhammed İnşâullah, 129
Muhammed İshak, 81
Muhammed Kuli, 6
Muhammed Kuli Kutub Şah, 6
Muhammed Mian Ensârî, 64
Muhammed Rafîk, 133
Muhammed Şah, 12, 17, 22, 23, 60, 62, 185, 187
Muhammed Şah Faruki, 12
Muhammed Şah Tuğluk, 78
Muhammed Tefvik, 306
Muhammed. İkbâl, 107, 108, 123, 124, 125, 126, 128, 168, 171, 202, 231, 232, 233, 274, 278, 279, 282, 312, 313, 319, 321, 332
Muḥâribât-i Turk bâ İtalya, 133
Muhtar Ahmed Ensârî, iv
Muhtar Ahmed Ensârî, 176
Muhyiddin Pîrî Reis, 12
Mûinüddin II. Ekber, 23
Muizzeddin Muhammed, 4
Munşi Ali Hüseyin Sahba Murad Abadi, 227
Munşi Mahbûb-i Âlem, 129, 149

Munşî Muhammed, 133
Murat Reis, 13
Mustafa Kemal Paşa, 44, 106, 121, 122, 123, 124,
125, 126, 148, 155, 171, 178, 231, 244, 257,
258, 286, 287, 288, 289, 290, 292, 297, 303,
306, 313, 319
Mustafa Sagir, vii, 120, 121, 123, 328
Musul'un Petrolü, 201
Mutasım Billah, 78
Mübarek Galip, 319
Müftü Kifayetullah, 96
Münşî Abd'ül-Halik, 102
Münşî Ahmed Ali, 102
Münşî Mahbub Alem, 135
Münşî Nur Muhammed Sagarapur, 249
Münşî Tacettin Ahmed Taj, 107
Müslümanın Coşkusu, 213
Müslümanın Feryadı, 235
Müşir Ahmed Kıdvâî, 105
Müşir Hüseyin Kıdvâî, 59, 96
Müşir Hüseyin Kıdvâî, iv
Müşir Hüseyin Kıdvâî, 51, 55, 59, 95, 96, 225, 295,
323
Mütevekkil, 79, 80

N

Nadir Şah, 17, 18, 23
Namık Kemal, 138, 139
Nana Sahib, 29
Nâsırüddin Muhammed Şah, 17, 18
Navab Bahadır Ceng, 138
Navab Bahadır Yar Ceng, 138
Navab Muhammed Ömer Han, 134, 137
Nayyar Vasti, 170
Nazlı Rafia Begüm, 136
Nesmî Safiyah, 133
Nida-e Hilâfet, 164
Nikâh-ı Sani, 139
Noradungiyân Efendi, 48

O

Observer, 136, 141
Osmanlı Devleti, 65, 152, 323

Ö

Ömer b. Hattab, 73
Ömer Subhanî, 96

P

Paşa Ahabâr, 141
Paşa Ahabâr, 129
Paşa Ahabâr, viii, 148, 149, 150, 152, 153, 156, 160,
161
Panç, 130
Peyk-i İslâm, 161
Peyk-i İslâm, 65
Pier L'Ermite, 87
Pierre André de Suffren, 20
Pîrî Reis, 12, 13, 314, 316, 326
Pîrî Reis (Muhyiddin Pîrî Reis), 13
Prens Potemkin, 33

Q

Qud Ahabâr Gazetesi, 37

R

Ramci Maloci Sakpal, 105
Rani Laxmibai, 29
Rasih Efendi, 303
Râşid'ul-Hayrî, 132
Ratan Nath Serşar, 132
Refi'üd-Derecat, 22
Reşid Ahmed Gengûhî, 118
Ruznamçe, 137
Ruznamçe-yi Seyahat, 137

S

Sa'd b. Ubade, 72
Saadet Hasan Manto, 306
Safarnama-i Konstantiniyye, 136
Safarname-i Rum u Mısır u Şam, 134, 137
Said Paşa, 48
Salim Efendi, 17, 18
Salis Bil-Hayr, 139
Sana Avrupa da Baş Eğdi Mustafa Kemal, 289
Sebüke Tegin, 2
Seccad Haydar Yıldırım, 138, 139, 312, 333
Seda-i Hatun, 128, 249, 254
Sefername-i Bilad İslâmiye, 135, 137
Sefername-i Europ, 135, 137
Sefername-i Konstantiniyye, 137
Selma Benli, 315
Selman Reis, 10, 316
Senâullah Amritsârî, 115

Ser Bulend Ceng-Dunya Aurat key Nazar Main, 137
 Seth Ahmed, 237, 240
 Seth Chotanî, iv, 105, 245
 Seth Chotânî, 237, 240
 Seth Çhotânî, 96, 116
 Sevda-i Sengin, 139
 Sevr Antlaşması, 205
 Seyahat-i Memalik İslamiye, 138
 Seydi Ali Reis, 13, 14, 312
 Seydi Ali Reis'e, 13
 Seyf'ül İslâm, 162
 Seyit Abdülvâhid, 64
 Seyyid Ahmed Han, 84, 136
 Seyyid Ataullah, 17, 18
 Seyyid Muhyiddin, 16
 Seyyid Süleyman Nedvî, 77, 78, 80, 84, 105, 110, 129, 231, 232, 328
 Seyyid Zâhir Ahmed, 96
 Sinan Paşa, 14
 Sir Colin Campbell, 29
 Sir Edwin Henry Hayter Collen, 131
 Sir Henry Elliot, 83
 Sir Hugh Rose Benaras, 30
 Sir Hugh Wheeler, 29
 Sir Seyyid Ahmed Han, 83, 84, 167, 168
 Sultan Abdülmecid, 28, 220
 Sultan Alaaddin, 14
 Sultan Ali Raca, 18, 19
 Sultan II. Selim, 14
 Sultan Mahmûd, 2, 3
 Sungur Mirza (Bay Sungur Mirza), 15
 Süleyman Askeri, 44
 Süleyman'ın Tacı, 218

Ş

Şah Banu, 137
 Şah Cihan, 15, 16
 Şah Cihan Begüm, 38
 Şah Evrengzîb Alemgir, 17
 Şah Evrengzîb Âlemgir, 7
 Şah Evrengzîb Âlemgir, 7
 Şah Hüseyin, 220
 Şah İsmail, 10, 79
 Şah Veliyullah Dehlevi, 81
 Şah Veliyullah Dihlevî, 37
 Şerif Hüseyin, 65, 119, 220
 Şerîf Hüseyin, 103
 Şevket Ali, iv, 52, 55, 63, 95, 96, 105, 109, 113, 119, 128, 144, 145, 154, 155, 156, 249, 254, 257, 304
 Şevval Hilali, 301

S

Şeyh Abdulkadir, 161

Ş

Şeyh Abdülkadir, 135, 137

S

Şeyh Gulam Mahmud, 148

Ş

Şeyh Osman Efendi, 83
 Şeyh Süleyman Efendi, 83
 Şeyh'ül-Hind Mahmûd-ul-Hasan Diyûbendî, 117, 118
 Şibli Numani, 134, 135, 137, 185, 187
 Şiblî Numanî, 81, 84, 129, 328
 Şikâyeteye Cevap, 277, 278

T

T. Hasan Koya, 119
 Ta'riz-i İtalya ve Mazlum Trablus, 132
 Talat Bey, 177
 Tanîn, 50
 Teğmen Yannis, 91
Times of India, 61, 146, 185, 220
 Tipu Sultan, 20
 Tirurangadili Ali Musliyar, 120
 Tuğgeneral Reginald Dyer, 100, 101, 102
 Turk aur Ceng-i A'zîm, 133
 Turkî aur Uskâ Sultan, 132
 Turkî Cumhuriyyah ki Nişatu's-Saniyah, 306
 Turkî İ'lân-ı Ceng, 133
 Turk-i Tâtâr, 132
 Türkler, 173

U

U. Gopala Menon, 119
 Ubeydullah Sindhî, 43
 Ubeydullah Sindî, 190
 Ubeydullah Sindî, 118
Uhuvvet, viii, 64, 65, 160, 161
Uhuvvet gazetesi, 65, 160, 161
Urdu Ahbâr, 65, 89, 332

Urdu'yu Mu'alla, 164
Urdu-yu Mualla, 50

V

V. Mehmed Reşad, 38
V. Mehmet Reşat, 136, 188
Vafa Sanaullah, 96
Vasco da Gama, 9
Vekayi-Babür'ün Hâtıratı, 6, 314
Vekîl, 148
VI. Mehmed Vahdeddin, 92
Vrita Dhara Gazetesi, 37

Y

Yavuz Sultan Selim, 10, 79, 80
Yusuf Han Kambalpuş, 133

Yusuf Şatvan, 156
Yüzbaşı Nuri (Conker), 43

Z

Zafer Ali Hân, 102, 105, 129, 141, 142, 143, 165,
168, 169, 170, 171, 179, 180, 184, 185, 203,
207, 212, 214, 221, 222, 223, 224, 225, 231,
233, 234, 236, 239, 241, 244, 275, 290, 292,
293, 295, 296, 320, 330
Zafer Hasan Aybek, 116, 189, 190, 191, 333
Zahide Hatun Şirvani, 199, 201, 312
Zahîrûddîn Muhammed Bâbü'r Şah, 5, 6
Zamir Ahmed Haşmi, 306
Zehra, 139
Zemîndâr, vii, 50, 102, 129, 141, 142, 143, 161,
165, 177, 179, 207, 221, 222, 223, 224, 230,
233, 294, 295, 320, 342

